

e-ISSN 2147-7469

AVRASYA İNCELEMELERİ DERGİSİ

Journal of Eurasian Inquiries

AVİD

Cilt/Volume: 10 Sayı/Issue: 1
2021

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Istanbul University Research Institute of Turkology

İSTANBUL
UNIVERSITY
PRESS

Cilt/Volume: 10 Sayı/Issue: 1 Yıl/Year: 2021

Sahibi / Owner

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü / *Istanbul University Research Institute of Turkology*

Yayın Sahibi Temsilcisi / Representative of the Owner

Prof. Dr. Mustafa BALCI

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Seyyid Hasan Paşa Medresesi, Balabanağa Mahallesi,

Kimyager Derviş Paşa Sokak, No: 6, Beyazıt/Fatih, İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

E-mail: avid@istanbul.edu.tr

<http://dergipark.gov.tr/iauavid>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,

34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Dizinler / Indexing and Abstracting

Social Science Research Network (SSRN)

Research Bible (Academic Research Index)

SOBİAD

Türk Eğitim İndeksi (TEİ)

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce ve Rusça'dır.

The publication languages of the journal are Turkish, English and Russian.

Mart ve Eylül aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

This is a scholarly, international, peer-reviewed, open-access journal published biannually in March and September.

Yayın Türü / Publication Type: Yaygın Süreli / Periodical

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa BALCI – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – mustafabalcı@istanbul.edu.tr

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – ayna.arslan@istanbul.edu.tr

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Arş. Gör. Emre KURBAN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – emre.kurban@istanbul.edu.tr

Rusça Dil Editörü / Russian Language Editor

Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA – İsmail Gasprıralı adına Avrasya İnkışaf Enstitüsü, Simferopol, Kırım – ranetta@bk.ru

İngilizce Dil Editörleri / English Language Editor

Elizabeth Mary EARL – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Alan James NEWSON – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Stavros ANESTİDİS – Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina, Yunanistan – anestidis.stavros@gmail.com

Prof. Dr. Berdal ARAL – İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – berdal.aral@medeniyet.edu.tr

Prof. Dr. Mustafa AYDIN – İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, İstanbul, Türkiye – muaydin@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Saadet Gülden AYMAN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – gulden.ayman@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Ali Merthan DÜNDAR – Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye – mdundar@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Bogdan J. GÓRALCZYK – Varşova Üniversitesi, Varşova, Polonya – b.goralczyk@uw.edu.pl

Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU – Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – mehmethacisalihoglu@gmail.com

Prof. Dr. Mehmet Şükrü HANIOĞLU – Princeton University, ABD – hanioglu@princeton.edu

Prof. Dr. Makbule SARIKAYA – Ardahan Üniversitesi, Ardahan, Türkiye – makbulesarikaya@ardahan.edu.tr

Prof. Dr. Kazuaki SAWAI – Kansai Üniversitesi, Japonya – k-sawai@kansai-u.ac.jp

Prof. Dr. İsmail TÜRKOĞLU – Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – ismail.turkoglu@msgsu.edu.tr

Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA – Tiflis St. King Tamar Üniversitesi, Tiflis, Gürcistan – zazatsurtsumia@yahoo.com

Prof. Dr. Salih YILMAZ – Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye – salihyilmaz76@gmail.com

Doç. Dr. İsa BLUMI – Stockholm Üniversitesi, Stockholm, İsveç – isa.blumi@su.se

Doç. Dr. Vügar İMANBEYLİ – Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – vugar.imanbeyli@marmara.edu.tr

Doç. Dr. Vjeran KURSAR – Zagreb Üniversitesi, Zagreb, Hırvatistan – vkursar@ffzg.hr

Doç. Dr. Çağdaş ÜNGÖR SUNAR – Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – cagdas.ungor@marmara.edu.tr

Doç. Dr. Zuhal MERT UZUNER – Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – zmert@marmara.edu.tr

Doç. Dr. Bülent YILDIRIM – Trakya Üniversitesi, Edirne, Türkiye – bulentyildirim@trakya.edu.tr

Doç. Dr. Mustafa SARI – Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye – msari@sakarya.edu.tr

Dr. Bilgehan ALAGÖZ – Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – bilgehan.alagoz@marmara.edu.tr

Dr. Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU – Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – serdar.caycioglu@marmara.edu.tr

Dr. Mehmet YILMAZ – Türkiye Cumhuriyeti Mogadişu Büyükelçisi, Somali

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Mahmut AK – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – mak@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Haluk ALKAN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – haluk.alkan@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN – İstanbul Üniversitesi, Ankara, Türkiye – mehmet.beyhan@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. İdris BOSTAN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – ibos@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Faruk BOZGÖZ – Türkiye Cumhuriyeti Sana Büyükelçisi, Yemen
- Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – ali.coruk@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Hayati DEVELİ – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – develi@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Feridun M. EMECEN – İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – feridunemecen@yahoo.com
- Prof. Dr. Emine İNANIR – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – eminar@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Mahmut Ertan GÖKMEN – Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye – egokmen@ankara.edu.tr
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN – Türk Dil Kurumu, Ankara, Türkiye
- Prof. Dr. İbrahim KALIN – Bilkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye
- Prof. Dr. Ahmet KAVAS – İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – ahmet.kavas@medeniyet.edu.tr
- Prof. Dr. Şamil ÖÇAL – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye – samil.ocal@asbu.edu.tr
- Prof. Dr. Derya ÖRS – Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçiliği, İran
- Prof. Dr. Enis ŞAHİN – Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye – esahin@sakarya.edu.tr
- Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – topsakali@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ – Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye – hayricapraz@sdu.edu.tr
- Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – ramazan.gullu@istanbul.edu.tr
- Doç. Dr. Neriman Ersoy HACISALİHOĞLU – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – nerersoy@istanbul.edu.tr
- Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – kursat.yildirim@istanbul.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Türkiye'deki Musevilerin Lozan'daki Haklarından Feragatı ve Hahambaşılık Makamının Yetkilerinin Kısıtlanması
The Renunciation of Rights in the Treaty of Lausanne by Jews in Turkey and Restrictions on the Authority of the Grand Rabbinate
Reyhan Gülşen 1
- Rusya Federasyonu'nda Baltık Denizi'nden Kuzey Buz Denizi'ne İç Su Yolları ile Ulaşımının Dünü, Bugünü ve Yarını
The Past, The Present, and the Future of Transportation by Inland Waterways From The Baltic to the North Ice Sea in the Russian Federation
Hüseyin Karabulut39
- Rus Raporlarında Türkistan İsyanı (1916-1917)
Turkestan Revolution in Russian Reports (1916-1917)
Ömer Karataş63
- Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi
The Great Offense That Led Azerbaijan to Victory: The Anatomy of the 44-Days War
Ali Asker, Zeynep Gizem Özpınar.....83
- Osmanlılarda Seyahatnâme Kültürü ve Antalyalı Halil Salim'in Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî İsimli Risalesi Üzerine Bir Değerlendirme
Travel Book Culture in The Ottoman Empire and an Evaluation of a Booklet Titled Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî
Mustafa Kemal Sincer107
- Преимущества И Недостатки Дистанционного Обучения Рки В Турции С Исползованием Информационных Технологий
Advantages and Disadvantages of Distance Learning Russian as a Foreign Language in Turkey Using Information Technologies
Türkiye'de Bilgi Teknolojilerinin Kullanımıyla Yabancı Dil Olarak Rusçanın Uzaktan Eğitimle Öğrenilmesinin Avantajları ve Dezavantajları
Güneş Sütcü, Elizaveta Gogunokova133
- Politics, Society and Violence: The Role of the Indian Police in the 2002 Gujarat Riots
Siyaset, Toplum ve Şiddet: 2002 Gujarat Olaylarında Hindistan Polisinin Rolü Üzerine Bir İnceleme
Osman Ülker149
- Kura ve Aras Nehirlerinin Azerbaycan Aran (Kür-Araz) Bölgesi Açısından Jeoekonomik Önemi
The Geoeconomic Importance of the Kura and Aras Rivers in Terms of the Azerbaijan Aran (Kür-Araz) Economic Region
Neşe Yeşilbaş, Kaan Kapan167

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yayın Tanıtımları / Book Reviews

- Mevlüt Akçapa, Rus Dış Politikasında Etkili Bir Aktör: Gazprom, Putin Dönemi
Rusya-Sırbistan İlişkilerinde Enerji Faktörü, Bursa: Dora Basım Yayın, 2020, 260 s.
ISBN: 978-605-2471-81-4
Berat Ali193
- Alaeddin Yalçinkaya ve Derya Tuğlu, Avrasya Stratejileri: İlişkiler, Örgütler, Politikalar,
Ankara: Astana Yayınları, 2020, 413 s. ISBN: 978-605-5010-29-4
Mehmet Serhan KAPLAN197
- İshak Turan. Çin'in Enerji Güvenliği Politikası: Kuşak Yol İnisiyatifi ve Avrasya'da "Yeni
Büyük Oyun", Nobel yayınları, Ankara 2020.
Ali Asker, Mustafa Cem Koyuncu203

Türkiye'deki Musevilerin Lozan'daki Haklarından Feragatı ve Hahambaşılık Makamının Yetkilerinin Kısıtlanması*

The Renunciation of Rights in the Treaty of Lausanne by Jews in Turkey and Restrictions on the Authority of the Grand Rabbinate

Reyhan Gülşen¹

*Bu çalışma "Türkiye Cumhuriyeti'nde Musevilerin Yurtiçi ve Yurtdışına Toplu Göçleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Reyhan Gülşen (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı,
İstanbul, Türkiye.
E-posta: magnificent09@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-1671-2670

Başvuru/Submitted: 20.10.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested:
09.02.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
17.02.2021
Kabul/Accepted: 21.02.2021

Atıf/Citation: Gulşen Reyhan. "Türkiye'deki Musevilerin Lozan'daki Haklarından Feragatı ve Hahambaşılık Makamının Yetkilerinin Kısıtlanması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 1 (2021): 1-38. <https://doi.org/10.26650/jes.2021.001>

ÖZ

Bu çalışmada Lozan Antlaşmasının azınlıklara aile hukuku gibi alanlarda sunmuş olduğu haklardan Musevi Cemaati'nin feragat sürecinin nasıl gerçekleştiği anlatılmaya çalışılacaktır. Bugüne kadar azınlıklarla ilgili eserlerin pek çoğunda Musevilerin Lozan'daki haklardan en önce ve sorunsuz bir şekilde feragat eden azınlık olduğu yönünde genel kabul vardır. Ancak Rifat Bali ve Avner Levi gibi yazarların verdikleri bilgileri dikkate aldığımızda bu süreç Musevi cemaati açısından zannedildiği kadar kolay ve çabuk olmamıştır. Hahambaşılık makamı da bu feragat sürecinde dini ve dünyevi işleri birbirinden ayırıp yalnızca dini işlerle meşgul olma kararı almak zorunda kalmıştır. Musevilerin Lozan'daki haklardan feragatleri hakkında bilgi veren eserlerde önemli eksiklikler, hatalar ve bunlara bağlı olarak bilgi karmaşası mevcuttur. Bu çalışmada mümkün olduğunca bu eksiklikler ve hatalar giderilmeye çalışılmıştır. İncelenen konular hakkında Cumhuriyet Arşivi'ndeki belge eksikliği sebebiyle ana kaynak olarak dönemin Türk gazeteleri kullanılmıştır. Kısmen Amerikan Arşivi incelenebilmiştir. Hahambaşılık Arşivi ise araştırmacılara kapalıdır. Eğer Hahambaşılık Arşivi açılırsa gelecekte daha kapsamlı bir çalışmanın yapılabilmesi mümkündür.

Anahtar kelimeler: Basın, Feragat, Hahambaşılık, Museviler, Lozan Antlaşması, Nizamname

ABSTRACT

This study seeks to explain the process by which the Jewish community in Turkey renounced rights granted under the Treaty of Lausanne to minorities in areas such as family law. To date, most studies of minorities have generally accepted that Jews were the first minority to renounce rights established in the Treaty of Lausanne without any problem. However, the work of scholars such as Bali and Levi has demonstrated that, for the Jewish community, this process was not as easy and quick as once supposed. In the process of renunciation, the Grand Rabbinate separated religious and secular affairs and decided to engage in religious affairs only. Works that describe the renunciation of rights under the Treaty of Lausanne by Jews contain significant shortcomings and

errors, resulting in information confusion. Thus, one of aim of this study is to eliminate such deficiencies and mistakes so far as possible. Due to the shortage of pertinent documents in the Republic Archive, newspapers of the period have been used as the main source of evidence. While the American Archive has been partially examined, the Grand Rabbinat Archive is closed to researchers. Should the latter be opened, it would be possible to undertake a more comprehensive study in the future.

Keywords: Press, Renunciation, Grand Rabbinat, Jews, Treaty of Lausanne, Charter

EXTENDED ABSTRACT

This study seeks to explain the process by which the Jewish community in Turkey renounced rights granted under the Treaty of Lausanne to minorities in areas such as family law. It is generally accepted in the scholarship on minorities that the Jews were the one group who gave up their rights under the treaty without difficulty. However, the work of authors such as Rifat Bali and Avner Levi has demonstrated that this process was not as easy and quick for the Jewish community as once thought.

The relevant literature contains significant deficiencies, errors, and consequent information confusion in its descriptions of the renunciation of Jewish rights in the Treaty of Lausanne. This study therefore aims to correct these deficiencies and errors so far as possible, relying on news published in the contemporary Turkish press as the main source of evidence. It is possible, however, that a more comprehensive study could be conducted in the future.

The Jewish community first officially renounced the privileges granted to it under the 42nd article of the Treaty of Lausanne by application to the Ministry of Justice on September 15, 1925. However, the religious and secular powers of the Grand Rabbi's office were not separated and its authority in worldly affairs was not completely removed. The renunciation application made by the Jewish community on September 15, 1925 should therefore have been deemed insufficient by the government, then in the process of adopting the Civil Law, in terms of the Jewish community having a secular government. Shortly thereafter, news appeared of a "loyalty telegram," said to have been sent to Spain by Turkish Jews. It was first claimed on February 18, 1926 that 300 members of the Jewish community from Istanbul and Izmir had sent a telegram declaring loyalty to the Spanish Government. The claim appears in the Cumhuriyet, Milliyet, İkdam, Vakit and Son Saat newspapers of February 18 and 19, 1926 that 300 people from Istanbul and Izmir had written a "declaration of servitude" and "loyalty" telegram to the Spanish government. By contrast, Ankara's Hakimiyet-i Milliye and Istanbul's Halk Gazetesi newspapers approached the issue much more moderately. The press held talks about this telegram incident with the Police Chief and Governor of Istanbul and with Grand Rabbi Becerano Efendi. Jewish newspapers of the period reacted by denying that allegations about loyalty telegrams were true. Although these newspapers cannot be examined directly, their attitude towards the allegations pursued by the Turkish press is clear.

Following the appearance of allegations / accusations in the press, a meeting was held on the evening of February 18, 1926 in the Rabbinate. In accordance with a decision taken at this meeting, Becerano Efendi sought to meet with the Governor of Istanbul together with the head of the community, Jak Nahmiyas Efendi. Becerano Efendi was able to meet with Istanbul Governor Süleyman Sami Bey on February 21, 1926 and subsequently made a statement to the press, as did the governor. The Jewish community administration, dissatisfied with the Chief Rabbi's visit to the Governor of Istanbul, decided to send a delegation to Ankara in response to news in the press. It is understood that a delegation of five people (Nesim Mazliyah, Gad Franko, Shimon Levi, Hanri Soriano, and Avram Galanti) set out for Ankara on February 24, 1926 on behalf of the Jewish community. This delegation, chaired by Nesim Mazliyah Efendi, was received in Ankara by the Minister of Internal Affairs, Cemil Bey, on February 26/27, 1926 at the latest. The minister then made a statement to the press immediately after the Jewish delegation's visit. The *Hakimiyet-i Milliye* newspaper first shared this statement with the public on February 28, 1926, after which it was also reported in some other newspapers. According to the statement, the delegation had informed the Minister of Internal Affairs that they waived the rights in Articles 42 and 44 of the Treaty of Lausanne and that they would separate the religious and secular affairs of the Grand Rabbi, depriving the latter of secular authority. They also stated that, in order for the Jewish Community to learn Turkish adequately, Turkish education would start in Jewish schools.

The Jewish delegation, having met with the Minister of Internal Affairs in Ankara, returned to Istanbul on March 1, 1926. A large meeting was then held in the Grand Rabbinate on March 2, 1926. That same evening, news of the results of an investigation into the loyalty telegram allegedly sent to Spain also featured in the press. According to this news, the investigation was continuing.

Finally, on August 1, 1926, the secular powers of the Grand Rabbinate were removed by making the necessary changes to the Rabbinate regulation that had been in effect since 1865, and the renunciation of rights in the Treaty of Lausanne was reiterated. On the basis of information published in the news media, it is clear that an important meeting was held at the Grand Rabbinate at 14:00 on August 1, 1926, under the chairmanship of Jak Nahmiyas Effendi. According to most newspapers, 80 people attended this meeting, although one newspaper claims that only 70 attended. In terms of the decisions taken, it is certain that the minority rights in the Treaty of Lausanne were completely waived and that the religious and secular powers of the Rabbinate were separated, with the latter being completely removed. The religious court called the "Meclis-i Rohani," originally named "Bed Din," was thus abolished. The administration of Jewish schools was left to the board of alderman in each neighborhood. Strikingly, the newspapers explicitly describe the decisions taken by the Jewish community as regulations, though only two newspapers (*Akşam*, *İkdam*) state that the regulation was composed of 31 articles. Remarkably, the full text of these 31 articles is not available either in

newspapers or in the Republic Archives, nor did we encounter the relevant documents in the American Archive. While we did not have the opportunity to examine the Grand Rabbinate Archive, it is plausible that a copy of the regulation exists there.

Giriş

24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte azınlık statüsünde kabul edilen Rum, Ermeni ve Yahudilerin Türkiye devletindeki statüleri netlik kazanmaya başlamıştır. Zira antlaşmanın 37. ilâ 45. maddeleri azınlıkların hangi haklara sahip olacaklarını bildirmektedir. Ancak antlaşmanın bilhassa 42. maddesinde aile hukuku gibi konularda azınlıklara kendi dini hükümlerini uygulama hakkının verilmesi Türk hükümeti tarafından devletin egemenlik hakkına müdahale gibi algılanmıştır. Zira Mütareke Dönemi'nde özellikle Ermeni ve Rum azınlığının hem ahali hem de patrikhaneler düzeyinde devlet aleyhinde işgalcilerle birlikte hareket etmiş olmaları Türk hükümetinin onlara güven duymasını engellemiştir¹. Aslında Osmanlı Devleti zamanında Rum, Ermeni ve Musevi Cemaatlerinin tâbi oldukları nizamnameler mevcuttur. Sırasıyla 1862 yılında Rumlar akabinde 1863'te Ermeniler ve 1865'de Yahudiler nizamname sahibi olmuşlardır. Bu nizamnamelerde patrikhaneler ve Hahambaşılığın kendi cemaat işleri üzerindeki yetkilerinin neler olduğu ve kendi kurumsal yapılarının nasıl işlediği belirlidir. Fakat aralarında çeşitli farklılıklar mevcuttur².

Türkiye, Lozan Antlaşması sonrasında bilhassa Medeni Kanun'un kabulüne kadar olan süreçte azınlıklarla ilgili meselelerde bu nizamnamelerdeki hükümleri fiili olarak uygulamaya devam etmiştir. Ancak gerek Medeni Kanun'un kabulü sürecinde gerekse de kabulünden sonra günümüze kadar nizamnamelerin devletçe aykırı görülme maddeleri teâmulen uygulanmakla beraber aykırı görülen maddeleri ise nizamnamelerin Cumhuriyet yönetimiyle ilga oldukları gerekçe gösterilerek uygulanmamıştır³. Cumhuriyet hükümetlerinin bu tavrı çoğunlukla Ermeni ve Rum azınlıkların bilhassa patrikhaneler, okullar ve vakıflar düzeyinde devletle sorunlar yaşamalarına sebep olmuştur⁴. Musevilerin ise diğer azınlıklara kıyasla devletle uyum içerisinde bulunma ve yahut da en azından uyumlu gözükmeye çabasında olduğu göze çarpmaktadır. Ancak yine de azınlıkların Lozan Antlaşması'ndaki 42. maddeden feragat etmeleri mevzu bahis olduğunda bu feragat sürecinin aslında en az Ermeni ve Rum Cemaatleri kadar sıkıntılı bir dönemin ardından nihayete erdiğini görmekteyiz. Çalışmamızda Musevi Cemaati açısından bu feragat sürecini detaylı olarak aktarmaya çalışacağız.

Musevilerin Lozan'daki haklardan feragat etmelerine değinen tez ve makale türlerindeki çalışmalara baktığımızda konuyla ilgili bilgilerin genellikle Avram Galante, Rıfat Bali ve Avner Levi'nin eserlerinden aktarılmış olduğunu ve basın üzerinden yeterli inceleme yapılmadığını görmekteyiz. Dahası isimlerini zikrettiğimiz yazarların eserlerinde mevcut olan bilgiler bazı

- 1 Mütareke Dönemi esnasında Ermeni ve Rum patrikhanelerinin icraatları için bkz. Ramazan Erhan Güllü, "Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C..XXV/75, 2009, s.575-605.
- 2 Her üç milletin nizamnamelerinin ilan süreçleri, içerdikleri konular ve ne kadar uygulanabildikleri hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz. Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi*, 1. Baskı, İstanbul, Ötügen Yay., 2018, s.116-169.
- 3 Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi*, s.382-386 ve s.407.
- 4 Ermeni ve Rum azınlıkların Cumhuriyet döneminde devletle yaşadıkları sorunlar için bkz. Ramazan Erhan Güllü, "Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye'nin Azınlıklara Yönelik Politikaları", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VII/2, 2018, s.268-298.

çalışmalarda eksik veya yanlış aktarılmıştır. Örneğin Ahmet Özgür Çınar, yazmış olduğu yüksek lisans tezinde Rıfat Bali'nin eserinden elde ettiği bilgileri hatalı ve eksik bir şekilde okuyucuya sunmuştur. Zira Çınar, 15 Eylül 1925'de Musevi Cemaati'nin Adliye Vekaleti'ne sunmuş olduğu Lozan'daki haklardan feragat dilekçisini atlamış yalnızca 1 Ağustos 1926 tarihinde Hahamhanede gerçekleşen toplantıdan bahsetmiştir. Öte yandan bu toplantıda konuşulan konulardan bahsederken İspanya'ya gönderildiği iddia edilen sadakat telgrafı hakkında “yaklaşık iki sene boyunca İspanya'ya gönderildiği iddia edilen telgraf” şeklinde açıklama yapması çok ciddi bir hatadır⁵. Zira bu telgraf iddiası 18 Şubat 1926'da basının gündemine gelmiştir ve 1 Ağustos 1926'ya kadar ki süreçte en fazla 6 ay kadar gündemde kalabilmesi söz konusudur. İlaveten basın üzerinden takip edildiğinde meselenin en çok, Şubat ayı sonuna ve Mart ayı başına kadar yoğun olarak gündemi meşgul ettiği görülmektedir. Elif Kandöker ise tezinde kronolojik bir hata yaparak önce Hahamhanedeki 1 Ağustos 1926 tarihli toplantıyla Musevilerin, Lozan Antlaşması'nın 42. maddesindeki haklarından feragat ettiklerini açıklamıştır. Akabinde diğer paragrafta “*Medeni Kanun'un laik esaslara göre düzenlenmesinin ardından*” Yahudilerin Hahambaşı başkanlığında toplandıklarını ve toplantı sonucunda “*Medeni Kanun'un uygulanmasından öncesine tarihlendirilen ve haklarından feragat etmek istediklerine dair*” bir dilekçeyi hükümete 15 Eylül 1925'te sunduklarını belirtmiştir⁶. Kandöker bilgileri kronolojik açıdan hatalı aktardığı için 15 Eylül 1925 tarihli dilekçe ile 1 Ağustos 1926 tarihinde alınan kararlar arasındaki bağlantıdan ve tarihi süreçten bahsetmemiştir.

Bilal Eryılmaz ve Mücahit Bektaş'ın ortaklaşa hazırladıkları “Lozan Perspektifinden Türkiye'de Azınlık Politikaları (1923-2016)” başlıklı makalede ise -anlaşıldığı kadarıyla- Stanford Shaw'un 1977 yılında yayımlanmış olan kitabı esas alınarak Musevilerin Lozan'daki haklardan feragat tarihi 8 Ekim 1925 olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu tarihten “üç hafta sonra” Ermenilerin ve 7 Ocak 1926'da ise Rumların feragat ettiği bilgisi verilmiştir⁷. Ancak 1925 yılında Adliye Vekaleti'ne sunulan mazbataları dikkate aldığımızda her üç cemaat için de verilen tarihin yanlış olduğu göze çarpmaktadır. İlaveten Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili kaidelerinin esas alındığı bir çalışmada feragat meselesiyle ilgili olarak tek bir kaynakla yetinilmesi ve Galante, Bali ve Levi'nin eserlerinin kullanılmaması önemli bir eksiklikler. Öte yandan Mücahit Bektaş yazmış olduğu yüksek lisans tezinde azınlıkların Lozan'ın 42. maddesinden feragatlarını anlatırken “*sırasıyla Yahudi, Ermeni ve Rum cemaatlerinin*” feragat ettikleri bilgisini vermiş ancak tarihleri aktarmamıştır. Devamında ise “*kendi medeni hukuklarını oluşturabilme hakkından ilk vazgeçen cemaat olan Yahudiler 1 Ağustos 1926 tarihinde, neden vazgeçtikleri ile ilgili bir açıklamada bulunmuşlardır*” diyerek 1 Ağustos'taki

5 Ahmet Özgür Çınar, *Lozan'dan Sonra Türkiye Yahudileri (1923-1945)*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005, s.68-69.

6 Elif Kandöker, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Azınlıklar Politikası Kapsamında Türk Musevi Cemaatinin Durumu ve Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s.42-43.

7 Bilal Eryılmaz, Mücahit Bektaş, “Lozan Perspektifinden Türkiye'de Azınlık Politikaları (1923-2016)”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, S.2, C.5, İstanbul, Eylül 2017, s.30.

olayın önemini yanlış ifade etmiştir⁸. Tekin Alp'in Musevi Cemaati'nin Türkleşmesi ile ilgili fikirlerini inceleyen Murat Kılıç ise Musevilerin Lozan'daki haklardan feragati için sadece 1 Ağustos 1926 tarihinde Hahamhanede gerçekleşen toplantı kararlarını ve Tekin Alp'in bu kararlar hakkındaki beyanatını dikkate almıştır⁹. 15 Eylül 1925 tarihinde Adliye Vekaleti'ne sunulan mazbatadan bahsetmemiştir.

Özetle ifade edersek literatürde Musevilerin Lozan'daki haklardan feragatleri hakkında bilgi veren/içeren eserlerde önemli eksiklikler, hatalar ve bunlara bağlı olarak bilgi karmaşası mevcuttur. Biz bu çalışmada mümkün olduğunca bu eksiklikleri ve hataları gidermeye çalıştık. Ana kaynak olarak dönemin Türk basınında çıkan haberleri kullandık. Fakat gelecekte bizim çalışmamızdan daha kapsamlı bir çalışmanın yapılabilmesi de mümkündür.

1. 15 Eylül 1925'de Adliye Vekaleti'ne Lozan'daki Haklardan Feragatın Bildirilmesi

Türkiye'nin 24 Temmuz 1923'te imzaladığı Lozan Antlaşmasınının 37. ilâ 45. maddeleri azınlık statüsünde kabul edilen Rum, Ermeni ve Yahudilerin sahip olacakları haklarla ilgilidir. Bu maddelerden bilhassa 42. maddenin aile hukuku gibi konularda, azınlıkların dini kurallarına uygun hukuki yasaların oluşturulmasını gerekli kılması hükümetin egemenlik haklarına müdahale gibi algılanmıştır. Başlangıçta 42. maddenin gereği olarak azınlık temsilcileri ve hükümet temsilcilerinin yer aldığı karma komisyonlar oluşturularak azınlıkların dini hükümlerine uygun kanunlar yapılmasına karar verilmiştir. Musevi Cemaati için oluşturulan komisyonda yer alan Musevi üyelerden Kalef Gabay ve Mişon Ventura 42. madde gereği oluşturulacak yasa taslaklarını “*Türkiye'nin hakimiyet hukukuna ihlal*” olarak gördüklerinden komisyonun faaliyetlerini “baltalamaya” uğraşmışlardır. Örneğin Hahambaşı Haim Becerano ile görüşüp yapılacak yasalar ne kadar kapsamlı olursa olsun bu yasalarda yer almayan herhangi bir olay karşısında Türk mahkemelerindeki yetkililer Talmud gibi kaynaklara başvurmayacakları için alınacak en doğru kararın Medeni Kanun'un kabul edilmesi olduğuna dair ikna etmişlerdir¹⁰.

Bu süreçte Türk basınında Musevilerin Lozan'daki haklardan vazgeçmelerini isteyen yazılar, Türk ve Musevi yazarlarca kaleme alınmıştır. Gerek Gabay ve Ventura'nın telkinleri ve gerekse de basının yönlendirmeleri Becerano'nun Medeni Kanunu'nun tatbikine müsaade etmesini sağlamıştır. Böylece komisyon olağanüstü bir toplantı yaparak, hükümet temsilcisi konumundaki Mustafa Fevzi Bey'i Becerano'nun kararından haberdar etmiştir. Mustafa Fevzi Bey de Ankara'ya giderek İsmet Paşa'yı bilgilendirmiştir. Mustafa Fevzi Bey İstanbul'a dönünce 10 Eylül 1925'de komisyon yeniden toplanıp aile hukukuyla alakalı çalışmalarına son veren bir mazbata hazırlamıştır. Aynı gün basında, Ventura ve Gabay'ın komisyondan çekildikleri

8 Mücahit Bektaş, *Lozan Barış Antlaşması Bağlamında Türkiye'de Azınlıkların Yönetimi*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s.117-118.

9 Murat Kılıç, “‘Türkleştirme’ Dağında Bir ‘Musa’ ve Evamir-i Aşere (On Emir)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, Mayıs 2010, s.181-182.

10 Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 9. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s.60-61.

ve Musevi cemaati adına 42. maddeden feragat edildiğini Adliye Vekaleti'ne beyan ettikleri duyurulmuştur¹¹. Bu bilgileri veren Rifat Bali, 10 Eylül 1925 günü yayımlanan Osmanlıca gazeteleri incelememiştir. Bu gazeteleri incelediğimizde¹² Lozan'ın 42. maddesi gereğince teşkil ettirilmiş olan komisyonların mesaieleri hakkında Cumhuriyet ve İkdam gazetelerince neredeyse aynı içerikte birer haber yapıldığı görülmektedir. Ancak bu iki haberde Musevi Cemaati'nin Lozan'daki 42. maddeden feragat ettiği yazılmamıştır ve komisyondan çekilen üyelerden bahsedilmemiştir. Yalnızca “*Musevilerin ahkâm-ı şahsiyeleriyle meşgul olan komisyon ahiren bir celse daha 'akd eylemek suretiyle mesaisine nihayet vermektedir'*” bilgisi verilmiştir. Komisyon reisi Mustafa Fevzi Bey -bir gün önce- kendisini gören gazetecilere “*mesailerine dair ancak bir hafta sonra beyanatda bulunabileceğini*” ifade etmiştir. İlâveten komisyonlardan Ermeni Cemaati'ninki mesaisine devam etmektedir. Rum Cemaati'nin komisyonu ise henüz bir toplantı yapmamıştır¹³.

14 Eylül'deki Vakit gazetesine göre Musevilerin “ahkâm-ı şahsiyelerini” tespit etmekle görevli olan komisyon “ikmâl-i vazife” etmiş ve bu yüzden “dün” komisyon reisi Mustafa Fevzi Paşa'nın teşebbüsüyle Hahamhane Meclis-i Umumisi toplantı yaparak bir “layiha” hazırlamıştır. Bu layiha hazırlanırken “kendi mütehasıslarının” görüşleri de alındığı için “mucib-i memnuniyet” bulmuştur¹⁴.

15 Eylül 1925 günü ise Hahamhanenin –“evvelki gün”- aldığı kararlar İkdam, Son Saat ve Vakit gazeteleri tarafından aynı ifadelerle nakledilmiştir:

“Lozan muahedesinin imzasından evvel ve sonraki vaziyetleri uzun uzadıya tedkik eden meclis iş bu muahedenin imzasında hukuk-ı aile ve efrada müteallik olan Türk kavaninin İslam esasat-ı diniyesinden mülhem olduğunu ve bu takdirde ayrı din ve akaide sâlik bulunan kimseleri aynı kavanin-i diniyyeye tâbi tutmanın hukuken gayr-ı mümkün olduğunu nazar-ı dikkate almışdır.

İşte bu nokta-i nazara istinad eden Türk hükümeti, memleketde sakin edyan-ı saire sâlikinine Karşı her zaman gösterdiği âli-cenâbı ibraz ederek Lozan muahedesi ahkâmının ekalliyetlere aid bulunan ahkâmını mevki-i tatbik vaz'ını emretmişdi. Halbuki bugün, vaziyet tamamen değişmiştir. Türk inkılab-ı içtimâi ve siyasiyesinin başlıca esaslarından biri din ile hükümetin tamamen ayrılmasıdır.

Tanzim edilmekte olan yeni kanunlar medeniyet-ı haziranın ihtiyacatından mülhem olup, diğer hükûmat-ı medeniyede olduğu gibi içtimâi hayatın şeraitine tevafuk etmektedir.

11 Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.62-64.

12 Cumhuriyet, İkdam, Son Saat ve Vakit gazetelerinin 10 Eylül 1925 günkü sayılarına ulaşabildik.

13 “Cemaatler Hakkında” *İkdam*, nr.10211, 10 Eylül 1925, s.4.; “Gayrimüslimlerin Ahkâm-ı Şahsiyeleri”, *Cumhuriyet*, nr.481, 10 Eylül 1925, s.2.

14 “Hukuk-ı Aile Tadilatında Museviler”, *Vakit*, nr.2768, 14 Eylül 1925, s.3. Burada “kendi mütehasısları” tabiriyle Meclis-i Cismaninin kast edildiği ertesi günkü haberde açıklığa kavuşmuştur. Zira şu açıklama yapılmıştır: “Dünkü nüshamızda Saruhan mebusu Mustafa Fevzi Efendi'nin riyaseti altında Musevilerin ahkâm-ı şahsiyelerini tatbik memur komisyonun ikmâl-i vazife ettiğini ve bunun üzerine Hahamhane Meclis-i Cismanisinin mütalaası alınmak üzere içtimaya davet edildiğini yazmışdık. Bu içtimada meclis-i umumice şu karar verilmiştir:” denilerek toplantıda alınan karar açıklanmıştır. Bu karar yukarıda 15 Eylül 1925 tarihli üç gazete üzerinden açıkladığımız karardır. Bkz. “Musevi Cemaati”, *Vakit*, nr.2769, 15 Eylül 1925, s.2.

İşte bundan dolayıdır ki, Lozan Muahedesi'nin ekalliyetlerin hukuk-ı aile ve efradına müteallik olan aksamının hikmet-i vücudu kalmamıştır. El-yevm ihzar edilmekte olan kavanine Museviler için mevad-ı mahsusa ilavesine lüzum görmemekdeyiz. Bu nokta-i nazara ibtinâen Fransız ve Alman kavanin-i mahalliyesinde olduğu gibi izdivaç-ı medeni izdivaç-ı diniden sonraya tehir eden her memur-i diniyye muayyen bir cezayı muhtevi bir madde ilave edilmesi mütalâasında¹⁵.

Yine 15 Eylül 1925'te Hahamhane bünyesinde 80 kişilik Meclis-i Milli üyelerinden 42'si bir araya gelerek 42. maddedeki haklardan feragat kararlarını Adliye Vekaleti'ne resmi olarak mazbatayla sunmuşlardır¹⁶.

Musevilerin bu kararı vermesinde Mustafa Kemal Paşa'nın "The New York Herald" gazetesine vermiş olduğu "iddia edilen" bir mülakatın da etkili olduğu düşünülmektedir¹⁷. Mülakatın tercümesi 4 Mayıs 1924'de Türk gazetelerinde yer almıştır. Mülakata göre halifelik kaldırıldığı için Ermeni ve Rum patrikhaneleriyle beraber Hahambaşılığın da ortadan kaldırılması gereklidir. Her ne kadar bu mülakat yayımlandıktan dört gün sonra, Patrikhaneler ve Hahamhane için böyle bir açıklama yapılmadığı belirtilerek tekzip edilse de ilerleyen süreçte Medeni Kanun'un kabulü gibi uygulamalarla Hahamhane ve Patrikhaneler Osmanlı Dönemi'nden beri sahip oldukları imtiyazların pek çoğundan vazgeçmişlerdir. Lozan'daki haklardan feragat da bu süreçte gerçekleşmiştir¹⁸.

Genel olarak kabul edildiği üzere Musevilerin 15 Eylül 1925'de aldıkları feragat kararı Ermeni ve Rum azınlıkların da aynı kararı vermelerini tetiklemiştir¹⁹. Zira Musevilerin ardından öncelikle Ermeniler 17 Ekim 1925'te Lozan'daki haklardan feragat ettiklerini Adliye Vekaleti'ne mazbatayla bildirmişlerdir²⁰. Akabinde Rumlar da 27 Kasım 1925'de Adliye Vekaleti'ne mazbata sunarak Lozan'daki haklarından feragat ettiklerini açıklamışlardır²¹. Ancak bu genel kabule göre Museviler, Ermenilere ve Rumlara kıyasla bu kararı daha çabuk ve daha kolay almış olsalar da Avner Levi ve Rıfat Bali'nin konuyla ilgili verdikleri diğer bilgilere göre Musevilerin 42.

15 "Hahamhanenin Kararı", *İkdam*, nr.10216, 15 Eylül 1925, s.4.; "Musevi Meclisi Kararını Verdi", *Son Saat*, nr.177, 15 Eylül 1925, s.1.; "Musevi Cemaati", *Vakit*, nr.2769, 15 Eylül 1925, s.2. *Vakit* gazetesi ayrıca Ermeni cemaatiyle alakalı olarak "ekalliyet hukukundan feragat" ettiklerine dair bir haber yapmıştır: "Ermenilerin ekalliyet hukukundan feragat ve hükümete beyan-ı sadakat etmek üzere Ankara'ya bir heyet göndermek için bazı teşebbüslerde bulunduklarını yazmışdık. Bu teşebbüsler nihayet müsmir olmuş (netice vermiş) ve Türk Ermeni Teali Cemiyeti erkânından mürekkep altı kişilik bir heyet Ankara'ya müteveccihen şehrimizden hareket etmiştir. Bu heyet Türkiye'de Ermenilerin ekalliyetler hukukundan feragat eylediklerini beyan ederek, hükümete sadık olduklarını ilave edecektir". Bkz. "Ermeni Heyeti Nihayet Gitti", *Vakit*, nr.2769, 15 Eylül 1925, s.2.

16 Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.64.

17 Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.54-59.

18 Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi*, s.364-368.

19 Hatta Ermeni ve Rumlara ilaveten Ermeni Katolik ve Protestan Cemaatleri de feragat beyan etmişlerdir. Protestan Ermeniler, Medeni Kanun hazırlık sürecinde iken feragat beyanlarını Adliye Vekaleti'ne mazbatayla bildirmişlerdir. Katolik Ermeniler ise Medeni Kanunun kabulünden sonra feragat beyanlarını Adliye Vekaleti'ne sunmuşlardır. Bkz. Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi*, s.368-370 ve s.408-410.

20 Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi*, s.382-383 ve s.491-492.

21 Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi*, s.402 ve s.493.

maddeden asıl ve resmen feragat etmeleri, 1926 yılı Şubat ayında yaşanan bir hadise üzerine olmuştur²². Her ikisinin de bahsettiği hadise İzmir ile İstanbul'daki 300 Musevi tarafından İspanya'ya yollandığı iddia edilen -1 Ekim 1925 tarihli- "sadakat" telgrafının 18 Şubat 1926'da basının gündemine gelmesidir²³. Zira bu iddianın basında ortaya çıkmasına sebep olan bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bu telgraf olayından Avram Galante de bahsetmiştir. Hatta bu olayın "Türkler ve Yahudiler" isimli eserini yazmasına sebep olan iki hadiseden biri olduğunu da belirtmiştir. Ancak o bu olayın Musevi Cemaati'nin Lozan'daki haklarından feragat etmeleri için kasıtlı olarak tertip edildiği yorumunu yapmaktan kaçınmıştır. Bununla birlikte İspanya'ya yollandığı iddia edilen telgrafın gerçek olmadığını da ifade etmiştir²⁴.

2. 15 Eylül 1925'deki Feragat Kararının Ardından Hahamhane Üzerindeki Tartışmalar

15 Eylül 1925'de 42. maddeden feragatın Adliye Vekaleti'ne bildirilmesi üzerine Musevi Cemaati içerisinde Hahamhanenin sivil ve ruhani yetkilerinin ayrılması, Cumhuriyet kanunlarına uygun yeni bir nizamnamenin yapılması gibi tartışmalar başlamıştır²⁵. Béné Bérith Cemiyeti²⁶ bünyesinde ve Hahamhanede toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılarda Hahamhanenin yetkileri ve nizamname konularıyla beraber 42. maddeden feragat meselesi yeniden gündeme gelmiştir²⁷. Toplantılar genellikle basına yansımıştır. Örneğin 15 Kasım 1925'de Vakit ve Son Saat gazeteleri Bene Birit Cemiyeti'ndeki "Fran Mason Heyeti'nin", "*geçenlerde 'akd ettiği bir içtimada Hahambaşılığın lağvına karar'*" verdiğini yazmıştır. Fakat kesin bir sonuç alınması amacıyla bir toplantı daha yapılacaktır. Bu toplantıya heyet üyeleriyle birlikte "*birçok Musevi cemaat mümessilleri de*" çağırılmıştır²⁸.

Bahsedilen toplantı 15 Kasım 1925 günü icra edilmiştir. Cumhuriyet'e göre Meclis-i Cismani ve Umumi azaları Hahamhanede "hususî surette" toplantı yaparak Hahamhanenin

22 Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s.70-71.; Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.77.

23 Avner Levi basındaki iddiaların 26 Şubat 1926 günü ortaya çıktığını yazmıştır. Ancak dönemin gazeteleri incelendiğinde verdiği tarihin yanlış olduğu görülmektedir. Bkz. Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s.70-71. Doğru olan tarih Rifat Bali'nin de belirttiği üzere 18 Şubat 1926'dır. Bkz. Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.77.

24 Avram Galante, *Türkler ve Yahudiler*, 3. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 1995, s.7-8.

25 Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.69.

26 Kelime anlamı "Ahit Oğulları" olan Bene Berit Cemiyeti, Türkiye'de 1911- 1938 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Dünyadaki "*en büyük ve en geniş*" Yahudi hizmet örgütüdür. 18 Ekim 1843'de Alman kökenli 12 Amerikan tarafından New York'ta kurulmuştur. Mason localarına benzer ama amaçlanmıştır. Bu cemiyet hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Rifat N. Bali, "Bir Yahudi Dayanışma Ve Yardımlaşma Kurumu: B'nai B'rith XI. Bölge Büyük Locası Tarihçesi Ve Yayın Organı Hamenora Dergisi", *Müteferrika*, S.8-9, Bahar-Yaz 1996, s.41-60.

27 Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.68-72.

28 "Hahambaşılık İlgası İçin Kuvvetli Cereyan Var", *Vakit*, nr.774, 15 Kasım 1925, s.3.; "Hahambaşılık", *Son Saat*, nr.237, 15 Kasım 1925, s.3. Son Saat, Bene Birit Cemiyeti üyelerinin öncülük ettikleri bir teşebbüs olan Hahambaşılığın "lağvı" konusunda bir toplantı yapılacağı iddiasını ertesi gün de devam ettirmiştir. Bkz. "Hahamlık Kalkıyor Mu?", *Son Saat*, nr.238, 16 Kasım 1925, s.2.

dini ve dünyevi işleri ayırarak yalnızca dini işlerle meşgul olmasını müzakere etmişlerdir²⁹. Ayrıca Hahambaşı Becerano'ya verilmek üzere bir takrir sureti hazırlamışlardır:

“Bütün aşkahudların? Meclis-i umumideki azası ile bütün Musevi Cemaatlerini toplayarak Hahamhanenin teşkilat-i hazırasının ilgası tedkik olunacak, eski müesseseler tasfiye edilecek, başda re'is-i ruhanî olmak üzere bir hahambaşı bulunarak 'adem-i merkezîyet sistemi esasî üzerine Musevi cemaati işleri tanzim olunacaktır”³⁰.

Cumhuriyet'e göre Meclis-i Umumi ve Cismani üyeleri resmen toplanarak bu konuda bir karara varacaklardır. Karar resmen onaylanıp Hahambaşıya sunulduktan sonra Hahamhanede yedi adet nahiye merkezi olacaktır. Bu merkezlerin her biri aşkahud? bütçelerini kendileri yapacaklardır. Hahambaşı sadece din işleriyle iştigal edecektir. İlaveten yedi nahiye merkezi temsilcileri “her iki ayda bir” Türkiye Musevilerinin dünyevi işleri hakkında müzakere yapacaklardır³¹. Benzer bilgileri Vakit gazetesi de yazmıştır. Ancak iki haber arasında bazı küçük farklılıklar vardır³².

Rıfat Bali'ye göre toplantı Bene Birit Cemiyeti'nin teşebbüsüyle gerçekleşmiş olsa da, katılanların yüzde ellisinden fazlası cemiyetin üyesi değildir. Toplantıda, Hahamhanenin yalnızca dini mevzularda yetki sahibi olması ve Musevi cemaatlerinin “özerk laik” yönetimlerce idare edilmeleri kararlaştırılmıştır. Ayrıca müzakerelerin akabinde “yeni Hahamhane Nizamnamesi” mevzusunda Hahambaşı Becerano Efendi'nin görüşlerini alacak bir heyet intihap edilmiştir. Yeni Nizamnameyi konuşacak yeni bir Meclis-i Umumi toplantısının Hahambaşının katılımıyla icra edilmesine karar verilmiştir³³.

15 Kasım 1925'deki toplantıdan yaklaşık iki gün sonra Cumhuriyet gazetesi Hahambaşı Becerano Efendi ile bir mülakat yapmıştır. Mülakatta geçen diyalog şu şekildedir:

-“Şehrimiz Musevileri arasında Hahambaşılığın yalnız ruhani işlerle meşgul olması ve dünyevi muamelatda iştigal etmemesi hakkında yeni bir cereyan vücudundan haberdar olmaktadır. Bu hususdaki mütalaanızı öğrenmek arzusunda'yız.

-“Malum ya efendim; milletin bir kısmı için ne lazımsa onu kabul edeceğiz. Milletleri terakkiyatdan hiçbir şey men' edemez. Herhangi bir milletin ilk zamanı ile son zamanı arasında epeyce fark vardır, zan ederim. Son zamandaki terakkiyat evvelce var mıydı? Tabii yokdu. Ben yetmiş beşimdeyim. Hem eski, hem de yeni devri görmüş ve görmekde ve bununki terakkiyatı takdir etmekteyim. Bütün terakkiyat birer ihtiyaçla olur. Cenab-ı Hak bile havayı, suyu ihtiyaçdan dolayı yaratmıştır. Ve hangi şeye çok ihtiyaç varsa Cenab-ı Hak onu çok hasıl etmiştir. Bütün bunları söylemekden maksadım her yapılan şeyin bu ihtiyaçla vuku bulmakta olduğunu arz etmekteyim.

29 “Museviler Din Ve Dünyayı Ayırıyorlar”, *Cumhuriyet*, nr.547, 16 Kasım 1925, s.1.

30 “Museviler Din Ve Dünyayı Ayırıyorlar”, *Cumhuriyet*, nr.547, 16 Kasım 1925, s.1.; “Vaziyeti Evvelâ Museviler Anladı”, *Vakit*, nr.2830, 16 Kasım 1925, s.1,2.

31 “Museviler Din Ve Dünyayı Ayırıyorlar”, *Cumhuriyet*, nr.547, 16 Kasım 1925, s.1.

32 “Vaziyeti Evvelâ Museviler Anladı”, *Vakit*, nr.2830, 16 Kasım 1925, s.1,2.

33 Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.68-69.

Size milletim hakkında bir iki söz daha söylemek isterim. Ben Musevi milletinin başında bir çobanım. Benim bir elimde kaval bir elimde, sopa var. Eğer Musevi milleti sakin sakin oturur ve müttehid (birleşik) bir şekilde hareket ederse onlara kaval çalmak suretiyle gönüllerini eğlendiririm, fakat sürüden ayrılan olursa onu derhal elimdeki sopa ile sürüye dahil ederim. Bu sözlerimi bilhassa kayd ediniz!”

-Bugün tekrar içtima var mıdır?

-“Hayır bugün fevkalade bir içtima yoktur. Yalnız akşama mutad olan ‘meclisler içtima’ nı ‘akd edecek ve Musevi milletinin refahı hakkında lazım gelen şeyleri tekrar etdireceğiz.”

Arada bir dakikalık sükun... ondan sonra Becerano Efendi masanın üstündeki kitabları gösteriyor ve diyor ki:

“-İşte bunlar benim yegâne dostlarım ve her dakika emrime amade hıdmetdedirler. Ben onlarda her zevki buluyor ve onları hiçbir şeyle değiştirmek istemiyorum”.

Becerano Efendi'nin yukarıdaki açıklamaları “*Mademki din ve dünya işlerinin tefriki bugün bir ihtiyaç haline gelmiştir. O halde Musevi Milleti aynı ihtiyacın tatbikatına geçecektir*” şeklinde yorumlanmıştır³⁴.

Becerano Efendi'nin bu mülakatının yayımlanmasından hemen sonra -18 Kasım 1925'de- Cumhuriyet gazetesinin Fransızca versiyonu olan “La République” gazetesi tarafından Aşkenaz Cemaati'nin Başhahamı David Markus ile bir röportaj yapılmıştır. Markus bu röportajında “azınlık” ve “cemaat” tabirlerinin geçmişe ait olduklarını, Musevilerin mekteplerini “Türkleştirmek” arzusunda bulduklarını ve az müddet sonra da Türkiye Musevilerinin “ana dilinin” yalnızca Türkçe olacağına inandığını ifade etmiştir. Hahambaşılığın Osmanlı devrine ait bir kurum olduğunu, artık dini ve idari ihtiyaçları karşılamadığını, cemaatin üstünde “*ölü bir ağırlık olduğunu*” ve ilga edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Hahambaşılığın Musevi cemaatlerine maddi yönden “*çok pahalıya mâl olup, cemaatlerin sağlıklı gelişmelerine engel olduğunu, on yıldan beri bu durumun değiştirilmesi için girişimlerde bulunulduğunu, ortamın da artık buna elverişli olduğunu*” belirtmiştir. Markus'un bu açıklamaları El-Tiyempo gazetesinin sahibi ve başmuharriri olan David Fresko tarafından “*ağır bir dille*” eleştirilmiştir³⁵.

4 Aralık 1925'te saat 10:00'da Hahamhanede gerçekleşen toplantı ertesi günkü gazetelerde kamuoyuna açıklanmıştır. Cumhuriyet ve Son Saat, toplantıya katılan murahhas sayısını 140 olarak açıklamıştır. Ancak Vakıt'e göre toplantıya davet edilen murahhas 196 kişidir ve yalnızca 90'ı katılmıştır³⁶. Son Saat ve Cumhuriyet'teki ortak bilgilere göre Musevi Cemaati, daha evvel bir istidaname ile ekalliyet haklarından feragat ettiklerini Adliye Vekaleti'ne³⁷ bildirmişlerdir. Ardından cemaatin “*cismani ve ruhani işleriyle meşgul olan Hahambaşılığın elinden dünya işlerini hal ve tesviye salahiyetinin alınması cereyanı*” ortaya çıkmıştır. Bu

34 “Hahambaşı Becerano Efendi İle Mülakat”, *Cumhuriyet*, nr.548, 17 Kasım 1925, s.1,2.

35 Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.69-70.

36 “Musevi Meclisi Dün Toplandı”, *Vakit*, nr.2849, 5 Aralık 1925, s.1. Rıfat Bali ise “*hava koşullarının çok kötü olması nedeniyle*” davet edilen 196 murahhastan yalnızca 96'sının toplantıya iştirak ettiğini belirtmiştir. Bkz. Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.70.

37 Burada Adliye Vekaleti'ne sunulan istidaname ile kast edilen 15 Eylül 1925 tarihli mazbatadır.

cereyanın başındaki Bene Birit Cemiyeti birçok toplantı yapmıştır. Nihayetinde bu konu hakkında kesin bir karar vermek amacıyla çeşitli mahalle teşkilatları arasında seçim yapılarak murahhas belirlenmesine karar verilmiştir. Seçimleri yapılan 140 murahhas Hahamhanede toplanarak durumu tartışmaya başlamışlardır. Museviler bazı düzenlemeler ile “*Fransız ve yahud Alman Hahambaşılığı teşkilat-ı esasiyyesini*” uygulamak istegindedirler. Bunun olabilmesi için de “*bir Türkiye Hahambaşılığı, bundan ayrı olarak da Musevi mevcut kasabalarda mahalli bir hahamlık tesisi*” düşünülmektedir³⁸.

Vakit Gazetesi ise Hahamhanedeki toplantının oluş şeklini ve konuşulan konuları şöyle açıklamıştır:

“1) Hahambaşı Efendinin nutku; 2) Musevi Cemaatinin vaziyet-i hukukiyesini tesbit ile cemaat umûrunun din ve dünya işlerinin tefriki esasına göre tanzîmi hususunu intaca (sonuçlandırmaya) memur bir komisyon intihabını ihtiva ediyordu.

Hahambaşı Efendi içtimaya başında silindir bir şapka, arkasında frakla gelmiş ve hazrunu selamladıktan sonra maksad-ı içtimaayı hülâsa eden bir nutuk söylemiş, Türkiye’de laik bir idare tesisi üzerine Hahamhane müessesinin yeni kavaninine muvafık bir şekilde tadiline lüzum görüldüğünü ve bu hususta süratle muvaffakiyet temini için (Bene Birit) cemiyetine müracaat edildiğini Bene Birit cemiyetinin bu müracaatı kabul ederek toplandığını 15 Teşrin-i Sani (Kasım) içtimasında Hahamhanenin münhasıren mesail-i diniye ile işgal etmesi lazım geldiğine karar verdiğini anlatmış, bunu müteakip reis-i cumhur hazretleri ile başvekilimize ve millet meclisi riyasetine telgrafla arz-ı tâ’zîmât edilmesini teklif etmiş ve bu teklif derhal kabul edilmiştir. Bunu müteakip meclisde hazır bulunanlar söz alarak mütalaalarını söylemişlerdir. Nihayet Hahamhanenin vaziyetinin ne tarzda tadili lazım geleceğini hükümetin kararına bırakmak üzere teşebbüsatda bulunması için bir komite intihabına karar verilmesi zımında bir takrir reye vaz’ edilmiştir (oylamaya sunulmuştur). Fakat ekseriyet kalmadığından intaç edilememiştir (sonuçlandırılmamıştır). Dünkü içtimada davet edilen 196 zatdan ancak 90 kişi bulunmuş ve müzakere Yahudice cereyan etmiştir³⁹.

Toplantının içeriğiyle ilgili olarak basın üzerinden elde ettiğimiz bilgilere ilaveten Rıfat Bali’ye göre toplantı esnasında, Mişon Ventura toplantının maksadının izah edilmesini rica etmiştir. Bene Birit Cemiyeti başkanı Jozef Niyego toplantının amacını, “1873 yılında kabul edilmiş olan⁴⁰ Hahamhane Nizamnamesinin Cumhuriyet yasalarına uygun hale getirilmesiyle

38 “Musevilerin İçtimaa”, *Cumhuriyet*, nr.566, 5 Aralık 1925, s.1.; “Musevilerin Bugünkü Mühim İçtimaa”, *Son Saat*, nr.257, 5 Aralık 1925, s.1.

39 “Musevi Meclisi Dün Toplandı”, *Vakit*, nr.2849, 5 Aralık 1925, s.1.

40 Rıfat Bali, Avram Galante’yi kaynak göstererek Hahamhane Nizamnamesinin kabul edilmiş tarihini 1873 olarak yazmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.71. Ancak bu tarih yanlıştır. Zira Hahamhane Nizamnamesi 1865 yılında kabul edilmiştir. Nizamnamenin hazırlanış süreci, maddeleri ve ne kadar uygulanabildiği hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi*, s.154-169. Öte yandan Bali’nin atıf yapmış olduğu Avram Galante’nin eserini incelediğimizde nizamnamenin tarihi Hicri 23 Şevval 1281 ve Miladi 1 Nisan 1864 olarak belirtilmiştir. Bkz. Avram Galante, *Historie Des Juifs De Turque*, 9 Cilt, C.V, 1. Baskı, İstanbul, İSİS Yay.,1986, s.13-26. Buradaki hata Miladi tarihtir. Zira Hicri 23 Şevval 1281 tarihi Miladi 21 Mart 1865’e tekabül etmektedir. İlaveten 1873 tarihi yazılı değildir.

alakalı yeni tasarının görüşülmesi olarak açıklamıştır. Tasarıda, Hahambaşılığın yetkilerinin dini mevzularla sınırlanacağı, çeşitli alt cemaatlerden müteşekkil olan İstanbul Musevi Cemaati'ndeki her alt cemaatin kendine ait mektep, mezarlık gibi müesseselerini idare edeceği, bütün bu alt cemaatlerle Aşkenaz ve İtalyan Cemaatlerini de dahil edecek “merkezi bir heyetin” tesis edileceği ve bu heyetin Or-Ohayım Hastanesi, Ortaköy Yetimhanesi benzeri kurumlardan mesul olacağı ifade edilmiştir. Mişon Ventura da bu düşünceleri tasvip etmiş ve bazı taleplerde bulunmuştur. Toplantının bitiminde, Musevi Cemaati'nin Cumhuriyete karşı “sadakati ve derin bağlılığını” bildiren telgraflar Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, Başvekil İsmet Paşa'ya ve meclis başkanı Kazım Paşa'ya gönderilmiştir. İlaveten Hahambaşılığın laik yasalara uygun olarak tekrardan yapılanması amacıyla resmi makamlarla görüşecek 12 kişilik bir heyetin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Ancak bu karar son andaki bir değişiklik teklifi yüzünden oylamaya sunulamamıştır. Değişiklik teklifinde 12 kişilik heyetin karar verme yetkisi yok edilerek yalnızca hükümetle yapılacak görüşmelerin neticelerini Meclis-i Umumi'ye bildirme hakkına sahip olması önerilmiştir. Bu öneriyle “şiddetli bir tartışma” ortaya çıkmış ve toplantı yarım kalmıştır⁴¹.

Cumhuriyet gazetesi toplantı çıkışında Becerano Efendi'nin görüşlerini almıştır. Becerano Efendi toplantının “çok istifadeli” geçtiğini ve “Musevi milletinin fikrini tamamiyle” kavradığını ancak “henüz neticeye” varamadıklarını söylemiştir. İlaveten “*İnşallah iki üç gün sonraki içtimada kat'i bir karar ittihaz edeceğiz*” temennisinde bulunmuştur⁴².

Rıfat Bali'ye göre sonraki süreçte Hahamhanede gerçekleşen 18 Aralık 1925 tarihli toplantıda Lozan'daki haklardan feragat konusunda “*aşırı hevesli olmayan Bene Berith cemiyeti*” grubuyla bu cemiyetin Musevi Cemaati idaresine el koymaya çalıştığını ileri süren -içlerinde Ventura'nın da bulunduğu- grup arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Zira Ventura azınlık haklarından feragat kararının hemen oylamaya sunulmasını istemiştir. Buna karşın Şekip Adut, toplantının bu amaçla düzenlenmediğini yalnızca Hahambaşılık ile cemaat kurumlarının vaziyetlerinin müzakere edilmesi gayesiyle düzenlendiğini belirtmiştir. Ayrıca Meclis-i Umumi'nin “yasal olarak” varlığına inanmanın “hata” olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte azınlık haklarından feragat meselesinin kısmi olarak “hallolduğuna inandığını” ve bu konuyla ilgili kararın istenildiği zaman alınabileceğini fakat şu anki toplantının “*cemaati yeniden teşkilatlandırmak ve çökme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan müesseseleri kurtarmak*” gayesiyle yapıldığını belirtmiştir⁴³.

18 Aralık'taki toplantı 20 Aralık 1925'de basının gündemine gelmiştir. Hahambaşılığa ait dini ve dünyevi işlerin ayrılması etrafındaki toplantılar devam etmektedir. Aslında Hahamhanenin sadece dini işleri yönetmekte yetki sahibi olması ve dünyevi işlerin yönetilmesi için de ayrı bir heyet oluşturulması fikrinde “mutabık” kalmıştır⁴⁴. Bu noktada iki görüş mevcuttur. Bunlardan biri “*Musevi muteberanı tarafından bir tez hazırlanarak hükümete*” sunulmasıdır. Diğeriyse

41 Rıfat Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.71-72.

42 “Musevilerin İçtimaa”, *Cumhuriyet*, nr.566, 5 Aralık 1925, s.1.

43 Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.72-75.

44 “Hahamhane İçtimaları”, *Cumhuriyet*, nr.581, 20 Aralık 1925, s.2.

“*Musevi Cemaati'nin arzusundan Adliye Vekaletinin derhal haberdar edilmesi*” zeminindedir⁴⁵. Fakat Hahambaşı Becerano Efendi bütün esaslar hazır edilip Hahamhanenin ruhani vazifeleri kesin bir şekilde tespit edilmedikçe kararın hükümete bildirilmemesi görüşündedir. Bazı “müfrit Museviler” ise “nikah, talak (boşanma), miras ve ıslah-ı beyn (iki taraf arasında uzlaşma)” gibi konularda Hahamhaneye sınırları belirli olmayan bir yetki verilmesi isteğinde değillerdir. Bene Birit Cemiyeti ileri gelenlerinden oluşan bu fikrin savunucuları, medeni nikahın kabulünden sonra, dini nikahın isteğe bağlı bir şekilde icra edilmesini uygun görmekteyler. Hahamhane erkânı ise bu konuda “*usulen katib-i adillikde (noterde) medeni nikah 'akd etdirmemiş Musevilerin nikaha aid merasim-i diniyyeleri ifâ edilemez*” görüşünü savunmaktadırlar. Zira bu şekilde hem medeni nikah hem de dini nikah mecburi hale gelmiş olacaktır. Birkaç gün içinde Hahamhanede “büyük bir içtima” yapılarak bu konuda “kat’i bir karar” alınacaktır⁴⁶.

Toplantıdan birkaç gün sonra Cumhuriyet gazetesinden Mümtaz Faik’le mülakat yapan Haim Becerano, dini nikah konusundaki hassasiyetini açıklamıştır. Becerano’ya göre medeni nikahın ardından dini nikahın yapılması mecburidir. Aksi takdirde nikah Musevi şeriatına göre geçersiz ad edilecektir. Ancak yine de resmiyette nikah var kabul edilecektir. Bunun üzerine Mümtaz Faik, dini ve dünyevi işlerin ayrıldığını hatırlatıp nikahın dünya işlerinden olduğunu belirtmiş ve medeni nikahın nasıl geçersiz sayıldığını sormuştur. Becerano Efendi de “*Ne yapalım âdet böyle. Şer’i nikahı takdis icap ediyor*” cevabını vermiştir. Öte yandan Becerano Efendi bütün mülakat boyunca İslamlarla İbranicilerin “kardeş” olduklarını ve Arapça ile İbranicenin, Kuran ile Tevrat’ın lisanları açısından birbirlerine çok benzediklerini örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca Musevilerin, Ermiya Peygamberin nasihatine uygun olarak, yaşadıkları devletin bakası için çalışıp dua ettiklerini ifade etmiş ve Mümtaz Faik’i bir “Cuma günü” için “büyük havraya” davet etmiştir⁴⁷. Becerano Efendi toplantıyla ilgili olarak kısa bir malumat vermiştir. Cuma günü (18 Aralık) Meclis-i Umumi üyelerinden 98 kişinin hazır bulunduğunu, iki karar alındığını bunlardan birinin Musevi Cemaati’nin devletin kanunlarına bağlı olması, diğersinin de ruhani ve sivil işlerin birbirinden ayrılması olduğunu belirtmiştir⁴⁸.

Alınan kararların icrası için 13 kişilik bir heyet teşkil edilmiştir. Heyet, Hahamhane Nizamnamesi tasarısını hükümete ibraz edecek üç üye belirlemiştir. Bunlar Avram Galanti, Şimon Levi ve Hanri Soriano’dur. Bu arada Musevi Cemaati yönetimi hükümete gönderilmek üzere 16 Şubat 1926 tarihli bir mektup yazmıştır. Mektupta “*cemaat işlerinin Cumhuriyet’in yeni gaye ve ilkeleri doğrultusunda düzenleneceği*” ve bu amaçla üç kişilik bir heyetin oluşturulduğu

45 “Hahamhane İşleri”, *Son Saat*, nr.272, 20 Aralık 1925, s.3.

46 “Hahamhane İçtimaaları”, *Cumhuriyet*, nr.581, 20 Aralık 1925, s.2.; “Hahamhane İşleri”, *Son Saat*, nr.272, 20 Aralık 1925, s.3.

47 Mümtaz Faik, “Hahambaşı Efendi İle Mülakat”, *Cumhuriyet*, nr.584, 23 Aralık 1925, s.3. Becerano Efendi: “...Kuran’da bir ayet vardır. (El-rahman el-rahim malik-i yevmeddin) bunun İbranicisi nedir biliyor musunuz? Tamamen aynı, yalnız Arapçadaki (el) harf-i tarifi yerine (h) harf-i tarihi gelmiştir. Ve şudur: [Her hamin her hum malk yevmeddin (Bu İbranicice ifade Osmanlıca harflerden okunabildiği kadarıyla yazılmıştır.)]. Mülakatla ilgili bir diğer ilginç bilgi ise Hahambaşının besmele çekerek kahve içmesidir.

48 Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.76. Ayrıca Bkz. Mümtaz Faik, “Hahambaşı Efendi İle Mülakat”, *Cumhuriyet*, nr.584, 23 Aralık 1925, s.3.

bildirilmiştir. Mektubun yazılma tarihinin ertesi günü 17 Şubat 1926'da Medeni Kanun kabul edilmiştir. Hemen akabinde 18 Şubat 1926'da Türk basını, İstanbul ve İzmir Musevilerinden 300 kişinin imzaladığı, 1 Ekim 1925 tarihini taşıyan İspanya'ya gönderilmiş bir sadakat telgrafı olduğunu duyurup Yahudileri “nankörlükle” itham etmeye başlamıştır⁴⁹.

Yukarıda bahsettiğimiz süreç içerisinde 22 Aralık 1925'te Vakit gazetesinde “Türk İnkılabı Ve Museviler” başlıklı bir makale yazılmıştır. Bu makaleyi incelediğimizde hükümetin Hahambaşılıktan hangi kararları almasını beklediği net olarak anlaşılmaktadır. Makaleye göre Museviler “hukuk-ı aile ve ahkâm-ı şahsiyeleri” için ayrıca kanunlar yapılmasına gerek kalmadığını hükümete bildirmişlerdir. Akabinde Ermeniler ve Rumlar aynı şekilde hareket etmişlerdir. Dolayısıyla artık Hahamhanede konuşulan mesele “bittabi bu cihet” değildir. Zira azınlıklara ait “hukuk-ı aile ve ahkâm-ı şahsiye” meselesi halledilmiştir. Bundan sonraki mesele Hahamhanenin görevlerini dini işlere “hasr etmek” ve daha önce hahamlar tarafından yapıldığı halde dini alan haricinde kalan işler için yeni bir teşkilat oluşturulmasıdır. Hatta daha doğru bir tabirle din ve dünya işlerini ayırmaktır.

“İşte hahamhane içtimalarında artık bu defa bu mesele de esas itibariyle hal’ olunmuşdur. Hahambaşının ve alelumum diğer hahamların bundan sonra mekteb, eytamhane, hastahane gibi Musevi cemaatine aid müessesat-ı ameliye ve hayriye üzerindeki alakası kesilmiştir. Hahamhanede bundan sonra bir “meclis-i umumi” olmadığı gibi ruhani ve cismani nam ve sıfatları altında hiçbir meclis bulunmaması takarrür etmiştir.

Bundan sonra Hahambaşı ile diğer hahamlar yalnız Musevilere karşı sırf dini vazifelerini ifâ edeceklerdir. Musevi cemaatine, veya efradına aid olan her hangi bir muameleden dolayı hükümete karşı bir mümessil sıfatını haiz olmayacaklardır. Musevi mektepleri hususunu Türk mekteplerinden, Musevi eytamhaneleri hususu Türk müessesat-ı hayriyesinden, kezalik Musevi hastahaneleri hususu Türk teâvün (yardımlaşma) Müesseselerinden hükümet nazarında farklı bir vaziyette bulunmayacaktır. Bu mektepler, bu eytamhaneler ve hastahaneler için toplanan ve sarf edilen paralar tamamen hükümet kontrolü altında bulunacaktır. Şayed bir gün bu mekteplerden, bu eytamhane ve hastahanelerden biri ile alakadar olarak hükümet nezdinde bir teşebbüs yapılmak icab ederse, bu teşebbüs o müesseselerin idareleri tarafından icra olunacaktır.

Nihayet Musevi mekteplerinin, eytamhanlerinin ve hastahanelerinin idaresi de bir cemaat meselesi değil, alelade bir müessese-i hayriye meselesi gibi telakki edilecek, bu müesseselerin idareleri de o nokta-i nazara göre tanzim olunacaktır. Yani evvelce Hahamhanede bütün Museviler namına intihab edilmiş heyetler tarafından idare olunan Musevi müessesat-ı Hayriyesi bundan sonra doğrudan doğruya o müesseselerin buldukları mahallerdeki Museviler tarafından idare edilecektir. Bu suretle şimdiye kadar Musevi cemaatine aid ad olunan müessesat-ı hayriyenin idaresinde bir nev’ ‘adem-i merkezîyet esası tatbik edilmiş olacaktır.

Biz Museviler tarafından vuku’ bulan bu teşebbüsü memnuniyet ile telâkki ediyoruz. Hukuk-ı aile ve ahkam-ı şahsiyeye aid ekalliyetler meselesinde olduğu gibi Türkiye’de Gayrimüslim cemaatlere aid umur-ı diniyye ve dünyeviyyenin Türk inkılabı esasları dairesinde tefrikiyle

49 Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.76-77.

yeniden tanzimi hususunda Rumlar ve Ermenilere takaddüm etmelerinden (öncü olmalarından) dolayı kendilerini takdir eyleriz”⁵⁰.

Anlaşıldığı kadarıyla Musevi Cemaati’nin, 18 Aralık 1925 tarihli toplantıda Hahamhanenin yeni statüsü için aldığı kararlar bu makalede yazılanlarla birebir aynı değildir. Hatta yüksek ihtimalle büyük farklılıklar mevcuttur⁵¹. Ayrıca hükümete sunulmak amacıyla yazılmış olan 16 Şubat 1926 tarihli mektupta⁵² da Musevi Cemaati teoride Cumhuriyet yasalarına uyum sağlamayı vaat etse de henüz pratikte hükümeti ikna edecek nitelikte kararlar almamıştır⁵³.

3. Basında İspanya’ya Yollandığı İddia Edilen Telgraf Haberinin Çıkması

İstanbul ve İzmir Musevilerinden 300 kişi tarafından İspanya Hükümeti’ne sadakat bildiren bir telgrafın gönderilmiş olduğuna dair haberler ilk defa 18 Şubat 1926 günü ortaya çıkmıştır⁵⁴. 18 ve 19 Şubat 1926 tarihli Cumhuriyet, Milliyet, İkdam, Vakit ve Son Saat gazeteleri incelendiğinde İstanbul ve İzmir Musevilerinden 300 kişinin İspanya hükümetine “arz-ı ubudiyet” ve “sadakat” telgrafı yazmış olduklarına dair kesin bir kanaat olduğu görülmektedir. Örneğin Son Saat gazetesi 19 Şubat günkü haberinde bir muharririnin Hahambaşı Becerano Efendi ile görüşmesini aktarmıştır. Bu uzun görüşme metni incelendiğinde Becerano Efendi’nin mesele hakkında bir şeyler bildiği halde bunu sakladığı yönünde imâ yapıldığı görülmektedir. Zira Becerano Efendi’nin “*Böyle bir şey olmaz, çünkü olamaz, benim oğullarım benim evladlarım böyle şey yapamaz*” sözlerine rağmen muharririn cevabı “*Evet Efendi Hazretleri ama bu bir hakikattir*” şeklinde olmuştur. Ayrıca Becerano Efendi hakkında “*anlaşılıyordu ki Becerano Efendi’ye hayır yapmazlar, inanmam, aslı yokdur, gibi tezkib mahiyetinde olan sözlerden başka bir şey söyletmenin imkanı yokdu*” yorumu yapılmıştır⁵⁵. Milliyet gazetesi de Hahambaşı Becerano Efendi’nin resminin altına “*Vaziyetin bunun vuzu’u rabitasına rağmen her şeyden ‘adem-i malumat beyan eden Hahambaşı Becerano Efendi’*” diye yazmıştır⁵⁶.

50 Mehmed Asım, “Türk İnkılabı Ve Museviler”, *Vakit*, nr.2866, 22 Aralık 1925, s.1.

51 Bu makalenin son paragrafını ilgili eserinde 23 Aralık 1925 tarihli El-Tiyempo gazetesi üzerinden nakleden Avram Galante böyle bir değerlendirme yapmamıştır. Bkz. Avram Galante, *Türkler Ve Yahudiler*, s.98.

52 Mektubun tam metni için bkz. Avram Galante, *Türkler Ve Yahudiler*, s.73-74.

53 Hem 16 Şubat 1926 tarihli mektup hem de 22 Aralık 1925 tarihli Vakit gazetesinde çıkan makale daha evvel Vedat Tüfekçi tarafından Avram Galante kaynak gösterilerek aktarılmıştır. Tüfekçi 16 Şubat’taki mektup hakkında “*Musevilerin bu haklardan vazgeçmeleri İstanbul basınında büyük bir memnuniyet ile karşılanmıştır*” değerlendirmesini yapmış ve Vakit gazetesinde çıkan “Türk İnkılabı ve Yahudiler” başlıklı makalenin tarihini belirtmeksizin buna örnek olarak göstermiştir. Ancak makalenin Vakit gazetesindeki orijinal metni incelenmeden yapılmış bu değerlendirmenin hatalı olduğu kanaatindeyiz. Zira gerek Galante’nin makalenin yalnızca son paragrafını aktarmış olması gerekse de kronolojik açıdan mektubun yazılma tarihinden önce yazılmış olması Tüfekçi’nin yaptığı değerlendirmenin hatalı olduğunu ispatlar niteliktedir. Bkz. Vedat Tüfekçi, *Türk Musevileri ve Milli Mücadele*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.198-199.

54 “Yahudiler De Nankörlüğe Başladılar”, *Cumhuriyet*, nr.641, 18 Şubat 1926, s.1,3.; “Museviler İspanyol İmişler”, *İkdam*, nr.10365, 18 Şubat 1926, s.1.; “İstanbul’da Ve İzmir’de Yaşayan Yahudiler İspanyol Irkından Mıdır?”, *Vakit*, nr.2924, s.1,4.

55 “İstanbul Yahudilerinin İleri Gelenleri Vaziyeti Tavzih Etmelidirler”, *Son Saat*, nr.333, 19 Şubat 1926, s.1,2.

56 “Onların Da İpliği Pazara Çıkdı: Yahudiler İspanya’ya Arz-ı Ubudiyet Ediyorlar”, *Milliyet*, nr.9, 19 Şubat 1926, s.3.

Fakat Ankara basınından Hakimiyet-i Milliye ve İstanbul'da çıkan Halk Gazetesi meseleye çok daha itidalli⁵⁷ yaklaşmışlardır. Hakimiyet-i Milliye öncelikle konuyla ilgili olan ilk haberinde Hahambaşı Becerano Efendi'nin açıklamasını kısaca vermekle yetinmiştir. Habere göre “*Becerano Efendi gazetelere İstanbul ve İzmir Musevilerinden 300 kişinin İspanya'ya arz-ı sadakat ettiklerine asla ihtimal vermediğini, 400 sene evvel Türkiye'ye gelip tavattun etmiş (vatan edinmiş, yerleşmiş) olan Musevilerin hıyaneti hiçbir zaman hatırdan geçirmediklerini*” ifade etmiştir⁵⁸. Hakimiyet-i Milliye'nin itidalli tavrı Milliyet gazetesince dile getirilmiş ve konuyla ilgili olan bir haberi aktarılmıştır:

“Hakimiyet-i Milliye refikimiz bir bendinde: bu teşebbüse iştirak edenler akl-ı kalıldir (az akıllılardır), diyor.

Ankara, 19 (hususî muhabirimizden) –Musevilerin İspanya'ya telgraf çekmeleri meselesi hakkında Hakimiyet-i Milliye bir bendinde diyor ki:

‘İşin mahiyet şumulünü bilmiyoruz. Ancak Musevi vatandaşlarımızdan böyle bir hareket sâdır olmuş ise, bunun pek ağır bir töhmet olduğunu kayda lüzum görüyoruz. Şüphemiz hem Türk vatandaşların kanunen haiz olduğu hukuk menafından istifade etmek, hem de Türk devletinin aleyhinde telakki olunacak hareketler de bulunmak dürüst bir hareket değildir. Biz katiiyen eminiz ki Musevi vatandaşlarımızdan bu teşebbüse iştirak edenler akl-ı kalil derecesindedir. Fakat velev birkaç ferd tarafından olsun milli vahdete vatani gayeye karşı hareket etmek efkâr-ı umumiyyede nahoş bir teessür bırakır. İstanbul refiklerimizin neşriyatını bu nokta-i nazardan mazur görmek lazımdır. Maddi hayat menfaatlerini çok iyi düşünen Musevi ekseriyetinin bu gibi vatansızları takbih edeceğine (kınayacağına) şüphe yoktur. Bu mesele hakkında en salahiyetdar bir zatın mütalaasını sorduk. Şu beyanda bulundu:

‘Filvaki Yahudilerin böyle bir müracaatı hakkında hükümete ihbarat yapılmıştır. Ancak Türk vatandaşlığına mugayir hareketde bulunanların mevcudiyeti tahakkuk ediyorsa (gerçekleşiyorsa) haklarında Türk kanunlarının ahkâmı dairesinde muamele yapılacağı tabiidir.’⁵⁹.

Halk Gazetesi ise mevzuyla alakalı ilk haberini 19 Şubat 1926'da yapmıştır. Bu haberde İstanbul basınındaki diğer gazeteler tarafından bir gün önce ortaya atılan iddiaların Musevi Cemaati'ne yönelik etkisi değerlendirmiştir:

“Dün sabah intişar eden bir iki refikimizde İstanbul ve İzmir Musevilerini memnun etmeyecek derecede şayan-ı dikkat bir haber vardı:

‘Kıristof Kolomb'un Amerika'yı keşfi sene-i devriyesini te'sid (tebrik etme) için İspanya'da şenlikler yapılırken İstanbul ve İzmir'de yaşayan Yahudi münevverlerinden bir kısmı 300 imza ile İspanya hükümetine bir telgraf çekerek biz de sizdeniz diye arz-ı ubudiyet etmişlerdir’.

57 Rıfat Bali de Hakimiyet-i Milliye'nin İstanbul gazetelerine nazaran itidalli davrandığını ifade etmiştir. Ancak Halk Gazetesi hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Bkz. Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.78.

58 “Hahambaşının Beyanâtı”, *Hakimiyet-i Milliye*, nr.1662, 19 Şubat 1926, s.3.

59 “Museviler Hakkında”, *Milliyet*, nr.10, 20 Şubat 1926, s.1. Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 20 Şubat 1926 tarihli nüshasına ulaşamadık. Diğer nüshalarında ise bu haberi tespit edemedik.

Bu haberleri kayd eden sabah ve akşam refiklerimiz aynı zamanda bütün Musevi vatandaşları büyük bir leke altında bırakacak şekilde şu fikrayı? da ilave etmekte idiler: ‘Telgraf çekenlerin Musevilerin ileri gelenlerinden ve en maruf zevattan mürekkebdir’. Bu havadisi evvelki gün biz de almış, fakat Türkiye Musevilerinden birçoklarını alakadar eden bir haberi vermezden evvel tahkikatımızı tatbik eylemek üzere neşriyatı tehir eylemiştik. Dün bu hususta tahkikat icrasına memur ettiğimiz bir muhabirimiz İstanbul Valisi Süleyman Bey, Polis Müdürü Ekrem Beğ ile Hahambaşı Becerano Efendi’yi ayrı ayrı ziyaret ve bu babdaki fikirlerini istimiz yapmış (sormuştur)”⁶⁰.

Basında çıkan haberler incelendiğinde Vakit gazetesinde yer alan haberin başlangıcındaki ifadeler, sadakat telgrafı iddiasının bilhassa Lozan’daki haklardan feragat ve Hahamhanenin dünyevi yetkilerinin yok edilmesiyle ilgili olduğunu gösterir niteliktedir:

“Madrid hükümetine zeval bulmaz sadakat ve ubudiyetten bahs ederek üç yüz imzalı bir arıza gönderenlerin kimler olduğunu anlamak lazımdır. Ekmeğini yedikleri memleketi bırakarak kovuldukları memleketi düşünenler içimizde yaşamaya layık değildirler. Yahudi Cemaati birkaç hafta evvel Beyoğlu’nda büyük bir içtimaa ‘akd ederek memleketimizde din ile dünya işlerinin ayrılması üzerine tahaddüs eden (ortaya çıkan) vaziyeti düşünmüş ve neticede aynı eseri? takibe karar vermişti. Vakıa bu içtimada Musevi cemaatinin davet edilen bütün erkani hazır bulunmamıştı. Fakat ne de olsa Musevilerin bu tarz hareketi Türkler arasında haklı bir memnuniyet tevdi etmişti. Eğer hatıramız bizi aldatmıyorsa cemaatin verdiği karara göre müteaddid komisyonlar teşkil edilecek, hükümete bırakılanla, hahamhanenin uhdesinde kalan mesailin hududu çizilecek ve nihayet mütalaası alınmak üzere Ankara’ya bir heyet gönderilecekti. Fakat maalesef bütün bu kararlar sözden ibaret kaldı. Birkaç gün evvel bir rivayet işittik: Hahamhanenin vaziyet-i maliyesi fenadır. O derece ki Ankara’ya gönderilecek olan heyetin seyahati için muktezi bin lira bile tedarik edilememiştir, denildi. Gazetelerimiz bir karşı gazetesinde çıkan bu haberi doğrusu hüsn-i niyete inanarak teessürle kayd etdiler ve eminiz:

-Acaba Museviler işi sürüncemeye mi dökdüler? sualini hatırlarına getirmediler. Fakat... Birkaç gün evvel başka bir haber çıktı, Museviler gelecek seneden itibaren ibtidai mekteplerinde tahsili Türk lisanıyla yapılmağa karar vermişlerdi ve nesil yetişerek Türkçe bilenler çoğaldıkça tahsil – mekteplerinde de Türkçe yapılacaktır, denildi. Bununla vaadler eğilemişdi?. Fakat her ikisi de hâle değil, istikbale şamil bulunuyor. Bununla beraber biz Rumların ve Ermenilerin vatansızlarıyla mukayese edince bundan memnun olmuşuk. Halbuki İstanbul Musevilerinin teşebbüslerini bu noktada bırakarak şimdi de başka bir şeyden bahsedeceğiz...”

Haberin bundan sonraki kısmında Kristof Kolomb’un Amerika’yı keşfinin yıl dönümü münasebetiyle İspanya tarafından 1925 yılı Ekim ayında yapılan şenlikler hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre şenlikler yalnızca İspanya’ya özgü değildir. İspanyolca konuşan Güney Amerika hükümetlerinin temsilcileri de katılmışlardır. Pek çok “resmi ziyafetler” verilmiş ve bunlara Güney Amerika’nın sayıları 14’e varan sefirleri de iştirak etmişlerdir. İspanyolların

60 “İspanya’ya Ubudiyet”, *Halk Gazetesi*, nr.82, 19 Şubat 1926, s.1,2.

bu şenlikleri “adeta bir ırk şenliği” haline gelmiştir. Vakit'in itiraz ettiği nokta İstanbul ve İzmir Musevilerinden 300 kişi tarafından bu şenlikler esnasında İspanya hükümetine sadakat bildirilmiş olmasıdır:

“...Türk vatanından bir Türk kadar mütena'im? olan Museviler demek ki iki yüzlü bir rol oynamakta, bir taraftan “Türkçe konuşacağız” diye bizi oyalarken öbür taraftan vaktiyle kovulmuş oldukları memlekete arz-ı ubudiyet etmektedirler. Vakıa, bütün Museviler aynı fikirdedirler, demiyoruz, fakat halkın, münevverleri tarafından idare edildiği muhakkak olduğuna göre bu vaziyete göz yummak da kabil değildir. Türkiye, Musevileri memleketimizde cebren alıkonulmamaktadır ve kapıları her isteyene açıktır. Fakat burada kalındığı takdirde kendisine hürmet edilmesini isteriz. Madrid hükümetine gönderilen arzıya imza koyanlardan uzun uzadıya bahs etmeyeceğiz. Bu adamları elbette hükümetimiz de bilmektedir ve vazifesini yapacaktır”⁶¹.

Basın, bu iddiaları ortaya atmakla beraber İstanbul Polis Müdürü, İstanbul Valisi ve Hahambaşı Becerano Efendi ile görüşmeler yapmaya da başlamıştır. Örneğin Halk Gazetesi her üç kişinin konuyla alakalı beyanatlarını aynı anda kamuoyuna sunmuştur. Buna göre İstanbul Polis Müdürü Ekrem Bey şu açıklamayı yapmıştır:

“Evet, İspanya'ya bir arıza gönderildiğinden İzmir ve İstanbul'da maruf Musevilerden 300 kişiye imza ettirildiğinden malumatımız vardır. İstanbul'da arızaya imzasını koyanlar içinde tanınmış ve maruf olanları da mevcuttur”⁶².

İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey şu izahatte bulunmuştur:

“Meselenin hakiki şeklini henüz bilmiyorum. Gazetelerde okuduğuma nazaran böyle bir vakıa olmuş ve İstanbul, İzmir Musevilerinden bir kısmı İspanya'ya telgraf çekmişlerdir. Eğer bu hakikat ise hükümet lazım gelen muamele-i kanuniyede bittabi bulunur. Zira bu işi başka ictisâr etmek (cüret etmek) ihanet ve nankörlüktür”.

Hahambaşı Becerano Efendi ise hadiseyi gazetelerden okuyup öğrendiğini ve Türk vatandaşı olan hiçbir Musevi'nin böyle bir davranışta bulunmayacağını ifade etmiştir:

“Bu sabah gazeteyi elime aldım. Okurken gözüme bu havadis ilişti. Ne kadar hayrette kaldığımı kabil değil tasavvur edemezsiniz. Bütün Türk Yahudilerinin ataları demek olan Türk vatanına ihanet etmelerini aklım almıyor. Evlad nasıl pederi aleyhinde söylemez ise hiç şüphesiz Yahudiler de Türkiye aleyhinde böyle bir harekete tasaddî (teşebbüs) etmezler. Böyle bir şey yokdur ve olamaz. Burada yalnız bir ihtimal vardır. Bütün Avrupa memalikinde Museviler

61 “İstanbul Ve İzmir'de Yaşayan Yahudiler İspanyol Irkından Mıdır?”, *Vakit*, nr.2924, 18 Şubat 1926, s.1,4.

62 “İspanya'ya Ubudiyet”, *Halk Gazetesi*, nr.82, 19 Şubat 1926, s.1,2. Bu beyanati Milliyet gazetesi de aynı şekilde vermiştir. Bkz. “Onların Da İpliği Pazara Çıktı: Yahudiler İspanya'ya Arz-ı Ubudiyet Ediyorlar”, *Milliyet*, nr.9, 19 Şubat 1926, s.3.

olduğu gibi Türkiye’de dahi ecnebi tabiiyetine haiz Museviler bulunmaktadır. Bunlar Türk Musevilerinin Türkiye’ye merbutiyetlerini bildikleri için mahaza Türkleri bunlara düşman etmek maksadıyla bir mazbata yapıp imzalayarak göndermiş olabilirler⁶³.

Gerek Becerano Efendi’nin, gerek Vali Süleyman Sami Bey’in ve gerekse de Polis Müdürü Ekrem Bey’in açıklamalarını aktaran Halk Gazetesi meseleyle alakalı olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Üç muhtelif makamın sözlerinden şu anlaşılıyor ki böyle bir mazbata vardır. Acaba bu mazbataları kimler imzalamıştır? Vali Beğ henüz bu hususta malumatdar değil gibi görünüyor. Polis Müdürümüz ise müsbet cevap vermiyor. Hahambaşı Efendi de hadiseyi ihanetle tavsif ettikten (nitelendirdikten) sonra bunu daha ziyade Musevi Türk dostluğunun düşmanlarına atfediyor. Şu halde acaba bu düşmanlar kimlerdir? Üç yüz düşmanı olan bir dostluk namına biz bu düşmanların meydana çıkarılmasını çok isteriz⁶⁴.

4. İspanya’ya Sadakat İddiaları Karşısında Musevi Gazetelerinin Türk Basınına Yansıyan Haberleri

Dönemin Musevi gazeteleri sadakat telgrafi iddialarının gerçek dışı olduğunu söyleyerek tepki göstermişlerdir. Her ne kadar bu gazeteleri inceleyemsek de iddialar karşısındaki tavırlarının Türk basınına takip edildiğini görmekteyiz. Örneğin Halk Gazetesi Fransızca olarak⁶⁵ yayımlanan Musevi gazetelerinde çıkan haberleri genel itibarıyla değerlendirmiştir:

“Şehrimizde (İstanbul) Fransızca intişar etmekte olan Musevi gazeteleri bu meseleye dair yazdıkları makalelerde İspanya’ya gönderilen telgrafların Museviler arasında çok büyük teessür yaptığı bildirilmektedir. Bu gazetelerden birisi neşrettiği bir bendde Musevilerin telgrafları üzerine Türkçe gazetelerin ithamının hayretüneceş? olduğunu söylemekte, ve İstanbul ve İzmir’de İspanyol tebaası Musevi bulunduğu bahs ile ‘Musevilerin realist bir millet olduğunu binaenaleyh bu kabil hareketde katiyen bulunmayacağını’ yazmaktadır. Bu gazete aynı zamanda Türk matbuatının neşriyatında gizli bir kin kokusu sezdiğini söylemektedir⁶⁶.

63 “İspanya’ya Ubudiyet”, *Halk Gazetesi*, nr.82, 19 Şubat 1926, s.1,2. Becerano Efendi benzer bir açıklamayı aynı günkü Milliyet gazetesine de yapmıştır: “Sabahleyin gazeteleri getirdikleri zaman, bak efendi ne diyorlar, dediler tabii derhal okudum. O ana kadar böyle bir meseleden haberdar değildim. Okuduktan sonra da böyle bir şey olabilirine de katiyen ihtimal vermedim. Bilakis bilâtereddüt Türkiye Musevilerinin böyle bir harekette bulunmamış olduklarına ciddi surette hükmettim. Ve bu neşriyatdan çok müteessir oldum. Ben böyle bir şey olmamışdır derim”. Bkz. “Onların Da İpliği Pazara Çıktı: Yahudiler İspanya’ya Arz-ı Ubudiyet Ediyorlar”, *Milliyet*, nr.9, 19 Şubat 1926, s.3.

64 “İspanya’ya Ubudiyet”, *Halk Gazetesi*, nr.82, 19 Şubat 1926, s.1,2.

65 Her ne kadar o dönemki Musevi gazetelerinin yayımlandıkları dil Fransızca olarak belirtilmiş de Yahudice –diğer adıyla Musevice- olarak yayın yapan veyahut da bu iki dili beraber kullanan gazeteler de mevcuttur. Örneğin El-Tiyempo Yahudicedir.

66 Museviler Telaşda”, *Halk Gazetesi*, nr.84, 20 Şubat 1926, s.4.

Son Saat gazetesi ise öncelikle Fransızca “La Gazet” gazetesinin bir haberini aktarmıştır:

“La Gazet refikimiz bugünkü nüshasında hadiseyi mevzu bahs ederken şu tarzda yorumlamaktadır:

Dün Türkiye’de yaşayan Musevilere karşı bir kısım Türkçe refiklerimiz tarafından gayr-i kabil münakaşa bir surette ağır bir itham sarf? Edildi. Bu itham ağır olduğu kadar da hayret -?- . Refiklerimizin anlatdıklarına göre İspanya ırk bayramını tas’id ederken İstanbul’da ve İzmir’de yaşayan Musevilerin ileri gelenlerinden üç yüz zat Madrid’e bir telgraf çekerek arz-ı ubudiyet etmişler. Doğrusu bu haber oldukça gayr-i muntazırdır ve bu itibarla da bize gayr-i kabil-i kabul gibi görünmektedir. Zira kendi kendimize bu nev’ bir arızaya vaz’-i imza edenlerin ne gibi bir gaye takip etmekte olduklarını sorabiliriz. İrkdaşlarımız İspanya’dan lütf görmüş değillerdir. Bilakis o memleketden feci bir surette kovulmuşlardır. İspanya’ya tekrar kabul edilemeğe başladıkları zamandan bugüne gelinceye kadar da aradan fazla müddet geçmemiştir. Bu ancak birkaç senelik bir işdir. Şu halde hissiyat-ı kalbiye böyle bir vaziyette Yahudilere aksi harekete amirdir. Menfaat bahsine gelince Museviler maddi ve hayal peşinde koşmaya gayr-i mütemayil bir millet olmakla marufdur. Bu memlekete ise bir his-i minnetdaraneden başka iş rabitalarıyla da merbutdurlar. Bugünkü vaziyetlerini neden ihlal etsinler”⁶⁷.

Son Saat bir diğer nüshasında Musevice El-Tiyempo gazetesinin “*Türkçe gazetelerin neşriyatına kızmış*” olduğunu belirterek bu gazetenin o dönemki “son nüshalarından” bir parçasının resmini okuyucuya sunmuştur. Ayrıca El-Tiyempo’da yazılmış olan çok uzun bir makalenin tam çevirisini yayınlamış ve bunu “*El Tiyempo gazetesi hadise karşısında asabiyat ediyor: ‘Yahudiler bu işi yapamazlar’ diyor*” alt başlıkları ile vermiştir. Çevirisi yapılan makalenin ilk iki paragrafı El-Tiyempo’nun mevzu bahis iddialarla alakalı tutumunu anlamak açısından önemlidir:

“(El Tiyempo) gazetesi Musevi meselesi hakkında uzun bir makale yazmıştır. Bu makaleyi hoş gördüğümüz için şimdilik hakkında mütalaa neşrine lüzum görmeyerek iktibas ediyoruz: İstanbul Musevi ahali, memleketin bütün Musevi unsuru aleyhinde Türk matbuatının bugünlerde ani ve aynı zamanda şiddetli ve pek şiddetli bir hücumuna maruz kalmıştır. Fi’l hakika bu matbuatın ekserisi gazetelerinin ilk sütunlarında aynı ruh ve mealde yazılmış, aynı derece şiddeti haiz bir takım makalat neşretmektedirler, bu hücumu sebep olmak üzere güya İstanbul ve İzmir Musevilerinin bir kısmı tarafından Madrid’e gönderilen bir arızada İspanya hükümeti hakkında hissiyat-ı merbutiyet ve teveccüh izhar edilmiş olduğu öne sürülmektedir; “Yahudiler de nankörlüğe başladı”, “Bezirganlar buyurun İspanya’ya”, sernâmeleri altında Cumhuriyet, Vakit, İkdam daha bir iki gazete aleyhimizde cidden pek şedid ve pek haksız isnadatta bulunmuşlar. Türkiye Musevileri bu günlerde olduğu kadar hiçbir vakit böyle bir telaş ve heyecana düşmemiştir; Memleketin Musevi camiası aleyhinde bilumum Türk matbuatının aynı günde bu kadar şiddetle savlet (hücum) etmesi fevkalade endişe bahş? bir manayı tazammun edebilir (kapsayabilir); şayan-ı dikkatdir ki bu gazetelerin ekserisi

67 “Yahudiler Böyle Bir Mesele Yokdur Diyorlar”, *Son Saat*, nr.334, 20 Şubat 1926, s.1.

avam kitlelerini tahrik ve neticesi vahim olan bir takım hadiseyi tevlid edebilecek mahiyetde olduğunu takdir etmeksizin, bu neşriyatı sanki uzun bir zamandan beri terakim etmiş (birikmiş) bir kin ve garezin tesiri altında bulunuyor gibi idame etmektedir (sürdürmektedir); bunun içindir ki Türkiye Musevi cemaati kemal-i yeis ve endişe ile bu suali kendisine irad ediyor: Türk memleket ve milletine ben ne gibi bir fenalık etmişim? Bana bu derece nefret ve şiddet ile muamele edilmek için acaba ben ne gibi bir hata ve cürm işlemişim? Beş asırdan beri içinde yaşadığım, toprağına ecdadımı, evladımı, akraba ve evdamı (sevdiğimi) gömdüğüm ve ruhumun bütün kuvvetiyle sevdiğim bu vatani terk edip gitmekliğim teklif edilecek kadar bir derge-i millete mi düşmüşüm? Ne oldu? Ve ne için? Engizisyonun timsal-i tarihisi olan millet ve memlekete hitaben güya Türkiye Musevilerinden üç yüz kişi tarafından merbutiyet ve sadakati mutazammın bir telgraf keşide edildiği iddia ediliyor; bu tarz hareket Türk matbuatı tarafından mesuliyeti bütün cemaat-i Musevi'ye şamil gayr-i kabil-i afv bir cürm olmak üzere telakki ediliyor; fakat hakikatde böyle bir hareket-i cürmkarane ifâ? edilmiş ve müsbet bir surette tahakkuk etmiş midir? Bu arızanın mahzileri (kepâzeleri) Türk veya İspanyol tebaasından mı ve yahud anasıl (kökeni) İstanbul ve izmir ahalisinden olup da sefin-i adideden beri memleketi terk etmiş ve el-yevm İspanya'nın bir şehrinde ve yahud İspanyol lisanının tekellüm edildiği diğer bir memlekette mütemekkin Musevilerinden mi dirler? Mevzu bahs olan arıza güya geçen Teşrinievvel yani beş ay evvel gönderilmiş olduğu halde şimdi mi haber geliyor? Bizce hiç şüphe yok ki iddia edildiği gibi öyle bir arıza veya telgraf gönderilmiş olsa bile bunu imza eden her halde İspanya tebaasından bir yahud birkaç kişi olmak ihtimali varid olabilir, yoksa bu memlekette mukim Türk Musevileri tarafından ve bilhassa söylenildiği gibi İzmir ve İstanbul'un bazı maruf şahsiyeti tarafından imza edilmiş olmasının imkanı yokdur: bunlar tarafından böyle bir hareketin hiçbir sebep ve manası olamaz meğher ki bunlar ya abdal veya mecnûn olalar!...”.

Makalenin devamında Musevilerin İspanya'dan “ümid ettikleri bir menfaat” ve muhabbetlerinin olmadığı söylenerek bu hadisedeki “bütün hakikatin” ortaya çıkarılması istenmiştir. Türk matbuatının Musevilere hitaben “buyurun efendiler kapılar açıktır gidiniz!” şeklindeki sözlerinin Musevi cemaatine karşı “revayı hak mı” olduğu sorulmuştur. Musevilerin Türkiye'yi vatan edinmelerinden sonraki beş asırda “sadakatsizlik ve ihanet” etmelerinin “kat'iyen vaki” olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca İkdâm gazetesinin Musevilere yönelttiği Türkiye'nin ekonomisine hiçbir faydaları olmadığı manasına gelen eleştirilerine karşı çıkmıştır⁶⁸.

5. Türk Basınındaki İspanya'ya Sadakat Telgrafı İddiaları Karşısında Hahamhanenin Tavrı Ve Faaliyetleri

Basında ortaya çıkan iddialar/ithamlar üzerine ilk önce 18 Şubat 1926 akşamı Hahamhanede bir toplantı yapılmıştır ve bu toplantıda alınan karar gereğince Becerano Efendi cemaat reisi Jak Nahmiyas Efendi ile birlikte İstanbul Valisi ile görüşmeye çalışmıştır⁶⁹. Ancak Cuma

68 “Telgraf Gönderenler Cezaya Tamamen Müstahaklardır”, *Son Saat*, nr.340, 26 Şubat 1926, s.1,2. İkdâm gazetesinin konuyla ilgili haberi için bkz. “Museviler İspanyol İmişler”, *İkdâm*, nr.10365, 18 Şubat 1926, s.1.

69 “Museviler Telaşda”, *Halk Gazetesi*, nr.84, 20 Şubat 1926, s.4.;

günü olması sebebiyle valiyi “makamında ve hanesinde” bulamamışlardır. Ertesi gün de Şabat günü olması sebebiyle görüşme Pazar gününe kalmıştır⁷⁰. Becerano Efendi 21 Şubat 1926 günü İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey’le görüşebilmiştir⁷¹ ve hemen akabinde basına şu açıklamayı yapmıştır:

“-Bugün vali beğ efendi hazretlerini ziyaret etdik. Kendileri bizi kemal-i nezaketle kabul eylediler. Dedim ki bu meseleden dolayı cemaatimiz son derece dilhûn ve mükedderdir. Çünkü bizim sadakatimiz öteden beri aşıkardır. Biz, bu müessif hadise üzerine pek çabuk? surette tedkikat ve tahkikatda bulunduk. Böyle bir şeyin vukuna dair en küçük bir ser-rişte (ipucu) bile elde edemedik. Vali beğ efendiden zabıtaca yapılan tahkikatın bir an evvel hitam bulmasını istirham ederek bununla bizim müsterih olmaklığımızın temin edileceğini arz etdim. Vali beğ, bunun üzerine: ‘sabr ediniz, mesele karib bir zamanda tenvir edilecektir!’ buyurdular”⁷².

Becerano Efendi ile görüştüktan sonra Vali Süleyman Sami Bey de basına beyanat vermiştir:

“Hahambaşı Becerano Efendi iki refiki ile bu sabah (dün) geldi. Gazetelerde Museviler hakkındaki neşriyat-ı malumeden dolayı Musevi milletinin teessüratından ve Türkiye’de meskun Musevilerden hiçbir ferdin evvelce kovuldukları İspanya’yı istemelerine imkan olmadığından ve şimdye kadar Balat, Hasköy ve sair mahallerde yaşamış olduğu tedkikat ve tahkikatda mevzu bahs arızanın gönderildiğine dair bir ser-rişte (ipucu) elde edemediğinden, binaen aleyh bu şayanın doğru olmadığından ve hükümete karşı daima sadık olduklarından bahs etdi. Gazetelerdeki neşriyat hükümetçe nazar-ı dikkate alınmış ve muktezasına tevessül edilmiştir. Temenni olunur ki asırlardan beri Türk nam ve tabiiyetiyle geçinen ve Türklerden ziyade refah ve saadete mazhar olan Musevi vatandaşlarımız hakkındaki şayiaat-ı vakia makaran-ı hakikat olmasın”⁷³.

Hahambaşının İstanbul valisini ziyaretiyle yetinmeyen Musevi Cemaati yönetimi, basındaki haberlerden dolayı Ankara’ya heyet göndermeyi kararlaştırmıştır⁷⁴. Cumhuriyet ve Halk Gazetesi’ne göre iki heyet gönderilecektir. Heyetlerden biri Musevi Cemaati adına diğeri

70 “Mahud Telgraf”, *Cumhuriyet*, nr.243, 20 Şubat 1926, s.2.; “Musevilerin Müracaatı”, *Halk Gazetesi*, nr.84, 21 Şubat 1926, s.1,2.

71 “Hahambaşı Efendi”, *Cumhuriyet*, nr.245, 22 Şubat 1926, s.1.; “Hahambaşı Becerano Efendi Dün Vali Beği Ziyaret Etti”, *İkdam*, nr.10369, 22 Şubat 1926, s.1.

72 “Hahambaşı Vilayete Müracaat Etti”, *Halk Gazetesi*, nr.85, 22 Şubat 1926, s.2. Becerano Efendi benzer bir beyanati İkdam’a da vermiştir. Bkz. “Hahambaşı Becerano Efendi Dün Vali Beği Ziyaret Etti”, *İkdam*, nr.10369, 22 Şubat 1926, s.1.

73 İncelediğimiz gazeteler içerisinde bu beyanatın en detaylı hali yukarıda aktardığımız şekilde olup Milliyet gazetesinde mevcuttur. Diğer gazetelerde daha kısa hali bulunmaktadır. Bkz. “Teminat Verdiler”, *Milliyet*, nr.12, 22 Şubat 1926, s.1,4. “Hahambaşı Efendi”, *Cumhuriyet*, nr.645, 22 Şubat 1926, s.1.; “Hahambaşı Vilayete Müracaat Etti”, *Halk Gazetesi*, nr.85, 22 Şubat 1926, s.2.

74 “Mahud Telgraf”, *Cumhuriyet*, nr.643, 20 Şubat 1926, s.2.; “300 Yahudi”, *Milliyet*, nr.11, 21 Şubat 1926, s.2.; “Museviler Telaşda”, *Halk Gazetesi*, nr.84, 20 Şubat 1926, s.4 ““Museviler Ankara’ya Bir Heyet Gönderiyorlar”, *İkdam*, nr.10371, 24 Şubat 1926, s.1.

ise Bene BIRTH Cemiyeti tarafından yollanacaktır⁷⁵. Hatta Cumhuriyet'e göre Bene BIRTH Cemiyeti göndereceği heyet hakkında “*Her memlekette Bene BIRIT Cemiyeti vardır ve bu cemiyet o memleket için çalışmak mecburiyetindedir. Bundan dolayı bizim hüsn-i niyetimizden şüphe edilemez. Herhalde Ankara seyahatimizden pek memnun olarak avdet edeceğimizi zan ediyoruz*” açıklamasını yapmıştır⁷⁶. Ancak sonraki süreçte – Türk basınından takip edilebildiği kadarıyla- Bene BIRTH Cemiyeti'nin yollayacağı heyet hakkında herhangi bir haber yapılmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla yalnızca Musevi cemaati adına 5 kişilik bir heyet 24 Şubat 1926 günü Ankara'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. Heyette Nesim Mazliyah, Gad Franko, Şimon Levi, Hanri Soriano ve Avram Galanti yer almaktadır⁷⁷. Heyet yola çıkarken Avram Galanti seyahatleri hakkında basına açıklama yapmıştır:

-“İspanya'ya gönderildiği beyan olunan sadakat-i asrisinin vaki olduğu hükümet nezdinde tekzip eyleyeceğiz. Musevilerin Türk cumhuriyetine karşı olan hürmet ve muhabbetleri layezâldır. Vazifemiz resmi bir mahiyette olup Musevi cemaati namına hareket eylemekdeyiz. Gerek reis-i cumhur hazretlerini ve gerek baş vekil İsmet paşa tarafından kabul edilmek teşebbüsünde bulunacak, cemaatin bu hissiyatını kendilerine iblağ eyleyeceğiz. Esasen seyahatimiz ayrıca Ankara'dan vuku' bulan davet neticesidir. Ümid ederim ki avdetde, hasıl olan su-i tefehhüm tamamen zail olmuş bulunacak ve o zaman daha serbest bir surette sizinle konuşmak imkanı hasıl olacaktır. Heyetimizin Ankara'da beş gün kadar kalacağını zan etmekteyim”⁷⁸.

Nesim Mazliyah Efendi'nin başkanlık ettiği bu Musevi Heyeti Ankara'da Dahiliye Vekili Cemil Bey tarafından tahminen en geç 26/27 Şubat 1926'da kabul edilmiştir⁷⁹. Rıfat Bali'ye göre Ankara'daki hükümet yetkilileri Musevilerin Lozan'daki imtiyazlardan vazgeçmelerini istemiştir. Heyet de bu isteği kabul etmiş ancak bu kararı cemaatin az bir kısmına açıklamıştır. Yine de bu karar cemaatte “*genel bir hayal kırıklığı*” oluşturmuştur. Heyetin sunmak istediği nizamname tasarısı da reddedilmiştir⁸⁰.

Dahiliye Vekili Cemil Bey, Musevi heyetinin kendisini ziyaret etmesinden hemen sonra basına beyanat vermiştir. İlk olarak Hakimiyet-i Milliye gazetesi 28 Şubat 1926'da bu beyanatu kamuoyuyla paylaşmıştır. Akabinde birkaç gün arayla diğer bazı gazeteler tarafından da haber yapılmıştır. Beyanat şöyledir:

75 “Museviler Telaşda”, *Halk Gazetesi*, nr.84, 20 Şubat 1926, s.4.; “Mahud Telgraf”, *Cumhuriyet*, nr.243, 20 Şubat 1926, s.2.

76 “Mahud Telgraf”, *Cumhuriyet*, nr.643, 20 Şubat 1926, s.2.

77 “Yahudi Heyeti”, *Cumhuriyet*, nr.647, 24 Şubat 1926, s.2.; “Museviler Ankara'ya Bir Heyet Gönderiyorlar”, *İkdam*, nr.10371, 24 Şubat 1926, s.1.; “Musevilerin Telgrafı”, *Milliyet*, nr.13, 23 Şubat 1926, s.4.; “Musevi Heyeti Bu Sabah Ankara'ya Gitti”, *Son Saat*, nr.339, 25 Şubat 1926, s.1.; “Musevi Heyeti Dün Ankara'ya Gitti”, *Halk Gazetesi*, nr.88, 25 Şubat 1926, s.1,3.

78 “Musevi Heyeti Bu Sabah Ankara'ya Gitti”, *Son Saat*, nr.339, 25 Şubat 1926, s.1.; “Yahudi Heyeti”, *Cumhuriyet*, nr.648, 25 Şubat 1926, s.2.; “Musevi Heyeti Dün Ankara'ya Gitti”, *Halk Gazetesi*, nr.88, 25 Şubat 1926, s.1,3.

79 “Musevi Heyeti”, *Halk Gazetesi*, nr.89, 26 Şubat 1926, s.2.; “Yahudi Heyeti”, *Vakit*, nr.2933, 27 Şubat 1926, s.6.

80 Musevi Heyeti'ni Ankara'daki temasları hakkında daha detaylı bilgi edinmek için bkz. Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.84-89.

“İstanbul’dan gelen Musevi heyeti kabul etdim. Kendileri aralarında Lozan muahedesinin bazı maddeleriyle Türkiye’de yaşayan ekalliyetlere verilmiş olan şekilllerden? feragat etmeye karar verdiklerini söylediler. Heyetin maruzatına nazaran badema hahamhane yalnız ibadete taalluk eden vezafe ile meşgul olacaktır. Heyet son söz olarak Lozan ahitnamesinin kırk ikinci ve kırk dördüncü maddelerinden bütün Türkiye Musevilerinin feragatde müttefik olduklarını ikrar etdiler. Mektebelerinde resmi ve ana lisan olarak Türkçeyi kabul edeceklerini din işleri ile dünya işlerini tamamen ayırdıklarını, ve mütekâsifen? (yoğun olarak) sakin oldukları mahallerde mektebelerin idaresini mahalli heyet-i ihtiyariyelere terk etmeyi, ve müessesat-ı Hayriyelerini de hususi bir heyet tarafından idare etmeyi tesbit suretiyle hahamhaneden bu işlerin tamamen irtibatını kesmeye karar verdiklerini söylediler. Heyetin maruzatına nazaran badema hahamhane yalnız ibadete taalluk eden vezaiyle meşgul olacaktır. Heyet son söz olarak Lozan ahitnamesinin kırk ikinci ve kırk dördüncü maddelerinden bütün Türkiye Musevilerinin feragatde müttefik olduklarını tekrar etdiler. Şimdi İstanbul’da bir içtimaa akd ederek bu mukarreratlarını bir mazbata halinde teyit/tesbit ettikten sonra hükümete iblağ edecekleridir. Bu heyet aynı zamanda İspanya’ya çekilen telgrafi mevzu bahs ederek Türkiye’de sakin Musevilerin vatanlarına karşı merbutiyetlerinden bahs etdiler. Ben, gazetelerde okuduktan sonra bu mesele hakkında yaptırdığım tahkikatda, İspanya’da itimada şayan bir menbadan aldığım malumata nazaran böyle bir telgrafın gönderildiğini anladığımı ifade etdim ve tahkikata devam ettirdiğimi söyledim”⁸¹.

Ankara’da Dahiliye Vekili ile görüşen Musevi Heyeti, 1 Mart 1926 günü İstanbul’a geri dönmüştür⁸². Hemen akabinde Hahamhanede 2 Mart 1926 günü⁸³ akşam saat 18:00’den sonra 21:30’a kadar süren büyük bir toplantı icra edilmiştir⁸⁴. Son Saat’e göre Ankara’ya gitmiş olan heyetten Avram Galanti, Hanri Soriano ve Şimon Levi Efendiler İstanbul’a geri dönmüşlerdir. Heyet üyelerinden Nesim Mazliyah ve Gad Franko Efendiler bazı işlerini düzenlemek için Ankara’da kalmışlardır⁸⁵.

Milliyet gazetesine göre Ankara’dan dönen heyet Hahambaşı Becerano Efendi’nin başkanlığında toplanarak “geç vakte kadar” müzakere etmiştir. Yine Milliyet’in öğrendiğine göre bu müzakere “*Hahamhane meclisi, Musevi cemaatinin kendisine ait dünya işlerini artık Hahambaşıya tâbi olmayarak ifâ etmesi ve Hahamhanenin yalnız ibadet gibi ruhani mesail ile uğraşması hususunda tezahür eden kanaat hakkında*” konuşmuştur. Hahamhane,

81 “Musevi Heyeti Niçin Şehrimize Geldi”, *Hakimiyet-i Milliye*, nr.1671, 28 Şubat 1926, s.1.; “Yahudi Heyeti Geliyor”, *Son Saat*, nr.343, 1 Mart 1926, s.3.; “Dün Ankara’dan Gelen Heyet”, *Cumhuriyet*, nr.653, 2 Mart 1926, s.3.

82 “Dün Ankara’dan Gelen Heyet”, *Cumhuriyet*, nr.653, 2 Mart 1926, s.3.; “Yahudi Heyeti Geliyor”, *Son Saat*, nr.342, 28 Şubat 1926, s.1.; “Yahudi Heyeti Geliyor”, *Son Saat*, nr.343, 1 Mart 1926, s.3.; “Musevi Heyeti Bugün Dönüyor”, *Halk Gazetesi*, nr.92, 1 Mart 1926, s.3.; “Yahudi Heyeti”, *Halk Gazetesi*, nr.93, 2 Mart 1926, s.2.

83 Her ne kadar *Son Saat* gazetesi 2 Mart 1926 günkü nüshasında toplantının “yarın saat 18:00’de” yapılacağını yazmış olsa da diğer gazetelerdeki bilgilerle karşılaştığımızda toplantının 2 Mart 1926 günü Hahamhanede yapılmış olduğu netlik kazanmaktadır. Bkz. “Museviler Arasında”, *Son Saat*, nr.344, 2 Mart 1926, s.5.

84 “Mahud Arıza-i Sadakatin Heyeti”, *Cumhuriyet*, nr.654, 3 Mart 1926, s.2.; “Hahamhanedeki İçtimaa”, *Vakit*, nr.2935, 3 Mart 1926, s.3.; “Hahamhanede İçtimaa”, *Milliyet*, nr.21, 3 Mart 1926, s.2.; “Yahudi Heyeti”, *Halk Gazetesi*, nr.93, 2 Mart 1926, s.2.; “Museviler Meselesi”, *Halk Gazetesi*, nr.94, 3 Mart 1926, s.2.

85 “Museviler Arasında”, *Son Saat*, nr.344, 2 Mart 1926, s.5.

cemaatin bu durum karşısında “tatbik edeceği hat-ı hareketi” belirlemekle meşguldür. Özellikle Musevilerin eskiden beri Hahamhaneye verdikleri “şehrî (aylık) aidatı” vermemeleri nedeniyle Hahamhanenin mali durumunun “pek müşkül olduğu” söylenmektedir. Dini ve dünyevi işlerin birbirinden ayrılmasıyla Hahamhane, “kendi haline terk edildiği suretde” bu zorluğun “bir kat daha artacağı Hahamhane müfettişliğini düşündürmektedir”⁸⁶. Toplantıdan önce Becerano Efendi Cumhuriyet gazetesine şu izahatı yapmıştır:

“Ankara’dan avdet eden heyetden Şimon efendinin dediği ve benim de evvelce söylediğim veçhile Türkiye’de mukim Musevilerden böyle bir şeyin sudur etmesi mümkün değildir. Mevcud su-i tefehhümün izale edilmiş olmasından dolayı bütün Museviler meserret (sevinc) içindedirler. Hem efendim, şimdiye kadar Türkiye’deki Musevilerin Türkleştirilmemesinden dolayı ben kendi nefsimde herkesden daha müteessirim. Hükümet-i cumhuriyemizin bugün mekteplere tatbik ettirmek istediği program ne için bundan evvel, mesela elli, yüz sene evvel yapamamışdır? Avrupa’daki Musevilerin hepsi, içinde yaşadıkları hükümetin lisan-ı resmiyesiyle konuşurlar. Hatta bundan evvel ben Romanya’da oturdum. Kerimelerim o vakit küçük oldukları halde gerek ev dahilinde, gerek yemekde, Romca? (Rumence) konuşurlardı. Romanya hükümeti, hükümetimizin bugün tatbik ettirmek istediği programa daha evvel başlamış olduğu için bugün tamamıyla muvaffak olmuştur. Gerek hükümet mekteplerinde gerekse darülfünunda hemen diyebilirim ki Roman talebesi kadar Musevi talebe de vardır. Sonra bütün Museviler Roman lisanına, edebiyatına, fünûnuna vukuf kesb etmişlerdir. Türkiye’de ne için böyle olmasın? İnşallah on sene sonra Türkiye’de mukim bütün Museviler de böyle bir seviyeye yükselecekler ve Türk edebiyatına, Türk fünûnuna vukuf kesb edeceklerdir”⁸⁷.

Heyet üyelerinden Avukat Şimon Efendi de toplantıyla alakalı olarak izahat vermiştir:

-“Ankara’da gerek ekalliyetler hukukundan feragat hakkında cemaatimizce evvelce ittihaz edilen karar, gerek bir çok dedikoduyu muceb olan mahud arıza hakkında hükümet ricaliye temasda bulunduk. Hükümetimizin Musevi cemaati hakkında perverde? Eylediği alicenabına hissiyat ve bilhassa Dahiliye vekili beğ efendi tarafından gördüğümüz hüsn-ü kabul hakkında arkadaşlarımıza izahat verdik. Bundan dolayı hükümetimize son derece minnetdarız. Hükümetimiz tarafından gösterilen arzular ile kendi emâlimiz arasında hiç bir fark yokdur: Cemaatin ve cemaate aid müeessesatın suret-i idaresi hakkında bir nizamname yapub hükümete arz edeceğiz. Hahamlar münhasiren dini işlerle meşgul olacaklar, cemaatin mali ve idare meseleleri de müntehib bir heyet tarafından görülecektir. Cemaate varidat olmak üzere şimdiye kadar hahamhaneye aid olan “hamursuz” imali ve bir de şer? etlerin? zenci? hakkı cemaate intikal edecektir. Bu müntehib heyet hamursuzları imal ederek zenginlere biraz fazla fiyatla satacak ve bununla bayramlarda fukaraya meccanen (ücretsiz) veya ucuz hamursuz verilecektir. Bir de “kaşer” denilen etler vardır. Bunlar hususi haham tarafından kesilen hayvanların hahamhaneye mühürlü etleridir. Böyle olmayan etler Musevilerce “turefa” (trefa: haram yiyecek, mundar, leş) ad olunur ve yenmez.

86 “Hahamhanede İçtimaa”, *Milliyet*, nr.21, 3 Mart 1926, s.2.

87 “Mahud Arıza-i Sadakatin Heyeti”, *Cumhuriyet*, nr.654, 3 Mart 1926, s.2.

İşte hamursuz ve kaşer varidatının cemaate tahsisini de dahiliye vekili beğ efendi vaad buyurdular bu suretle muntazam bir cismani cemaat halinde yaşamamız isbatı istikmal edilmiş olur⁸⁸.

Hahamhanede 2 Mart 1926 akşamı gerçekleşen toplantı ile eş zamanlı olarak İspanya'ya İstanbul ve İzmir'deki 300 Musevi tarafından yollandığı iddia edilen sadakat telgrafi ile ilgili tahkikatın neticesi hakkında haberler de basında yer almıştır. Cumhuriyet gazetesine göre tahkikatın neticesi şöyledir:

“Tahkikat neticesine nazaran mesele azam edildiği kadar olmamakla beraber büsbütün de asl ve esasdan ari değildir. İspanya'ya gönderilen mektubların bir kısmı zabitanın eline geçmiş olduğundan tahkikat dosyasıyla beraber hükümet-i merkeziyeye gönderilmiştir. Gerek tahkikatdan, gerek Musevi mehafilinden anlaşıldığına nazaran meselenin iç yüzü şöyledir: malum olduğu üzere İspanya hükümeti öteden beri Musevilerin İspanya toprağına duhulünü men' etmişti. İspanya'ya gitmek isteyen Museviler Hıristiyanlığı kabul ettikleri takdirde memlekete alınıyorlardı. Aksi takdirde hiçbir suretle Yahudilerin İspanya toprağına girmesine müsaade edilmiyordu. Epey müddet evvel İspanya'da icra edilen Kristof Kolomb merasimi dolayısıyla bazı zevat irad-ı nutuk ederken hükümetin öteden beri Museviler hakkında tatbik ettirmekte olduğu kanundan şikayet ile Musevilerin memlekete lüzumlu bir unsur olduklarını binaen aleyh istedikleri takdirde İspanya'ya gelebilmelerinin temin olunmasını söylemişlerdir. Bu beyanat üzerine İspanya hükümetine mensup bazı zevat tarafından gerek İstanbul'daki, gerek İzmir'deki Musevilere mektuplarla malumat verilmiş ve bu malumat Museviler tarafından hüsn telakki edilmiştir. Bunun üzerinedir ki bazı Museviler mahud arızayı yazarak imzalamışlardır.

Tahkikat tahakkuk? Ediliyor

Tahkikat şimdilik bu merkezde ise de Ankara'ya giden Musevi heyetinin ricası üzerine mahud telgrafın kimler tarafından imza edildiği anlaşılacak üzere tahkikatın -?- Dahiliye vekili tarafından bildirilmiştir. Polis müdüriyeti kısm-ı siyasi memurları tahkikata devam etmektedirler⁸⁹.

Halk Gazetesi de tahkikatla ilgili olarak benzer bir açıklama vermiştir.

“Arıza hakkındaki tahkikat nihayet buldu

Diğer taraftan istihbaratımıza göre bu sadakat ve ubudiyet arızası meselesi hakkında polisçe icra edilen tahkikat da nihayet bulmuş ve evrak Dahiliye vekiline gönderilmiştir. Tahkikat neticelerine nazaran zabıta filhakika bazı mektuplar elde etmiş ise de bunların öyle müctema? bir heyetin arızası mahiyetinde olmadığı anlaşılmıştır.

İspanya'da Musevilerin ikameti hakkında öteden beri mevcut memnuiyetin ref'i münasebetiyle oradan buradaki bazı Musevi muteberanına gönderilen mektuplara verilmiş cevablardan böyle bir rivayetin zuhur ettiği anlaşılmaktadır.

88 “Museviler Meselesi”, *Halk Gazetesi*, nr.94, 3 Mart 1926, s.2. Aynı açıklama bazı kelime farklılıkları mevcut olmak üzere Cumhuriyet gazetesinde de yer almıştır. Bkz. “Mahud Arıza-i Sadakatin Heyeti”, *Cumhuriyet*, nr.654, 3 Mart 1926, s.2.

89 “Mahud Arıza-i Sadakatin Heyeti”, *Cumhuriyet*, nr.654, 3 Mart 1926, s.2.

Mamaafih meseleyi bütün bütün tavzih için vekâletçe verilen emre tevfikân zabıta-i siyasiyye tahkikata devam eylemektedir”⁹⁰.

Avram Galante'nin verdiği bilgilere göre dönemin El-Tiempo gazetesinin müdürü olan David Fresko, telgraf iddialarını soruşturmak için, Paris Doğu Musevi Cemaati Başkanı Nissim Rozanes'e mektup yazmış ve Türk Musevilerinin böyle bir teşebbüste bulunup bulunmadıklarını araştırmasını istemiştir. Müteahhitlik işleriyle uğraşan Rozanes de İspanya'da tanıdığı “büyük dostları” sayesinde elde ettiği bilgileri 20 Mart 1926'da Fresko'nun mektubuna cevap olarak göndermiştir. Bu cevap El-Tiempo gazetesinde 29 Mart'ta yayımlanmıştır:

“Kralın sarayına ve millet meclisine mensup kişilere ve Angel Polido'ya (bu zat İspanya Ayan Meclisi İkinci Başkanıydı) başvurduğumda böyle bir telgraftan asla haberdar olmadıklarımı bildirmiştir.

Hükümetin (Türkiye) bu konuda yaptığı soruşturmanın barışsever ve çalışkan ve ne derlerse desinler, memleketin gelişmesinde pek yararlı olan Musevi unsuru aleyhine düzenlenmiş bu olayın bir entrika olduğunu kanıtlayacağını ümit ederim.

Ben, Türkiye'de basının bu ayaklanmasını bir türlü anlayamıyorum. Hiçbir vatandaş, Musevi ögesi kadar anavatanı olan Türkiye'ye karşı minnettarlık göstermemiştir. Nerede bulunursa bulunsun Avrupa'da ve başka bir yerde, Türk Musevi, Türklere yapılan saldırılar karşısında onları savunmak için hemen bir vaziyet alır.

Eğer bu gazeteler, Musevi ögesinin dünya basınında bulunmakta olduğu yeri düşünselerdi, Türk ulusunu oluşturan ayrı cinsten ögeler arasında en sadık olan bir ögenin gönlünü yaralayan şiddetli bir yayından çekinirlerdi.

Bazan Türkiye aleyhine kaleme alınan düşmanlık dolu makaleleri değiştiren veya gazetelerine hiç geçirmeyen nice Musevi gazetecileri, bir değil birçok defalar, kendi gözlerimle gördüm!”⁹¹.

Avner Levi ve Rıfat Bali'ye göre de bu telgraf gerçek değildir. Musevilerin 42. madde başta olmak üzere Lozan'daki haklarından feragat etmelerini sağlamak amacıyla kamuoyu baskısı oluşturmak için uydurulmuştur⁹².

6. Hahamhanede 1 Ağustos 1926 Tarihinde Alınan Kararlar Nelerdir?

18 Şubat 1926 itibarıyla basında ortaya çıkan İspanya'ya telgraf hadisesinden sonra bir Musevi heyetinin Ankara'ya giderek Dahiliye Vekili ile görüşmesi ve akabinde Dahiliye Vekilinin kamuoyuna Musevilerin Lozan'daki 42. ve 44. maddelerden vazgeçtiklerini, dini ve dünyevi işleri birbirinden ayırdıklarını açıklamasından sonraki süreçte Ağustos 1926'da Türk basını yeniden Musevi cemaatinin bu kararlarını gündeme getirmiştir.

1 Ağustos 1926'da cemaatin önde gelen isimlerinden 80 kişinin katılımıyla Hahamhanede toplantı yapılmıştır. Toplantıda Lozan Antlaşması'nın 42. maddesindeki haklardan vazgeçildiğini

90 “Museviler Meselesi, *Halk Gazetesi*, nr.94, 3 Mart 1926, s.2.

91 Avram Galante, *Türkler ve Yahudiler*, s.83-84.

92 Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s.66-74.; Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.77-94.

bildiren mazbata okunup alkışlar eşliğinde kabul edilmiştir. Hahambaşılığın işlerinin ruhani ve dünyevi olmak üzere ikiye ayrılması ve Hahambaşının yalnızca dini konularla ilgilenmesi, dünyevi mevzularda ise her cemaatin kendi kendisini idare etmesi kararlaştırılmıştır. Dini mahkeme konumunda olan Bet-Dîn de ilga edilip yerine merkezi bir heyet oluşturulmuştur⁹³. Bu kararları aktaran Rıfat Bali, “on üç kişilik heyetin hazırladığı ve resmi makamlarca onaylanmış olan Hahamhane nizamnamesi tasarısı müzakere edildi ve oy çoğunluğuyla onaylandı”⁹⁴ bilgisini verse de bu bilgi yanlıştır. Zira bilindiği kadarıyla yeni bir nizamname –gerek Museviler ve gerekse de diğer azınlıklar için- hiçbir zaman kabul edilmemiştir⁹⁵. Avner Levi’ye göre de telgraf olayı akabinde Ankara’ya giden heyetin yaptığı görüşmeler neticesinde Hahambaşılığa ve Musevi Cemaati’ne “yeni ve modern Cumhuriyet’e uyan bir Nizamname” verilmemiştir. Hahambaşı tayini yapılmamıştır. Hahambaşılığın Musevi müesseseleri üzerindeki tüm yetkileri kaldırılmış ve böylece okul, yetimhane, hastane gibi her bir kurum ve hatta sinagog dahi “bağımsız” hale gelmiştir. Museviler “dağınık, parçalanmış bölünmüş ve yöneticisiz” bir halde kalmışlardır. İlaveten Lozan’daki haklardan “kesinlikle ve resmen” feragat edilmiştir. Böylece basındaki “Yahudi karşıtı kampanya” da yavaşlayarak ortadan kalkmıştır⁹⁶.

Yukarıda Bali ve Levi’nin eserlerinden aktardığımız 1 Ağustos 1926 günü Hahamhanede gerçekleşen toplantı ertesi günkü gazetelerde yer almıştır. Gazetelerde yer alan haberler birbirleriyle benzer içerikte olup iki temel bilgi etrafında şekillenmiştir. Bu bilgilerden birincisi Musevilerin Lozan’daki haklardan feragat etmiş olmalarıdır. İkincisi Hahamhane bünyesindeki dini ve dünyevi işlerin birbirlerinden ayrılması böylece de Hahamhanenin dünyevi işlerdeki yetkilerinin ortadan kaldırılmış olmasıdır.

Cumhuriyet gazetesine göre “Museviler ekalliyetlere aid hukukdan feragata resmen karar” vermişlerdir. Museviler cemaat işlerini “Yeni Türk Hayat-ı İctimaiyatına” göre düzenlemek amacıyla 1 Ağustos’ta Hahamhanede toplantı yapmışlardır. Bilindiği üzere Museviler daha önce kendi aralarında 13 kişilik bir komisyon seçmişlerdir ve “yeni hayat esasatını bu komisyonun bir talimatname halinde” hazırlamasını kararlaştırmışlardır. Bu komisyon “talimatnameyi” hazırlayıp hükümete sunmuştur. Hükümet de “talimatnamenin bazı noktalarını ? etmiş ve üzerinde bazı tadilat” yapmıştır. Nahmiyas efendinin başkanlığında 1 Ağustos’ta Hahamhanede gerçekleşen toplantıda 13 kişilik komisyonun hazırlamış olduğu ve hükümetçe tadil edilen talimatname, Heyet-i Umumice uygun görülüp “müttefikten alkışlar arasında” kabul olunmuştur. Bu şekilde Museviler, Lozan Antlaşması gereğince azınlıklara ait olan “bilcümle haklardan feragat etmişler ve bir vatandaş sıfatıyla her Türk’e bahşedilen haklardan istifadeyi” kararlaştırmışlardır. Haberin devamında 1865’ten itibaren Cumhuriyet Dönemine kadar yürürlükte olan Hahamhane nizamnamesiyle ilgili olarak şu açıklama yapılmıştır:

93 Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.90-91.

94 Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.90-94. ve s.93. Yeni nizamnamenin kabul edildiğini yazarken kullandığı kaynaklar arasında Milliyet gazetesinin 2 Ağustos 1926 tarihli haberi de mevcuttur. Bkz. “Museviler Din İle Dünyayı Ayırdılar!”, *Milliyet*, nr.168, 2 Ağustos 1926, s.1,4.

95 Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi*, s.407.

96 Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*, s.73.

“...şimdiye kadar hükmen mülga olan 1281 tarihli Hahamhane nizamnamesi bu vesile ile fiilen de ilga edilmiştir. Museviler bu içtimada bunları hükümete bildirmek üzere bir arıza kaleme almışlardır. Arızanın esasatı yeni Türk cemiyet hayatını kabul ve ekalliyetler hukukundan feragat ettiklerini bildirmektedirler. Nahmiyas efendinin riyaseti altındaki on üçler heyeti bu suretle vazifesinin bittiğine kani bulunduğundan istifa eylemiş ve yerine sabık maliye müfettişlerinden Ferid Asseo, Avukat Avram Nahum, Avukat Moiz Kohen, Nesim Mazliyah, İzidor Galamidi beğlerden mürekkebe yeni bir heyet intihab olunmuştur”.

Hahambaşı Becerano Efendi de toplantıda alınan kararlarla ilgili olarak beyanat vermiştir:

“Musevi Cemaatine aid nizamname bugünkü ihtiyacata tekabül etmediği için bunun ıslah edilmesi lazımdı. Cemaatimiz bu ihtiyacı takdir ederek toplandı. İttihaz edilmesi lazım gelen kararlar hakkında müzakeratta bulunduk. Bir kısım âzâ “evvelâ bir proje hazırlamak muvafık” dediler. Diğer bir kısım ise “proje tanziminden evvel zamana ve ihtiyaç-ı milliye göre bir nizamname vücuda getirmek için hükümetimizin nokta-i nazırının öğrenilmesinin muvafık olacağını” söylediler. Bu fikir kabul edildi. Nihayet bildiğiniz üzere intihab edilen bir heyet-i murahhhasa Ankara’ya gitti. Hükümetimizin erkanyla müdavele-i efkâr edildi ve mutâlebatımız ümidin çok fevkinde kabul olundu. Esbak Şeriye vekili Mustafa Fevzi Efendi ile birlikte ber-mesud tanzim edildi. İşte bugün mevzu bahs olan ve ittifakla kabul edilen nizamname budur”⁹⁷.

Milliyet gazetesine göre de 1 Ağustos 1926 günü saat 14:00’de Hahamhanede Musevi ileri gelenlerinden 80 kişinin katılımıyla bir toplantı gerçekleşmiştir. Toplantıda 8 ay önce oluşturulmuş olan 13 kişilik komisyon tarafından “*ihzar edilen nizamname hakkında müzakerat*” yapılmıştır. Bu komisyon Hahamhane işlerini ve cemaat işlerini “*devletin nokta-i nazarına muvafık bir suretde idare için lazım gelen esasatı*” belirlemiştir. Yapılan “nizamnamedeki” Musevi Cemaatinin Lozan Antlaşması’nın azınlıklara “*verdiği hukukdan tamamiyle ve kat’i suretde feragat ettiğine dair olan kısım*” toplantıda “alkışlarla” kabul olunmuştur. Hahamhanenin tarihi salonunda alınan kararlar sonucunda “*cemaatin idaresi tamamiyle laik bir şekle*” kavuşturulmuş, “dünya ve ahiret işleri” birbirinden “tefrîk” edilmiştir. Kararlara göre bundan sonra “*Musevi cemaati dünya işlerinde kat’iyen Hahamhane ile alakadar ve münasebetdar olmayacak ve her mahalle kendi heyet-i ihtiyariyeleri tarafından idare*” olunacaktır. “Mıntika mintika” oluşturulacak olan “*cemaat heyetleri dairelerinde bulunan mektebelerin ve sair şeylerin idaresiyle*” sorumlu olacaklardır. Bütün bunlar haricinde ayrıca “bir heyet-i merkeziye” oluşturulacaktır. Bu kararlarla beraber Hahamhane “meclis-i ruhanisi”⁹⁸ tamamiyle” ilga edilerek “yerine bir heyet-i merkeziye” seçilmiştir. Toplantıya Osmanlı Bankası erkanından Musevi Jak Nahmiyaz başkanlık yapmıştır. Konuşmaların çoğu Türkçe gerçekleşmiştir. Yalnızca

97 “Musevilerin Feragatı”, *Cumhuriyet*, nr.801, 2 Ağustos 1926, s.1,2.

98 Burada meclis-i ruhani olarak isimlendirilmiş olan idari yapı bir nevi dini mahkeme konumunda olan Beth Din olmalıdır. Milliyet gazetesinin bu haberini kaynak olarak kullanan Rıfat Bali de ilgili eserinde Beth Din’in kaldırılmış olduğunu açıklamıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s.91.

Türkçeye “tamamıyla vakıf olmayan aza” görüşlerini “İspanyolca ve yahud Fransızca olarak” anlatmışlardır. Kongrenin katib-i umumisi Hanri Soriano efendi toplantı hakkında izahat vermiştir:

“-İçtimada sekiz ay evvel teşekkül eden komisyon tarafından tanzim edilmiş olan nizamname müzakere edilmiş ve ekseriyetler tasdik edilmiştir. Nizamname projesi Saruhan mebusu Mustafa Fevzi Efendinin iştirakiyle tanzim edilmişti. İçtimada kabul edilen mukarrerat hükmet-i merkeziyeye arz edilecek ve kabul edildikten sonra fiiliyat sahasına geçilecektir”.

Milliyet'e göre toplantıda kabul edilen esaslar şu şekildedir:

“-1 Türk Musevileri Türkiye vatanının öz evladları olduklarından, vatandaşlık sıfatının bilcümle vezaif ve hukukunu haizdirler. Bu itibarla her ne suret ve vasıta ile olursa olsun kendilerine temin olunacak istisnai vaziyet ve muameleyi red ve Türkiye Cumhuriyetinin el-yevm meri bulunan ve atiyen neşr edilecek olan bilcümle kavaninine itaat ve sadakati en şerefli bir vazife bildiklerini ilan ederler.

2- Türkiye Cumhuriyeti teşkilat-ı esasiye kanunu, bilâ-tefrik bilcümle Türklerin hukuk-ı kavanin-i siyasiye, medeniye ve cezasının temin eylediği hukuku, Türk Musevileri en büyük teminat bilirler.

3- Ancak Türk vatandaşı olmak, Türk harsını kabul ile mümkün olduğundan bu mefkurenin tamamı-i istihsaline bütün Türk Musevileri bütün mevcudiyetiyle sarf –ı ikdam ve bedel-i gayrı? mühim bir vazife olarak telakki ederler.

4-Öteden beri Türkiye'de mevcut olan serbesti-i din umdesi Türkiye cumhuriyetinin kabul ettiği teşkilat-ı esasiye kanunu ve medeni ve asri kanunlar ile daha vasi bir nisbetde temin edilmiş bulunduğundan Türkiye Musevileri müessesat-ı diniye, terbiye? ve hayriyelerini her halde hükümet-i cumhuriyenin münasip göreceği eşkal ve suver-i kanuniye tahtında idare eylemeği kabul ederler”.

Yine bu habere göre Musevi okullarında eğitim “tedricen” Türkçe yapılacaktır. Hahamhanenin bundan sonraki vazifeleri, “*Cemaat efradı tarafından umur-ı mezhebiyeye aid vuku bulacak müracaatlara lazım gelen tashilat ve erşadatda (yol göstermede) bulunmak, ibadethanelerde ayinlerin Musevi dinine muvafık olmasına nezaret etmek*”dir. Toplantıda alınan kararları ve “kabul edilen mazbatayı” hükümete sunmak için Musevi ileri gelenlerinden “*Nesim Mazliyah, Avram Nahum, Moiz Kohen, İzidor Galamidi ve Ferid Asseo efendilerden mürekkep beş kişilik*” geçici “heyet-i merkeziye” seçilmiştir. Toplantı “iki saatten fazla” sürmüş ve müzakereler “sükûnetle” geçmiştir. Böylece 1 Ağustos 1926'dan itibaren “Musevi meclis-i ruhanisi tamamıyla” ilga edilmiş ve “cemaatin idaresi laik heyetlere” bırakılmıştır. Hahambaşı Becerano Efendi Milliyet muhaborine şu sözleri söylemiştir:

“En mesrur ve mesud gün bu gündür. En birinci temennim Azizi vatanımın saadetidir. Yalnız ben değil, içtimaya iştirak eden diğer azalar da aynı hisle münhesisdirler. Mazbata ittifak-ı ârâ (oy birliğiyle) ve alkışlarla kabul edilmiştir. Bugün itihaz edilen mukarrerat Musevilerin Türk vatanına son derece merbut olduğunu ifade etmektedir”.

Milliyet'e göre Becerano Efendi bu sözleri söyledikten sonra "gözlerini yukarı kaldırarak bir dua okumuş ve : 'memleketimiz, bundan sonra daha mesud ve bahtiyar olacaktır'" demiştir⁹⁹.

Vakit gazetesine göre de "Museviler, ekalliyetler hukukundan feragat" etmişlerdir. Hahamhanede 1 Ağustos'ta gerçekleşen toplantıda Musevi cemaatinin "yeni Türk hayat-ı içtimaiyesine göre" düzenlenmesi ve mekteplerin "laik esasata göre" uyumu için hazırlanan "yeni nizamname" müzakere edilmiştir. Ancak Vakit'in elde ettiği bilgilere göre toplantıya Musevi ileri gelenlerinden "yetmiş kişi" katılmıştır. Jak Nahmiyas Efendi başkanlık etmiştir. Hahambaşı Becerano Efendi "bir nutukla" oturumu açmıştır. "14'ler komisyonu"¹⁰⁰ adına "Marko Nahum efendi söz alarak hükümet nezdinde vaki olan teşebbüsat hakkında izahat vermiş ve dört maddenin¹⁰¹ kabulü" teklifinde bulunmuştur. Toplantı sonucunda bu maddeler kabul edilmiştir. Musevilerin, Lozan Antlaşması'nın azınlıklara verdiği "hukuktan feragat ettiklerine dair bir mazbata tanzim" edilmiş "ve bütün aza tarafından imza" olunmuştur. Bu mazbatayı "beşler komisyonu gelmeyenlere de giderek" imzalatıracak ve hükümete sunacaktır. Öbür maddelerde "hükümetin Musevi cemaatine yardım ve mazhareti rica" edilmektedir. Toplantı geç vakit sona ermiştir¹⁰².

Vakit gazetesinde bahsi geçen maddelerin sayısı ve içerikleri hakkında aynı günkü İkdam ve Akşam gazeteleri tarafından haber yapılmıştır¹⁰³. Ancak Akşam gazetesinin haberinde toplantının günüyle ilgili bir farklılık vardır. Zira toplantının "bugün" yani 2 Ağustos günü yapılacağı bildirilmiştir. Tahminimizce bunun sebebi haberin gazetede basılma zamanıyla alakalı bir sorundur. Hahambaşı Becerano Efendi ile görüşme yapılmış ve şu şekilde aktarılmıştır:

-“Musevi cemaatine aid nizamname bugünkü ihtiyacata tekabül etmediği için bunun ıslahı lazım geliyordu biz ve cemaatimiz yakında bu ihtiyacı takdir etdik ve aramızda toplanarak ittihazı lazım gelen kararlar hakkında müzakeratda bulunduk. Azadan bazı zevat, bir proje hazırlamak muvafık olacağını ileriye sürdü, fakat cerayan eden müzakerat neticesinde proje ihzarının doğru olmadığı ve nizamname projesinin tanziminden evvel, zamana ve ihtiyacı milliyeye göre bir nizamname vücuda getirmek için hükümetimizin nokta-i nazarının öğrenilmesi muvafık olacağı teklifi ekseriyetin reyine tevafuk etdi. Nihayet, bildiğiniz gibi, intihab edilen bir heyet-i Murahhasa Ankara'ya gitti erkan-ı hükümetimizle müdavele-i? efkâr edildi. Hükümetimiz, heyet-i Murahhasamızın maruzatını içtima etdi, ümidimizin çok fevkinde mutâlebatımızı kabul etdi; nihayet bunun üzerine yeni bir nizamname tanzimine teşbbüs edildi. Ve hükümetimizin rey-i muvafakatıyla esbak şeriye vekili Mustafa Fevzi Efendi ile birlikte bir müsvedde tanzim edildi. İşte şimdi vücuda getirilen bu nizamname müsveddesi bugünkü içtimada mevzu bahs olacaktır. Müsvedde otuz bir maddeyi ihtiva ediyor:
-Hahamhanenin bazı varidatının tenâkus etdiği (azaldığı) söyleniyor, bunun için kongreye bazı tekliflerde bulunacak mısınız?

99 "Museviler Din İle Dünyayı Ayırdılar", *Milliyet*, nr.168, 2 Ağustos 1926, s.1,4.

100 Burada "14'ler komisyonu" ifadesi ile kast edilen diğer haberlerde geçen 13 kişilik komisyon olmalıdır.

101 Burada bahsi geçen 4 maddenin daha evvel aktardığımız *Milliyet* gazetesinin haberinde yazılmış olan 4 madde ile aynı olabileme ihtimali mevcuttur. Ancak bu haberde 4 maddenin ne olduğu açıklanmamıştır.

102 "Musevilerin İctimaa", *Vakit*, nr.3083, 2 Ağustos 1926, s.2.

103 "Musevilerin Şayan-ı İmtisal Hareket Ve Kararları", *İkdam*, nr.10515, 2 Ağustos 1926, s.1.; "Hahamhanede Bugünkü İctimaa", *Akşam*, nr.2802, 2 Ağustos 1926, s.1.

- Yeni menba-i varidat için kongreden bazı şeyle temenni edeceğim.
- İhzar edilen bu nizamname ne gibi hususları muhtevirdir?
- Bu hususda beni mazur görünüz, henüz kongrece kabul ve tasdik edilmeden bir şey söylemek doğru değildir.
- Muharririmiz hahambaşının nezdinden ayrılırken mumâ ileyh muharririmize:
- Her şey iyi olacak, emin olunuz, Türklerle daima kardeş olarak yaşayacağız” demiştir¹⁰⁴.

İkdam gazetesine göre 1 Ağustos 1926'da “*Hahamhanede içtimaa eden Musevi Cemaati mümessilleri, asri ihtiyacata ve laik esaslara göre tanzim edilen 31 maddeden mürekkep nizamnameyi kabul, din ve dünya işlerini filen tefrik etmişlerdir*”. Hahamhanede saat 14.00'de yapılan toplantı sebebiyle, Musevi Cemaati ileri gelenlerinden 80 kişi bir araya gelmiştir. Toplantıya “*mekteb-i milliyenin yetiştirdiği erbab-ı iktidardan Nahmiyas Beğ*” başkanlık etmiştir. Toplantı başladıktan sonra “*Musevi cemaatinin yeni Türk hayat-ı içtimaiyesine göre tanzimi ve Musevi mekteplerinin laik esasata tevfiken tensik ve ihzarı için hazırlanan nizamname*” okunmuştur. Musevi aydınları “*eski nizamnamenin Musevi cemaatinin bugünkü ihtiyacatına tekabül etmediğini anlamışlar; bunun ıslahı lüzumunu idrak*” etmişlerdir. Bu ihtiyacı temin etmek maksadıyla “*ihtiyaç-ı milliyeye göre bir nizamname*” düzenlemek için cumhuriyet hükümetinin “nokta-i nazarını anlamaya” lüzum görmüşler ve seçtikleri “bir heyet-i Murahhasa Ankara'ya” gitmiştir. Hükümet bu heyetin görüşlerini dinlemiş, “nokta-i nazarlarını” uygun görmüş ve akabinde “yeni bir nizamname tanzimine teşebbüs” olunmuştur. Bu “*nizamname müsveddesi, sabık Şeriye vekili Mustafa Fevzi Efendinin iştirakiyle ihzar olunmuş ve 31 madde üzerine tesbit*” edilmiştir. Hahamhanedeki toplantıda “müzakere edilen nizamname” bu “nizamname” olup toplantı sonucunda “aza tarafından kabul ve tasvip” edilmiştir. “Nizamnamenin” kabul edilmesiyle Hahamhanede “*asri ve laik esaslara göre teşkilat*” yapılacaktır. Bu şekilde “meclis-i ruhani” lağv edilmiştir. İlaveten “*meclis-i ruhani tarafından idare edilen Musevi mektepleri ve saire her mahalledeki heyet-i ihtiyariye ve cemaat teşkilatı tarafından*” yönetilecektir. Böylece de Hahambaşı Efendi bundan sonra “*dünyevi işlere hiçbir müdahalede bulunmayacak, tamamen ruhani işlerle*” meşgul olacaktır. Yine aynı toplantıda Musevilerin Lozan Antlaşmasının “42. maddesinden tamamen sarf-ı nazar ettikleri dahi teyid” edilmiştir. İkdam, Musevilerin bu davranışının Ermeni ve Rumlara da örnek olmasını temenni etmiştir:

“Musevi vatandaşlarımızın gösterdikleri bu hareketin, Ermeni ve Rum cemaatlarına dahi numune-i imtisal olması şayan-ı temennidir. Bilhassa Lozan muahedesinde dahi patrik ve haham gibi rüesayı ruhaniyenin artık yalnız din işleriyle meşgul olması, dünya işlerinin cemaat tarafından yapılması sarahaten mevcuttur. Ermeni münevverlerinin, uzun müddetten beri masrane? vuku bulan iddialarına ve taleplerine dahi menfî mukavemetlerde bulunan Ermeni Patrikhanesinin Hahambaşı Becerano efendinin gösterdiği gayret ve feragatı taklid eylemesi zamanın çokdan geldiğine kail ve kani' bulunmaktayız¹⁰⁵.”

104 “Hahamhanede Bugünkü İçtimaa”, *Akşam*, nr.2802, 2 Ağustos 1926, s.1.

105 “Musevilerin Şayan-ı İmtisal Hareket Ve Kararları”, *İkdam*, nr.10515, 2 Ağustos 1926, s.1.

Son Saat Gazetesi ise Musevilerle ilgili haberlere çoğunlukla geniş ölçüde detaylıca yer veren bir gazete olmasına rağmen bu konu hakkında çok kısa bir haber vermekle yetinmiştir. Üstelik 2 Ağustos günü olmasına rağmen toplantının “bugün” icra edileceğini yazmıştır. Habere göre Musevi Cemaati Hahamhanede toplantı yapacaktır ve “13’ler komisyonu tarafından tanzim edilen nizamname müzakere” edilecektir. Bu “nizamname ahkamı” gereğince Museviler bundan sonra Medeni Kanun hükümlerine bağlı olacaklardır ve Lozan Antlaşması’nın azınlıklara ait hukukundan “suret-i kat’iyyede feragat” edeceklerdir¹⁰⁶.

Ankara’da yayımlanan Hakimiyet-i Milliye gazetesi de Hahamhanedeki toplantıdan ve alınan kararlardan bahsetmiştir. Ancak çok kısa bir haber yapmıştır. İstanbul’daki özel muhabirden alınan bilgilere göre Musevi Cemaati “bugün” (2 Ağustos¹⁰⁷) icra ettikleri toplantıda Lozan Antlaşmasının azınlıklar hakkındaki maddelerinden “katiyen feragat etmeye” karar vermişlerdir. Ayrıca “Hahamhane ve cemaat işlerinin tefriki için proje ihzar olunmuştur, yakında hükümete” sunulacaktır¹⁰⁸.

1 Ağustos 1926 günü Hahamhanede icra edilen toplantıyla alakalı olarak Türk basınında çıkan haberlerden ulaşabildiklerimizi aktardık¹⁰⁹. Bu noktada basındaki haberlerin birbiriyle benzer bilgileri verdikleri görülmektedir.

7. Amerikan Arşivi’nde Musevilerin Lozan’daki Haklardan Feragat Sürecinin Açıklanması

Amerikan Arşivi’ndeki 3 Kasım 1926 tarihli belgede Türkiye’deki azınlıkların Lozan’daki haklardan feragatlarının nasıl gerçekleştiği her bir azınlık için ayrı bir başlık açılarak anlatılmıştır. Belgede sırasıyla Yahudilerin, Rumların, Ermenilerin feragatlarıyla birlikte -azınlık statüsünde olmayan fakat farklı dini topluluklardan- Protestan ve Katolik Ermenilerin feragat beyanları ve Katolik Rumlarla, Latin Cemaati’nin feragat konusundaki tutumları da açıklanmıştır. Buna göre Musevilerin feragat süreci şu şekilde gerçekleşmiştir:

Basın tarafından Ekim 1925 kadar erken (bir tarihte) Yahudilerin azınlık haklarından gönüllü olarak feragat ettikleri ilan edildi ve o zamandan bu zamana kadar aynı manada haberler yayımlanır, (bunlar) Yahudiler tarafından inkar edilmedi ve beklendiği gibi bu ofisin basın incelemelerinde kaydedildi. Bu ofisin bilgilendirilmesine rağmen Yahudiler tarafından azınlık haklarından resmi feragat 1 Ağustos 1926’ya kadar vuku bulmadı. Bu ofis aynı zamanda aşağıdaki şartlardan da gizlice bilgilendirilir: Yahudiler 1925’in Sonbaharında Türkler tarafından bu konu üzerine yaklaşıldılar ve özellikle 80.000 ilâ 90.000 İspanyol Yahudisine karşı 10.000 kadar sayıları olan Polonyalı Yahudiler, Yahudi Cemaati işlerinin İspanyol Yahudileri tarafından kontrolünü uzun süredir kıskanarak bölünmüş olduklarından direnmek için pozisyon almadılar. Yahudilerin çaresizliğini anlayan Türkler, bu konuyu

106 “Hahamhanede İçtima’a”, *Son Saat*, nr.492, 2 Ağustos 1926, s.2.

107 Akşam gazetesi gibi Hakimiyet-i Milliye’nin de toplantının tarihi için verdiği bilgi yanlıştır.

108 “Musevi Cemaati”, *Hakimiyet-i Milliye*, nr.1820, 2 Ağustos 1926, s.1.

109 Daha önce yapılmış çalışmalara baktığımızda yalnızca Milliyet gazetesinin haberinin kullanıldığını diğer haberlerin ise incelenmediğini görmekteyiz.

tartışmak için hiçbir toplantı yapılmamış olmasına rağmen, derhal azınlık haklarının terk edildiğini ilan ettiler, Yahudiler bu ilanı inkar etmeye cesaret edemediler. Onlar oyalayıcı taktikler benimsediler, ancak bu durumun kendi lehlerine değişeceği umundaydılar ve 4 Aralık'taki toplantı için çağrıda bulundular, azınlık haklarından feragat amacı için değil ama 1853'deki imparatorluk kararnamesi¹¹⁰ tarafından yazılmış olanın yerini alacak yeni topluluk organizasyonunu sağlamak ve yeni aile hukukunu tartışmak için. Bu toplantı 13 Aralık'taki toplantı tarafından takip edildi ve o zamandan 1 Ağustos'a kadar bu mesele 13'ler komisyonunun ellerindeydi. Hükümetin gözdağıyla feragat karşıtlarının eli ayağı bağlı olmasına rağmen, gizlice sert bir mücadele verilmiş gibi görünüyor. 1 Ağustos'taki toplantının görünürdeki amacı tekrar yeni bir toplum organizasyonunun kabul edilmesi ve yeni bir aile hukuku ve azınlık haklarından feragat edilmesiydi. Bu bahaneyle aşağı yukarı yüz kadar önde gelen Yahudi toplandılar. Toplandıktan hemen sonra, hikaye devam ediyor, ayrılmadan önce azınlık haklarından feragatı imzalamaları emredildi. Hahambaşı toplantıya katılmadı. Aynı zamanda dikkat edilmelidir ki feragatı imzalayan Yahudiler, Yahudi toplumu tarafından düzenli olarak seçilmediler ama bir davete yanıt için buluştular¹¹¹.

Bu belgede anlatılan feragat süreci –bazı farklılıklar hatta hatalar olmasına rağmen- genel olarak Türk basınından takip ettiğimiz süreçle uyumludur. Ancak kanaatimizce Musevi cemaati içindeki Aşkenaz ve Sefarad mezheplerinin sayıca orantsız dağılımı dikkate alındığında iki grup arasındaki “çekişmenin” Musevi Cemaati'ni hükümetin “baskılarına” karşı aciz duruma düşürdüğü abartılı bir yorum olarak görülmelidir.

Sonuç

Musevi Cemaati resmi olarak ilk kez 15 Eylül 1925'de Adliye Vekaleti'ne başvurarak Lozan Antlaşmasının 42. maddesinin sağlamış olduğu imtiyazlardan vazgeçmiştir. Ancak henüz Hahambaşılık makamının dini ve dünyevi yetkileri birbirinden ayrılıp dünyevi işlerdeki yetkisi tamamen kaldırılmamıştır. Bu yüzden de Musevi Cemaatinin 15 Eylül 1925'de beyan ettiği feragat kararı Medeni Hukuk'u kabul etme sürecinde olan hükümet tarafından - Musevi cemaatinin laik bir yönetime sahip olması açısından- yeterli görülmemiş olmalıdır. Bu esnada İspanya'ya Türk Musevileri tarafından gönderildiği söylenen “sadakat telgrafı” haberi ortaya çıkmıştır. Haberle birlikte ortaya çıkan “nankörlük” ithamlarının oluşturduğu ortam Musevi cemaatinin, dini ve dünyevi işleri birbirinden ayırma kararını daha hızlı vermesini sağlamış olmalıdır. Zira basında çıkan bu ithamları yalanlamaya çalışan Musevi Cemaati kısa süre

110 Burada kast edilen 1865 tarihli Yahudi Milleti Nizamnamesi olmalıdır. Ancak görüldüğü üzere verilen tarih yanlıştır.

111 Amerikan Elçisi Charles E. Allen tarafından Washington'daki devlet sekreterliğine gönderilen “Azınlık Haklarından Feragat” konulu 3 Kasım 1926 tarihli yazı. Bkz. **Amerikan Arşivi**, Central File, 867.01., Internal Affairs Of States, Turkey, Government, Mandates, Recognition., February 25, 1925- Mar. 27, 1929. February 25, 1925-March 27, 1929. MS State Relating of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC5111486984/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&xid=bb9eb7>. Accessed 29 May 2020.

içerisinde Ankara'ya bir heyet göndermiştir. Bu heyet, Dahiliye Vekili Cemil Bey'e Lozan'daki 42. ve 44. maddelerdeki haklardan feragat ettiklerini ve Hahambaşılığın dini ve dünyevi işlerini ayırıp dünyevi işlerdeki yetkilerini yok edeceklerini bildirmiştir. Ayrıca Musevi Cemaati'nin Türkçeyi yeterince öğrenebilmesi amacıyla Musevi mekteplerinde Türkçe eğitime geçilmeye başlanacağını da söylemiştir.

En nihayetinde 1 Ağustos 1926'da 1865 yılından beri yürürlükte olan mevcut Hahamhane nizamnamesi üzerinde gerekli değişiklikler yapılarak Hahambaşılığın dünyevi yetkileri yok edilmiştir ve aynı anda Lozan'daki haklardan feragat edildiği gerçeği bir kez daha dile getirilmiştir. İnceleyebildiğimiz haberlerdeki bilgileri dikkate aldığımızda 1 Ağustos 1926 günü saat 14:00'de Hahamhanede Jak Nahmiyas efendinin başkanlığında önemli bir toplantı yapıldığı bilgisi nettir. Çoğu gazeteye göre bu toplantıya katılanlar 80 kişidir. Ancak bir tanesine göre 70 kişiden ibarettir. Alınan kararlar açısından baktığımızda Lozan'daki azınlık haklarından tamamen feragat edildiği ve Hahamhanenin dini ve dünyevi yetkilerinin birbirlerinden ayrılıp dünyevi yetkilerinin yok edildiği kesindir. "Meclis-i Ruhani" olarak adlandırılan ancak asıl adı "Bed Din" olan dini mahkeme de bu suretle ilga edilmiştir. Musevi mekteplerinin idaresi ise her mahalledeki heyet-i ihtiyariyelere bırakılmıştır. Bu haberlerde asıl dikkat çekici olan husus Musevi cemaatinin almış olduğu kararların nizamname olarak adlandırılması ve yalnızca 2 gazete (Akşam, İkdam) tarafından 31 maddeden müteşekkil bir nizamname olarak belirtilmesidir. İlaveten bu 31 maddenin tam metni ne gazetelerde ne de Cumhuriyet Arşivi'nde mevcuttur. Amerikan Arşivi'nde de bakabildiğimiz belgelerde rastlamadık. Hahambaşılık Arşivi'ni ise inceleyebilme imkanımız olmadı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

ARŞİV BELGELERİ

Amerikan Arşivi

Central File: Decimal File 867.01, Internal Affairs Of States, Turkey, Government. Mandates, Recognition., February 25, 1915 – Mar. 27, 1929. February 25, 1915- March 27, 1929. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department Of State Relating to Internal Affairs Of Turkey, 1910-1929. National Archives (United States). Arcihives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC5111486984/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&xid=bb9c9eb7>. Accessed 29 May 2020.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Halk Gazetesi

İkdam

Milliyet

Son Saat

Vakit

(Adı geçen gazetelerin kullanılan sayılarının tarihleri, numaraları ve sayfaları dipnotlarda gösterilmiştir.)

Telif Eserler

Balı, Rıfat N. : *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 9. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2017.

Galante, Avram: *Historie Des Juifs De Turquie*, 9 Cilt, C.V, 1. Baskı, İstanbul, İSİS Yay., 1986.

Galante, Avram: *Türkler Ve Yahudiler*, 3. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 1995.

Güllü, Ramazan Erhan: *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi*, 1. Baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 2018.

Levi, Avner: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler Hukukî ve SİYasî Durumları*, Red. Rıfat N. Balı, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2010.

Makaleler

Balı, Rıfat N.: "Bir Yahudi Dayanışma Ve Yardımlaşma Kurumu: B'nai B'rith XI. Bölge Büyük Locası Tarihçesi Ve Yayın Organı Hamenora Dergisi", *Müteferrika*, S.8-9, Bahar-Yaz 1996, s.41-60.

Eryılmaz, Bilal, Bektaş, Mücahit: "Lozan Perspektifinden Türkiye'de Azınlık Politikaları (1923-2016)", *Marmara Üniversitesi SİYasal Bilimler Dergisi*, S.2, C.5, İstanbul, Eylül 2017, s.25-50.

Güllü, Ramazan Erhan: "Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye'nin Azınlıklara Yönelik Politikaları", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VII/2, 2018, s.268-298.

Güllü, Ramazan Erhan: "Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXXV/75, 2009, s.575-605.

Kılıç, Murat: "'Türkleştirme' Dağında Bir 'Musa' ve Evamir-i Aşere (On Emir)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, Mayıs 2010, s.167-191.

Tezler

Bektaş, Mücahit: *Lozan Antlaşması Bağlamında Türkiye'de Azınlıkların Yönetimi*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Çınar, Ahmet Özgür: *Lozan'dan Sonra Türkiye Yahudileri (1923-1945)*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005.

Kandöker, Elif: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Azınlıklar Politikası Kapsamında Türk Musevi Cemaatinin Durumu ve Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Tüfekçi, Vedat, *Türk Musevileri Ve Milli Mücadele*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Rusya Federasyonu'nda Baltık Denizi'nden Kuzey Buz Denizi'ne İç Su Yolları ile Ulaşımın Dünü, Bugünü ve Yarını*

The Past, The Present, and the Future of Transportation by Inland Waterways From The Baltic to the North Ice Sea in the Russian Federation

Hüseyin Karabulut¹

*Bu çalışma "Rusya Federasyonu'nun İç Su Yolları, Nehirleri ve Suni Kanalları Üzerinden Baltık Denizi'nden Kuzey Buz Denizi'ne Ulaşımın Dünü, Bugünü ve Yarını" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hüseyin Karabulut
(Tarih Öğretmeni/Araştırmacı),
Milli Eğitim Bakanlığı, Levent Aydın Anadolu
Lisesi, Antalya, Türkiye.
E-posta: hkarabulut0766@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-1593-3837

Başvuru/Submitted: 19.10.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
21.12.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
16.02.2021

Kabul/Accepted: 21.02.2021

Atıf/Citation: Karabulut, Hüseyin. "Rusya Federasyonu'nda Baltık Denizi'nden Kuzey Buz Denizi'ne İç Su Yolları ile Ulaşımın Dünü, Bugünü ve Yarını.", *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 1 (2021): 39-62. <https://doi.org/10.26650/jes.2021.002>

Öz

Küresel iklim değişikliğinin ve buzulların erimesinin su yolları taşımacılığına etkisi büyüktür. Buzulların erimesiyle deniz ve okyanus bölgelerinde açılan alanlarda yeni ticaret rotaları ortaya çıkmaktadır. Alternatif açılan yeni rotalar var olan kanal ve boğazların yükünü hafifletecek, taşımacılık sektörüne de mesafe ve zaman tasarrufu sağlayacaktır. Su yolları üzerinde yapılan ulaşımın diğer ulaşım türlerine göre daha güvenli ve ekonomik olması Rusya Federasyonu'nu (RF) ön plana çıkarmaktadır. Arktika Bölgesi'nde en uzun deniz kıyısına ve iç su yoluna sahip RF 2030 yılına kadar su yolları stratejik planını hazırlamıştır. Bu çalışmamızın konusu iç su yollarının ve suni olarak inşa edilen su kanallarının ülke ekonomisindeki yeri ile Baltık Denizi-Beyaz Deniz arasında bağlantı sağlayan kanallar, nehirler ve göllerdir. Çalışmada önce dünya üzerindeki belli başlı önemli iç su yollarının ve kanalların üzerinde yapılan taşımacılık faaliyetleri ile ticaretteki önemi üzerinde durulacaktır. İç su yollarının kara, hava ve demir yollarına göre daha ekonomik ve ekolojik boyutu incelenerek ardından Rusya Federasyonu'nun Beyaz Deniz-Baltık Denizi bağlantısını sağlayan iç su yolları, kanalları ve göllerinin ticarete yaptıkları ve yapabileceği katkıları incelenmeye çalışılacaktır. Çalışma çerçevesinde literatür taraması yapılmış, konu hakkında yapılan çalışmalar incelenmiş, Türkçe, İngilizce ve Rusça kaynaklar kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: İç Su Yolları, Nehir, Kanal, Baltık Denizi, Kuzey Buz Denizi

ABSTRACT

Due to global climate change, melting glaciers have significantly impacted waterway transportation by providing new trade routes in sea and ocean regions. These new alternative routes will not only alleviate the traffic burden on existing canals and the Bosphorus, but also save distance and time in transportation. The Russian Federation persists at the forefront of waterway transportation, with exceptionally safe and economical waterways, compared to other avenues of transportation. Featuring the longest coast and inland waterway in the Arctic,

the Russian Federation is developing a strategic plan for waterway expansion to be fully enacted by 2030.

This research explores the contribution of natural and artificial inland waterways to the country's economy, along with the canals, rivers, and lakes that connect the Baltic Sea and Arctic Ocean. First, this study examines the transportation activities on the most common inland waterways and canals around the world and their significance on trade. Second, this study analyzes the economic and ecological dimensions of these inland waterways, in comparison with transportation by air, land, and railway. Finally, this study evaluates the present and future contributions of inland waterways, canals, rivers, and lakes that link the Baltic and the Arctic Sea to the domestic and international trade in the Russian Federation. Within the framework of this study, the literature review includes Turkish, English, and Russian sources.

Keywords: Inland waterways, River, Canal, Baltic Sea, Arctic Ocean

EXTENDED ABSTRACT

Global climate change and melting glaciers confer a great impact on waterway transportation. With the melting of glaciers, new trade routes are emerging in areas opened in the sea and ocean regions. As the air temperature rapidly rises in the North Pole, thick ice layers are melting and thinning in the Arctic Region. Naturally, the impacts of climate change will spread to affect Asia, Europe, and Turkey. The warmer temperatures will raise the water level in some places, creating floods and overflowing, while causing water to recede in other areas. Alternative new routes will alleviate the traffic burden on existing canals and straits, saving time and distance for the transportation sector. The Russian Federation (RF) exists at the forefront of safer and more economical waterway transportation, compared to other types of transportation. With the longest seashore and inland waterway in the Arctic Region, the RF has prepared a strategic waterway transportation plan spanning to 2030. Using inland waterways, Russia will foreseeably connect with five seas: the White Sea, the Baltic Sea, the Azov Sea, the Black Sea, and the Caspian Sea. Thus, a ship may soon use the Arctic Sea routes and inland waterways from the Arctic Region to reach the Black Sea via Moscow. In almost every relevant period, transportation has occurred over streams and rivers with the observed opening of water channels. Due to the economic and ecological nature of the waterways, the development of the ship industry and technology has facilitated transportation. Rivers and streams such as the Danube, Nile, Rhine, Yenisei, Mississippi, and Amazon are important waterways. Many countries have directed their routes into canals and straits, aligned with Alfred Thayer Mahan's idea that "to dominate the sea, you need to have strait and canals." Leading canals of commercial value include the Panama Canal, Suez Canal, Don-Volga Canal, Moscow-Volga Canal, Kiel Canal, and Mittelland Canal. Russia, which has a large geographical area, features the longest artificial and natural channels in the world. While the total length of inland waterways was 64,000 km in the early 20th century, Russia has since developed the longest inland waterways in the world, exceeding 101,000 km. With a set goal for 2030, Russia has begun studies to increase its commercial volume and maintain its superiority in waterway transportation. Russia has long neglected the northern

region where the climate is harsh and covered with vast forests. However, the country made a great breakthrough with the canal projects and construction successively carried out in the 18th and 19th centuries. The connection of the White Sea and the Baltic Sea was completed in 1933 and opened to traffic. The White Sea—Baltic Canal, one of the first five major projects of the Soviet period, provide an important strategic and security point. Gulag prisoners were used in the construction of the canal, which was completed in 20 months and cost the lives of many people. Additionally, important lakes, streams, and artificial channels connect the Baltic Sea to the White Sea. In Russia, geography is defined by an excess of lakes, streams, and rivers, which necessitate waterway transportation. Russia will maintain its superiority through the improvement and development of inland waterways, especially along the Northern Sea Route. The distance between Hamburg, one of the biggest ports of Europe, and the Shanghai port of China in Asia is approximately 20,000 km over the Suez Canal. Contrastingly, these two points are approximately 14,000 km apart over the North Sea Route. Due to the great reduction of distance and time, the Northern Sea Route serves as an expected alternative to important canals such as the Suez Canal and Panama Canal. In addition, the inland waterways may be opened to tourism by integrating the Northern Sea routes with the rivers, lakes, and streams in the Northern regions. This research focuses on the role of the inland waterways and the built water canals in the country's economy, as well as the channels, rivers, and lakes that connect the Baltic Sea to the White Sea. First, the study will emphasize the importance of transportation activities and trade implications regarding the major inland waterways and canals of the world. The study will then examine the economic and ecological aspects of inland waterways in comparison to land, air, and railway transportation. Lastly, this study will explore the trade contributions of the RF's inland waterways, channels, and lakes that connect the White Sea to the Baltic Sea. Within the framework of the research, the literature review includes books and articles from primarily Russian, Turkish, and English sources.

Keywords: Inland waterways, River, Canal, Baltic Sea, Arctic Ocean

1- Giriş

Günümüzde ülkelerin ulaşım ağı ekonomik yapılarıyla olduğu kadar coğrafik özelliğiyle ile de doğrudan ilgilidir. Kara, demir, hava ve deniz yollarının yanında iç su yolları adı verilen doğal akarsular, nehirler, göller ile birbirine entegre edilerek inşa edilen kanallar ticaretin nakliye tarafını ortaya koymaktadır. Bir kısım akarsu ve nehirler doğdukları ülkenin/bölgenin sınırlarını aşarak uluslararası ticarete ev sahipliği yaparken, bir kısmı da suni kanallarla okyanus ve denizleri birleştirerek taşımacılık faaliyetlerini ekonomik bir boyutla daha hızlı ve güvenli hale getirmektedir.

Kara ve deniz yolu ticarî taşımacılığı kadar eski olan bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), Avrupa Birliği (AB) üye ülkelerinde ve Rusya Federasyonu'nda oldukça yaygın olarak kullanılan iç su yollarının ekonomik ve ekolojik olması, ulusal ve uluslar arası ticaret açısından üzerinde durulması gereken önemli bir ulaşım ağıdır. İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda Kuzey Avrupa limanlarından kalkan bir çok kargo ve turistik amaçlı gemilerin hiçbir kara ve demir yolu bağlantısı bulunmadan Karadeniz-Azak Denizi - Don -Volga Kanalı üzerinden Moskova bağlantılı Beyaz Deniz'e, doğal göl ve nehir yollarına entegre olan suni kanallarla Finlandiya Körfezi ile Baltık Denizi'ne ulaşmaktadır.

Dünya coğrafyasının en büyük kara parçasına sahip olan Rusya doğal akarsu, nehir, göl ve suni kanal bakımından zengin bir ülke konumundadır. Rusya özellikle Kuzey Bölgesi'nde geri kalmış kara ulaşımını akarsu, nehir ve gölleri birbirine inşa ettiği kanallar vasıtasıyla soğuk denizlere taşıma faaliyetlerini 19. yüzyılda başlatmış, hatta 20. yüzyılın ilk çeyreği içinde yer aldığı birçok savaşlara rağmen ulaşım ağını geliştirme mücadelesini bilfiil devam ettirmiştir.

Bu çalışmamda Rusya Federasyonu'un Baltık Denizi'nden Beyaz Deniz'e ulaşan iç su yolları ve kanallarını incelenmeye çalışıldı. Önemli akarsu, nehir ve kanallar incelenerek ticarete olan katkıları, Rusya'nın Baltık Denizi-Beyaz Deniz arasındaki iç su yolları ve kanal faaliyetleri araştırılarak, başta Rusça olmak üzere Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanılarak hazırlandı.

2-İç Su Yollarının Rusya Federasyonu'nun Jeopolitik Ve Jeostratejik Konumundaki Yeri

Konum itibarıyla Kuzey yarım kürede yer alan Rusya Federasyonu 146 milyonluk nüfusu, 17 milyon km² toprak parçasıyla¹ dünyanın en kalabalık aynı zamanda en seyrek nüfuslu ülkelerinden biridir. Dünyanın en geniş topraklarına sahip olmasına karşın %70'i boş, dağlık, engebeli ve ormanla kaplı bir ülkedir. Hem fiziki hem de beşeri açıdan bir çok zenginliği bünyesinde barındıran Rusya'da nüfus hareketliliği, geniş bir coğrafyaya sahip gelişmiş ülkelere (ABD, Kanada ve Avustralya) göre 4, Batı ülkelerinden 3 kat daha düşüktür.²

Soğuk Savaşın (1947-1991)sona ermesiyle dağılan Sovyetler Birliği'nin küllerinden doğan

1 <http://moskova.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/219665> Erişim: 08/03/2020.

2 Rusya Federasyonu Devleti Kararı,Rusya Federasyonu Taşımacılık Stratejisi 2030, (Çev: Erdi Karasal). Kasım 2008, N 1734-r, Rusya Federasyonu.

Rusya Federasyonu (1991) bugün başkanlık rejimiyle yönetilen bir devlettir.³ Kuzeyinde soğuk sularla kaplı Atlas Okyanus, doğusunda Bering Boğazı ile ayrılan Amerika kıtası, güneyinde Japon Denizi, Hazar Denizi, Karadeniz yer alırken, karadan Moğolistan ve Kazakistan ile komşudur. Batıda Baltık Deniz ile çevrilmiş zengin yer altı ve üstü kaynaklara sahip büyük Kara/Deniz devletidir.

Büyük bir coğrafyaya hakim olan Rusya'da ulaştırma sisteminin yetersiz kalması, ülkeyi Sovyetlerden kalma demir yoluna mahkum etmiştir. Buna rağmen ülkenin en büyük ulaşım ağı halen demir yoludur. Sibiry-Uzakdoğu hattı kullanımda olan dünyanın en uzun demir yoludur.⁴ Ülkede yüksek hızlı tren taşımacılığının olmaması hem zaman hem de ekonomik açıdan büyük kayıp olarak görülmektedir. Geniş bir yüzölçümüne sahip olan Rusya'da demir yollarını geliştirmek için son yıllarda yapılan çalışmalar neticesinde 2012 yılı başındaki uzunluğu 86 bin km kamuya açık demiryolları, 38 bin km'lik sanayi demiryolları, ile 2500 km tramvay yolu, 485 km metro yolu, 4,8 bin km trolleybüs hattı⁵ kazandırılmasına rağmen demir yolu ulaşım ağı ticari noktada beklenen gelişimi gösterememiştir.

Ulaşım ağında ikinci sırayı alan kara yolu gelişmiş ülkelere kıyasla çok gerilerde kalmaktadır. Rusya'da kara ve demir yollarının taşımacılık ve ulaşım ayağında geri kalması, iyileştirme ve modernizasyonun beklenen düzeyde olmaması özellikle Yüksek Kuzey bölgeleri için iç su yolu taşımacılığını ön plana çıkardı. Rusya'nın ulaşım ağının can damarı olan iç su taşımacılığı demir yolu ve kara yolunun ulaş(a)madığı kuzey bölgelerinde hayati öneme haiz olup kargo ve yolcu taşımacılığının büyük bir bölümü bu ağ üzerinden yapılmaktadır. Ülkenin coğrafi büyüklüğü ve yeryüzü şekilleri taşımacılık ve ulaşım ağına dengesiz bir kalkınma getirmiştir. Ülkenin en modern, kalkınmış şehirleri olan Moskova ve St.Petersburg ile en doğu sınırında ulaşım ve gelişmişlik açısından büyük farklar vardır.⁶

Rusya'da geçmişten gelen ana taşımacılık faaliyetlerini coğrafi ve iklim şartları ile jeolojik yapısının uygun olmasında dolayı nehir ve göller oluşturmaktadır. Ünlü Ekim Devrimi'nden (1917) önce kısmen coğrafi, kısmen jeostratejik yapısı gereği Rusya'da iç su yolları trafiği daha çok Avrupa tarafında yer alan nehirleri boyunca yapıldığı görülmektedir.⁷ Öyle ki 20. yüzyıl başlarında iç su yollarının toplam uzunluğu 64 bin km iken , günümüzde ise 101 bin km'yi aşan dünyanın en uzun iç su yollarına sahip bir ülke konumundadır.⁸ Gelişmiş ülkelerin gerisinde kaldığı hava, kara ve demir yolu ulaşım ağına nazaran Rusya kanal, akarsu, göl ve deniz bağlantılı su yollarında zirveye ulaşmış, ekonomik kalkınma reform programının

3 <http://moskova.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/219665> Erişim: 08/03/2020.

4 Ak Sercan, *Uluslararası Ticaret, Türkiye-Rusya İlişkileri ve Taşımacılık*, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, s. 46.

5 Rusya Federasyonu Devleti Kararı.

6 Ak, *Uluslararası Ticaret, Türkiye-Rusya İlişkileri ve Taşımacılık*, s. 40.

7 Genady ,L. Gladkov, Amiral S.O. *Rusya'nın İç Su Yolları: Modern Şartlar ve Önemli Altyapı Çalışmaları*, Coğrafya ve Turizm C. 4, 2016, Devlet Deniz ve Nehir Filosu Üniversitesi Makarova, Saint Petersburg, Rusya Federasyonu, s. 38.

8 Rusya Federasyonu Taşımacılık Stratejisi 2030, (Çev: Erdi Karasal).

uygulanmasıyla da özel sektör deniz taşımacılığının yüzde 98,9' unu, iç su taşımacılığının ise yüzde 94,4' ünü gerçekleştirmiştir.⁹

Rusya'da 1940'tan itibaren 1990 yılına kadar su yollarının uzunluğu yaklaşık olarak 1,5 kat , nakliye cirosu da 6,5 kat artış göstermiştir. 1989 iç su taşımacılık hacminin 580 milyon olduğu, son yıllarda yapılan modernizasyon ve iyileştirme çalışmaları sonunda iç su yolu nakliyesi 49,1 milyon tona ulaşırken, taşınan yolcu sayısı 11 milyonu aştığı görülmektedir.¹⁰ İç ticaretle demir yolu, dış ticaretle kanal ve deniz yollarını kullanan¹¹ Rusya'nın limanlarından yapılan kargo taşımacılığı hacmi, 2000 yılına göre 2,9 kat artarken, Sovyet dönemine göre limanlarının maksimum kargo taşımacılığı hacminden %33 daha yüksek bir seviyeye ulaşmıştır.¹² Rusya iç su yollarıyla ihracat-ithalat taşımacılığını 45 Avrupa, Asya ve Afrika ülkesinin 670 limana uğratarak yapmasının yanında 6.500 ton kapasitesine sahip gemilerini inşa etmeye başlaması¹³ da gelecek için büyük bir ümit vermektedir.

Rusya Federasyonu'nun iç su yolları dünyadaki en uzun su yolları olmasına rağmen nakliye ihtiyaçları için etkili bir şekilde kullanılmamaktadır. Rusya Federasyonu'nda 20. yüzyılın son on yılında, ülkedeki ekonomik dönüşümler sırasında, nehir taşımacılığının performansının önemli ölçüde azaldığı görülsede 1990'ların ortasında trafik hacimleri yaklaşık 100 milyon tona ulaşmıştır. Yeni yüzyılın başında, sektördeki durum istikrar kazanmasıyla ve iç su taşımacılığının gelişiminde bazı olumlu dinamikler neticesinde 2012 yılında nehir filosu tarafından 138.2 milyon ton yük taşınmış ve yolcu trafiği 13.2 milyon kişiye ulaşmıştır.¹⁴

Rusya için nehir ve kanal taşımacılığı dış ticaretle de önemli yer tutmaktadır. Ülkenin batı kısmındaki nehir, kanal ve göller ile Baltık Denizi yolu, hem Kuzey Avrupa'ya hem de Karadeniz yoluyla Doğu Avrupa'ya 2000 yıllarının hemen başında yaklaşık 30 milyon ton yük taşımacılık yapmıştır.¹⁵ Ancak kış aylarında görülen don olayı sebebiyle iç su yolu taşımacılığının uzun süre yapılamaması önemli bir kayıp olarak görülmektedir. Bu rağmen **“Beş Denizin Limanı”** (Beyaz Deniz, Baltık Denizi, Hazar Denizi, Azak Denizi ve Karadeniz) ünvanına sahip St. Petersburg'un bir çok farklı denizle bağlantısının bulunması Rusya Federasyonu'na iç su yollarında üstünlük sağlamaktadır.

Rusya iç su yollarının bakım onarım faaliyetleri sonucunda taşımacılık faaliyetinin %22'si iç su yolları ile yapılar hale getirmiştir.¹⁶ Gemilerin yaşlı, liman ve iskelelerin yetersiz kalması, su hatlarında finasman kaynaklı yapılamayan modernizasyon sonucu son yıllarda(1991-2015)

9 Rusya Federasyonu Taşımacılık Stratejisi.

10 Genady , *Rusya'nın İç Su Yolları: Modern Şartlar ve Önemli Altyapı Çalışmaları*, s. 37.

11 Ak, *Uluslararası Ticaret, Türkiye-Rusya İlişkileri ve Taşımacılık*, s. 39.

12 Rusya Federasyonu Devleti Kararı.

13 Genady , *Rusya'nın İç Su Yolları: Modern Şartlar ve Önemli Altyapı Çalışmaları*, s. 39.

14 A. g. e, s. 38.

15 Tahirlers, S, *Uluslararası Ticaretle Türkiye Rusya İlişkileri ve Taşımacılık*, İstanbul. 2016, s. 59.

16 Ak, *Uluslararası Ticaret, Türkiye-Rusya İlişkileri ve Taşımacılık*, s. 51.

taşınan insan sayısının bariz biçimde düştüğü¹⁷ görülmektedir. Cumhurbaşkanı Vladimir Putin Ağustos 2015'te Rusya Devlet Konseyi tarafından organize edilen toplantıda su yollarının derinliğindeki azalmadan ötürü su taşımacılık yükünün 3,3 kat azaldığını¹⁸ dile getirmiştir. Bunun üzerine gerekli önlemlerin alınarak 2030 hedefine ulaşmak için çalışmalar hızlandırılmıştır. Rus Ulaştırma Bakanı Yardımcısı ve Federal Deniz ve Nehir Taşımacılığı Dairesi Başkanının ifadesine göre 'Rus nehir taşımacılığı işletmelerinin 2016 yılında yolcu ciroları, bir önceki yıla göre % 11,2 daha fazla artmış' olması hükümetin iç su yolu politasının bir sonucu olsa gerek. Rusya'nın iç su yolları, Avrupa, Asya ve Afrika'nın 45 ülkesindeki 670 limana doğrudan su trafiğinde ihracat-ithalat taşımacılığının yanı sıra Rusya Federasyonu'nun 68 kuruluşuna ulaşım bağlantıları sağlayan önemli bir parçasıdır. Rusya'nın günümüzde gezilebilir ve üzerinde ticari gemilerin hareket halinde olduğu su yollarının 16.7 bin km'si yapay olmak üzere toplam uzunluğu 101.6 bin km'dir.¹⁹ Rusya'nın, 1975 yılında, ülkenin ve kıtanın deniz rotalarının bir bütün olarak tek bir deniz ulaşım sistemi oluşturma sürecini tamamlayan ve tüm denizleri nakliye rotalarıyla birbirine bağlayan ilk Avrupa ülkesi olması açısından iç su yollarına verdiği önemi göstermektedir.

3- İç Su Yollarının Ticaret Faaliyetleri Üzerindeki Etkileri

İnsanoğlu ticaret ile ilk defa Mezopotamya bölgesinde yetiştirilmeye en elverişli ve uzun süre muhafaza edilebilen buğdayı keşfetmesiyle tanıştı. Üretimin artmasıyla oluşan fazlalık, ilk ekimi ve üretimi yapılan buğday gibi malların²⁰ el değiştirmesiyle kavimler arasında başlayan ticaret teknolojinin sağladığı imkânlar dahilinde uzak bölgelere yayıldı. Toplumlar farklı coğrafyadaki kavimlerle tanışarak kendilerinde olanı verip ihtiyaç duydukları malları alarak ticaretin gelişmesini sağladılar. Antik çağın ilk kavimleri su kenarlarında kurdukları hayatlarını tarım, avcılık ve toplayıcılık yaparak özellikle Akdeniz, Nil, Fırat ve Dicle gibi nehirler çevresinde ticaretin Asya - Anadolu ekseninde gelişmesini sağlamışlardır. Ticaret hacminin artması taşımacılık faaliyetleri ile limanlarının önemini artırdı. Akdeniz ticaretine hâkim olan Fenikeliler güçlü gemileri ile denizlere yelken açarak uzak bölgelerle ticaret yapmışlardır.²¹ Tarihin hemen hemen her devresinde insanoğlu tarafından yapılan su kanallarına rastlamak mümkündür. Kimi zaman kentlere içme suyunu taşımak, kimi zaman da deniz, göl veya akarsuları yük taşıma yapmak için kanallar yapmışlardır. Akdeniz ve Mezopotamya

17 Filatov, N. N., Karpecko, V. A Litvinenko, A. V. Bogdanova, M. C. ВОДНЫЙ ТРАНСПОРТ И ЭНЕРГЕТИКА СЕВЕРА ЕВРОПЕЙСКОЙ ЧАСТИ РОССИИ (Çev: Rabia. Kalfaoğlu).

Kuzey Rusyanın Avrupa Tarafının Su Tasimaciligi Ve Enerji Sistemi, Petrozavodsk, Rusya Federasyonu, 2016, s. 79. [http://www.arctica-ac.ru/docs/1\(25\)_2017_Arctic/075_085_ARCTICA%202017_1.pdf](http://www.arctica-ac.ru/docs/1(25)_2017_Arctic/075_085_ARCTICA%202017_1.pdf) Erişim: 18/03/2020.

18 A. g. e, s. 80.

19 Genady, *Rusya'nın İç Su Yolları: Modern Şartlar ve Önemli Altyapı Çalışmaları*, s. 38

20 Atak Mehmet, *Buğday ve Türkiye Buğday Köy Çeşitleri*, Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22(2), 2017, s. 74.

21 Güler Taner, *Antik Çağ Doğu Akdeniz Ticareti ve Ticaret Gemileri*, Konya, 2007, s. 60.

Medeniyetleri ile²² Sasaniler döneminde yapılan 300 km'yi aşan su kanalları ticari ve sulama açısından kayda değerdir.²³

Uluslararası akarsu taşımacılığının serbestliği ile ilgili ilk önemli çalışma 1815 Viyana Kongresi ile düzenlenmiş olsa da fazla bir gelişme gösterememiştir.²⁴ Yine de kongre serbest geçişi uluslararası nehir ve akarsularda kıyısı olsun olmasın bütün ticaret gemilerine açtı, bir asır sonra 1919 yılında imzalanan Versailles Antlaşması da aynı şekilde geçiş hakkını ticaret gemilerine verdi.²⁵ 19. yüzyılda uluslararası nehir ve akarsu taşımacılığı hakkında özel antlaşmalar imzalanarak yeni düzenlemeler sağlanmaktadır.²⁶

Günümüz dünyasında kargo taşımacılığında kara, hava, deniz ve demir yollarının yanında ekonomik ve ekolojik bir ulaşım ağı olan iç su yolları önemli bir yer tutmaktadır. Doğal akarsu, nehir ve göllerin suni su kanallarıyla birbirine entegre edilerek dünya taşımacılık ticaretinde önemli bir konuma geldiği görülmektedir. Ekonomik ve ekolojik olan su yollarının büyük tonajlı yükleri diğer taşıma sektörlerine göre daha ucuz taşınmaktadır. İklim şartlarına bağlı kalkmak şartıyla güvenli olması ve doğal çevreye fazla zarar vermemesi rekabet gücünü artırmaktadır. Kanalların ve taşıtların uzun ömürlü olmasının yanında, nakliyenin en düşük enerji ile yapılması son yıllarda tercih edilen önemli alternatif bir ulaşım türüdür.²⁷ Gemi teknoloji ve yan sanayinin gelişimi ile beraber konteynerin icadı iç su yollarının diğer taşıma türleri arasındaki rekabet ortamında yerini almaktadır. Büyük tonajlı yük gemilerin yanaşması ve barınması için derin denizlerde limanlarının inşa edilmesi su yolunun gelişmesine önemli bir katkı sağlamaktadır. Limanlara karayolları, demiryolları ve suni kanalların entegre edilmesi iç bölgelere yapılan taşımacılığı kolaylaştırmaktadır. Kara, demir ve havayollarının çevreye yaymış oldukları zehirli gazlara oranla iç su yollarında taşımacılık yapan araçların daha çevreci ve ekolojik olması bir başka cazip tarafını göstermektedir. Böylece bir yükün bir yerden başka bir yere taşınması enerji güç sarfiyat açısından diğer bütün taşıma türlerine göre iç su yolu daha ekonomik bir yol olarak ortaya çıkmaktadır. Ticarete kullanılacak rotalar belirlenip tespit edilirken her zaman ilk akla gelen mesafe ve güvenlik olmuştur. Elbetteki bütün ticari şirket veya devletler ekonomik ve güvenli olan rotaları kullanmayı düşüneceklerdir.

Küreselleşen ve hızla büyüyen dünya ticaretinde su taşımacılığının rotaları, iklim değişikliği neticesinde buzulların etkisiyle (erime, azalma ve incelme) yön değiştiremeye gitmektedir. Arktika Bölgesi'nde Rusya ve Kanada'nın kontrollerindeki Kuzey Deniz Yolları (Kuzey

22 Oktay Ekin, H., Erdoğan Reyhan ve Oktay Başak, F., (2015). *Kent ve Su*, İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, C, 5, S. 11 2015, s. 122.

23 Altuntaş Tolga, *İç Su Yollarının Ticari Önemi Dünyadan Örnekler ve Türkiye İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2019, s. 39.

24 Hakkı Aydın, *Devletler ve İslam Hukukuna Göre Milletlerarası Akarsular, Göller ve Kanallar*, s. 9. [http://www.eskieserler.com/dosyalar/mpdf%20\(408\).pdf](http://www.eskieserler.com/dosyalar/mpdf%20(408).pdf) Erişim: 11/03/2020.

25 Hakkı A., *Devletler ve İslam*, s. 10.

26 A.g.e, s. 10.

27 Koçak İbrahim Hilmi, *Dünya'da ve Türkiye'de Ekonomik Gelişmeler ve Deniz Ticaretine Yanışmaları*, T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No:DTGM /02, Ankara, Ekim 2012, s. 11.

Deniz Geçidi ve Kuzeybatı Geçidi) yakın bir gelecekte Asya ile Avrupa arasındaki taşımacılığı kısaltacaktır. Bu iki rota Panama ve Süveyş Kanalı'na göre taşımacılık faaliyetini mesafe, zaman ve ekonomik yönden büyük bir kazanç ile gerçekleştirilmesini sağlayacaktır. Gemi sanayisi ve teknolojisinin gelişmesiyle beraber liman hizmetlerinin iyileştirilmesi neticesinde su sporları ve turizm açısından su yollarının bir başka cazip boyutunu ortaya koymaktadır. Dünyanın dörtte üçünün su ile kaplı olması, doğal gaz ve petrol gibi enerji kaynakları ile önemli madenlerin bir kısmının derin denizlerde bulunması su yolunu cazip kılan bir başka etmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Amerika, Avrupa ve Asya'da seyahat ve kargo taşımacılığının büyük bir kısmının modern gemilerle doğal iç su yolları ve kanallarlar üzerinden yapıldığı görülmektedir. Su yollarının ekolojik ve ekonomik olmasıyla birlikte, doğal su kaynakları(akarsu, nehir, göl) açısından zengin olan ülkeler ulaşım ağını diğer ulaşım ağlarına entegre ederek iş hacmini artırmaktadır. ABD, AB üyesi ülkeler ile Rusya Federasyonu gibi ülkelerde iç su yollarının kullanımının yaygın olması yukarıda izah edilen sebeplere dayanmaktadır. Bu sebeptendir ki Fransa'nın 17. yüzyılda öncülük ettiği, Atlantik Okyanusu'nu Akdeniz'e bağladıkları 250 km'lik iç su yolunun ardından dünyanın birçok ülkesinde su kanalları açılmaya başlandı.²⁸

4- Önemli İç Su Yolları

Gelişen gemi teknoloji, küresel ısınma ve taşıma maliyetlerin düşmesi Avrupa'nın birçok ülkesiyle beraber özellikle Rusya Federasyonu ve ABD'de iç su yolu taşımacılığı yaygın olarak kullanılmaktadır. Su yollarında yapılan genişletme ve derinleştirme çalışmaları yanında modernizasyon faaliyetleri taşımacılıktaki trafik yükünü artırmaktadır. Dünya üzerinde ticari öneme haiz birkaç nehir ve akarsuya baktığımızda iç su yollarının ülke ekonomisine ve taşımacılık sektörüne katkısı hakkında bize bilgi verecektir. Avrupa'nın en güzel su yolu olarak addedilen ve altı Avrupa ülkesinden geçerek tarihte bir çok medeniyete de ev sahipliği yapan, Avrupa'nın mallarını Kuzey'e deniz yoluyla Britanya'ya ulaştıran ünlü Ren Nehri üzerinde gemilerin rahatlıkla dolaştığı önemli bir su yolu olarak bilinir. 10 ülkeden geçen Avrupa'nın ikinci en büyük nehri olan Tuna ise milyonlarca insanı ve tonlarca kargo yükünü taşımaktadır. Güney den Kuzey'e akarak insanoğlunu şaşırtan, Mısır Medeniyeti'nin oluşmasında büyük pay sahibi olan Nil'in Mısır'daki ticarî değeri, Hint kültüründe kutsal sayılan Ganj Nehri'nin dinî ve ticarî hayata etkisi Hindistan ve Bangladeş ekonomisine yaptığı katkı oldukça büyüktür. Amazon ve Mississippi de Kuzey ve Güney Amerika için hayati öneme sahip iki su yoludur. "ABD'de ülke içinde taşınan toplam yüklerin % 22'si nehir taşımacılığı ile gerçekleştirdiği, dış ticaretin büyük bir kısmı Mississippi ve diğer nehirlerdeki taşıma sistemleri ile doğrudan bağlantılı bir şekilde yapmaktadır."²⁹ Ayrıca günümüzde Rusya federasyonu'nun 101.000

28 Sarıgöl Metin, *Akarsu Taşımacılığının Dünyadaki Durumu ve Karasu Nehrinde Taşımacılık Potansiyelinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2003, İstanbul. s. 4.

29 A.g.e, s. 9.

km,³⁰ ABD'nin 50.000 km, Almanya ve Fransa'nın 13.000 km, Hollanda, İngiltere, Belçika, Macaristan'da ise kilometrelerce uzunluğunda iç su yollarının³¹ varlığı taşımacılık sektöründeki doğal ve suni kanal ticaretin önemini göstermektedir.

İç su yollarının yatırım maliyetlerinin demir yolu ve otopan yapım maliyetlerine göre %15 daha uygun, bakım onarım maliyetlerinin de diğer ulaşım türlerinin maliyet giderlerinin % 20'si kadar olduğu bir model elbetteki ki ticari faaliyetlerde düşünülmesi gereken bir durumdur. İç su yollarının en önemli avantajı da bir litre yakıt ile 105 ton yükü 1 km uzak mesafeye taşımak mümkünken demir yolu ile bir litre yakıt kullanarak aynı yolda 85 ton, kara yolu ile de yine bir litre yakıt ile bir km'lik mesafeye ancak ve ancak 24 ton yük taşınabilmektedir.³² Nehir taşımacılığı kazalarına bağlı hasarın ağır vasıta kazalarına göre 178 kat, demir yolundaki kazalara göre 13 kat daha az ve bir demir yolu lokomotif, 1 ton taşınan kargo başına bir nehir taşıma gemisinden 8 kat ve ağır hizmet motorlu bir taşıt 26 kat daha fazla enerji tüketmektedir.³³ Nehir ve kanal taşımacılığında gemi kaza ve hasarların düşük olması sigorta masrafını da düşürüceğinden dolayı iç su yolları ekonomik üstünlüğünü koruyacaktır. Ulaştırma türlerinin 200 ve 1000 km mesafelerde taşıma maliyet tablosunda da görüldüğü gibi iki ayrı mesafede de iç su yolu en karlı en ekonomik taşıma türü olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1. Ulaştırma Karşılaştırma Tablosu (2007 Yılı Maliyet/ €)

<i>ULAŞIM MODELİ</i>	<i>200 KM</i>	<i>1000 KM</i>
KARA YOLU	14.30	8.80
DEMİRYOLU	16.04	7.40
İÇ SU YOLU	2.73	1.95

Kaynak: https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR15_01/SR15_01_EN.pdf Erişim: 23/02/2020.

“Sonuç olarak bir ton eşyayı demir yoluyla taşıyacak kuvvet, yaklaşık olarak aynı eşyayı su yoluyla taşıyacak kuvvetten on kat daha fazladır. Bu oran, kara yolu ile taşımacılıkla karşılaştırılırsa yüz kata çıkmaktadır. Su yolu taşımacılığının dezavantajları ise yavaş hareket ve kışın soğuk iklimlerde taşımacılıktaki don ve buzlanmadan kaynaklı kesintiler olmaktadır. Buna su yolunun bağlamalar ve eklüzlerle ıslah edilmesi için gerekli ilk yatırım masraflarını da ekleyebiliriz.”³⁴

5- Önemli Kanallar Ve Ticarete Etkileri

Yeryüzünde boğaz, nehir ve akarsular ile kanallar ulaşım ve taşımacılık alanında limanları okyanuslara, denizlere hatta iç bölgelerdeki şehirlere, bağlayan en önemli geçitlerdir. Özellikle

30 Rusya Federasyonu Taşımacılık Stratejisi 2030, (Çev: Erdi Karasal).

31 Sarıgöl, *Akarsu Taşımacılığının Dünyadaki Durumu ve Karasu Nehrinde Taşımacılık Potansiyelinin İncelenmesi*, s. 5.

32 Taşdemir A, Nohut Serkan, *Gemi ve Deniz Teknolojisi, İç Suların Deniz Taşımacılığında Kullanılmasının Tarihi Önemi: Fırat Örneği*, Yıl, S. 195, 2013, s. 42.

33 http://pravo.sociolife.ru/docs/Codex/CVVT_komments_Kulikova_2008.pdf s. 2. Erişim: 18/03/2020.

34 Sarıgöl, *Akarsu Taşımacılığının Dünyadaki Durumu ve Karasu Nehrinde Taşımacılık Potansiyelinin İncelenmesi*, s. 18.

boğazlar ve sonradan inşa edilen kanallar ticaretinin büyük yükünü çekmektedir. Uzun mesafeli kanal inşaat maliyetinin düşük, devlet hazinesine getirisinin yüksek olması başta Rusya Federasyonu, Almanya, Hollanda, İngiltere, ABD gibi ülkelerin kanal ticaretine ağırlık vermelerinde önemli bir etken olmuştur. Adını sıklıkla duyduğumuz Panama Kanalı, Süveyş Kanalı, Don-Volga Kanalı ve çalışmamızın ana konusu olan Beyaz Deniz-Baltık Denizi Kanalı ticarî ve stratejik öneme haiz kanalların başında gelmektedirler.

Hiç şüphesiz ki boğazlar ticarî, askerî ve stratejik bakımdan uluslararası ilişkilerde büyük öneme sahiptirler. Kıtalararası bağlantıları, askerî ve ticari amaçlı geçişlere kolaylık sağlamaları başat tercih nedenleridir. Coğrafi konum yapısı itibariyle kimi kanallar kışın buzla kaplandığı için fazla etkin kullanılmamakla beraber, küresel ısınma sonucu buzulların erimesi, iklimlerin değişmesi ve teknolojinin ilerlemesiyle su yollarını kullanmak kolaylaşmıştır. Ayrıca büyük tonajlı yük gemi taşımacılığının diğer ulaşım araçlarına göre ucuz olması hem boğazların yükünü hafifletmek hem de mesafeyi kısaltmak için yeni kanal projeleri hazırlanmaktadır.³⁵ Rusya Federasyonu'nda var olan kanallar modernize edilerek kara ve demir yolu ile entegre haline getirilmesi projeleri³⁶ hayata geçmektedir.

Dünyada ticaretinin oldukça büyük bir kısmının (%80) deniz, okyanus ve kanal bağlantılarıyla yapıldığını, Süveyş Kanalı'nın tek başına bu ticaretinin %10'unu gerçekleştirdiğini dikkate alırsak **“denizlere hâkim olan cihana hâkim olur”** düşüncesinin kıymeti ortaya çıkacaktır. Yerküre üzerinde stratejik, ticari ve askerî açıdan farklı ebatlarda olmak üzere 300'den fazla boğazı³⁷ kullanmamak ekonomik çıkarlar için büyük kayıp olacaktır. Bundan dolayıdır ki **“Deniz Hakimiyet Teorisinin”** temellerini atan ünlü Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa'dan 4 asır sonra bu fikir ABD tarafından yeniden geliştirilmiştir.³⁸ İngiliz Amiral Alfred Thayer Mahan, Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi adlı eserinde **“denizlere hâkim olan, dünyaya hâkim olur, denizlere hâkim olmak için ise uluslararası deniz ticaret ağlarına bunun için de önemli kanal, boğaz, geçitlere hâkim olmak gerekir.”**³⁹ gibi büyük bir hedefler ortaya koymaktadır.

6-Baltık Denizi'nin Beyaz Deniz'e Bağlantısı Ve Rusya Federasyonu'nun Nehirlerinin Rolü

Rusya'nın kuzey yolculuğunun kısa bir tarihine baktığımızda son 400 sene içerisinde soğuk sulara ulaşarak ticaret yaptıklarını görmekteyiz. Kuzeyin şiddetli soğuk havasının bol ve

35 <https://www.suhakki.org/2016/06/cilginlikta-sinir-yok-orta-dogunun-devasa-kanal-projeleri/> Erişim: 04/07/2020.

36 Rusya Federasyonu Devleti Kararı.

37 Koday, Erişim: 01/03/2020.

38 Koday Zeki, Koday Saliha ve Kaymaz Çağlar Kıvanç, *Dünyadaki Bazı Önemli Boğazlar ile Kanalların Coğrafi Özellikleri ve Jeopolitik Önemleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2017, 21(3), s. 879-910. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/468195> Erişim: 01/03/2020.

39 <http://acikerisim.gedik.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/56/10144419.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim: 01/03/2020.

uçsuz bucaksız ormanlıklar ile kaplı olan bu bölgesine Ruslar ikinci bin yılda girerler.⁴⁰ 12. ve 13. yüzyıllarda büyük bir umutla gölleri ve nehirleri aşarak sert ve soğuk Beyaz Deniz'in kıyılarında denizci kaşif ve gezginler dolaşmaktadır. 15. yüzyıl sonlarında (1496) Beyaz Deniz'e Moskova'nın Danimarka büyükelçiliği'nde tercümanlık yapan diplomat Gregory Istomy, Moskova Novgorod üzerinden, Ladoga Gölü, Svir, Onega Gölü, Kuzey Dvina Nehri yolunu takip ederek ulaşmıştır.⁴¹ 1524 yılında, Rus diplomatın güzergahını takiben Rus coğrafya bilim öncülerinden Dmitry Gerasimov'un sefere çıkmaktadır. Ladoga Gölü, Svir, Onega Gölü boyunca, Onega Nehri'ne , Beyaz Deniz ve İskandinavya çevresindeki Kola Yarımadası'nın Murmansk kıyıları boyunca bir yolculuğa çıktığı görülmektedir.⁴² 16. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Çar Romanov Alexei Mihayloviç bir proje hazırlayarak Beyaz Deniz'i Onega Nehri ve etrafındaki göllerle Volga'ya bağlayarak Beyaz Deniz ticaret yolunu açmıştır.⁴³ 17. yüzyıla kadar nehirlerinde nakliye tesisi olan ancak iç su yolları olmayan Rusya'da Çar Alexei Mikhailovich ülkede nakliye ve iç su yollarının serbestliği ve özgürlüğü kanununu⁴⁴ çıkartarak önemli bir adım atar. 18. ve 19. yüzyılda ardarda hayata geçirilen kanal projeleri ve inşasıyla büyük gelişim yaşanmaktadır. 18. yüzyıl ortalarından başlayarak sonlarına doğru bir deniz subayının da projesi ortaya çıkar ancak uygun görülmemekle dikkate alınmamıştır.⁴⁵ 1856 ve 1876 yıllarında iki proje daha hazırlanmış⁴⁶ olsa da daha önceki gibi uygun bulunmayarak onay verilmemiştir. Bu atılım faaliyetlerine 20. yüzyılda meydana gelen iki büyük dünya savaşı bazı projelerin gerçekleşmesine malesef imkân vermemiştir.⁴⁷

Beyaz Deniz Su Yolu kavramını ilk defa 1566 yılında Onega Gölü'nün kuzey kıyılarına gelen İngiliz tüccarları kullanmışlardır.⁴⁸ 16. yüzyılda aralarında 1600 km mesafe olan Beyaz Deniz ile Moskova hattında bir ticaret rotası kullanılıyordu. Bu rotanın hem Rusya'yı hemde daha güneyde yer alan devletleri Kuzey'e bağlayan bir ticaret rotası olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹ Rusların yüzyıllık rüyası olan Beyaz Deniz ile Baltık Deniz'ini birbirine bağlama hayali Petersburg şehrine 1933 yılında inşa edilen bir kanal ile gerçekleştirilmiştir.⁵⁰ Beyaz Deniz-Baltık Deniz Kanalı SSCB'nin ilk beş yıllık kalkınma planının ünlü inşaat projeleri arasında yer almaktadır. Stratejik ve askerî açıdan, kanal uçsuz bucaksız bir toprak parçasına sahip olan Sovyetler'in istilaya açık kuzey sınırını savunmaya ve korumaya yönelik olarak inşa edilmiştir.⁵¹

40 *Beyaz Deniz Suyolu*. (Tasarımdan Uygulamaya) Petrozavodsk.

http://pravo.sociolife.ru/docs/Codex/CVVT_komments_Kulikova_2008.pdf Erişim: 18/03/2020. s. 5.

41 A.g.e, s. 7.

42 A.g.e, s. 7.

43 A.g.e, s. 11.

44 Gapeev, A.M , Kononov, V.V, Su Yolları, Hidroteknik Yapılar ve Limanlar, <https://cyberleninka.ru/article/n/vodno-transportnye-soedineniya-rossii-v-xvii-xix-vv>, s.12 s. 12. Erişim: 15/03/2020.

45 A.g.e, s. 12.

46 A.g.e, s. 12.

47 A.g.e, s. 13.

48 A.g.e, s. 15.

49 Gümrükçü Harun., Ceritli İsmail, (yay.), Küresel Bakışla Kutup Çağı-4, 2020. s. 49.

50 Gapeev, A.M , Kononov, V.V, Su Yolları, s. 12.

51 <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/belomorkanal.htm> Erişim: 03/04/2020.

Bu önemli kanal dönem dönem ; Belomoro-Baltiyskiy Kanal, Belomorsko-Baltiyskiy Kanal, Belomorsko-Baltiyskiy Kanal, Belomorsko-Baltiyskiy Kanal İmeni Stalina, Kanal İmeni Stalina, Stalin Kanalı, Stalin Beyaz Deniz-Baltık Denizi Kanalı olarak çeşitli isimlerle anılmıştır.

1931 yılında “büyük bir bölümü saf granitten oluşan bir arazinin üzerinde”⁵² inşasına başlanan **Beyaz Deniz-Baltık Deniz Su Yolu** çok kısa zamanda (1933) bitirilerek ticari faaliyetteki görevine başlamıştır. Dönem içinde yapılan diğer başka büyük projeler arasında bile öne çıkacak olan bu kanal aslında bir rüyanın hayata geçişidir. Kanal “18. yüzyılda Çarlık döneminde tüccarlarının odun ve maden taşıyan gemilerinin Beyaz Deniz’in soğuk sularından Baltık Denizi’nin limanlarına , uzun Norveç kıyıları boyunca güneye inerek Kutup Denizi’ndeki 370 millik yolculuğu yapmadan götürmenin hesaplanmasıyla çizilmiştir.”⁵³ Kanal deniz ticari rotalarında büyük bir güzergah değişimi ile mesafeyi kısaltarak alternatif bir yol ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda bu yeni rota hem daha uygun hem de daha güvenli olmuştur. Bu zamana kadar ne proje aşamasında ne de inşaat aşamasında daha önce hiç denenmemiş olan kanal üzerinde 5 baraj ve 19 kanal setini zorunlu kılmaktaydı. Beyaz Deniz’deki taşıma trafiğinin o dönem için az ve inşaat maliyetinin yüksek olması zaman zaman eleştiri hedeflerine maruz kalmaktaydı . Hatta düşük teknoloji ürünü bir inşaat yapılacak olması da eleştirilere neden olsa da alınan sert önlemler⁵⁴ sayesinde ne plandan ne de inşaattan kaçmışlardır. İnşaat projesinin 07/01/1931 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Çalışma ve Savunma Konseyi tarafından onaylanmasın ardından 16.11.1931 tarihinden itibaren yapımına başlanan kanal⁵⁵ 1933 yılının Ağustos ayında proje çalışmaları hariç 20 ay gibi kısa bir zamanda bitirildi. Malzeme bakımından demir veya çimento yerine bölgede bol bulunmasından ahşap, taş ve kum kullanılarak (21 milyon metreküp toprak ve kayayı taşı kullanılmıştır.) inşa edilen kanal ancak küçük teknelerin geçebileceği biçimde yapılmıştır. Teknoloji ve makina gücünün yokluğunda cezaevlerinde yatan mahkum ve çeşitli kamplarda kalan vasıfsız ve ‘sınırsız miktarda ücretsiz insan gücü’ (170.000 kişi) kullanılarak inşa edilmiştir.⁵⁶ Gulag⁵⁷ mahkumlarının çalıştırıldığı inşaatda 12 bin ile 25 bin arasında değişen sayıda işçi/çalışan hayatını kaybetmiştir. Bitirilmesi karşılığında 12.484 mahkum serbest bırakılmış, 59.516 mahkumun cezalarında indirim yapılarak ödüllendirilmiştir.⁵⁸ Toplam uzunluğu 227 km’yi bulan su yolunun 1961 yılına kadar orijinal adı Stalin’in Beyaz Deniz-Baltık Kanalı iken Stalin’den sonra Beyaz Deniz-Baltık Kanalı olarak değiştirildiği görülmektedir. 227 km uzunluğundaki kanalın sadece 48 km’si yapay olarak inşa edilmiş olup geri kalan 179 km’yi mevcut göller ve nehirlerin bir birbiri ile bağlantısı

52 Applebaum Anne, Gulag, (Çev: Ufuk Demirbaş), Ankara, 2008, s. 62.

53 A.g.e, s. 62.

54 A.g.e, s. 63.

55 Ignatiev ,A.A, Ph.D., II. Uluslararası Pratik Bilim Konferansı, Belomorsk-Baltık Kanalı : Tarih ve Modernlik, Vladimir, Mart 2018, s. 33.

56 A.g.e, s. 64.

57 https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=fCurJRhH-GgC&oi=fnd&pg=PT10&dq=gulag+russia&ots=MBZOkjbcE-&sig=Uw13aaak7EkiuJcptyFFOIZ_-bc&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false Erişim: 16/03/2020.

58 Ignatiev, s. 33.

oluşturmaktadır. “Siyasi açıdan Beyaz Deniz Kanalı dönemin en önemli Gulag projesi, var olan her türlü kaynak inşaatında kullanıldı, abartılı bir propaganda sayesinde kanalın her yerde duyulması sağlanmıştır.”⁵⁹ Tamamlanmasının ardından iki denizi birbirine bağlayan yeni su yolunu kullanan ilk gemiler ise Sovyet “Decembristler” denizaltı sınıfından olan çelik savaş gemileriydi.⁶⁰ Kanaldan ilk savaş gemilerinin geçmesi ise siyasi ve askeri açıdan bir gövde gösterisi niteliği taşımaktadır. Ortalama 180-190 gün üzerinde taşımacılık yapılan kanal 20 Haziran 1933'te gemi geçişlerine açılmıştır. Üzerinde inşa edilmiş 15 baraj, 5 hidroelektrik santrali ve 12 diğer yapının olduğu kanalın yapay bölümlerinde gemilerin hızı 8 km /s' dir.⁶¹ 20. yüzyıl başlarında Rus-Japon (1904-1905), Birinci Dünya Savaşı (1914–1918), İlk Rus Devrimi (1905–1907), Ekim Devrimi (1917) İç Savaş ve askerî müdahaleler dönemlerinde (1918-1920) Beyaz Deniz -Baltık Denizi kanal çalışmalarını sürdürmesi ve kısa sürede bitirmesi kanalın değerini göstermektedir.

6-1. Baltık Denizi ile Beyaz Deniz Arasında Bağlantıyı Sağlayan Suni Kanallar

Baltık Denizi ile Beyaz Deniz arasında Avrupa'nın en büyük iki gölünden biri olan **Lodago Gölü** ile **Onega Gölü'nü** kuzeyde yer alan **Vigozero Gölü'ne** bağlayan kanallar iki denizi birleştiren iç su yolu olarak bilinmektedir. Rusya Baltık Denizi'ne Finlandiya Körfezi üzerinden ulaşmaktadır. Finlandiya Körfezi'ne kıyısı olan Rus liman kenti St. Petersburg'un güneyinden 70 km bir doğal iç su yolu olan **Neva Nehri** bir kıvrım yaparak Lodago Gölü'ne ilk bağlantıyı sağlayarak Beyaz Deniz'e geçişin ilk adımı atılmış olacaktır.

Neva Nehri Avrupa'nın en büyük göllerinden biri olan Lodago Gölü ile St.Petersburg şehrini birbirine bağlayarak Baltık Denizi'nde yer alan Finlandiya Körfezi'ne ulaşmaktadır. 46 km uzunluğunda, 30 m genişliğindeki nehirde kış aylarında yaşanan don olayları Nisan ayına kadar devam etmektedir. İsmi Prens Alexander Nevsky'den alan Neva nehri, İskandinavya'dan Bizans'a “Varangianlardan Yunanlılara” giden ticaret yolunun bir parçasıdır. Bolshoy Obukhovsky, Alexander Nevsky, Bolsheokhtinsky, Liteiny, Troitsky, Dvortsovy (Saray), Blagoveschensky üzerindeki belli başlı köprülerdir.⁶² Beyaz Deniz-Baltık ve Volga-Baltık su yollarının önemli bir parçasını oluşturan nehir, üzerinde açılıp kapanan köprüleri ile dikkat çekmektedir.⁶³ St.Petersburg şehrinin ana su yollarından olan Neva Nehri su hacmi bakımından dünyanın önemli akarsuları arasında yer almasına karşı en kısa nehirler arasında gösterilmektedir. Son yıllarda genişletme ve derinleştirme çalışmaları yapılan nehirde akış hızı ortalama saniyede 2.480 - 4.590^{m3} arasında değişmektedir. Düşük taşıma kapasitesine sahip nehirde oluşan gel-gitler neticesinde suyun 4 m'ye kadar yükselmesi şehirde tahribata

59 A.g.e, s. 73.

60 <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/belomorkanal.htm> Erişim: 03/04/2020.

61 Pimonenko, M,Rusya'nın İç Su Yolları, Avrupa ile Kuzey Denizi Rotası Ulaşım Ağı, (Çev: Rabia Kalfaoglu), Kuzeybatı Ulaşım Merkezi, Murmansk , 23 Ekim 2012, s. 9. Erişim: 17/03/2020.

62 <http://www.saint-petersburg.com/rivers-and-canals/neva-river/> Erişim: 10/03/2020.

63 <https://www.britannica.com/place/Neva-River> Erişim: 10/03/2020.

sebeptir.⁶⁴ 1970’li yıllarda yapılan temizleme ve genişletme çalışmaları sonucunda çift yönlü gemi geçişi trafiğine açılmıştır.⁶⁵

Lodago Gölü ile Avrupa’nın ikinci büyük gölü olan **Onega Gölü**’nü birleştiren **Svir Nehri**’dir. Nehir 224 km uzunluğunda ve genişliği en dar yerinde 100 m’yi bulmaktadır.⁶⁶ Ticari taşımacılığına 1933 yılında yapılan çalışmalar neticesinde başlayan⁶⁷ nehir Beyaz Deniz-Baltık Su Yolu’nun önemli bir koludur. Doğal şartlar altında su rejimi ilkbaharda yüksek, sonbahar ve kış aylarında düşüktür. Hava koşullarına bağlı olarak ortalama akış hızı 790 m³ olan nehir, 3-6 ay boyunca buzla kaplı olduğundan gemi geçişleri yapılamamaktadır. Kıyısının dağlık ve büyük ölçüde ormanla kaplı olan nehrin kirlenmesinin temel nedeni endüstriyel atıklar⁶⁸ olsa da nehirde su temini, balıkçılık, hidroelektrik santrali ve taşımacılık alanında yararlanılmaktadır.⁶⁹

Onega Gölü’nden yaklaşık 10 km’lik bir iç su yolu ile **Ozero Volezero Gölü**’ne 7 adet inşa edilen suni kanal ile ulaşmak mümkündür. Buradan kuzey istikametine 7 km’lik, 10 m ile 100 m arasında değişen genişliğe sahip kısmen doğal kısmen suni iç su yolu ile **Matkozero Gölü**’ne bağlantı sağlanmaktadır. Buradan kuzey istikametine devam edilerek **Baltık Belomoro Kanalı** adını taşıyan yapay iç su yolu ile **Telekino Gölü**’ne ulaşılarak **Vigozero Gölü**’ne bağlantı gerçekleştirilecektir. Nihayetinde **Vigozero Gölü**’nü güneyden kuzeye geçerek 237 km uzunluğunda Vig Nehri ile **Beyaz Deniz** buluşarak Rusya’nın da hayalini hayata geçirmiştir.

Beyaz Deniz-Baltık Deniz Su Yolu’nun antik çağlardan günümüze kadar en önemli güzergahı ve Kuzey Avrupa yolunun bir devamı⁷⁰ olan **Vig Nehri**, güneyden kuzeye doğru akar. Yaklaşık 80 km uzunluğa sahip olan nehir üzerinde 2500 m ve 6000 m uzunluğundaki kanallar ile Beyaz Deniz’e ulaşarak iki denizi birbirine bağlamaktadır.

64 <https://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Neva+River> Erişim: 10/03/2020.

65 A.g.s, Erişim: 16/03/2020.

66 https://water-ru.ru/Водные_объекты/74/Свирь Erişim: 16/03/2020.

67 Genady L, Gladkov, s. 37.

68 <http://www.vrorgo.ru/2018/04/11/reka-svir/> Erişim: 16/03/2020.

69 https://akvarel.ru/articles/reka_Svir Erişim: 16/03/2020.

70 <https://ru.wikipedia.org/wiki/Выг> Erişim: 16/03/2020.

Harita 1: Beyaz Deniz-Baltık Deniz Su Yolu

Kaynak: <https://player.slideplayer.com/13/4122051/#> Erişim: 16/03/2021.

6-2. Baltık Denizi İle Beyaz Deniz Arasında Bağlantıyı Sağlayan Göller

Lodago Gölü: Rusya Federasyonu'nun kuzeybatısında Avrupa'nın en büyük gölü, Avrupa'ya yakın olan St.Petersburg şehrine 40 km uzaklıkta **Lodago Gölü** yer almaktadır. Adalar hariç 435 km² yüz ölçüme sahip olan gölün bir uçtan diğer uca uzunluğu 219 km dir. 82 m genişliği, 167-230 m arasında derinliğe ve 660 adaya sahip bir tatlı su gölüdür.⁷¹

Yaklaşık 10.000 yıl önce buzul hareketleri sonucunda oluşun ve Baltık Denizi'nin kopmuş bir parçası olan Lodago Gölü bugünkü konumuna gelmeden önce bir küçük boğaz halinde birbirine bağlı haldeydi.⁷² 12. yüzyılda Baltık Denizi'nden tamamen ayrılan göl önemli bir ticarî görev üstlenmektedir. Neva ile Svir Nehirlerini birbirine bağlayan gölün güney kesimine kanal inşa edilerek kargo taşımacılığına katkı sağlamaktadır. Lodago Gölü aynı zamanda Rusya, Finlandiya, Almanya ve diğer ülkelere yapılan kargo taşımacılığının yani Beyaz Deniz-Baltık Su Yolu sisteminin bir parçasıdır. Çok farklı bir ekosisteme sahip olan göl üzerinde bir dizi kanallar inşa edilerek sert geçen Rusya iklimi karşısında ticarî gemiler her türlü hava koşullarında faaliyetlerine devam etmektedirler.⁷³ Su taşımacılığı ve balıkçılık Ladoga Gölü'nün başlıca ticari faaliyetleridir. Zengin bir balık ve su ürünleri kaynağı olan gölün, "Neva Irmağı

71 https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Lake_Ladoga Erişim: 16/03/2020.

72 A.g.s, Erişim: 16/03/2020.

73 A.g.s, Erişim: 16/03/2020.

ile Baltık Denizi'ne, bir kanalla yakınında ki Onega Gölü ve Beyaz Deniz'e Volga Irmağı ile Karadeniz'e bağlantısının bulunması, ulaşım açısından önemini arttırmaktadır".⁷⁴

Onega Gölü: Rusya Federasyonu'nun kuzeybatısında, Petersburg şehrine 320 km mesafede Ladoga Gölü'nden sonra Avrupa'nın ikinci büyük tatlı su gölüdür.⁷⁵ 9700 km² yüzölçüme, maksimum 92 km genişliğe sahip olan gölün ortalama derinliği 30-127 m arasında değişmektedir. Kuzey ucundan güney ucuna olan uzunluğu ise 245 km'dir. Ocak ayından Nisan ayına kadar kıyıda iç kısımlara doğru don olayları yaşanmaktadır. En yüksek su seviyesine ise yaz aylarında ulaştığı görülmektedir. Buzul çağıının önemli kalıntılarıyla beraber çok çeşitli balık türlerinin yer aldığı gölün kuzey kıyı kesimleri ormanlık alanlar ile kaplıdır. Gölde 1650'ye yakın içerisinde irili ufaklı ada bulunurken içerisinde en büyük adanın yüzölçümü 147m² dir.⁷⁶ Hem iç hem de dış ticari gemi taşımacılığında önemli bir rol oynayan Volga-Baltık Su Yolu ile Volga Nehri havzası ile bağlantılı bir komumdur. Finlandiya, İsveç, Danimarka ve Almanya bu güzergahı kullanarak doğu ve kuzeydeki noktalara sevkiyat ve taşımacılık faaliyetlerini yürütmektedirler.⁷⁷

Vigozero Gölü: 1140 km² lik bir alanı kaplayan ve 6-23 m arasında değişen bir derinliğe sahip göl Vig Nehri ile Beyaz Deniz'e bağlanmaktadır.⁷⁸ Kuzeybatıdan güneybatı istikametine doğru akan göl 25'ten fazla kol ile beslenirken 529 adaya da ev sahipliği yapmaktadır. Yaz aylarında üzerinde taşımacılığın yapıldığı göl Kasım ayından Mayıs ayına kadar buzla kaplanmaktadır. 1929 yılında yolcu taşıma çalışmalarına başladıktan kısa bir süre sonra 1935 yılında **Beyaz Deniz- Baltık Kanalı** taşımacılık hattı kurularak⁷⁹ resmi ticari faaliyeti başlamış olmaktadır.

6.3. Moskova St.Petersbug Su Yolu Hattı

Moskova'nın kuzeyinden Moskova Kanalı ile Reka Dubna Nehri'ne bağlanarak İdil Nehri boyunca Ribinsk Baraj Gölü'ne ulaşılacaktır. Volga Kanalı ile Ozero Deltası ve Onega Gölü'ü bağlantısı gerçekleştirilerek Svir Nehri ile Ladoga Gölü'ne ulaşmak mümkün olmaktadır. Buradan son bir hareketle Neva Nehri yoluyla Rusya'nın liman kenti St. Petersburg'a demir atarak güzergah tamamlanmaktadır.

74 <https://www.goller.gen.tr/ladoga-golu.html> Erişim: 16/02/2021.

75 <https://ru.wikipedia.org/wiki/Выгозеро> Erişim: 15/03/2020.

76 <http://russiangeography.com/Fennoscandia/onega-lake> Erişim: 15/03/2020.

77 <https://www.britannica.com/place/Lake-Onega> Erişim: 15/03/2020.

78 <https://ui.adsabs.harvard.edu/abs/2010EGUGA..12.8051N/abstract> Erişim: 15/03/2020.

79 <https://ru.wikipedia.org/wiki/Выгозеро> Erişim: 15/03/2020.

Kaynak: <https://www.globaljourneys.com/trip/viking-vkwc-r> Erişim: 18/02/2021.

7-Sonuç

Rusya'nın topraklarının çok büyük olmasının yanında kara ve demir yolu inşaat maliyetlerinin yüksekliği ülke içerisinde kara yolu ve demir yolu ağının çoğu yerde yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Bunun yanında coğrafi özelliğinin ve konumunun bir hediyesi olan akarsu ve nehirlerin fazlalığı iç su yolu ulaşımı açısından büyük bir avantaj sağlamaktadır. Kara ve demiryolu ulaşım ağlarını suni kanallar ile nehir, göl ve akarsulara entegre çalışmaları ve modernizasyon hamlesi başlatması 2030 hedefi için umut vericidir. İç su yollarıyla diğer ulaşım ağlarının kapsamlı bir modernizasyonu, yeni teknik araçların kullanımı, dijital bilgi teknolojisi desteği, zorlu şartlarda çalışabilecek yetişmiş elaman sayesinde ulaşım rekabet etmek ve başarıya ulaşmak mümkün olacaktır.⁸⁰ “Yapılacak çalışmalarla beraber seyahat teknolojisi, yeni seyir ekipmanı ve bakım sistemleri verimliliği artıracaktır. Nakliye ve ulaşım boyutunun kalitesi ile iç su yollarında navigasyon güvenliğini artırmak ayrı bir kazanç olacaktır. Ulaşım sistemin optimize edilmesiyle su yolu bakımı maliyetlerinin azaltılması sağlanarak”⁸¹ planlanan hedefin gerçekleşmesi sağlanacaktır. Ayrıca taşımacılık alanında belirlenen hedefe ulaşmak için devlet desteğini de alan özel sektör kapsamlı bir iç su yolu inşası ve modernizasyonu ile büyük verim elde edecektir.

80 A.g.e, s. 42.

81 A.g.e, s. 42.

Ticaretin hız, güvenlik , ekolojik ve ekonomik bir düşünceyle yapıldığı küresel dünyada iç su yollarının akarsu, nehir , göl ve denizlerin suni kanallarla birbirine bağlanması büyük tasarruf sağlayacaktır. Bu açıdan ekonomiye katkısının büyük olmasından dolayı birçok ülke yeni suni kanallar inşa etmiş, modernizasyon safhasını tamamlamış, hatta yeni kanal projeleri hazırlamışlardır.

Rus hükümeti iç su yollarının restorasyon, bakım ve onarımı için finansman desteğini sağladığı takdirde kargo ve taşımacılıkta büyümeye gidebilecek, Yüksek Kuzey’de üstünlüğünü devam ettirebilecektir. Hatta alternatif su yolları (özellikle Kuzey Denizi Yolları) üzerinde tam bir hakimiyet kurması bile mümkün olacaktır. Rusya’nın kuzey bölgelerinin sistematik gelişimi için Kuzey Deniz Yolu’nda ve kuzey bölgelerinde nehirler, kanallar ve boğazlar aracılığıyla daha aktif faaliyetlerde bulunması iç su yolları turizminin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Son 200 yıl içinde Rusya yaptığı kanal iyileştirme ve modernizasyon hamlesi sonucunda küresel ticaretini hızlı ve ekonomik boyuta getirme mücadelesi içerisinde. Kanalın açılmasıyla birlikte “1933 yılında kanal boyunca yük trafiği hacmi 601 bin ton iken, 1939 yılında 2640,8 bin ton olarak gerçekleşmesi”⁸² ve nakliye ticaret yoğunluğu “1950’lerde de artmaya devam ederek taşınan kargonun 1 milyon 800 bin tona ulaşması”⁸³ kanal ticaretinin önemini ortaya koymaktadır.

Nehir, göl ve denizlerinin kanallara entegre edilerek yapılan taşımacılık faaliyetleri Asya ile Avrupa’yı çevreleyecek hale gelmesinden dolayı ekonomiye ve ekolojiye katkısı büyük olacaktır. Dünya gemi ticaret filosundaki gemi ve tonaj artışı, taşımacılıkta kullanılan farklı gemi türlerinin yaygınlaşması⁸⁴, açılması muhtemel yeni kanalların iç su yolu ticaretine yapacağı katkı şüphesiz büyük olacaktır.

İç su taşımacılığı sektöründe ekonominin gelişmesi için her şeyden önce, iş istikrarının sağlanması, rekabet ortamının yaratılması, su yollarının mesafesinin kısaltılması ve gemi geçiş hareketliliğinin artırılması gerekmektedir. Yine taşımacılığının ileri bir seviyeye çıkarılması ve geliştirilmesi için modern büyük rıhtım, liman ve iskelelerin bir an önce inşa edilmesi, var olanların modernizasyonun tamamlanması da gerekmektedir. Ayrıca bölgelerarası ve şehirlerarası nehir taşımacılığı için yeni yük ve yolcu gemilerinin devreye sokulması sağlanmalıdır. ‘Yüksek Kuzey’de, Kuzey Deniz Yolları’nda, buzullar etrafında yol alabilecek güçlü dayanıklı kargo gemiler ile buzkıranların sayısının artırılması Rusya’nın kuzey bölgelerinin geleceği açısından önem arz etmektedir. Arktik Okyanusu kıyısındaki konumu sayesinde ülkenin bölgesel ve küresel ekonomik bağlarının güçlendirilmesinde ve özellikle de Kuzey Kutbu bölgesinin gelişiminde önemli aktör durumundadır. Rusya ileride olası bir kutup bölgesinin zenginliklerinin paylaşım mücadelesinde ve çatışma ortamında kendi hazır hissedecektir.

82 <http://bibliography.karelia.ru/files/19.pdf> s. 11. Erişim: 19/03/2020.

83 A.g.s, s. 15. Erişim: 19/03/2020.

84 Ünsan Y, İnsel M ve Helvacıoğlu İ, H., Dünya Deniz Ticareti ve Gemi Filosu Analizi, 2007, s. 432 . <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/3122.pdf> Erişim: 25/03/2020.

Teşekkür: Çalışma konusunun belirlenmesinde ve yazım aşamasında teşvik ve desteklerinden ötürü Prof. Dr. Sayın Harun GÜMRÜKÇÜ'ye teşekkürlerimi sunarım.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: I would like to thank Prof. Dr. Harun GÜMRÜKÇÜ for his encouragement and support in determining the subject of the study and during the writing phase.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Albrak, İrfan. "Sembollerden Çivi Yazısına Geçiş ve Yazının Anadolu'ya Gelişi." *Archivum Anatolicum*. 10/2, 2016. s.15-26.
- Altuntaş, Tolga. *İç Su Yollarının Ticari Önemi Dünyadan Örnekler ve Türkiye İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2019.
- Applebaum, Anne. *Gulag*, (Çev: Ufuk Demirbaş). Arkadaş Yayınları: Ankara. 2008.
- Atak, Mehmet. "Buğday ve Türkiye Buğday Köy Çeşitleri." *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22/2, 2017. s. 71-88
- Aydın, Hakkı. Devletler ve İslam Hukuka Göre Milletlerarası Akarsular, Göller ve Kanallar, [http://www.eskieserler.com/dosyalar/mpdf%20\(408\).pdf](http://www.eskieserler.com/dosyalar/mpdf%20(408).pdf) Erişim:11/03/02020.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Şark Ticaret Yolları Hakkında Notlar" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. C.1/1, 1939. s.448-456
- Bediz, Danyal. Süveyş Kanalının Önemi, *DTCF Dergisi*. 9/3, 1951. s.329-352
- Bozkurt, "Nejat. Ticaretin Felsefesi, Tarihçesi ve Etikle Olan Sıkı Bağına İlişkin Saptamalar." *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*. S. 2, 2002. s. 153-179
- Dmitriev, Y. Beyaz Deniz Suyolu(Tasarımdan Uygulamaya),Petrozavodsk. http://pravo.sociolife.ru/docs/Codex/CVVT_komments_Kulikova_2008.pdf. Erişim:18/03/2020.
- DPT. 9. *Kalkınma Planı (2007–2013)*, Denizyolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Haziran 2006.
- Eroğlu, Engin. "6-10. yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyinde Kürk Ticareti." *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:VIII, S. 15, 2018. s. 419-428
- EROĞLU, Engin, "Pers Kralı Büyük Kyros'un Siyasi Ve İktisadi Politikaları." *International Journal of History*. 8/1, 2016. s. 37-47
- Filatov, N.N., Karpecko, V.A., Litvinenko, A.V., ve Bogdanova, M.C., "ВОДНЫЙ ТРАНСПОРТ И ЭНЕРГЕТИКА СЕВЕРА ЕВРОПЕЙСКОЙ ЧАСТИ РОССИИ" *Arctic Ecology and Economy research and Analysis Journal*. No. 1(25) 2017. s. 75-85
- Gapeev, A. M., Kononov, V.V. *Su Yolları, Hidroteknik Yapılar ve Limanlar*. <https://cyberleninka.ru/article/n/vodno-transportnye-soedineniya-rossii-v-xvii-xix-vv> Erişim:15/03/2020.

- Genady ,L. ve Gladkov, Amiral S, O. *Rusya Federasyonu, Rusya'nın İç Su Yolları: Modern Şartlar ve Önemli Altyapı Çalışmaları*. C: IV, 2016.
- Güler, Taner. *Antik Çağ Doğu Akdeniz Ticareti ve Ticaret Gemileri*. Yüksek lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. 2006.
- GÜMRÜKÇÜ, Harun., CERİTLİ İsmail. Küresel Bakışla Kutup Çağı-4. Nobel Yayınları: Ankara. 2020.
- Harari, Yuval Noah. *Sapiens*, (Çev: Ertuğrul Genç). Kolektif Yay: İstanbul. 2016.
- İSAYEV, Elbrus, ÖZDEMİR. Mustafa. “Büyük İpek Yolu ve Türk Dünyası.” *Journal of World of Turks*, 3/1, 2011. s. 111-120.
- KOÇAK, İbrahim Hilmi. *Dünya'da ve Türkiye'de Ekonomik Gelişmeler ve Deniz Ticaretine Yansımaları*, T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü Yayınları: Ankara. 2012.
- Koday , Zeki, Koday, Salih ve Kaymaz, Çağlar Kıvanç. “Dünyadaki Bazı Önemli Boğazlar ile Kanalların Coğrafi Özellikleri ve Jeopolitik Önemleri.” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S.21, 2017. s. 879-910.
- Köse, Veli. (2017). Nehirler, Kıyıları, Limanlar ve Kentler. *Anadolu Dergisi*. S. 43, 2017. s. 179-210.
- Oktay, Ekin H., Erdoğan, Reyhan ve Oktay, Başak F. (2015). Kent ve Su, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, C:V, S.11, 2015. s. 119-125
- ORSAM Rapor No: 154 *ORSAM Su Araştırmaları Programı Rapor No: 19 Mayıs*. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/14/2222/23074.pdf> Erişim: 23/02/2020.
- Pimonenko, Mikhail. Внутренние водные пути России – связь Северного Морского Пути с Европейской транспортной сетью. *Северо-Западный Центр транспортной логистики «АЙЛОТ»*. 2012
- Sarıgöl, Metin. *Akarsu Taşımacılığının Dünyadaki Durumu ve Karasu Nehrinde Taşımacılık Potansiyelinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul. 2003.
- ŞAHİN, Esmâ. “Klâsik Türk Edebiyatı Metinlerinde Nil Nehri.” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (2017). İstanbul . s.275- 312
- Tahirler, Semih. *Uluslararası Ticarete Türkiye Rusya İlişkileri ve Taşımacılık*. Yüksek Lisan Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2016.
- Taşdemir, Ahmet, NOHUT, Serkan. “Gemi ve Deniz Teknolojisi, İç Suların Deniz Taşımacılığında Kullanılmasının Tarihi Önemi: Fırat Örneği.” *Gemi ve Deniz Teknolojisi*. S. 195, 2013. s. 42-47.
- Tuğaç, Çiğdem. *Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi Kapsamında Sınırtaşan Sular*. ORSAM Rapor No: 154, 2013.
- ÜNSAN , Yalçın, İNSEL, Mustafa ve HELVACIOĞLU, İsmail Hakkı.” *Dünya Deniz Ticareti ve Gemi Filosu Analizi*.” <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/3122.pdf> Erişim:25/03/2020.
- Rusya Federasyonu Taşımacılık Stratejisi 2030, Rusya Federasyonu Devleti Kararı, (Çev: Erdi Karasal), Kasım 2008, N 1734-r, Rusya Federasyonu.
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuzey-kutbunda-olculen-38-derece-sicaklik-tarihe-gecti/1886423> Erişim:30/06/2020.
- <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=709105> Erişim:10/03/2020.
- <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/468195> Erişim:01/03/2020.

- <https://tarihportali.net/> Erişim:22/02/2020.
- <https://sozluk.gov.tr> Erişim:22/02/2020.
- <https://www.aksam.com.tr/guncel/turkiyenin-deneyimleri-afrikanin-su-sorununa-cozum--olabilir/haber-786391>
Erişim:01/03/2020.
- <https://tr.euronews.com/2011/06/07/avrupa-nin-en-buyuk-nehri-volga-rusya-nin-ana-caddesi-gibi>
Erişim:29/02/2020.
- <https://www.nps.gov/miss/riverfacts.htm> Erişim:29/02/2020.
- <https://www.britannica.com/place/Oder-River> Erişim:29/02/2020.
- <http://acikerisim.gedik.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/56/10144419.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim:01/03/2020.
- <http://maritime-connector.com/maritime-economy/panama-canal-sets-a-new-tonnage-record/> Erişim:08/03/2020.
- [https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=File:Inland_waterways_freight_transport_by_type_of_transport,_2015-2018_\(million_tonne-kilometres\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=File:Inland_waterways_freight_transport_by_type_of_transport,_2015-2018_(million_tonne-kilometres).png) Erişim:08/03/2020.
- <https://www.suezcanal.gov.eg/English/About/SuezCanal/Pages/CanalCharacteristics.aspx> Erişim:08/03/2020.
- <https://tr.euronews.com/2018/06/18/suveys-kanalinin-yillik-geliri-5-585-milyar-dolar-ile-rekor-seviyeye-yukseldi> Erişim:08/03/2020.
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misir-ekonomisinin-3uncu-buyuk-doviz-kaynagi-suveys-kanali-/1313989>
Erişim:08/03/2020.
- <https://www.denizticaretodasi.org.tr/tr/haberler/asyaabd-ticaretinde-suveys-ve-panama-mucadelesi-kizisiyor-681-1> Erişim:08/03/2020.
- <http://www.lojistikdunyasi.net/teu-nedir.html> Erişim:08/03/2020.
- <http://moskova.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/219665> Erişim:08/03/2020.
- <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/rusya.htm> Erişim:08/03/2020.
- <http://russiangeography.com/Fennoscandia/onega-lake> Erişim:15/03/2020.
- <https://ui.adsabs.harvard.edu/abs/2010EGUGA..12.8051N/abstract> Erişim:15/03/2020.
- <https://ru.wikipedia.org/wiki/Выгозеро> Erişim:15/03/2020.
- <https://www.cruisecritic.co.uk/articles.cfm?ID=4082> Erişim:15/03/2020.
- https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Lake_Ladoga Erişim:16/03/2020.
- https://ru.wikipedia.org/wiki/Ладожское_озеро Erişim:16/03/2020.
- https://akvarel.ru/articles/reka_Svir Erişim:16/03/2020.
- <http://www.vrorgo.ru/2018/04/11/reka-svir/> Erişim:16/03/2020.
- https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=fCurJRhH-GgC&oi=fnd&pg=PT10&dq=gulag+russia&ots=M BZ0kjbce-&sig=Uw13aaak7EkiuJcypTFFOIZ_-bc&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false Erişim:16/03/2020.
- <http://www.lojistikdunyasi.net/teu-nedir.html> Erişim:20/03/2020.
- <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/belomorkanal.htm> Erişim:03/04/2020.

<https://www.suhakki.org/2016/06/cilginlikta-sinir-yok-orta-dogunun-devasa-kanal-projeleri/> Erişim:04/07/2020.

<https://tr.euronews.com/2019/09/25/bm-okyanus-raporundaki-senaryolara-gore-dunya-felakete-surukleniyor-peki-cozumler-neler> Erişim:06/08/2020.

<https://www.nature.com/articles/d41586-020-00606-3> Erişim:06/08/2020.

<https://www.goller.gen.tr/ladoga-golu.html> Erişim:16.02.2021.

<https://player.slideplayer.com/13/4122051/#> Erişim:16.03.2021.

<https://www.globaljourneys.com/trip/viking-vkwe-r> Erişim:18/02/2021.

Rus Raporlarında Türkistan İsyanı (1916-1917)

Turkestan Revolution in Russian Reports (1916-1917)

Ömer Karataş¹

ÖZ

Çarlık Rusya'sı, Batı Türkistan'ı 19. asrın sonlarına doğru işgal etti. Ardından bölgeyi menfaatleri doğrultusunda sömürmek için idari, sosyal ve ekonomik düzenlemeler yaptı. Yapılan düzenlemeler neticesinde yaklaşık elli yıl bölgenin yer altı ve yer üstü kaynakları Ruslar tarafından sömürüldü. Daha sonraki siyasi gelişmeler neticesinde, özellikle I. Dünya Savaşı, sırasında çarlık yeni insan kaynağına ihtiyaç duydu. Çarlık, bu ihtiyacı karşılamak için daha önce askerlikten muaf olan gayr-ı Rusları orduya almak amacıyla 25 Haziran 1916'da bu tarihten önce bir ferman çıkardı. Söz konusu fermanla Türkistan'ın gayr-ı Rus bölge ahalisini orduda istihkâm işlerinde çalıştırmak isteyen Çarlık Rusya'sı, sömürünün insan kaynağına yönelmesine olanak tanıdı. Bu son gelişme önce Semerkant'ta başlayan daha sonra tüm bölgeye yayılan isyana sebep oldu. Türkistan'da çarlık rejimine karşı başlayan isyan ateşi Çar II. Nikolay tarafından 25 Haziran 1916'da çıkarılan ferman (yabancıların askeri arka işlere alımı) dışında çeşitli nedenleri de vardı. Bunlar Rus arşiv belgelerinde; siyasi, ekonomik, dini, sosyal yaşama müdahale, askerlik, vergi, yönetim, eğitim, adalet düzeni, Rus ve gayr-ı Ruslar arasındaki arazi çatışması, bölgedeki Rus ahalinin silahlandırılması; bunların kendilerini üstün görmesi gibi nedenler olarak sıralanabilir.

Çalışmamızda Türkistan Millî Ayaklanmasını Rus raporlarına dayalı olarak ele alınacaktır. Böylece Rusların isyanı nasıl algıladıkları ve değerlendirdiklerini onların yazdıklarından ortaya konacaktır.

Anahtar kelimeler: Türkistan, İsyan, Çarlık, Millî Ayaklanma

ABSTRACT

The Russian Czar invaded West Turkestan toward the end of the 19th century. Subsequently, he made administrative, social, and economic arrangements to exploit the region for his interests. As a result of the regulations, the underground and aboveground resources of the region were exploited by the Russians for approximately 50 years. As a result of subsequent political developments, especially during World War I, czarism needed new human resources. To fulfill this need, the Czar issued an edict on June 25, 1916, to recruit individuals exempted from military service before this date. By implementing this decree, the Czar of Russia, who wanted to employ the non-Russian inhabitants of Turkestan in fortification works in the army, enabled the exploitation to be directed toward human resources. This latest development led to the rebellion that first started in Samarkand and then spread throughout the region. The rebellion first

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ömer Karataş (Dr. Öğr. Üyesi),

Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir, Türkiye.

E-posta: omerkaratas410@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7177-8547

Başvuru/Submitted: 09.12.2020

Kabul/Accepted: 15.03.2021

Atıf/Citation: Karatas, Omer. "Rus Raporlarında Türkistan İsyanı (1916-1917)." *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 1 (2021): 63-82.

<https://doi.org/10.26650/jes.2021.003>

started against the czarist regime in Turkestan was Czar II. Apart from the edict (recruitment of foreigners to military rear jobs) issued by Nikolai on June 25, 1916, there were also various reasons. These are in Russian archive documents and are as follows: political, economic, religious, social life intervention, military service, tax, administration, education, justice order, land conflict between Russians and non-Russians, and arming the Russian people in the region. The reasons such as the Russians considering themselves superior are listed as reasons. There were other reasons as well. In our study, on the basis of Russian reports, we consider the Turkestan National Revolt and reveal how the Russians perceived and evaluated the rebellion from their writings.

Keywords: Turkestan, Rebellion, Czarism, Report, National Revolt

EXTENDED ABSTRACT

In accordance with the expansionist colonist policy of Russian Czarism, the interest in Central Asia began during the period of Peter the Great. Peter the Great had an expedition to Turkestan, proving his interest. The expeditions led to gains such as improving the understanding of the region, building a fortified line, establishing outposts and fulcrum points.

Perceiving Peter the Great's interest in Turkestan as a political testament, he invaded the region in favor of czarism nearly 150 years later to please his successors who ascended the Russian throne. Czarist Russia invaded and annexed the Turkestan region until the last quarter of the 19th century, with the policy of taking, isolating, and dividing the Kazakh Juzes and then the Turkestan Khanates.

As a result of czarist expansionist and colonist politics, Peter the Great made legal arrangements between 1867 and 1917 to strengthen his political, military, and economic power in the region. In the formation of the Governorship of Turkestan, the region was divided into five administrative units: Semirechensk (Yedisu) Province, Sir Derya Province, Semerkand Province, Fergana Province, and Mavera-i Bahr-i Hazar (Beyond the Caspian Sea) Province.

The West Turkestan region is the region where the Russians operated the most. For this reason, detailed studies of this region were conducted before and after the occupation. The Russians were knowledgeable of the underground and aboveground resources of the region, mountains, mines, plains, rivers, arable lands, and population. On the basis of this information, the Russians systematically exploited the resources of the Turkestan region. This policy of exploitation continued for nearly 50 years.

Turkestan was captured by Czarist Russia, leading to its policy in the region collapsing in 1916. This collapse is one of the signs that the collapse of czarism is imminent. Notably, the Russian Czarist Era ended in 1917. However, this is not our point. The main point is the activities of Russia, which invaded Turkestan after the second half of the 19th century. To hold the dominance of the Turkestan Region, the Russians conducted ongoing activities to intervene in the habitats, management styles, economies, lands, and religious lives of non-Russian people. The response to the interventions of Czarist Russia manifested nearly 50 years after the invasion. The grudge and the sense of independence accumulated by the non-Russian

people in Turkestan during this 50-year period against the oppressive authority manifested with the riots in July 1916. In August and September of the same year, the riots turned into a rebellion and reached their peak. The new decisions taken by the czarist government on the region are one example of the reasons that prepared the environment for these feelings to explode and the silence in the region to break down. As a result, the effects of the activities of the Russians, which started after 1867, against the ancient inhabitants of Turkestan, caused the events called the riot or the Urkün massacre in Turkestan. Our work is based on three reports on the Turkestan region prepared for czarism and the post-czarist provisional government:

1. The Turkestan General Governor and Turkestan Regional Military Commander sent to the Ministry of War for the presentation of the Czar by the Governor-General of Turkestan, the start of the rebellion, the financial losses in the places where the riot spread, the military measures implemented during the riot, the losses in the revolt, the treatment applied to the participants in the Turkestan revolt, and a detailed report. 22 февраля 1917 г. Копия. РГВИА. Ф. 400. Оп. 1. Д. 4548. Л. 1–15 об. Опул: Восстание 1916 г 22 fevralya 1917 g. Кориуа. RGVIA.F.400.op.1.D.4548.L.1-15 ob.

2. The Police-Director of Verni and Semireçe: The process of Turkestan from Russian domination to the uprising and the reasons and development of the rebellion, the information of the Consul of Kulca on the rebels who fled to China, the application of non-Russians to the Governor-General of Turkestan. report. Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475--505.; Noyabr 1916. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505.

3. The 12-page report of the Turkestan Region Committee explaining the mentality of the people in the region, the damages in the rebellion and the compensation of these losses, and the efforts to ensure the authority of the Russian state in the region. 27 июня 1917 г. РГИА. Ф. 1291. Оп. 84. Д. 57. Л. 2–13 .; 27 iyunya 1917 g. RGIА.F.1291.Op.84.D.57.L.2-13.

Giriş

Çarlık Rusya'sının kolonist siyasetine uygun olarak Türkistan'a ilgisi Büyük Petro döneminde başladı. Büyük Petro ilgisini ispat edencesine Türkistan'a sefer yaptırdı. I.Petro'nun isteğiyle Türkistan'a iki sefer düzenledi. Bu seferlerden biri Sibirya tarafına, Küçük Buhara'ya diğeri ise Hazar tarafına Hive'ye yapıldı. Birinci seferin komutanlığını Buhgolts, ikincisi ise Preobrajen alayının komutanı knyaz Bekoviç Çerkaskiy'e verildi. Knyaz Bekoviç'in seferinin nedeni 29 Mayıs 1714'te senatoya Petro'nun verdiği raporda açıklanmıştı. Raporda şöyle yazıyordu: "Hive'ye tebrik amaçlı (bu dönemde Şirgaz yeni han olmuştur) heyet göndereceğiz ve aynı zamanda Buhara Hanlığına ticaret konusunu görüşmek için ve İrket şehri hakkında bilgi alarak Hazar denizi yakınlarında hangi nehirler olduğunu öğreneceğiz."¹ Bu seferlerin amacı Sibirya yolu ile Çin'e, Türkistan yolu ile Hindistan'a ve Kafkaslar yolu ile İran ve Osmanlı Devleti'ne ulaşmak isteğiydi. Böylelikle Rus Çarı I. Petro Türkistan bölgesi üzerine emperyalist hedeflerle ilerleme fikrini ortaya atmış ilk Rus çarıdır.² Yapılan seferler, onların bölgeyi daha yakından tanımaları, oralarda tahkimli bir hat inşa etmeleri, karakollar ve dayanak noktaları vücuda getirilmesi gibi kazançlar sağladı.³

Büyük Petro'nun Türkistan'a karşı ilgisini siyasi bir vasiyet gibi algılayan, ondan sonra Rus tahtına çıkan ardılları Petro'yu memnun etmek için yaklaşık 150 yıl sonra bölgeyi çarlık lehine işgal etti. Çarlık Rusya'sı, öne sürdüğü çeşitli nedenlerle Türkistan bölgesinde önce Kazak Cüzlerini ardından Türkistan hanlıklarını kullanageldikleri yanına alma, yalnızlaştırma ve bölme siyasetiyle 19. asrın son çeyreğine kadar işgal ve ilhak etti.⁴

Türkistan, Rus idari yapılanmasına uygun şekilde, "Туркестан генерал-губернатор/ Türkistan Genel Valiliği" olarak 11 Haziran 1867'de teşkil edildi⁵ ve yönetimi genel valieye verildi. Türkistan ilk genel valisi General Konstantin Petroviç Kaufman (Константин Петрович Кауфман) 14.07,1867—04.05.1882 tarihleri arasında, son genel valisi ise Piyade Generali Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin (General ot İnfanterii Алексей Николаевич Куропаткин)

1 M. Vyatkin, Oçerki po istorii Kazahskoy SSR: Top perviy s drevneysh vremen po 1870, OGİZ: Gospolitizdat, 1941, s.90-91, Ayrıntılar için ayrıca bkz. Murat Özkan, "Petro'nun Altın Düşleri İvan Dmitrieviç Buhgolts'un Yarkend Keşif Seferi (1714-1716)", Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2020 Bahar (32), 187-202; Murat Özkan, "Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkaskiy'in 1717 Hive Seferi" Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2018; V (1), s.93-111.

2 A.Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Cild I En eski Devirden 16.Asra kadar 3.baskı, (İstanbul, 1981), s.152.

3 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, (TTK Ankara, 2014), s.366.; Murat Özkan, "Bekoviç Gibi Kaybetmek: s.93-111.

4 M.A. Sarsambayev, *kazakhskoye hastvo kak suvernoye gosudarstvo srednevekovoy epokhi, institut zakonadatelstva respuliki kazakhstan*, (Astana, 2015), s.243-245; Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, (Ankara, 1975), ss.23-45 historia rossi centralnaya aziya v sostave rossiyskiy imerii, novoye literaturnoye obozreniye, evropeyskiy universitet v (Saint-Petersburg, 2008), ss.33-39; Belyavskiy Nikolay Nikolayeviç, *MaterialpoTurkestanu*, (Saint-Petersburg 1885), s.34.

5 Nikolayeviç, *Materialı po Turkestanu*, s.34-35.

22.07.1916—05.06.1917 tarihleri arasında görev yaptı.⁶ Çarlığın kolonist siyaseti sonucu olarak bölgede siyasi, askeri ve iktisadi sahalarda kendi lehine gücünü perçinlemek için 1867-1917 tarihleri arasında yasal düzenlemeler yaptı. Türkistan Genel Valiliğinin teşekkülü, bölgenin beş idari birimi Semireçe (Yedisu) Vilayeti, Sır Derya Vilayeti, Semerkand Vilayeti, Fergana Vilayeti Vilayetlerinden, Maverai-i Bahr-i Hazar (Hazar Denizi Ötesi) Vilayeti olarak bölmesi bu cümledendir.⁷

Batı Türkistan bölgesi I. Petro'dan itibaren Rusların en çok faaliyet gösterdiği bölgedir. Ruslar bölgeyi seyyahlar, tüccarlar, kendisine bağlı kossaklar, bölgeden Rusya'ya gidenler, bölgeye yapılan keşif seferleri nedeniyle tanımaktaydı. Bu nedenle bölge hakkında işgal öncesi ve sonrası çok ayrıntılı çalışmalar yapıldı. Bölgenin yer altı ve yer üstü kaynakları, dağları, madenleri, ovaları, nehir ve ırmakları, ekilebilir arazileri, nüfusu⁸ gibi konularda Ruslar bilgi sahibiydi. Bu bilgilere dayalı olarak Ruslar Türkistan bölgesinin tüm kaynaklarını sistematik olarak sömürmekteydi. Bu sömürü siyaseti yaklaşık 50 yıl devam etti.⁹

Çarlık Rusya'sının Türkistan'ı ele geçirmesi ile beraber bölgede yürüttüğü siyaset 1916 yılında çöktü. Aslında bu çöküş Çarlığın da çökmesinin yakın olduğunu gösteren işaretlerden biridir. Nitekim Rus Çarlığı devri 1917'de son bulacaktı. 19. Asrın ikinci yarısından sonra Türkistan'ı işgal eden Rusya'nın faaliyetleridir. Ruslar, Türkistan Bölgesi'nin hâkimiyetini elinde tutmak için buradaki Rus olmayan halkların yaşam alanlarına, yönetim biçimlerine, ekonomilerine, arazilerine ve hatta dini hayatlarına müdahalede bulundu. Mesela, Türkistan'da Rus kolonizasyonu, Rus idarecilerin taraflı yönetimi, mahkemelerdeki adaletsizlik, askerlikten muaf olan ahalden alınan vergiler, Rus çarlığında Türkistan'da askerlikten muafiyet meselesi bu müdahalelerden bazılarıdır.¹⁰ Çarlık Rusya'sının müdahalelerine cevap, işgalden yaklaşık elli yıl sonra kendisini gösterdi. Türkistan'da gayr-ı Rus ahalinin bu elli yıllık dönemde baskıcı otoriteye karşı içlerinde biriktirdikleri kin ve bağımsızlık duygusu 1916 yılının Temmuz ayında ayaklanmalarla kendini gösterdi.¹¹ Aynı yılın Ağustos ve Eylül aylarında ise ayaklanmalar isyana dönüştü ve zirveye çıktı. Çarlık hükümetinin bölgeye dair aldığı yeni kararlar bu duyguların patlamasına ve bölgedeki sessizliğin bozulmasına ortam hazırlayan sebeplerde sadece bir

6 Historia Rossii, s.424-425; M. Y. Şuşkova, *Organizatsiya upravleniya Turkestanom v načale XXveka, Dissertatsiya na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata istoričeskiy nauk*, Rossiyskiy gosudarstvennyy gumaniternyy universitet, (Moskva, 2015), Ekler kısmı Ek 6.

7 Piyade Binbaşı Nazmi Bey, *Kafkasya ve Türkistan (Kafkasya, Asya-yı Vustâ ve Türkistan Vilâyetleri Buhâra ve Hıve Hanlıkları Coğrafi, Siyasî, Tarihi ve İstâistikî Mücmel Malûmât)*, (İstanbul Matbaa-i Askeriye 1918).

8 N.A. Maeva, *Russkiy Turkestan sbornik, izdannyy popovodu politemniceskoyn istavki, VI ruskperviy, geografia i statistika*, (podredakciyu Moskva v universitetskoy tipograsii katkov i k, 1872), ss.9-133.

9 Russkiy Turkestan sbornik, 1872, s.119. Ayıca bknz. Ayrıntılar için bknz. Dinçer Koç, “Buhara Hanlığı'na Gelen Rus Diplomat ve Askerler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2017, 115(227); Selim Serkan Ükten, “16-18. Asırlarda Buhara Hanlığı'na Gelen Batılı Seyyahlar ve Seyahatnameleri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), Aralık 2017, 137-164.; Murat Özkan, *Türkistan'ın Keşif Çağı*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

10 21 сентября 1915 г. АВПРИ. Ф. Среднеазиатский стол. Оп. 486. Д. 340 б. Л. 5-5 об., С. 1-4, 8-13, 31-33; Sentyabrya 1915. AVPRİ. F. Sredne aziatskiy stol. Op. 486. D. 360 b. L. 5-5 ob. S. 1-4, 8-13, 31-33.

11 Ayrıntılar için bknz. Seda Yılmaz Vurgun, “1916 Türkistan İsyanı”, *Sutad*, Güz 2016; (40), s.315-325.

örnektir. Sonuçta ise Rusların 1867 yılından sonra başlayan Türkistan kadim ahalisinin aleyhine sürdürülen faaliyetlerinin etkileri Türkistan’da isyan ya da Ürkün katliamı da denilen olayların meydana gelmesine neden oldu. Çalışmamızı Türkistan bölgesi hakkında çarlığa ve çarlık sonrası geçici hükümete verilmesi için hazırlanan üç rapora dayalı olarak ele alacağız. Çalışmamıza kaynaklık eden üç rapor aşağıda maddeler halinde verilmiştir.

1. İsyanın başlaması, isyanın yayıldığı yerlerdeki maddi kayıplar, isyan sırasında alınan askeri tedbirler, isyandaki kayıplar, Türkistan isyanına katılanlara yapılacak muamele, isyan sonrasında Türkistan yönetimine dair Türkistan Genel Valisi Türkistan Bölge Askeri Komutanı’nın Çar’a sunulması için Harbiye Bakanlığı’na gönderdiği 15 sayfalık ayrıntılı rapor.

2. Verniy ve Semireçe Şehirleri Polis Müdürünün: Türkistan’ın Rus hâkimiyeti sürecinden başlayarak isyana kadar olan süreci ve isyanın nedenleri, gelişmesi, Kulca Konsolosunun Çin’e kaçan isyancılara dair bilgileri, Türkistan Genel valisine gayr-ı Rusların başvurusu gibi konuları ihtiva eden 30 sayfalık raporu.

3. Türkistan Bölgesi Komitesinin bölgedeki ahalinin düşünce yapısı, isyanda görülen zararlar ve bu zararların karşılanması, bölgede Rus devletinin otoritesini sağlamak için yapılacak olan çalışmaların ayrıntılı olarak anlatıldığı 12 sayfalık raporu.

Yukarıda bilgilerini ve künyelerini verdiğimiz söz konusu raporlarda, isyanın nedenleri, isyanın başlaması ve bölgede yayılması, isyandan etkileneler, isyan sonrası bölge yönetimine dair öneriler dikkate değer başlıklar olarak ön plana çıkmaktadır. Fakat bizim konumuzun kapsamını aştığından bu çalışmamızda raporlarda yer alan isyanın nedenleri ve isyanın başlamasına değineceğiz.

1. Türkistan’da Millî Ayaklanmaya Giden Yol

Çarlığın kolonist politikalarına karşı başlayan isyan, bir anlamda yaklaşık elli yıldır vesayeti altında bulunduğu Rus devletinin bölgedeki adaletsiz yönetim sisteminden kaynaklı gerginlik ve güçlüklerin bertaraf edilmesi amacına matuftu. Diğer yandan ise isyan, Türkistanlıların özgürlük savunmasında bulunmasının ete kemiğe bürünmesi olarak görülebilir.

1.1. Jandarma Müdürü Capitan Rodmister V.F Jeleznyakov’un Raporu (Kasım 1916)

Verniy ve Semireçe Şehirleri Jandarma Müdürü Capitan Rodmister V.F Jeleznyakov¹² Semireçe vilayetindeki Kırgız isyanının nedenleri, gidişatı ve isyan sırasında insanların moralleri başlığı altında hazırladığı raporunu Kasım 1916’da Rus İçişleri Bakanlığına sunmuştu. Söz konusu raporda: Türkistan idaresinde Rus ve yabancıların¹³ Türkistanlılara davranışları, çarlığın bölgedeki Türkistanlılara ait arazileri gasp etmesi ve sosyal yaşama müdahalesi, Rusların

12 Jeleznyakov Vladimir Fedoroviç (02.01.1881–?). Orta Asya Demiryolları Jandarma Polis müdürü.

13 Ruslar kendisinden olmayanlar için bu tabiri kullanmaktadır. Bu yüzden Türkistanlılar da Ruslar tarafından yabancı olarak adlandırılırdı

oryantalist bakış açısı nedeniyle Rus ve yabacılar arasındaki çatışmalar, çarlığın bölgede aldığı yasal vergiler dışındaki ek malî talepleri, bölgede kurulan rüşvet ve tehdit çarkı, Çar II. Nikolay'ın 25 Haziran 1916 cephe gerisi işler için yabacıları orduya çağırın fermanı, dış güçler gibi işaret etmeye değer isyanın nedenlerine değinilmiştir.

Jeleznyakov: *“Toplumda saygın¹⁴ insanların fakirleri sürekli bir ekonomik baskı altında tutmaları onları kolayca yönetme şansı veriyordu. Bu yüzden yöneticiler onları yasal bir şekilde yağmalıyorlardı.”* düşüncesine sahipti. Jeleznyakov'un böyle düşünmesine sebep olan tecrübeleri vardı. Bu tecrübe ettiği yaşanmışlıkları raporunda:

“Halk mahkemesi, fakirlere zenginlerin istediği her şeyi yaptıran bir organdır. Ölüm dışında ve ağır olaylar dışında kalan tüm konular bu halk mahkemelerinde görüşülürdü. Bu mahkemeleri üç yıllığına seçilmiş hâkim idare ediyordu. Kararlara karşı çıkış (temyiz) aynı volostta¹⁵ yapılıyordu. Mahkemeden çıkan ceza 1,5 yıl hapis cezası kadar olabiliyordu. Rus hâkimleri ve savcuları bu mahkemelere karışmazdı. Bu mahkeme gücüyle, zenginler ve manaplar arasından seçilen hâkimler burayı elinde tutuyordu ve onlara tabi olmayanları suçsuz olsa bile cezalandırıyorlardı. Volost mahkemelerinin hâkimi üç yılda bir seçiliyordu ve üyeleri sadece zenginlerden oluşuyordu.¹⁶ İki soy veya iki aşiret arasında bir volostta bu görev için mücadele olmazdı. Seçimlerde oy almak için rüşvet veriyorlardı. Bu seçim de ateşli konuşmalarla bazen de kavgalarla oluyordu. Kazaklar'da çoğu zaman zenginler bu seçimlere giderdi. Kara-Kırgızlar da ise bazen manaplar değil onların oynacağı olan insanlar giderdi. Seçimlerde çok para harcanırdı. Seçilenler oy veren kişilere para verirdi. Bazen bu para 10.000 rubleye ulaşılıyordu. Göreve gelen kişi fakirlerden bu parayı yüksek faizle geri alıyordu. Mahkemelere yapılan şikâyetlere nadiren usule uygun şekilde bakılırdı. Her zengin veya manap¹⁷ kendi volost Kırgızlarının kaderi ve paralarıyla istediği gibi oynuyordu. Rus yöneticiler sadece manaplarla konuşurdu. Onların iç işlerine karışmazlardı. Yani Ruslarla ve yabancı yöneticiler arasında sessiz bir anlaşma vardı.

Rus yöneticiler bir şey istediğinde yabancı yöneticiler bu isteği kanunsuz bir şekilde yaparlardı. Örneğin; eğer bir ev lazım olursa uyezd yöneticisi (Rus) volost yöneticisine (yabancı) söylerdi. O ise bir aileyi evinden çıkarıp onları dışarda bırakarak bu işi çözerdi. O eve gelen Rus yöneticiler için koyun kesilir, o koyun da bir Kırgız'ın elinden alınır. İzinsiz bir şekilde gelen Rus yöneticiye harcanan para onun rütbesine göre değişiyordu.¹⁸ 10 rubleden 300 rubleye kadar harcama miktarı değişebiliyordu. Misafir yönetici ya da memur gittikten sonra volost yöneticisi, harcanan parayı yasaklar (vergi) vasıtasıyla onlardan alırdı. Bazen bu masraf iki katı kadar olabilirdi. Yapılan bu masrafları eşit şekilde her çadır sahibine paylaştırırdı. Bu parayı gerçekten harcayan kişiye ödemezdi. Parayı kendine alırdı. Bir kısmını ise diğer memurlarla paylaşırdı. Halk mahkemesi köy büyüğü ile ve diğer önderler bu kanunsuz para

14 Devlet idaresinde yetkili olan kişiler için kullanılan tabir.

15 Volost (Волюст):1917 Ekim devrimine kadar çarlık ve SSCB'nin 30'lü yıllarına, rayonlaştırma yapılan kadarki süre zarfında uyezdin bir kısmı olarak sayılan alt seviyedeki yönetsel birime verilen addır.

16 Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475–505.; Noyabr 1916. g. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.10.

17 Манап, Kırgız toplumunun varlıklı sosyal sınıfına ait kimselere denir.

18 Ноябрь 1916 г.РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475–505.;Noyabr 1916. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.8.

toplamaya “Çigan” adı veriyorlardı. İlk başlarda çigan harcamaları azdı; çünkü burada Rus yöneticileri sayısı çok değildi. Sonradan buraya gelen yeni Rus memurlar Kırgızların misafirperverliğini suiistimal ettiler. Bunlar yiyecek içeceklerini Kırgız yöneticilerden değil direk Kırgız halktan istiyorlardı. Bazen halkla çatışmaları bile olurdu. Bu misafirlik durumunu en çok suiistimal eden küçük rütbeli Rus memurlarıydı. Yiyecek ve içecek fiyatlarında da olan artış çigan harcamaları daha da arttırdı. Bir koyunun fiyatı üç ile dört rubleden 15 ile 20 rublye kadar yükselmişti. Bazı Rus memurlardan duyuyordum ki Kırgızlar misafir kabul ettiğinde para almak istemiyorlarmış, bu onların kültürlerine uygun değilmiş biz istemeden orada kalıyoruz; çünkü Kırgızların evinden başka orada kalacak yerimiz yoktur. Kendi tecrübemden biliyorum ki bu bir yalan ben oraya gittiğimde ve Kırgız evinde, yurdunda kaldığımda yaptığım tüm harcamaların karşılığını evin sahibine ödüyordum. Bölgede bulunan diğer memurlardan daha üst görevde olduğum halde ben ödemeleri yapıyordum. Eğer bu parayı Kırgızlar almasalardı benden almazlardı.¹⁹⁷

satırlarıyla Rus memurların yabancılara ve yabancı yöneticilere davranışını örnek ve ayrıntılarıyla raporda anlatarak yaşananları isyanın nedenlerinden bir tanesi olarak göstermektedir.

Raporda geçen bir diğer isyan nedeni şu şekilde kayıtlıdır:

“1906-1907 yılında çıkan tarım sorunu, Avrupa Rusya’sında büyük bir göç ile sonuçlandı. Büyük sayıda insanı bölgelere yerleştirmek gerekiyordu. Bu bölgeler arasında Semireçe oblasti da vardı. Rus yöneticiler bölgede arazi ayarlama çabalarına girdiler. Kırgızların fazladan denilen topraklarını onların ellerinden almaya başladılar. Belki de bu fazladan topraklar gerçekten de vardı. Bu toprakları almadan önce Kırgızların yerleşik hayata geçmesi gerekiyordu. Ama Kırgızlar göçebe hayatı sürdürdükleri için hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Kırgızlara verilen topraklar onlar için az ve Kırgızlara yetmiyordu. Göç dairesinin yanlış işlerinden biri de Kırgızların topraklarına önem vermemesiydi. Kırgızların göçebe hayattan yerleşik hayata geçişleri planlı bir şekilde yapılmıyordu. Bu geçişin sistematik bir şekilde yapılması gerekiyordu. Zengin Kırgızlarla mücadele edilmeli; ama buna karşın hayvanı olmayan kişiler yerleşik hayata geçmeyi kabul ederdi. Yerleşik hayata geçmek için tüm volostun oyu gerekiyordu. Bu da imkânsızdı. Çünkü buradaki zenginler bunu istemiyordu. Göç idaresinin yaptığı işler yabancılardan normal hayatını değiştirdi. Göç ettirilene verilen toprakların içine Kırgızların kışlak topraklarının bir kısmı da eklendi. Bu yüzden Kırgızlar ise dağ taraflarına çekilmek zorunda kaldılar. Yaz otlakları “caylyau” adı verilen ve ormanlık bir yerde bulunan yerler, Orman Bakanlığı tarafından ormanları korumak amacıyla Kırgızlardan alındı. Kışlık ve yaylak arasındaki yol üzerinde bulunan Ruslar da bunların işlerini zorlaştırıyordu. Göç işleri başladığından beri yedi yılda Kırgızların kışlakları iki ile üç kez değişti.²⁰⁷

Çarlığın Türkistanlıların elinden aldığı ya da gasp ettiği arazileri ve sosyal yaşama müdahalesini Jandarma müdürü isyanın ikinci nedeni olarak göstermektedir.

19 Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475–505.; Noyabr 1916. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.9.

20 Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475–505.; Noyabr 1916. g. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.10.

Rusların Türkistanlılara oryantalist bakışı ve iki halk arasındaki çatışma, raporda isyanın başka bir nedeni olarak öne sürülmektedir. Polis müdürü bu nedeni şu sözlerle anlatmaktadır:

“Avrupa Rusya’sında tarım sorunu oluştuğunda herkes Semireçe bölgesine göç etmeye başladı. Çünkü burada gelenlere ücretsiz toprak veriliyordu. Göç eden kişiler burada yaşayan kişilere istedikleri şekilde davranmaları yabancılarla onları düşman haline getiriyordu. Yeni gelen göçmenlerin buradaki yabancılar için köpek sıfatıyla hitap ediyorlardı. Onlara köpekmiş gibi davranıyorlardı. Kırgızların gelirlerini araştırmaya başladılar. Kırgızların meraları göç edenlerin geldiği yerlere yakındı. Buraya göç eden Ruslar, yabancıların hayvanlarını çalıyorlardı. Çobanlardan ise hayvanlarını alıp onu köyden kovuyorlardı. Bu hayvanı istemeye gelen Kırgızlara ise bu hayvan bizim topraklarımızdan ot yemiş, bu ot karşılığında her bir hayvan için 1- 3 ruble vereceksiniz diyorlardı. Kırgızlar yaylaklardan döndüğünde mecburen buraya göçle yerleşen Rus köylerinden geçiyorlardı. Bu durum Ruslarla yabancılar arasındaki ilişkileri gerginleştiriyordu. Az da olsa çobanlar bilerek onların arazilerinden geçiyorlardı bu durumla çok karşılaşmadık. Kırgızlar mahkemeye, bu durumu şikâyet etmiyorlardı. Etseler bile bu bir sonuç vermiyordu. Yöneticilerin burada az olması, onların zamanın olmaması ve böyle işlerle uğraşmak istemediklerini bilen Kırgızlar bu hayvanların yediği ot için “Patrava” adı altında Ruslara para veriyor ve olayı büyütmek istemiyorlardı. Buraya yerleşen Ruslar şöyle diyorlardı: “bize her şeyin verilmesi gerekiyor yabancılar bir köpektir onlara güzel davranmak gerekmiyor.” Yabancı Kırgızlara Rusların bu tür davranışları eskiden onlarla iyi komşuluk ilişkisi içinde yaşayan Rus Kazaklarını da etkiledi. Onlar da Kırgızlara karşı yavaş yavaş saygısızca davranmaya başladılar. Kırgızlar bu yapılanların hepsini görüyordu; ama kinlerini içlerinde saklıyorlardı.²¹ Burada Rusların Tarançin ve Dunganlara karşı davranışlarıyla Kırgızlara davranışı arasında büyük bir fark vardı. Yeni gelen Ruslar Tarançin ve Dunganlara tartışmaya girmekten korkuyorlardı. Çünkü bunlar Ruslara çok sert bir tepki gösteriyorlardı. Kırgızlar ise ağlamak ve şikâyet etmekten başka bir şey yapamıyorlardı.”

Rusların Kırgızlara karşı bu davranışı rapora göre isyanın üçüncü nedenidir. Rusların Türkistanlılara küçültücü, aşağılayıcı davranışları Kırgızlar içerisinde kin olarak birikmişti.

Çarlığın yaşadığı siyasal gelişmelere bağlı olarak (I. Dünya Savaşı gibi), söz konusu bölge ahalisinden yasal vergiler dışında ek maddi yardım talepleri gelmekteydi. Çarlığın bu talepleri aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

“Rus-Japon Savaşı 1905 yılında başladığında Kırgızların yardım etmelerini Rus yöneticiler istediler. Battaniye, para, çadır, yoğurt, çorap ve benzeri yardımlar talep ettiler; ama sonradan bu yardımlar Kırgızlardan zorla alınmaya başlandı. Bu durum gasp haline gelmeye başlamıştı. Bu yardımların kökten yanlış olduğunu düşünüyorum. Her uyezd²² müdürü birbiri ile yarışa girerek üst yöneticilerin gözüne girmek için daha çok yardım götürme yarışını içindeydi. Bu yardım toplamaları zenginler ve manaplar vasıtasıyla oluyordu. Bu iş büyük bir ölçüde

21 Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475–505.; Noyabr 1916. g. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.11.

22 Uyezd (yezd): Çarlık Rusyasında ve 1929’a kadar SSCB’de birkaç vilayetin birleşiminden oluşan idarî birim.

şu şekilde yapıyordu. Kırgızlara sürekli “siz savaşa gitmiyorsunuz sizin yardım etmeniz gerekiyor.” sözleri söylenmekteydi. Bu yardımlar fakir Kırgızlardan zengin ve manaplar tarafından zorla alınıyordu. Bunlar fakir Kırgızlardan aldıkları yardımların bir kısmını kendilerine saklıyorlardı. Oblast²³ yöneticileri gerçekten bu yardımın Kırgızların gönüllü olarak yaptıklarını düşünüyorlardı ya da buna böyle inanmak istiyorlardı.”

Polis müdürü yukarıdaki sözleriyle bu olayların Kırgızların nefretinin artmasına yol açtığına dikkat çekmiştir. Raporda bu durum isyanın dördüncü nedeni olarak ele alınmaktadır.

Türkistanlılar hem çarlık hem de çarlığın hizmetkârı olan Rus memurlar tarafından adeta soyuluyordu. Jeleznyakov raporunun bu kısmında bölgede yapılan soygun ve rüşvet çarkının tarafları hakkında düşüncelerini şu şekilde anlatmıştır:

“Yöneticiler buradaki kulaklara²⁴ yani buradaki zenginler ve manapların bunlara karşı samimi olduklarına inanıyorlardı. Çünkü buna inanmak işlerine geliyordu. 2. Verniy Polis müdürü görevine Protikov geldiğinde²⁵ (gerçekten de bu adam çok zeki bir adamdı) buradaki Müslümanlarla görüşmeye başladı. Son yıllarda ise Kırgızlar ile görüşmeye başladı. Bu sistem şöyleydi yakın bir adamının (Namangan Sartı Zakir İsabayeve’di) yardımıyla işlerini yürütürdü. İsabayeve’in hiçbir resmi görevi yoktu. Protikov tüm başıboş gezen yabancıları ve oblastı gezerek onlara “jandar” ismini vererek yabancı ahaliden zorla para ve mal alıyordu. Jandar sözü kazıkçı sözüyle aynı anlama geliyordu ve bu jandarlar tüm yabancıların korkusu haline gelmişti. Çünkü bunlar bir yabancı hakkında şikâyetçi olursa, bu durum yabancıların hapse atılması ile sonuçlanabilirdi. Polis müdürü Türkistan Genel Valisi Folbaum’un o kadar güvenini kazanmıştı ki tek sözü bile yabancıların hapse atılmasına yeterdi. Bu jandarlar İsabayeve ve Protikov’un tüm işlerini yapıyorlardı. Jandarlar karşısında korku o kadar büyüdü ki zengin adamlar ve manaplar bile onlardan çekiniyordu. Jandarların faaliyeti hakkında ben daha önceki ölen valiye ve hâkimler meclisi savcısına en son 2. Verniy’ye geldiğimde durumu bildirmiştim. Ama Protikov’un valiye etkisi o kadar fazlaydı ki benim söylediklerim tesir etmiyordu. Jandarların yaptıklarını valiye, savcıya ve 2. Verniy uyezd müdürü Lihanov’da bildirmiştim.”

Bu anlatım, Türkistanlılar için hayatın yaşanmaz hale getirilmesine bir örnektir. Polis müdürünün de değindiği gibi Jandarların kanunsuz eylemleri, Kırgızların Ruslara karşı kin beslemesine yol açmış, bu durum da raporda isyanın beşinci sebebi olarak sayılmıştır.

Jeleznyakov raporda hem Türkistan Genel Valisi Kuropatkin’in hem de yardımcısı General Erofeev’in başkent Petrograd’a isyanda dış güçlerin varlığı iddialarını şu kanıtlarla çürütmüştür:

23 Oblast(Bölge) Yönetimi: Yönetimsel, mahkeme(yargı) ve ekonomi olarak üç kısımdan oluşuyordu. Bu kısımlar askeri valinin aldığı kararların doğruluğunu inceliyordu. Aynı zamanda askeri valinin yardımcılılarıyla beraber hareket ediyorlardı. Oblast yöneticisini yetkisi gubernaya yöneticisi yetkisine ve hazine işlerindeki sorumluluğunun aynısına sahiptir.

24 Çarlığa tabii olanlara verilen ad. İtaatlik göstergesi anlamında da kullanılır.

25 Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475–505.; Noyabr 1916. g. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.12.

İsyanın nedeni ve akışı bu raporunun sonuna ek olarak bölgede Alman propagandası var mıydı? sorusuna yönelik şöyle cevap vermek istiyorum: Böyle bir propaganda yoktu. Bunun olduğunu kanıtlamak isteyenler kendi yaptıkları cinayetleri örtmek istiyorlar. Novovremya yani Yeni Zaman Gazetesi'nin 14.596. numaralı 23 Ekim sayısında "Çin Türkistan'ında Almanlar" adlı yazı vardı. Bu yazının içeriği şöyleydi: Şanhay Dergisi "The Celestial Empire" "Göç İmparatorluğu" Alman ve Türk ajanlarının Çin eyaleti Sinzen'de Çin Türkistan'ı faaliyetleri hakkında yazıyordu. Alman ve Türk propagandistleri Çin'e İran ve Afganistan'dan geçerek²⁶ burada yaşayan Müslümanların arasında isyana kışkırtılması ve bu isyanın Rus sınırına geçmesi, böylelikle Rusya ile Çin arasında sürtüşmelerin olduğunu gösterme düşüncesinden yazıyorlardı. Rus ve İngiliz hükümetleri Çin'i Alman ve Türk propagandistlerin tehlikesine karşı uyarıyordu. Yakalanan bazı ajanlar da Doğu Türkistan'a giderken üzerlerinde Türk Sultanın imzasıyla ve Enver Paşa'nın cihat çağrısı ile ilgili bildiriler bulundu. Ajanlar aynı şekilde Kalgan ve Yarkent'te de yakalanmış ve Almanya konsoloslughuna teslim edilmişlerdir. Büyük ihtimal konsolos onları serbest bırakmış ve onlar işlerine devam etmişlerdir. Son Alman entrikalarının şahidi, Pekin'deki Alman konsoloslughunda ateşe görevinde bulunan Doktor Hentiga von Hentig idi. İran üzerinden Pekin yoluyla Çin Türkistan'ına gelmişti. Kaşgar konsoloslughunun gizli mektuplarında yazan bilgiler bunları doğrulamaktadır. Ama Albay Hentig yabancıların isyanına hiçbir etkide bulunmadı. Çin topluluğu olan Ge Lao Huy hakkında 1 Şubat-1 Eylül arasında benzer bilgiler vardı."

Jeleznyakov raporuna ek olarak Türkistan Genel Valiliğinden aşağıda verdiğimiz bazı isteklerde bulunmuştu:

"Şuan oblasttaki durum şöyledir:

1. *Yabancı Ahali: yabancı ahali askeri işlere işçi göndermek için işçi partileri oluşturuyor ve hiçbir sıkıntı yaşanmıyor.²⁷ Kırgızların moralleri çok kötü. Çünkü Rus Kazakları ve Rus ahali, isyanı bastırma çalışmalarının yanında Kırgızların evlerini de yağmaladılar. Hiçbir suçu olmayan Kırgızların yurtlarını ve kışlaklarını dağıtmışlar ve yakmışlardır. Bunların birçoğu evsiz ve hayvansız kalmıştır. Büyük ihtimal ileride bunlar eşkiya da olabilirler.*
2. *Stanitsalarda yaşayan Rus Kazakları. Mesela, Kaskelen stanitsasında, Calanaş stanitsası ve Nikoloyev stanitsası yakınındaki birçok Kırgız'ın malını çalmışlar. Samsonov stanitsasının Rus Kazakları ise birçok Kırgız'ın malını yağmalamıştır.*
3. *Tokmak rayonu ve Pişpek uyezdi köylüleri hayvansız kalmışlardı. İsyanlılar tarafından bu hayvanlar çalınmıştır. Tüm oblastta Prejeval uyezdi ve Tokmak rayonunun bir kısmı dışında tarladaki buğday toplanmıştı. Prejeval'de buğday tamamen toplanmamış ve insanlar çok kötü durumdadır. Onlara acil yardım etmemiz gerekiyor. Bunu bana Prejeval'deki bir yüzbaşı rodmister yazdı. Tokmak'daki köylüler Kırgızlara ait buğdayları topladıkları için buğdaya ihtiyaçları yoktur.*
4. *Şehirlerde buğdayın birkaç kişinin eline geçmesinden dolayı tüm şehirde buğday çok azdır. Bu buğdaylar birkaç kişi tarafından alınmıştır. Zengin Rus Kazakları ise şehirlere*

26 Ноябрь 1916 г.РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475-505.; Noyabr 1916. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.30.

27 Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475-505.; Noyabr 1916. g. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.31.

buğday getirmiyorlar, fiyatın yükselmesini bekliyorlardı. Bunların böyle bir durumda olduğunu gördüğümde ben Şubat 116 numaralı mektubumda bunu bildirmiştim. Bu buğdayı ellerinde bulunduran karaborsacılarla mücadele edilemiyor ve fiyatlar yükseliyordu. İhracat yok stoklar çok olmasına rağmen. Halk, hükümetin bu konuya müdahale etmemesine tepki gösteriyordu. Yakacak odun fiyatları dört kat yükseldi. Büyük ihtimal bu fiyatların yükselişi ayaklanmalara neden olabilirdi. Yerli tüccarlar üretim malların özellikle son günlerde belli ki fiyatları yükseltmişlerdi.²⁸ Fiyat yükseltilmesi olayı, bölgeye Tatar iş adamı Zaynuddin Tazedinov'un gelmesiyle başladı. Ben onu Panislamizm düşüncesini yaydığı için 2. Verniy hapishanesine attım (8 Haziran 3150 numaralı bildiri). Zaynuddin Tazedinov büyük bir iş adamıydı. Aynı zamanda "Gabdüleyevlerin" ticarethanesinde yöneticiydi. Semireçe bölgesi üretim mallarının piyasasını elinde tutuyordu. Bunların fiyatları yükseltmeleri, yerli halk arasında Tazedinov ve Gabdüleyevlerin yağmalanması ve mallarının yakılması olaylarına neden oldu. Mecliste bu işi önemsemediler: Daha önce yağmalanmış olan ahali bunun suçlusu olarak yerel ve merkezi yöneticilerin tepkisizliğini görüyor ve böyle yaparak isyana izin verdiklerini düşünüyorlardı. Şimdi ise isyandan zarar görenlere yardım etmiyorlar diye şikâyet ediyorlar. En fazla tepkiyi ise ölen eski valiye göstermişlerdi. Şuan bile birçok kişi valinin öldüğüne inanamıyor; onun için kaçtığı söyliyordular. Buradaki takviye askeri birliklerinin bölgeden çıkması üzerine bölge yeniden karışacaktır. Ama ne kadar karışacağını bilemiyoruz.

5. *Zenginler burada dengelerin değişmesinden, ellerindeki gücün gitmesinden korkuyorlar. Tarım Bakanlığı ve İç İşleri Bakanlığı'nın arasındaki mücadeleyi gerekçe olarak gösteriyorlar; ama bu lafta kalıyordu.*

6. *Bölgede bir devrim düşüncesi yok. Ama insanların morali çok bozuk. Rusların yabancılara yabancılardan ise Ruslara karşı bir nefreti var. Hem yabancılar hem de Ruslar yönetime karşı tepkilerini gösteriyorlar. Buradaki oblast yönetimini değiştirmek gerekiyor; çünkü askeri yönetim kendi menfaatlerine uygun davranarak bölgeyi normal hayatın gerisine düşürmüştü. Buraya göç siyasetini de kökten değiştirmek lazım.²⁹ Buradaki Kırgızların ilk başta yerleşik hayata geçmeleri sağlanmalıdır. Yöneticileri soruşturmak, içindeki hırsızları görevden almak ve Kırgız ahalisinin yönetim şeklini değiştirmek gerekiyor.³⁰*

Yukarıdaki maddelerle oblasta dair tespit, görüş ve önerilerini Jandarma Müdürü Capitan Rodmister V.F Jeleznyakov, genel valiye ve İç İşleri Bakanlığına sunmuştur.

28 Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475–505.; Noyabr 1916. g. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.32.

29 Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475–505.; Noyabr 1916. g. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.33.

30 Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475–505.; Noyabr 1916. g. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.34. Bu raporun 34. sayfasından başlayarak 42. sayfaya kadar Doğu Türkistan'daki Çin Hükümetinin faaliyetlerini içermektedir.

1.2. Türkistan Son Genel Valisi Türkistan Bölge Askeri Komutanı Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin Raporu (20 Şubat 1917)

Türkistan Genel Valisi, Türkistan Bölge Askerî Komutanı Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin³¹ Çarlığa sunulması için 22 Şubat 1917’de bölgedeki görev süresince yaptığı faaliyetleri ihtiva eden bir rapor hazırladı. Söz konusu raporda, Türkistan bölgesindeki yabancıların işe alınma emri, 28 Haziran 1916’da İç İşleri Bakanlığı’nın 18991 numaralı telgrafı ile Kuropatkin’e bildirildiği bilgisi yer almaktadır. Bu bildiri, yerleşik ve göçebe hayat süren yabancılar arasında ayaklanmaya neden oldu. Rapora göre isyanın birinci nedeni, orduda cephe gerisinde yani istihkâm mevkiinde 25 Haziran 1916 tarihinde Çar Nikolay’ın fermanı ile Türkistan bölgesindeki gayr-ı Rusların askere çağrılmasıdır.³²

Türkistan son genel valisi Kuropatkin ayrıca isyanın diğer sebeplerini raporunda “*Türkistan Bölgesindeki İsyanların En Önemli Nedenleri*” başlığı altında yazmıştı. Raporda yer alan isyan nedenleri;

1. *İsyanın en önemli nedeni, 25 Haziran fermanını hemen açıklamamız oldu. Bu durum bizi de ahaliyi de zor durumda bıraktı. Türkistan’daki ahalinin nüfus kaydı ve yaşları belli olmadığı için 19 ile 31 yaş arasındaki erkeklerin işe alımı bizi zor bir duruma soktu.³³ En önemli iş gücünün alınmasından dolayı tarlalardaki ekinin toplanamaması, bölgeyi zor durumda bıraktı. Dedikodular ahali içinde yayıldı. En korkunç dedikodu da yabancıları savaşa götüreceğimizi. Ahali, onları önce cephede çalıştıracığımızı ve öleceklerini düşünmüştü. Topraklarını Ruslara vermek için onları böyle kullanacağımızı düşünmüşlerdir.*
2. *Yabancılar arasında dış güçlerin de propagandası yapılıyordu. Buna örnek, Cizak uyezdi isyanlarının Ruslara zarar verdiği zaman biz Ruslarla değil, Almanlarla birlikte yaşamak istiyoruz, bunun için bize Afganistan yardım edecektir demeleriydi.*
3. *Cizak uyezdi Bogdan bölgesinde yaşayan eski Çarderin Bek’inin oğlu Cevaş Abducavarov, Cizak beyi seçildi ve Cizak’ı ele geçirmek için yürüyüş yaptı. Sanzar’da ise Turakul Turdabekov diye birisi Sanzar beyi ilan edildi. Cizak uyezdidin Zamin bölgesinde ise İşhan Kasım Hoca Zamin Beyi seçildi. Yabancıların elinde olan esirlerin anlattığına göre bunlara Alman ve Türk ajanları da yardım ediyorlardı.*
4. *1887 yılında Türkistan bölgesi yönetim kurullarını beğenmemeleriydi. Yabancılar karşı Rus yöneticilerin kaygısı yoktu. Uyezd müdürü bunları yaşadıkları bölgeden uzaklaştırdı. Ahalinin tüm yetkisi yabancı yöneticilerin eline geçti. Bunlar büyük güç kazandılar, başa seçimlerle değil atamayla gelmişlerdir. Bu yabancı yöneticiler sanki eski Bek yönetimini*

31 Kuropatkin Aleksey Nikolayeviç (17.03.1848 – 16.01.1925)Askeri Bakan (01.07.1898). Mançurya Ordu Komutanı (07.02.1904) Japonya savaşında ordu komutanı (13.10.1904). Türkistan Genel Valisi, Türkistan Askeri Bölgesi Birlikleri Komutanı ve Semirechensk Kazak Ordusu Askeri Düzeni Ataman (22.07.1916). Muhammet Şen-Ferdi Çiftçioğlu, “Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin’in Türkistan İzlenimleri (1916)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2018 5(17), s.187.; Serkan Yazıcı -M. Bilal Çelik, “Türk Tarihinde Bir Rus General: Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin(1848–1925)”, *Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Dergisi* 2008, s.141-142.

32 22 февраля 1917 г. Копия. РГВИА. Ф. 400. Оп. 1. Д. 4548. Л. 1–15 об. Опубли: Восстание 1916 г. 22 fevralya 1917 g. Копија. RGVIA. F. 400. op. 1. D. 4548. L.1-15 ob. s.1.

33 22 февраля 1917 г. Копия. РГВИА. Ф. 400. Оп. 1. Д. 4548. Л. 1–15 об. Опубли: Восстание 1916 г. 22 fevralya 1917 g. Копија. RGVIA. F. 400. op. 1. D. 4548. L.1-15 ob. s.8.

getirdiler. Halk mahkemelerinde haksızlık yapıyordu. Zakapinskiy Bölgesi dışındaki tüm bölgeler bu durumdan memnun değildi. Büyük emri uyguladıkları zaman buradaki uyezd müdürleri ve polisleri liste oluşturmaya başladılar.³⁴ Ayaklanmalar da bu yüzden çıktı. Böylece yabancı yöneticilerden ahali intikam almaya başladı. 7 volost yöneticisi, 6 volost sekreteri ve bunların on tane korumaları öldürülmüştür. Volost yöneticileri arasında Rusya'ya sadık olanlar da vardı. Bunlardan Rus ahaliyi ve posta istasyonlarını korumaya çalışanlar da mevcuttu. Rus yöneticilerin arasında çok tecrübeli olanlar da bulunmaktaydı. Onlar, isyanı durdurmak için olumlu işler yaptılar ve hala da yapıyorlar.

5. Buradaki polis sayısı yeterli olmadığından bu ayaklanmalar engellenemedi. Yöneticilerin sayısı da yeterli değildir. Onlar bu emri nasıl söyleyeceklerini, nasıl anlatacaklarını bilemiyorlardı.

6. Bazı memurlar volostaki işleri takip etmiyorlardı. Halk mahkemelerinin ve yabancıların dinî hayatını takip etmiyorlardı.

7. Bundan başka size bildirmek istiyorum ki 30 yıldır bazı yabancı gruplar arasında Ruslara karşı kin vardır bunun nedeni ise şudur:

Pamuğun gelişmesi ile özellikle Fergana bölgesinde büyük paralar dönmeye başladı. Zengin yabancılar grubu ortaya çıktı. Gelişen bu ticaret sayesinde küçük toprak sahiplerinin işleri kötüye gitmeye başladı. Onlar borçlanarak topraklarını kaybetmeye; Zenginler de, bunların topraklarını almaya başladılar. Yabancı Yahudiler de toprakları alarak topraksız insan sayısını arttırıyorlardı. Ahali borçlanmaya başladı. Bilgilere göre bir tek Fergana oblastında mahkeme kayıtlarına göre 1914-1915 yıllarında ahalinin 16 milyon ruble borçlu olduğunu görüyoruz. Küçük çiftçilerin küçük toprakları bile ellerinde kalsın diye devlet bu küçük çiftçileri korumadı.³⁵ Bu borçlulara hiçbir hakkı verilmiyordu. Hemen borçlarını ödemeleri isteniyordu. Borçları karşılığında her şeylerini satıyorlardı. Volost büyükleri ve hâkimleri (kadıları) birçok olayda zenginleri tutuyorlardı. Fakirleşen bu üç bölge kendi yabancı yöneticilerini ve hâkimlerini sevmiyorlardı. O yüzden isyan zamanı ilk olarak bunlara saldırdılar. Ahalinin bir kısmının zengin olması ve bunların içki içip kumar oynamaları ve kadınlarla eğlenmeleri, yabancı din adamları ve yaşlılar arasında Rus Hükümetine karşı bir kin oluşturmaya başladı.

[Raporda Kırgız Ahali hakkında:] Türkistan bölgesinde yaşayan diğer halk nüfusu 2.615 kişi bunların topraklarının bölünmesinde haksızlığa uğradıklarını düşünüyorlardı. Göçebe hayatı süren Kırgızların göç ettikleri topraklar artık devlet arazisi sayılmaya başlandı. 1904 yılından itibaren bu toprakların çok olması ve Kırgızlardan büyük toprakların alımı, burada Rus köylerinin kurulması ve bu toprakların Kırgızlar için çok önemli olması ayaklanmaların bir nedeniydi. Bunu daha önce Grafpalena söylese de onun sözlerine kimse önem vermemiştir. Kırgızların geride kalan topraklarında ise, orman bekçileri tarafından sürekli sıkıştırılmaktaydılar. Bu bekçiliği fazla kontrol etmediğimizden onlar istediğini yapıyorlardı. Tüm oblastlardan bana şikâyetler geliyordu. Bekçilerin müdürleri bu durumu onaylıyordu. Ama işçinin az olmasından dolayı bunu durduramıyorlardı.³⁶ Bundan başka Kırgızlar volost yöneticilerinden ve halk mahkemelerinin icraatlarından da memnun değillerdi.

34 22 февраля 1917 г. Копия. РГВИА. Ф. 400. Оп. 1. Д. 4548. Л. 1–15 об. Опубли: Восстание 1916 г. 22 fevralya 1917 g. Кориya. RGVIA. F. 400. op. 1. D. 4548. L. 1-15 ob. s.9.

35 22 февраля 1917 г. Копия. РГВИА. Ф. 400. Оп. 1. Д. 4548. Л. 1–15 об. Опубли: Восстание 1916 г. 22 fevralya 1917 g. Кориya. RGVIA. F. 400. op. 1. D. 4548. L. 1-15 ob. s.10.

36 22 февраля 1917 г. Копия. РГВИА. Ф. 400. Оп. 1. Д. 4548. Л. 1–15 об. Опубли: Восстание 1916 г. 22 fevralya 1917 g. Кориya. RGVIA. F. 400. op. 1. D. 4548. L. 1-15 ob. s.8. s.11.

[Türkmen Ahalij]: Türkmenlerin büyük kısmını Tekinler oluşturuyordu. Onlar isyan zamanı sessiz kaldılar. İsyan katılmadılar. Bu ahaliden oluşturulan Tekin birliği bizim ordularımızla birlikte kahramanca savaşmıştır. Türkmen ahalinin büyük bir kısmı yöneticilerden ve halk mahkemelerinden memnundular. Bunların arasında su sorunu vardı. Murgab ve Tecen nehirlerinde az su vardı. Su miktarı düşüktü bu su da onlara yetmiyordu. Bunun nedenini daha öğrenemedik. Çünkü bu nehirlerin çıkış kaynağı Afganistan'daydı. Murgab Nehri kıyılarındaki topraklarda çalışan Merv uyezdi Türkmenleri pamuk ekiminden çok iyi para kazanıyorlardı. Ama suların son zamanlarda azalması, ilerde bunların tarım işini tehlikeye sürüklüyordu. Maalesef 1912 yılında Türkmenler arasında bazı kişiler ve partiler arasında küçük memurların yaptıkları icraatlardan dolayı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Küçük koruma ajanlarının işe alındığı zaman ve bunların kültürsüz Türkmenler arasından alınmasından dolayı Türkmenlerin başına tehlikeli yöneticiler gelmiştir. Rüşvet almaya başladılar. Rüşvet vermeyenleri hapse atıyorlardı. Oraya gönderdiğim Korgeneral İgnatoviç buradaki durumu araştırmış ve bu küçük koruma ajanlarının rüşvet vermeyen insanları siyasetten dolayı suçlayarak hapse attıklarını görmüştür. Türkmenlerin en tehlikeli kısmı Yomudlardır. Bunların kışkıkları İran'da bulunuyordu. Bu yüzden bunlar silah gücüyle de olsa bu işler için askere gitmeyeceklerini söylemişlerdir. Zamanüstü bir şekilde İran'a göç eden Yomudlar Gürgen nehri rayonunda Rus ahalیه saldırmışlardır. Hive hanına tabi olan Yomud Türkmenleri, şuan bile Hive Hanlığı sakinleri için bir tehlike oluşturmaktaydılar.³⁷ Yomudların bu kadar cesaretli olmalarının nedeni, bizim Türkistan'da ordumuzun az olmasından İran'da Rus ordusunun güçsüz olduğuna dair dedikoduların olmasından ve Türklerin Tahran'a geleceğinden kaynaklanıyordu. Hive Hanlığı'nda Türkmen Yomudların bu ayaklanmaların sebebi, Hive Hükümeti'nin zayıf olmasından ve bazen Yomudlara karşı haksızlık yapmalarından kaynaklanıyordu.³⁸

Kuropatkin, genel valiliği boyunca isyan sırasında ve sonrasında yetkilerine dayanarak yaptığı faaliyetleri adeta hesap verir hassasiyetinde rapor olarak çarlığa sunmuştur. Fakat genel valinin Türkistanlılara yönelik adeta kılını kıpırdatmayışı, bu hassasiyetin sadece çarlık menfaatleri için söz konusu olduğunu göstermektedir.

Raporun geneline bakıldığında, 25 Haziran fermanının olumsuz etkileri, dış güçler, Türkistanlıların bağımsızlık girişimleri, Türkistanlıların bölge yönetiminde çarlık rejimi aleyhine güçlü olması, bölgede Rus askerî birliklerinin yetersizliği, dinî ve ekonomik sebepler, arazilerin dağıtımındaki adaletsizlik, Rusların oryantalist bakış açısı, Rus ve yabancı idarecilerin yönetim zafiyeti ve halk üzerindeki baskısı gibi nedenler, Kuropatkin tarafından isyanın nedenleri olarak çarlık merkezinin dikkatine sunulmuştur. Bu rapor içeriğinde bölge için yapmayı düşündüklerini ve önerilerini de general, çarlığa arz etmişti. Fakat Kuropatkin'in Türkistanlıların aleyhine uygulamaları ihtiva eden arzlarının uygulanmasına ne çarlığın ne de onun genel valilik ömrü yetmedi. Çünkü çarlık 1917 devrimiyle sona ererken Rusya'da yetki Geçici Hükümetin eline geçti. Çarlığın sadık hizmetkârı ve talebesi olan Türkistan son Genel Valisinin devrimle beraber hissesine ev hapsi ve ömür boyu askerlik mesleğinden mahrum olmak düştü.

37 22 февраля 1917 г. Копия. РГВИА. Ф. 400. Оп. 1. Д. 4548. Л. 1-15 об. Опул: Восстание 1916 г. 22 fevralya 1917 g. Кориya. RGVIA. F. 400. op. 1. D. 4548. L.1-15 ob. s.12.

38 22 февраля 1917 г. Копия. РГВИА. Ф. 400. Оп. 1. Д. 4548. Л. 1-15 об. Опул: Восстание 1916 г. 22 fevralya 1917 g. Кориya. RGVIA. F. 400. op. 1. D. 4548. L.1-15 ob. s.13.

1.3. Türkistan Komitesi Başkanı Şepkin Nikolay Nikolayeviç'in Raporu (27 Haziran 1917)

1917 devrimi sonrasında işbaşına gelen Geçici Hükümet, çarlığın kendisine bıraktığı sorunlu miraslardan olan Türkistan millî ayaklanmasının tesir ve hasarlarını tespit etmek amacıyla bir komite kurdu. Geçici hükümetin kurduğu komitenin adı “Türkistan Komitesi” idi, komite başkanı olarak Şepkin Nikolay Nikolayeviç³⁹’i atadı. Şepkin, “*Tanışpayev ile birlikte benim Semireçe’ye gitmem 1916 Kırgız isyanının sonlandırılması hedefleniyordu. Haziran ortalarına kadar bu misyonumuzu bitirip Taşkent’e döneceğimizi düşünüyorduk; ama Semireçe’ye geldiğimizde bu işin daha fazla süreceğini anlamıştık.*” satırlarıyla geçici hükümete sundukları raporda Türkistan Komitesine atanma gerekçesini yazmıştır.

Komite başkanı Şepkin, Kırgızların sorunlarına, Kara Kırgızlar arasındaki farklı gruplara ve Rus devriminin etkilerinden söz ederek söz konusu rapora başladı. Raporda Türkistan Komitesi’nin isyan hakkındaki düşünceleri şöyledir:

“Prejeval, Pişpek ve Carkent’in bir kısmının Kara Kırgızların içinde feodalizm devam ediyor. Büyük ve küçük grup Kara Kırgızlar manapların emri altında yaşıyorlar. Kara Kırgız asilzadelerini tanımış manap⁴⁰ Sarıbağış Şabdan seçiyor. Manap ona tabi olan fakirlerin her şeyine karar veriyordu. Fakirler ise buldukları her şeyin bir kısmını manaplara vermek zorundaydılar. Manaplar bunları korumakla yükümlüler. Onlar da manaplara vergi veriyorlardı. Bukara toprakları ile manaplar ilgileniyordu. 30 yıllığına kiraya verilen toprakların anlaşması Manaplar ve Ruslar arasında oluyordu. Kırgızlar arasında bir deyim vardır: “manap kurttur bukarada koyun sürüsüdür”. Yukarıda ismini söylediğim Manap Kızır Türgen volostunun manapı, bu manaplar içinde istisnadır. Hiçbir şey belli değildir. Artık bukaraya yani fakirler manaplardan kurtulmak istiyor. Bazen manaplar çok acımasız, sert bir şekilde fakirleri öldürüyorlardı. Pişpek uyezğinde Taş-Tübe’de fakirler manapların idaresinden çıkmışlardır. Burada Kırgızlar askerî vali İvanov’un Kazak birliğine çağırıldıklarında gidiyorlardı. Ama bunların manapların idaresinden çıkma çabaları, Ruslar tarafından engelleniyordu. Buraya yerli yöneticilik ve Halk Mahkemesinin kurulması ile her şey manapların eline geçti. 1904 yılında Kırgızlar bana yerleşik hayata geçmek isteyenlerin isimlerini söylemediler. Şunu söylemişlerdir: uyezd müdürü öğrenir ve manaplara söyler; manaplar da⁴¹ bizi cezalandırırlar. Bu sözler Rus Hükümeti için çok acı verici bir durumdur. Bukara hareketi manaplar tarafından engellenmiş ve üyeleri de halk mahkemelerinde cezalandırılmıştır. Bu mahkemelerde yalancı şahitler sayesinde bunların her birine 1,5 yıl hapis cezası verilmiştir. Geçen seneki isyanda da manaplar büyük rol oynadılar. Bazıları Hanlık hayalleri kurdu (Batırhaş-Tüp Volostı manapı, Mukuş Şabdanov Sarıbağış volostı vs) diğerleri kendilerini han yardımcısı olarak görüyordu. Bukarayı ayaklandırmak çok kolaydı. Çünkü bukarada manapların elindeydi. Kırgızların en verimli topraklarının ellerinden

39 Şepkin Nikolay Nikolayeviç (07.05.1854 – 15.09.1919). Geçici Hükümetin Özel Türkistan Komitesi Başkanı (07.04.1917).

40 27 июня 1917 г. РГИА. Ф. 1291. Оп. 84. Д. 57. Л. 2–13.; 27 iyunya 1917 g. RGIA. F. 1291. Op. 84. D. 57. L. 2-13. s.14.

41 27 июня 1917 г. РГИА. Ф. 1291. Оп. 84. Д. 57. Л. 2–13.; 27 iyunya 1917 g. RGIA. F. 1291. Op. 84. D. 57. L. 2-13. s.15.

alınması buکارا içinde bir kin oluşturmuştur. İşçi alımı kanalıyla ve bunun yanlış anlatılması ile buکارaların sabrı taşı ve isyan ettiler. Çok şaşırıyorum ki Rus yöneticileri ve göç idaresi memurları manapların ne kadar önemli olduğunu anlamıyorlar. Onlar, verdikleri bu yetkilerle manapları daha da güçlendiriyordu.”

Rapordaki bu satırlar, isyanın tüm suçunu manaplara yüklemeye amacı gütmektedir. Oysaki gerçek hiç de böyle değildir. Her ne kadar Rus idarecilerini raporda eleştirse de, bu eleştirisi yine bölgenin kadim ahalisinin yönetimde söz sahibi olmasına ya da bağımsızlık düşüncelerine tıpkı çarlıkta olduğu gibi sömürü politikası zihnine sahip olmalarını açığa çıkarmaktadır. Raporda ayrıca “*Geçmiş geride kaldı, gelecek için çalışmamız lazım. Kara Kırgızların daha da kültürlü olmalarını sağlamamız lazım. Demokratik Rusya’da manap yönetimine izin verilemez. Manaplara karşı mücadele etmemiz gerekir. Burada demokratik bir organizasyon kurmamız gereklidir. Mücadele zor olacaktır. Önemli hedefimiz devrimdir.⁴² Eğer gücümüz olursa bu devrimi gerçekleştireceğiz. Eğer gücümüz olmazsa demokratik Rusya’da feodalizm devam edecektir.”* cümleleri bölgede kayıp olan Rus otoritesini sağlamaya yönelik bir örnek olarak görülmektedir.

Raporun devamında; “*Bu Kara Kırgızlar arasında demokratik organizasyonu kurmaktan başka manaplarla “Çegin” için mücadele etmemiz gerekiyor. Yani manapların halktan topladığı vergi ve paraları bizim toplamamız gerekiyor. Çegin olarak adlandırdığımız vergiler, manapların cebine giden para ve manapların seçimlerde harcadıkları parayı milletten geriye toplaması sistemidir. Çeginin böyle geniş manada kullanması dolayısıyla, çegin ile mücadele, manaplarla mücadelemizin en önemli kısmıdır.⁴³”* Tespiti isyan sırasında manapların isyana kalkışan Türkistanlılara yaptığı ekonomik yardımın Rus idarecileri tarafından bilindiği izlenimini vermektedir. Zira raporun bu kısmında manaplar ve manapların gücünün yok edilmesi fikri, bir daha bölgede özgürlük ve vatan savunması yapılmaması için merkezin uyarılması anlamındadır.

2. Türkistan Millî Ayaklanmasının Başlaması (1916)

Ayrıca Jeleznyakov isyanın başlama olasılığının olmadığı bilgisini: “*askerî işçi alımıyla ve bu askerî işçi alımının yanlış anlaşılması, yabancıların yani Kırgızların ve Kara-Kırgızların isyanına neden oldu ve durumlar bu kadar kötü hale geldi.”* ifadeleriyle isyana dair nedenleri ve gerekçeleri raporun bu bölümünde tamamlamıştır. Ayrıca Jeleznyakov, 3 Ocak 1916 tarih ve 7 numaralı raporunda İç İşleri Bakanlığı’na:⁴⁴ “*Kırgız ahalisi arasında askere çağırılma (25 Haziran fermarı) hakkında konuşmalar olduğunu, Devlet Dumasında bazı kişiler tarafından Kırgızların askere alınması konusu ayrıntılı olarak incelenmiş, yabancılar komuya karşı*

42 27 июня 1917 г. РГИА. Ф. 1291. Оп. 84. Д. 57. Л. 2–13.; 27 iyunya 1917 g. RGIA. F. 1291. Op. 84. D. 57. L. 2-13. s.16.

43 27 июня 1917 г. РГИА. Ф. 1291. Оп. 84. Д. 57. Л. 2–13.; 27 iyunya 1917 g. RGIA. F. 1291. Op. 84. D. 57. L. 2-13. s.17.

44 Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475–505.; Noyabr 1916. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.13.

olsalar da içlerinde bir propaganda yapmıyorlardı. Bu konuşmalar da kısa süre içinde sona erdi. Herkes normal hayatına döndü.⁴⁵” diye yazmıştı.

Fakat Polis müdürü, cephe gerisine askeri işçi alma meselesinin çok tartışılmadan ve karşı gelinmeden kabul edildiği bilgisini İç İşleri bakanlığına verdikten kısa süre sonra isyan başladı. Jeleznyakov isyanın başlamasını şu sözlerle bağlı olduğu bakanlığa aktarmıştır:

“Yabancıların askeri işlere alınma kararı oblast yöneticisine 1 Temmuz’da geldi. Bu kararı ne yöneticiler ne de yabancılar beklemiyorlardı. Hemen vali başkanlığında bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya beni çağırmadılar. Daha sonra öğrendim ki yabancıların askeri işe alınması ile ilgili işe başlama kararını toplantıda almışlar. Yabancıların psikolojisini düşünmeden bu kararı almışlardır. Yöneticiler ve yabancılar ne yapacaklarını bilemediler bu karar karşısında herkes şaşkınlık içerisindeydi. Ölen askeri vali Folbaum yanına önde gelen insanları çağırarak yabancıların askeri işlere alınması konusunun neden önemli olduğunu onlara açıkladı. Bu konuyu vali anlattıktan sonra imparatorun sağlığı için “Ura” amin denildi. İşe alınma şu şekildeydi. İşçi sayısına göre her volost bu işçileri seçerek, bu işçilerin malzemelerini, giyim kuşam, alet-edevat ve benzeri hazırlıkları yapmak zorundaydı. Bu durum isyanın başlamasına neden oldu. Valinin yanından dönen ve volostların önde gelen saygın kişileri emrin çardan olduğunu söylediler. Ahali buna inanmıyordu. Onların işe değil askere alınacaklarına inanıyorlardı. Emrin Beyaz Çardan geldiğine de inanmıyorlardı. Buhara Hanlığı bu durumu farklı anladı. Yerel yöneticilerin üst yöneticileri memnun etmek için saygın önde gelen kişileri rüşvetle yanlarına çekip bu yalanı uydurduklarına inanıyorlardı.⁴⁶”

Kuropatkin raporunda: “Ayaklanmalar ilk olarak Semerkant’ta başladı. Türkistan’ın üç ana bölgesinden ilk 13 Temmuz’da Cizak uyezdiinde bu ayaklanmalar isyan şekline dönüştü. Cizak’ta uyezd müdürü Albay Rukin acımasızca öldürüldü. Polis Capitan Zagotlov öldürüldü. Uyezdde ise Zaimin polisi Sokobolev Zaimin’inin Rus ahalisi orman bekçileri ve Tarım Bakanlığı istatistik memurları, dövülüp öldürüldüler. Cizak’ta toplam 83 Rus öldürüldü. 20 kişi yaralanmış 70 kişi ise esir alınmıştır. Esirlerin birçoğu kadın ve çocuktur. İsyan daha sonra tüm Türkistan’da Fergana, Sır Derya, Zakapinskiy ve Semireçe vilayetlerine sıçradı.⁴⁷” satırlarıyla isyanın başlaması hakkında bilgi vermiştir.

Sonuç

Ruslar 19. asrın sonlarına doğru Türkistan bölgesini işgal etti. İşgal sonrası kendi maksatlarına hizmet edecek idari düzenlemeler yaptı. Yaklaşık elli yıl bölgeyi nerdeyse sorunsuz bir şekilde sömüren çarlık, ömrünü tamamlamak üzereyken 25 Haziran fermanını yayımladı. Fermanın amacı, elli yıldır vesayet altında bulunan, askerlikten muaf bölge ahalisinin ame-

45 Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475–505.; Noyabr 1916. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.14.

46 Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475–505.; Noyabr 1916. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. s.14.

47 22 февраля 1917 г. Копия. РГВИА. Ф. 400. Оп. 1. Д. 4548. Л. 1–15 об. Опубли: Восстание 1916 г. 22 февраля 1917 г. Копия. RGVIA. F. 400. op. 1. D. 4548. L.1-15 ob. s.2.

de diyebileceğimiz cephe gerisi işler için orduya alınmasıydı. Türkistanlılar fermana çok sert tepki vermişlerdi. Daha sonra bu tepkiler 1916 Türkistan Millî Ayaklanmasına dönüştü. İsyanın çok fazla sebebi vardır. Bu sebeplerin kökeni Rusların bölgede icra ettikleri sömürge siyasetinde çok açık olarak gözükmektedir. Mesela Türkistanlıların arazilerinin gasp edilmesi, onlara idarede görev verilmemesi, sosyal yaşam biçimlerine müdahale edilmesi, yer altı ve yer üstü kaynaklarının çarlık lehine vergi ya da başka isimler altında kadim ahalden metazori alınması, Türkistanlılara Rus idarecileri ve ahali tarafından alçaltıcı bir tavır takınılması ilk akla gelenlerdir.

Değerlendirmeye tabi tuttuğumuz raporlar; Türkistan son genel valisi, bölge jandarma ve polis müdürü ile Türkistan Komitesi tarafından ilk ikisi çarlığa üçüncüsü ise geçici hükümete sunulmuştur. Üç raporda da isyanın nedenleri, isyanın çıkışı birbirine paralel düşüncelerle dile getirilmiştir. Bu raporlarda çarlığın elli yıl boyunca Türkistan'da icra ettiği sömürü siyasetinin gizlenmeye çalışıldığını görmekteyiz. İsyanın nedenleri, çarlığı dışta tutarak, kısmen bazı Rus yerel idarecilerin yaptıkları görevi kötüye kullanmalarına dayandırılarak basite indirilmiştir. Ama isyanın çıkış suçunu Türkistanlıların cahilliğine, fermanı anlamamalarına, özgür ve bağımsız yapılanmalarına karşı çıkılarak manaplara ve Türkistanlılara fatura edildiğini söyleyebiliriz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Rus Arşiv Raporları

Ноябрь 1916 г. РГИА. Ф. 1292. Оп. 1. Д. 1933А. Л. 475–505.; Noyabr 1916. RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505.

22 февраля 1917 г. Копия. РГВИА. Ф. 400. Оп. 1. Д. 4548. Л. 1–15 об. Опубл: Восстание 1916 г. 22 fevralya 1917 g. Kopya. RGVIA. F. 400. op. 1. D. 4548. L. 1-15 ob.

27 июня 1917 г. РГИА. Ф. 1291. Оп. 84. Д. 57. Л. 2–13.; 27 iyunya 1917 g. RGIA. F. 1291. Op. 84. D. 57. L. 2-13.

Sentyabrya 1915 g. AVPRİ. F. Sredne aziatskiystol. Op. 486. D.360 b. L. 5-5 ob.,S.1-4, 8-13, 31-33.; 21 sentyabrya 1915 g. AVPIPI. Ф. Средне азиатскийстол. Оп. 486. Д. 340 б. Л. 5–5 об. С. 1–4, 8–13, 31–33.

Araştırma Eserler

Hayit, Baymirza. *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*. Ankara, 1975.

Historia rossi centralnaya aziya v sostave rossiysky imerii, novoye literaturnoye obozreniye evropeyskiy universitet v: Saint-Petersburg, 2008.

- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. TTK Ankara, 2014.
- N.A. Maeva. *Russkiy Turkestan sbornik, izdannyy popovodu politemniceskoyv istavki, VI ruskperviy, geografiya i statistika*. podredakciyu Moskva v universitet skoytipograsii katkov i k,1872.
- Nikolayeviç, Belyavskiy Nikolay. *MaterialıpoTurkestanu*. Saint-Petersburg, 1885.
- Özkan, Murat *Türkistan'ın Keşif Çağı*. Kronik Kitap. İstanbul, 2019.
- Piyade Binbaşı Nazmi Bey. *Kafkasya ve Türkistan (Kafkasya, Asya-yıVustâ ve Türkistan Vilâyetleri Buhâra ve Hıve Hanlıkları Coğrafi, Siyasî, Tarihi ve İstâtistikî Mücmel Malûmât)*. İstanbul: İstanbul Matbaa-i Askeriye, 1918.
- Sarsambayev, M.A. *kazakhskoye hastvo kak suvernoye gosudarstvo srednevekoyv epokhi*, institut zakonadatelstva respuliki kazakhstan: Astana, 2015.
- Şuşkova, M. Y. *Organizatsiya upravleniye Turkestanom v naçale XX veka, Dissertatsiya na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata istoričeskij nauk*, Rossiyskiy gosudarstvenniy gumaniterniy universitet Moskva: Moskva, 2015.
- Togan, A.Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. Cild I En eski Devirden 16.Asra kadar 3.baskı. İstanbul, 1981.
- Vyatkin, M. *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR: Top perviy s drevneyşih vremen po 1870*. OGİZ: Gospolitizdat, 1941.
- Makaleler**
- Özkan, Murat. “Petro'nun Altın Düşleri İvan Dmitrieviç Buhgolts'un Yarkend Keşif Seferi (1714-1716)”. *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (32) 2020. 187-202.
- “Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive Seferi”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2018; V (1): 93-111.
- Koç, Dinçer. “Buhara Hanlığı'na Gelen Rus Diplomat ve Askerler”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 115(227), 2017. 61-90.
- Şen, Muhammet-Çiftçiöğlü, Ferdi. “Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Türkistan İzlenimleri (1916)”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(17), 2018. 181-209.
- Ükten, Selim Serkan. “16-18. Asırlarda Buhara Hanlığı'na Gelen Batılı Seyyahlar ve Seyahatnameleri”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), Aralık 2017. 137-164.
- Vurgun, Seda Yılmaz. “1916 Türkistan İsyanı”, *Sutad, Güz* (40), 2016. 315-325.
- Yazıcı Serkan-Çelik, M. Bilal. “Türk Tarihinde Bir Rus General: Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin(1848–1925)”. *Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Dergisi* 2008. 141-142.

Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi

The Great Offense That Led Azerbaijan to Victory: The Anatomy of the 44-Days War

Ali Asker¹ , Zeynep Gizem Özpınar²

¹ Ali Asker (Öğr. Üyesi, Doç. Dr.), Karabük Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Karabük, Türkiye. E-posta: aliasker2068@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1801-3371

² Sorumlu yazar/Corresponding author: Zeynep Gizem Özpınar (Yüksek Lisans Öğrencisi), Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye. E-posta: zeynepgizemozpınar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3240-649X

Başvuru/Submitted: 22.12.2020
Kabul/Accepted: 19.02.2021

Atıf/Citation: Asker, Ali ve Özpınar, Zeynep Gizem. "Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi." *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 1 (2021): 83-106.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.004>

öz

Kafkasya, yakın coğrafyamızda yer alan ve jeopolitik-jeostratejik, siyasi, tarihi ve sosyolojik yönüyle son derece önemli bir bölgedir. Sadece coğrafi anlamda değil sosyolojik yönüyle de bu bölgede gelişen olaylar güvenlik ve birçok nedenden dolayı Türkiye'yi de yakından etkilemektedir. Kafkasya'da yer alan devletler arasındaki ilişkiler, çevre ülkelerinin bölgeye yönelik politikaları ve uluslararası alanda yaşanan gelişmeler; bölge güvenliğini, istikrarı ve refahı ciddi şekilde etkileyebilmektedir. 19. yüzyılda Rusya tarafından işgal edilmiş bu bölgede 20. yüzyılın başlarında üç bağımsız cumhuriyet -Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan- ortaya çıkmışsa da 2-2,5 yıl varlıklarını devam ettirebilmiş bu cumhuriyetler yeniden Sovyet Rusya'sı tarafından işgal edilmişlerdir. Gerek bağımsızlık döneminde gerekse sonraki aşamalarda komşu ülkelerin topraklarını işgal ederek genişleme politikasına yönelen Ermenistan, değişik tarihi süreçlerde fırsat buldukça Azerbaycan'dan toprak kopararak kendi sınırlarına dâhil etmiştir. Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti tesis edildikten sonra Zengezur bölgesi Ermenistan'a verilmiş, ayrıca Karabağ'ın dağlık bölgesinde Ermenilere özerklik tanınmıştır. Fakat Ermenistan bununla yetinmeyerek her fırsatta Azerbaycan'a karşı toprak iddialarını gündeme getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde yeniden harekete geçen Ermenistan bu kez silahlı yönetime başvurmuş, savaş yoluyla Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'sini işgal etmiştir. Çeyrek asırdan fazla süredir Dağlık Karabağ bölgesi ve çevresini işgal altında tutan Ermenistan sorunun barışçıl çözümüne ilişkin her türlü öneriyi geri çevirirken Azerbaycan'ın diğer bölgelerine yönelik yeni saldırılarda bulunmuştur. 2020'de Ermenistan ordusunun savaş hazırlıkları ve bu bağlamda gerçekleştirdiği yeni saldırılar ikinci bir Karabağ savaşının kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuştur. Ermenistan'ın saldırılarına karşı Azerbaycan ordusunun düzenlediği büyük taarruz 44 gün boyunca sürmüştür. Bu savaşta büyük hezime uğrayan Ermenistan ordusu, sonunda Rusya-Azerbaycan-Ermenistan tarafından yapılan üçlü bildiri gereğince teslimiyeti kabul ederek Azerbaycan topraklarından çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Karabağ, Savaş, Üçlü Bildiri

ABSTRACT

By virtue of its close proximity, the Caucasus is extremely important to Turkey in geopolitical/geostrategic, political, historical, and sociological terms. Events in this region, both geographically and sociologically speaking, closely affect Turkey for security and other reasons. Relations between the states in the Caucasus, the policies of surrounding countries toward the region, and developments in the international arena can seriously affect the security, stability, and prosperity of the region. At the beginning of the 20th century, the collapse of imperial Russia allowed three independent republics—Georgia, Azerbaijan, and Armenia—to emerge in this region. These states were able to survive for only 2–2.5 years before they were again occupied by Soviet Russia. Armenia, which adopted an expansionary policy by occupying the territories of neighboring countries both in this period of independence and thereafter, took land from Azerbaijan and incorporated it within its borders through various historical processes. After Soviet rule was established in Azerbaijan, Zangezur region was given to Armenia, and autonomy was granted to Armenians in the mountainous region of Karabakh. Armenia was not satisfied with this, however, and raised territorial claims against Azerbaijan at every opportunity. Armenia pursued a similar policy during the dissolution of the Soviet Union, but this time resorted to armed conflict and occupied about 20% of Azerbaijan's territory. Armenia, having occupied Nagorno-Karabakh and surrounding areas for more than a quarter of a century, rejected any proposal for a peaceful resolution to the problem and made new attacks on other regions of Azerbaijan. By 2020, the Armenian army's preparations for war and the new attacks carried out in this context indicated that a second Karabakh War was inevitable. The Great Offensive organized by the Azerbaijani army against the attacks of Armenia lasted for 44 days. The Armenian army, which suffered a significant defeat, eventually withdrew from the territory of Azerbaijan, accepting the surrender in accordance with the trilateral declaration between Russia, Azerbaijan, and Armenia.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Karabakh, War, Tripartite Declaration

EXTENDED ABSTRACT

The Caucasus region is of particular geopolitical significance to Turkey. This area, and its Turkish and Muslim inhabitants in particular, has long had close relations with Turkey, and it has thus been included within the scope of Turkey's geopolitical interests. In terms of the population of the region, Azerbaijani Turks constitute an important part. Although Turkey's military activity in the region grew significantly at the beginning of the 20th century, the Turkish army was forced to leave after the Armistice of Mudros.

During the period of Soviet domination, Turkey had no political, economic, or other relations with the South Caucasus countries. For their part, these countries were completely dependent on Moscow and had no authority to conduct foreign affairs. Moreover, Turkey was a NATO member state in the Western bloc of the bipolar system. After the collapse of the Soviet Union, Turkey developed political, economic, and cultural policies for the region. In this context, relations with Azerbaijan developed quickly and reached an advanced stage in a short time, leading to a high-level strategic partnership. Georgia, another important state in the region, also agreed to participate in important projects alongside Turkey and Azerbaijan. Armenia did not respond positively to Turkey's tolerant and neighborly policy, and instead maintained a hostile attitude toward Turkey. Armenia, which had territorial claims against Azerbaijan, later pursued these claims through war and occupied Karabakh, long Azerbaijani territory, and seven surrounding regions.

After a ceasefire was signed in Bishkek in 1994, Armenia violated its terms repeatedly and rejected proposals for a peaceful resolution of the dispute. Although four resolutions (822, 853, 873, and 884) were adopted by the UN Security Council in relation to the conflict, the OSCE Minsk Group, which was formed to resolve the matter, remained completely ineffective. The ceasefire was again seriously violated in April 2016 as a result of Armenian attacks, and after four days of fighting, the Azerbaijani army was able to save some important positions from Armenian occupation. This skirmish demonstrated the strategic and tactical capabilities of the Azerbaijani army. When the Armenian army attacked Tovuz, a border area, a great reaction was provoked in Azerbaijan as this is an extremely important area through which energy infrastructure is routed. Although Armenia sought to draw the Collective Security Treaty Organization into the war by using this conflict as an excuse, it was unable to achieve this. Subsequently, certain intelligence information was obtained that Armenia was preparing for a new attack, that the ceasefire would be violated, and that a new conflict would begin. In light of this information, while the Azerbaijani army continued its preparations for war, President Ilham Aliyev declared that his country would respond harshly to any attack by Armenia.

Upon the attack of the Armenian army on September 27, 2020, the Azerbaijani army began its great offensive. Azerbaijani counterattacks surprised the Armenian army and inflicted great losses in a short time. On the first day, 12 Armenian air defense systems were destroyed, and, as a result of attacks involving helicopters and drones, Armenian forces were forced to retreat, abandoning important positions. In the following days, Armenian losses mounted, a situation that Prime Minister Pashinyan and other high-level Armenian officials attempted to hide in their statements. In addition, the Armenian government made incriminating claims against Azerbaijan and Turkey and requested international assistance, most notable from Russia. Armenia was unsuccessful in its diplomatic overtures to international organizations and major states and was gradually forced to leave important positions in the occupied territories one by one. In this 44-day war, the Armenian side suffered significant losses and was eventually obliged to sign the tripartite declaration of November 10, 2020 proposed by Russia. In line with the agreement, while Russian peacekeeping forces were established in predetermined regions, the Armenian army withdrew from the territories it formerly occupied.

Although the Turkish army did not participate in direct military intervention and armed conflict during the war, it provided great support to Azerbaijan technologically and, even more importantly, by offering diplomatic counsel. This support provided very strong assurance to Azerbaijan. Although Armenia's incriminating claims against Turkey (e.g., the participation of Turkish soldiers in the war, the transfer of jihadist groups from the Middle East to the region, etc.) remain unconfirmed, Armenia's targeting of civilian settlements throughout the war has had serious repercussions. Various comments have been made by researchers and regional experts about how matters will unfold. After emerging victorious from the war, Azerbaijan shows maximum determination to protect its own interests.

GİRİŞ

1980'lerin ortalarında Sovyetler Birliği'nde başlatılan “perestroyka ve glasnost” politikasını fırsat bilen Ermeniler Azerbaycan'a karşı eski iddialarını ileri sürerek, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin Ermenistan'a katılması talebini gündeme getirmişlerdir. Kısa süre sonra bunun yanlış bir karar olduğunu fark ederek taktik değiştiren Ermeniler, Dağlık Karabağ Ermenilerinin self-determinasyon hakkını gündeme getirmiş ve bağımsızlık talebinde bulunmuşlardır. Bu gelişmeler sonucunda meydana gelen uyuşmazlıklar zamanla, Moskova yönetiminin doğrudan ve dolaylı desteği ile derinleşmeye başlamıştır. 1980'lerin sonlarına gelindiğinde Ermenistan Cumhuriyeti'nin Türk/Müslüman ahalisi büyük baskı ve şiddet altında yurtlarından edilmişlerdir.

İlerleyen dönemde Karabağ'da her geçen gün genişleyen çatışmalarda çok sayıda Azerbaycanlı sivil insan öldürülmüş, esir alınmış ve yurtlarından kovulmuşlardır. 1992'de Ermeniler tarafından 20. yüzyılın en kanlı cinayetlerinden olan Hocalı Soykırımı yapılmıştır. Devam eden süreçte Dağlık Karabağ'ın çevresinde yedi bölge de Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Azerbaycan'ın yoğun diplomatik çabaları sonucunda almış olduğu dört karar uygulanmazken, çözüm sürecini yürüten AGİT Minsk Grubu'nun faaliyetlerinden de olumlu sonuç alınmamıştır. 1994'te Bişkek Protokolü'nün imzalanmasından bu yana, Ermenistan tarafı ateşkes rejimini sürekli ihlal etmiş, sivilleri hedef almış, masum insanların hayatına kast etmiştir. Bu süreçte Ermenistan'a destek veren devletlerin başında sorunun çözümüyle uğraşması gereken Minsk Grubu eş başkanları gelmektedir. ABD, Rusya ve Fransa bu işgalci devlete açık veya dolaylı yoldan destek sağlarken, topraklarını işgalden kurtarmaya çalışan Azerbaycan üzerinde baskı kurarak sürekli tehdit dili kullanmışlardır. Saldırgan ve mağdur arasında fark gözetmeyerek her ikisine eşit muamelede bulunan, hatta saldırıyı destekleyen bu devletler pek çok konuda birbirileri arasında çıkar çatışması yaşarken, Azerbaycan-Ermenistan savaşı söz konusu olunca ortak tutum sergileyebilmişlerdir. Bunun nedeni, sadece o ülkelerde bulunan diaspora ve lobi teşkilatlarının yoğun faaliyetleriyle açıklanamaz. Bu güçlerin nazarında güçlü bir Azerbaycan, Kafkasya'da güçlü bir Türkiye demektir. ABD'nin Kafkasya ile yakından ilgilendiği dönemlerde bile Rusya'nın tahakkümü altında bulunan Ermenistan'a destek vermesinin mantıklı açıklamasını bulmak son derece zordur. Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal eden Ermenistan ateşkes süreci boyunca kendisine yöneltilen barış önerilerini açık veya dolaylı şekilde geri çevirmiştir. Ermenistan, ateşkesi fırsat bilerek çatışmayı dondurulmuş hale getirmeye, Azerbaycan halkının azim ve ümitlerini tüketmeye ve Karabağ'ın işgalini unutturmaya çalışmıştır. Çeyrek asır devam eden statükonun özeti bundan ibaretti. Azerbaycan ise herhangi bir şekilde geri adım atmayacağını, eğer sorun barış yoluyla çözülmezse, bunu askeri güç kullanarak topraklarını işgalden kurtaracağını defalarca beyan etmiştir. Bu çizgi Azerbaycan'ın iç ve dış siyasetinde kesintisiz şekilde devam ettirilmiştir. Otuz yıl kadar devam eden bu süre zarfında, Azerbaycan muasır standartlara cevap veren bir ordu kurarak yüksek düzeyde savunma teknolojileriyle donatmış, subay ihtiyacını karşılamak için gereken önlemleri almıştır.

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ateşkes sürecinde üç önemli kırılma yaşanmıştır. Bunlardan birincisi 2016'da, 2 Nisan'da başlayıp 5 Nisan'da sona eren 4 Gün Savaşı (veya Nisan Dövüşleri)'dir. Bu savaş Azerbaycan ordusunun başarılı taarruz kabiliyetinin sergilendiği çok önemli bir muharebedir. İkinci kırılma 12-18 Temmuz 2020'de, Ermenistan'ın Tovuz'a saldırısıyla yaşanmıştır. Dağlık Karabağ ile bağlantısı bulunmayan ve Azerbaycan-Ermenistan sınırında yer alan bu bölgeye yapılan saldırı dünya kamuoyunda da büyük yankı uyandırmıştır. Saldırı sırasında Azerbaycan ordusundan birkaç asker, astsubay, subay ve General Polad Haşimov şehit edilmiştir. Saldırının ardından Azerbaycan'da vatandaşlar sokaklara dökülerek, Azerbaycan yönetiminden harekâta başlama talebinde bulunmuşlardır. Üçüncü ciddi kırılma ise 27 Eylül 2020'de, Ermenistan'ın saldırısı ve Azerbaycan ordusunun karşı taarruz harekâtıyla yaşanmıştır. 44 gün devam eden bu savaşta büyük kayıplar veren Ermenistan, yenilgiyi kabul ederek Azerbaycan topraklarından çekilmek zorunda kalmıştır.

1. “NİSAN DÖVÜŞLERİ”: 4 GÜN SAVAŞI (2-5 NİSAN 2016)

Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1994 yılından beri devam eden ateşkes sürecinin en ciddi ihlali 2-5 Nisan 2016 yılında gerçekleşen savaş sonucunda yaşanmıştır. Şunu da belirtelim ki 1994'den beri devam eden ateşkes sürecinde pek çok ihlal ve ufak çaplı çatışmalar yaşanmışsa da “4 Günlük Savaş”, boyutu ve sonuçları itibariyle önkilerden çok farklı olmuştur. Bu sıcak çatışmaya paralel olarak medya ve sosyal medyada da müthiş bir propaganda savaşı yaşanmıştır.¹ Çatışmanın 31 Mart-1 Nisan 2016 tarihlerinde, her iki ülke liderlerinin Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde buldukları sırada gerçekleşmesi dikkat çekmiştir. Minsk Grubu eş başkanları kayıp ve yaralıların olmasından kaygı duyduklarını ifade ederek, tarafların güç kullanmalarını sert bir dille kınamış ve derhal ateşkes sağlanmasını istemişlerdir.² Her zaman olduğu gibi yine AGİT Minsk Grubu yapıcı bir tutum sergilememiş, tarafların suçluluğunu eşitleyici bir bakış açısıyla hareket etmiştir.

Bu savaştaki en yoğun çatışmalar 2 Nisan'da gerçekleşmiştir. Ermeni mevzilerine hızlı ve yoğun bir taarruzda bulunan Azerbaycan ordusu, Talış köyü (Terter bölgesinde) dahil olmak kaydıyla, düşman kontrolündeki sekiz mevki ele geçirmiştir. Fakat süreç içerisinde Talış köyü yeniden Ermenilerin eline geçmiştir. Azerbaycan Savunma Bakanı, 3 Nisan günü, Ermeni birliklerinin Azerbaycan yerleşim yerlerinden çekmeleri ve saldırıyı sonlandırmaları isterken, aksi takdirde Hankenti'nin vurulacağını bildirmiştir. Ermenistan ise Azerbaycan'daki doğal gaz ve petrol boru hatlarına saldırı düzenleyeceğini açıklamıştır. Aynı gün Azerbaycan, tek taraflı bir ateşkes açıklamasında bulursa da çatışmalara ara verilmemiştir. Azerbaycan'ın

1 Turgut Kerem Tuncel, Karabağ'da Yaşanan “4 Gün Savaşı”nın Kısa Bir Değerlendirmesi. Yorum No: 2016/21, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/KARABAG-DA-YASANAN-4-GUN-SAVASI-NIN-KISA-BIR-DEGERLENDIRMESI>, 14.04.2016, (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

2 Gülnare Mahmudova, “Arabuluculuk Diplomasisi Bağlamında AGİT Minsk Grubu'nun Başarısız Eylemi – Başarılı Söylemi: Dağlık Karabağ Sorununa İlişkin 2-5 Nisan 2016 Tarihleri Arasındaki Açıklamaların Söylem Çözümlemesi”, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, Sayı: 42 (2019) (ss. 207-215), s. 210.

bu hareketi taktik bir hamle olarak görülmüştür. 4 Nisana gelindiğinde, çatışma bölgesine yakın bir alanda bulunan Ermeni köylerinin tahliye edildiğine ilişkin haberler yayımlanmıştır. Azerbaycan tarafı bir kayıt yayınlamış ve bu kayıta çok sayıda Ermeni subayının öldürüldüğü ve Karabağ'daki Ermeni karargâhının imha edildiği belirtilmiştir.³ 2-5 Nisan tarihlerindeki yoğun çatışmaların ilki Azerbaycan tarafının tek taraflı ilan ettiği, fakat karşı tarafın ihlal ettiği iki ateşkes ilanı sonunda ancak durdurulabilmiştir.⁴

Her zaman olduğu gibi bu sefer de Ermeni medyası Azerbaycan'a yönelik asılsız suçlamalarda bulunmuş, Azerbaycan ordusunun başarılı taarruzunu dünya kamuoyunun gözünden düşürmek maksadıyla türlü yalanlar uydurmuştur. Ermeni medyası 50-60 IŞİD militanının Azerbaycan ordusuna katılmak üzere temas hattına doğru ilerlediğini yazmış, Azerbaycan askerleri tarafından Ezidi asıllı bir Ermeni askerinin kafasının kesildiğine ilişkin iddialar ortaya atmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'i hedef alan Ermenistan basını yolsuzluk, despotik yönetim, insan hakları ihlalleri gibi konuları gündeme getirmiş, savaşın Azerbaycan tarafından başlatıldığını, bunun altında yatan nedenin ekonomik durgunluk ve siyasi baskı ortamında gelişen toplumsal muhalefeti başka bir düşmana yönlendirerek sönmüştür.⁵ Bu tür haber ve yorumlar Ermenistan'a herhangi bir fayda sağlamamış ve 4 Gün Savaşı Ermenistan ordusunun yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bu savaş aynı zamanda muhtemel bir savaşta Ermenistan ordusunun daha büyük kayıplar vereceğinin habercisi olmuştur. Rusya'nın başını çektiği Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) desteğini almak için Ermenistan'ın gösterdiği çabalar hiçbir sonuç vermezken, savaşın mali yükü Ermenistan'ın sosyo-ekonomik durumunu daha da kötüleştirmiştir.⁶

Savaş sırasında düşmanın 320'den fazla askeri öldürülmüş, 500'den fazlası ise yaralanmıştır. Ermeni ordusuna ait 30 tank ve diğer zırhlı araçlar, 25'den fazla top kullanılmaz hale getirilmiştir. Savaş sırasında birçok önemli mevzii Azerbaycan'ın kontrolüne geçmiştir. Terter'e bağlı Talış köyü çevresindeki hakim tepeler, Cebraylı'nın Leletepe yüksekliği ve Çocuk Mercanlı, Goranboy'un Gülistan köyü ve Terter'in Sukavuşan (Madagiz) köyü istikametindeki bazı mevziiler düşmandan temizlenmiş, böylece "geçilmez Ermeni siperleri" miti yerle yeksan edilmiştir.⁷ Bu mevziilerin geri alınması ve düşman güçlerinin büyük zayıflaması Azerbaycan ordusunun moralini yükseltirken ülke genelinde bir coşku selinin yaşanmasına neden olmuştur. Savaş sırasında Rusya'nın pasifliği, ABD'nin kayıtsızlığı, İran'ın fırsat kovalaması

3 Turgut Kerem Tuncel, "Güney Kafkasya'da....", s.

4 Nazim Cafersoy, "4 Gün Savaşı" ve Bölgesel Dengeler, <https://www.dw.com/tr/4-gün-savaş-ve-bölgesel-dengeler/a-19168839>, 06.04.2016, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

5 Turgut Kerem Tuncel, Karabağ'da Yaşanan "4 Gün Savaşı"nın Kısa Bir Değerlendirmesi, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/KARABAG-DA-YASANAN-4-GUN-SAVASI-NIN-KISA-BIR-DEGERLENDIRMESI>, 14.04.2016, (Erişim Tarihi: 08.12.2020); Turgut Kerem Tuncel, "Güney Kafkasya'da 2-5 Nisan 2016'da Yaşanan 4 Gün Savaşı", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 53 (2016) (ss. 301-338), s.303.

6 Nazim Cafersoy, "4 Gün Savaşı" ve Bölgesel Dengeler, <https://www.dw.com/tr/4-gün-savaş-ve-bölgesel-dengeler/a-19168839>, 06.04.2016, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

7 Aprel döyüşləri - böyük zəfərin başlanğıcı, <https://mod.gov.az/az/pre/21662.html>, 17.02.2018, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

ve Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek Ermenistan'ı hayal kırıklığına uğratmıştır. ABD ile AB'nin tutumu tarafları müzakere masasına davet eden diplomatik söylemlerle sınırlı kalmıştır. Fransa her zaman olduğu gibi yine Ermeni yanlısı bir tutum sergilemiştir. AKPM Başkanı Pedro Agramunt, BM Güvenlik Konseyi kararlarına uygun olarak Ermenistan'ın elinde bulunan Azerbaycan topraklarını terk etmesi ve anlaşmaya varılması gerektiğini belirtmiştir.⁸ Savaş sırasında Azerbaycan halkının orduya verdiği yoğun destek Karabağ'ın savaş yoluyla geri alınacağına dair umutların ne kadar diri olduğunu gösterirken, halkın motivasyon ve moralini bir hayli yükseltmiştir. Bu motivasyon 2020'de yaşanacak Tovuz muharebesi ve 44 Gün Savaşı sırasında yankı bulacak kadar yüksekti.

2. TOVUZ SAVAŞI (12-18 Temmuz 2020)

Ermenistan ordusu 12 Temmuz 2020 tarihinde Azerbaycan-Ermenistan sınır hattında yer alan Tovuz bölgesine saldırmıştır. Saldırıları sadece 12 Temmuz'la sınırlı kalmamış, ilerleyen günlerde de aralıklı olarak devam etmiştir. Ermenistan daha önce de defalarca bu bölgede Azerbaycan'ın sivil ve askeri yerleşim yerlerine taciz ateşi açarak ve saldırıda bulunarak ateşkes rejimini ihlal etmiştir. Fakat 12 Temmuz'da yapılan bu saldırı 4 Gün Savaşı'ndan sonra bölgede yaşanan en büyük çatışma olarak kayıtlara geçmiştir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki burası, son derece önemli projelerin, Türkiye ve Azerbaycan'ın ortaklaşa gerçekleştirdiği Bakü-Tiflis-Kars demir yolunun, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının ve TANAP'ın başlangıcı olan Güney Kafkasya doğal gaz boru hattının geçtiği bir bölgedir.⁹ Peki, Ermenistan'ın Karabağ'la ilgisi olmayan bu bölgeye saldırısının arkasında duran sebepler nelerdir? Ermenistan, bu savaş başlatarak müttefiklerinin desteğini almayı ve bu sayede Azerbaycan'ın ekonomik gücünü yıpratmayı hedeflemiştir. Ayrıca, Türkiye'yi savaşın içine çekerek son dönemde daha da gelişen Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini sekteye uğratmak Ermenistan'ın bir başka hedefidir diyebiliriz. Tovuz saldırısının nedenini sadece enerji hatlarına bağlamak doğru değildir. Çünkü Ermeniler bu bölgeye Kuzey Karabağ adını vererek öteden beri hak iddia ederken, gelecekte Gence ve Mingeçevir hattını da almayı planlamışlardır. Samvel Karapetyan isimli bir Ermeni araştırmacı 2018 yılında, Rusya'da "Kuzey Artsah" (Karabağ) adlı bir kitap yayınlamaya Gazah ve Tovuz bölgelerinde gerçekleştirilen saha çalışmalarından, Ermeni kültürü ve tarihinden, mimari eserler ve kiliselerinden bahsetmiştir. Kapağında Tovuz-Gazah bölgelerini kapsayan, "Kuzey Artsah" adı verilen bir haritayı da içeren bu kitap Rusya'da, yaklaşık 200 üniversite ve kütüphaneye gönderilmiştir.¹⁰ Bilindiği gibi son derece fakir ve dışa bağımlı bir ülke olan Ermenistan, ekonomik sorunların üstesinden gelememektedir. Diğer yandan pandemi nedeniyle

8 Bkz: Nazim Cafersoy, "4 Gün Savaşı" ve Bölgesel Dengeler, <https://www.dw.com/tr/4-gun-savasi-ve-bölgesel-dengeler/a-19168839>, 06.04.2016, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

9 Ruslan Rehimov, Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak projelerinin bulunduğu bölgede saldırı düzenliyor, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-turkiye-ve-azerbaycanin-ortak-projelerinin-bulundugu-bolgede-saldiri-duzenliyor/1913508>, 17.07.2020, (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

10 Ramin Sadıgov, Ermenistan'ın son saldırısı nasıl okunmalı?, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/ermenistanin-son-saldirisi-nasil-okunmalı/>, 22.07.2020, (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

ülke adeta felç olmuş durumdadır. Virüsle mücadelede başarılı olamayan Ermenistan, Fransa ve Rusya'dan yardım talebinde bulunmuştur. Böyle bir ortamda, Başbakan Nikol Paşinyan, iç sorunlarla baş edememenin faturasının ağır olacağını bilerek hedef şaşkırtmayı amaçlamış olabilir.¹¹

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev yaptığı açıklamada, sivil yerleşim yerlerine saldırıda bulunan Ermenistan'ın faşist bir devlet olduğunun altını çizmiş, Ermeni güçlerinin bir santim dahi ilerleyemediğini ve bunu hiçbir zaman başaramayacağını belirtmiştir. Ayrıca Aliyev, Azerbaycan'ın istediği takdirde Ermenistan'ın o bölgedeki topraklarının büyük bir kısmını ele geçirebileceğini ancak böyle bir hedefleri olmadığını da sözlerine eklemiştir.¹² Tovuz saldırısı sırasında Türkiye Azerbaycan'a her türlü destekte bulunmaya hazır olduğunu belirtmiş, en üst düzey devlet makamları bu saldırılarla ilgili en sert tepkilerini dile getirmişlerdir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, yapılan saldırıları şiddetlere kınadıklarını ve bu durumun sıradan bir sınır ihlali çatışması değil, aksine doğrudan Azerbaycan'a karşı yapılan ve Ermenistan'ın çapını aşan bir saldırı olduğunu dile getirmiştir.¹³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, uluslararası kamuoyunun dikkatini başka bir yöne çevirerek, ihtilafa yeni bir boyut kazandırmak istediği, ancak bu hareketin sonuçsuz kalacağı ifade edilmiştir. Bakanlık, Ermenistan'ın boyunu aşan arzuları uğruna maceraperestliğe giriştiğini, bölgede istikrar ve barışın önüne geçtiğini vurgularken, Türkiye'nin her zaman kendi topraklarını koruyan Azerbaycan'ın yanında olacağını belirtmiştir.¹⁴ Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, "Azerbaycan bizim canımızdır. Biz Türkiye olarak daima can kardeşimiz Azerbaycan'ın yanında olmaya devam edeceğiz" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Akar, Ermenistan'ın Karabağ'ı haksız ve hukuka uygun olmayan biçimde işgal ettiğini ve Tovuz bölgesine haddini aşan saldırılar gerçekleştirdiğini belirterek, Azerbaycan'ın acısını derinden hissettiklerini, bu saldırıyı en ağır şekilde kınadıklarını ve her zaman Azerbaycan'ın yanında olduklarını dile getirmiştir.¹⁵

Türkiye'nin Azerbaycan'a olan desteği son derece açık şekilde ifade edilmiş olup arkasında reel askeri ve siyasi güç barındırmıştır. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin askeri boyutunun her geçen gün güçlenmesi yapılan açıklamalardaki özgüven ruhunu daha da kuvvetlendirmiştir.

11 Ramin Sadıgov, Ermenistan'ın son saldırısı nasıl okunmalı?, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/ermenistanin-son-saldirisi-nasil-okunmalı/>, 22.07.2020, (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

12 Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'den sivil yerleşimleri hedef alan Ermenistan'a tepki: Faşist devlet, <https://www.haberler.com/azerbaycan-cumhurbaskani-aliev-ermenistan-fasist-13423804-haberi/>, 15.07.2020, (Erişim Tarihi: 13.03.2021).

13 Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu saldırı Ermenistan'ın çapını aşan bir hadisedir, <https://qha.com.tr/haberler/guncel/cumhurbaskani-erdogan-bu-saldiri-ermenistan-in-capini-asan-bir-hadisedir/224116/>, 14.07.2020, (Erişim Tarihi: 13.03.2021).

14 No: 149, 12 Temmuz 2020, Azerbaycan'a Yönelik Ermeni Saldırısı Hk., https://web.archive.org/web/2020071222134/http://www.mfa.gov.tr/no_-149_-azerbaycan-a-yonelik-ermeni-saldirisi-hk.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

15 Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'dan Fransa'ya sert tepki: Herkesin efelik yapacağı bir ülke olmadığımızı görünsler, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/07/17/milli-savunma-bakani-hulusi-akardan-fransaya-sert-tepki-herkesin-efelik-yapacagi-bir-ulke-olmadigimizi-gorsunler>, 17.07.2020, (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

3. BÜYÜK TAARRUZ: 44 GÜN DEVAM EDEN İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI

Tovuz'da yaşanan çatışmaların üzerinden çok geçmeden Azerbaycan istihbaratına Ermenistan'ın Karabağ'a bir saldırı planlandığına dair bilgiler dâhil olmuştur. Azerbaycan yönetimi bu konudaki bilgileri kamuoyuyla paylaşırken saldırıyı def edecek her türlü hazırlığa sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu kapsamda, savaş öncesinde yönetim makamlarında gerçekleştirilen yeni atama ve görev değişiklikleri dikkat çeken bir diğer husustur. Bu gelişme son derecede önemli olup, savaş öncesi alınan önlemlerin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Ermenistan'ın saldırı planları konusundaki bilgiler, Eylül ayının ortalarına gelindiğinde daha da netlik kazanmıştır.

Ermeni güçleri, 27 Eylül 2020'de sabaha karşı saldırıya başlamıştır. Karşı saldırıya geçen Azerbaycan ordusu başarılı askeri harekât idaresi sayesinde önemli mevzileri kontrolü altına alarak, ilerlemeye devam etmiştir. Çatışmanın seyrinin bu şekilde olacağını önceden tahmin edemeyen Ermenistan ordusu aldığı darbelerle neye uğradığını şaşırmıştır. İlk saldırılarda 12 hava savunma sisteminin imha edildiği Ermenistan ordusu, Azerbaycan güçlerinin silahlı insansız hava araçları ve helikopterlerle yaptığı başarılı saldırılar karşısında büyük zayıflık vererek, önemli mevzileri terk etmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan ordusu Füzuli, Cebrayıl, Terter ve Ağdam bölgelerindeki köyleri arka arkaya işgalden kurtarıırken bağlantı ve ikmal yollarını da kontrolü altına almıştır. Bir başka dikkat çeken husus; Azerbaycan ordusunun Ermeni sivilleri konusunda son derece ihtiyatlı bir tutum sergilemesine rağmen, Ermeni silahlı birliklerinin Azerbaycan'a ait sivil yerleşim birimlerini hedef almalarıdır.¹⁶ Arka arkaya ciddi yenilgiler yaşayan Ermenistan, uluslararası kuruluşlar ve büyük devletlerin kapısını adeta aşındırarak duruma müdahil olmalarını istemiştir. Çatışan taraflara sunulan ateşkes önerilerine karşılık Aliyev, sadece Ermeni ordusunun Azerbaycan topraklarını tamamen terk etmesi ve Paşinyan yönetiminin uluslararası kamuoyu önünde Azerbaycan'dan özür dilemesi durumunda, Azerbaycan hükümetinin müzakere masasına oturabileceğini vurgulamıştır.¹⁷

Savaş sırasında Azerbaycan ile Ermenistan orduları arasındaki farklar belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Sivilleri vurmama, askeri hedefleri nokta atışıyla imha etme, olabildiğince az zayıflıkla ilerleme Azerbaycan ordusunun başarı kazanmasını sağlayan taktik ilkelerdir. Ermenistan savaş sahasından askeri araçlarını taşımaya dahi fırsat bulamadan bırakarak kaçmış, sivillere saldırarak Azerbaycan'ı yeni bir provokasyon içine çekmek istemiştir. Fakat Azerbaycan ordusu başından beri belirlediği ilkeler doğrultusunda hareket ederek sağduyulu ve istikrarlı

16 Ali Asker, İşgalin Kırılma Noktası veya Yalancı Ateşkesin Sonu: Eylül 2020 Azerbaycan-Ermenistan Savaşı Geniş Tablodan Okumak, <https://www.sde.org.tr/degerlendirme/ısgalin-kirılma-noktası-veya-yalancı-ateskesin-sonu-eyül-2020-azerbaycan-ermenistan-savasını-genis-tablodan-okumak-analizi-18517>, 30.09.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

17 Ali Asker, Doç. Dr. Asker: Kremlin'den Umduğunu Bulamayan Paşinyan Çaresiz Bir Şekilde Yenilgiyi Seyrediyor, <https://qha.com.tr/haberler/doc-dr-asker-kremlin-den-umdugunu-bulamayan-pasinyan-caresiz-bir-sekilde-yenilgiyi-seyrediyor/255810/>, 08.10.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

tavrını korumuştur.¹⁸ Savaş sırasında Rusya, tarafları bir araya getirerek ateşkes imzalamaları konusunda baskı ve telkinlerde bulunmuştur. Sahada kazanımları olan Azerbaycan için bu tür ateşkes önerileri aslında bir masa tuzağıydı.¹⁹ 27 Eylül'den 9 Kasım tarihine kadar geçen süre zarfında Azerbaycan ordusu iki yüz doksandan fazla yerleşim yerini işgalden kurtarmıştır. Son olarak Şuşa'nın işgalden kurtarılması Ermenistan yönetimini mağlubiyeti kabullenmeye mecbur bırakmıştır. Dağlık Karabağ'ın sözde lideri Arayik Harutyunyan'ın "Çatışmalar aynı hızda devam etseydi birkaç gün içinde Karabağ'ın tamamını kaybedecektik. İmzalanan anlaşma zorunluymuş ve değiştirilemez" şeklindeki itirafı Azerbaycan ordusunun cephedeki galibiyetini ortaya koymaktadır.²⁰

II. Karabağ Savaşı stratejik ve taktik başarıları, ayrıca teknolojik vasıtaların kullanımı konusunda askeri uzmanların dikkatlerini üzerine çeken son derece ilginç bir savaştır. Bu savaşla ilgili yakın gelecekte harp uzmanlarının ilginç yorumlarına tanıklık edebileceğiz.

4. SAVAŞA DAİR TARAFLARIN TUTUMLARI

4.1. Sorunun Asıl Aktörleri

Yapay bir sorun olarak üretilen "Karabağ sorunu" Azerbaycan açısından kendi topraklarına yönelik bir işgal meselesidir. Azerbaycan için toprak bütünlüğü büyük öneme sahiptir. Dağlık Karabağ Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir ve bu yüzden Azerbaycan'ın esas gayesi toprak bütünlüğünü yeniden tesis etmektir. Azerbaycan ayrıca, ekonomik güç bakımından da Ermenistan'a oranla açık ara öndedir; artan gelirler sayesinde savunma sanayiye ayrılan bütçe sürekli artış göstermektedir. Büyüyen ekonomi ve artan petrol gelirleri ordunun güçlendirilmesi açısından önemli avantaj sağlamaktadır. Uzun süredir Azerbaycan'ın kendi topraklarını askeri güç kullanarak kurtarabileceği düşüncesi uzmanlar tarafından dile getirilmekteydi.²¹ 27 Eylül 2020'de başlayan askeri harekât bu yöndeki tespitleri kesin şekilde doğrulamıştır. Ermenistan'ın arkasına aldığı diplomatik destek sayesinde yıllarca süren işgal siyaseti kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Ermenistan her zaman olduğu gibi bu savaşa da büyük güçleri dâhil etmek ve arkasına diplomatik destek olarak sorunu "halletmek" istemiş, ateşkes ihlallerinde bulunarak KGAÖ'yü bölgeye çekmek ve Azerbaycan yönetimini yalnız bırakmak için uğraşmış, fakat herhangi bir sonuç alamamıştır. Tarafları ateşkese ve anlaşma

18 Ali Asker, Afgan Bakhshaliyev, "Rusya'nın Kafkasya Politikasında Karabağ Faktörü", *I. Uluslararası Sovyet Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri Sempozyumu*, 15-16 Ekim 2020, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir 2020 (ss. 49-59), s. 55-56.

19 Bkz: Ali Asker, 10 Ekim 2020 Tarihli Ateşkes veya "Masa Tuzağı", <https://kafkassam.com/10-ekim-2020-tarihli-ateskes-veya-masa-tuzagi.html?fbclid=IwAR0rplYfDcEPE8Hgt1fsl48Vg3HSOwY2-GiQ7BA0FQ11hn0BfK1UEW6Zy3I>, 10.10.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

20 Mehmet Çağatay Güler, Karabağ'ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem, <https://www.setav.org/perspektif-karabagin-ozgurlestirilmesi-ve-sahadaki-yeni-denkleml/>, 11.10.2020, (Erişim Tarihi: 16.12.2020).

21 Bu konudaki değerlendirmeler için bkz: İdil Tunçer Kılavuz, "Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği", *Avrasya Etütleri*, Sayı: 52 (2017) (ss. 51-78), s. 61-62.

yoluna çağırın KGAÖ, Azerbaycan'ı engelleyecek herhangi bir harekette bulunmamıştır.²² Bunun yanı sıra, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı yürüttüğü psikolojik savaş stratejisi de iflas etmiştir. Yıllardır Rusya'nın arkasına saklanan Ermenistan, Rusya tarafsız kalınca çaresiz duruma düşmüştür. Bu savaş Ermenistan'ın asla terk etmek istemediği işgalci politikasının sonunu getirmiş, onu, yeni oluşan diplomatik ve askeri durumu kabullenmek zorunda bırakmıştır.²³

4.2. Bölgesel Aktörler ve Minsk Üçlüsü Eş Başkanları

Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili süreçte yer alan bölgesel aktörler Rusya, Türkiye ve İran'dır. Bunun dışında Minsk Gurubu Eş başkanları olarak ABD ve Fransa'nın da savaş konusunda nasıl bir politika izlediklerini irdelemek çok önemlidir.

Türkiye'nin bu konudaki tutumu her zaman açık olmuştur. Ankara yönetimi uluslararası hukuk kuralları ve BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararlarına atıfta bulunan Azerbaycan'ın haklı davasını her zaman desteklemiş, işgal sona ermeden Ermenistan yönetimi ile görüşmeyeceğini birçok kez belirtmiştir. Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında Ermeni yanlısı koalisyonları dengeleyebilecek tek aktör Türkiye'dir. Özellikle son dönemde Türkiye'nin askeri faktörleri daha çok kullanmaya başladığı görülmüştür. Bu yaklaşımın masada somut avantajlar elde etme gayesiyle tercih edildiğini söyleyebiliriz. Türkiye'nin stratejik desteği sayesinde Azerbaycan, belirgin biçimde harekât kabiliyetini arttırarak, sahadaki kazanımlarını arttırmıştır.²⁴ Türkiye tarafı Azerbaycan'a olan destek mesajlarını en üst düzeyde dile getirmiş ve savaşın sonuna kadar kesintisiz şekilde sürdürmüştür. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan yaptığı bir açıklamada, Dağlık Karabağ sorunu Türkiye'nin her daim Azerbaycan'ı desteklediğini belirterek, işgalle başlayan soruna artık son verilmesi gerektiğini vurgulamış ve işgale uğrayan toprakların Azerbaycan'a ait olduğunu, hesap verme zamanı geldiğini ve Azerbaycan'ın bu saatten sonra kendi göbeğini kendisinin keseceğini söylemiştir. Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, topraklarını savunmasında her zaman Azerbaycan'ın yanında olduklarını ifade etmiştir.²⁵ Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu bu sorunu kökünden çözmeyi arzuladıklarını ve Türk diplomasisi olarak dünyanın her tarafında kardeş ülke Azerbaycan'ın destekleneceğini belirtmiştir. Çavuşoğlu, bilhassa Azerbaycan'ın büyükelçiliğinin bulunmadığı yerlerde Türk

22 Mehmet Çağatay Güler, 5 Soru: Dağlık Karabağ Çatışması: Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Bir Kırılma mı, <https://www.setav.org/5-soru-daglik-karabag-catismasi-azerbaycan-ermenistan-iliskilerinde-bir-kirilma-mi/>, 29.09.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

23 Ali Asker, İşgalin Kırılma Noktası veya Yalancı Ateşkesin Sonu: Eylül 2020 Azerbaycan-Ermenistan Savaşı Geniş Tablodan Okumak, <https://www.sde.org.tr/degerlendirme/isgalin-kirilma-noktasi-veya-yalanci-ateskesin-sonu-eyul-2020-azerbaycan-ermenistan-savasini-genis-tablodan-okumak-analizi-18517>, 30.09.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

24 Mehmet Çağatay Güler, 5 Soru: Dağlık Karabağ Çatışması: Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Bir Kırılma mı, <https://www.setav.org/5-soru-daglik-karabag-catismasi-azerbaycan-ermenistan-iliskilerinde-bir-kirilma-mi/>, 29.09.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

25 Dağlık Karabağ: Ermenistan Türkiye'yi çatışmalarda Azerbaycan'a askeri destek vermekle suçladı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54315251>, 28.09.2020, (Erişim Tarihi: 12.03.2021).

temsilciliklerin Azerbaycan için de çalışacağını söylemiştir.²⁶ TBMM başkanı Mustafa Şentop resmi temaslarda bulunmak için geldiği Azerbaycan Milli Meclisi'nde bir konuşma yaparak, Karabağ sorununa yıllardır bir çözüm getiremeyen AGİT Minsk Grubu'nun beyin ölümünün gerçekleştiğini, bugüne kadar olduğu gibi bugünden sonra da Azerbaycan'ın haklı davasında ve vatan savunmasında yanlarında olacaklarını söylemiştir.²⁷

Yıllar boyu Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ın yanında yer alan Rusya Federasyonu İkinci Karabağ Savaşı'nda pasif bir siyaset izlemiştir. Bu durum Ermenistan açısından tam bir hezimet olmuştur. Aslında Rusya, Paşinyan yönetimi ile siyasi sorunlar yaşamış ve Karabağ sorunu üzerinden Ermenistan'ı yıpratmaya çalışmıştır.²⁸ Rusya'nın bu savaşta sessiz kalması sadece Paşinyan'ı cezalandırmak isteğinden ileri gelmemiştir. Türkiye'nin bölgedeki artan gücü, kararlı tutumu, Rusya'nın açık askeri müdahalesi durumunda sürecin kontrolden çıkacağı ve Rusya'yı memnun etmeyen sonuçlar doğurabileceği ihtimali bu pasif tutumu etkileyen olgulardandır. 31 Ekim 2020 tarihinde Paşinyan, Rusya Devlet Başkanı Putin'e yazdığı mektupta Ortadoğu'dan gelen yabancı teröristlerin Azerbaycan safında savaşa katıldıklarını ve çatışmaların Ermenistan sınırına yaklaştığını vurgulamıştır. Eski Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan Paşinyan'ın mektup olayını şu şekilde yorumlamıştır: “*Nikol, Vladimir Putin'e rica içerikli mektup gönderdi. Putin ona Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla cevap verdi. Ne dediğini anlamadınız mı? Eğer anlamadıysanız bize yazıklar olsun! Tam samimiyet ve nezaketle şunları söyledi: Ermenistan'ın tam güvenliğini sağlamaya mecbur ve hazırım, ama anlayın artık, sizin yerinize Karabağ sorununu çözemem.*” Paşinyan yönetimi savaş boyunca Rusya'yı olayların içine çekmek, yine Rusya'nın eliyle KGAÖ'yü “yükümlülüklerini yerine getirmeye” zorlamak için her türlü yola başvurmuşsa da beklentisi gerçekleşmemiştir. Yenilgiyle karşı karşıya kalan Ermenistan, savaşı uzatarak bir şekilde Rusya'nın desteğini almayı, onu ateşkes veya barış sürecinde söz sahibi yaparak asgari kayıpla bu durumundan çıkmayı hedeflemiştir.²⁹

Bölgesel aktörler arasında İran'ın siyaseti birçok yönüyle dikkat çekmektedir. Bu siyasete çelişkili görünüm veren önemli hususların vurgulayabiliriz. Tanınmış Ortadoğu ve İran uzmanı Arif Keskin'e göre İran'ın Karabağ konusunda tutarsızlık gibi görünen eylem ve tutumlarının arkasında bütüncül bir yaklaşım ve beş yüzlü bir siyaset yatmaktadır. Son derece isabetli bir tanımlamada bulunan yazar, bu beş yüzlü siyaset olgusunu şöyle açıklamaktadır:

1) “Karabağ, Azerbaycan toprağıdır” söylemini dile getirmesine rağmen İran Karabağ ve çevresindeki işgal edilmiş yedi rayonu birbirinden ayrı düşünse de Karabağ'ın ayrı bir

26 Çavuşoğlu'ndan Karabağ açıklaması: Artık bu meseleyi kökünden çözmek istiyoruz, <https://www.haberturk.com/cavusoglu-ndan-karabag-aciklamasi-artik-bu-meseleyi-kokunden-cozmek-istiyoruz-2818652>, 29.09.2020, (Erişim Tarihi: 12.03.2021).

27 Son dakika haberi: TBMM Başkanı Mustafa Şentop'tan flaş açıklamalar, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberi-tbmm-baskani-mustafa-sentoptan-flas-aciklamalar-41640812>, 20.10.2020, (Erişim Tarihi: 12.03.2021).

28 Hacı Mehmet Boyraz, Oğuz Güngörmez, Karabağ Zaferinin Anatomisi, <https://www.setav.org/karabag-zaferinin-anatomisi/>, 10.12.2020, (Erişim Tarihi: 16.12.2020).

29 Ali Asker, Başarısız Hamle: Paşinyan'ın Mektubu, <https://kafkassam.com/basarisiz-hamle-pasinyanin-mektubu.html>, 01.11.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

statüde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.

2) İran, Karabağ'daki Şii/Müslümanlara zulüm uygulandığına dair İran'daki din adamlarının açıklamaları “ülke içinde ve dışındaki dindar kesime yönelik, ortaya çıkan tutarsızlığı kapatmak, muhtemel hayal kırıklıklarını tamir, tadil ve yumuşatmaya dönük kamu diplomasisi girişimleri olarak yorumlanabilir.”

3) Karabağ meselesi İran'daki Türk milliyetçiliğini mobilize edebilecek kadar hassas bir konudur. Çatışmanın büyümesi halinde Rusya, Türkiye, Fransa, ABD ve muhtemel İsrail gibi ülkelerin askeri anlamda bölgeye girme ihtimali söz konusudur. Bu yüzden İran'ın resmî açıklamalarının büyük bölümünü ateşkes, arabuluculuk gibi sözler teşkil ediyor.

4) İran'ın bölgesel politikası; Ermenistan'ın Azerbaycan'la gergin ilişkisinin devam ettirilmesi ve bu sayede Azerbaycan'ın büyümesini engellemeye yöneliktir. Bu yüzden, güçlü bir Azerbaycan'a tahammül etmeyen İran yönetimi Ermenistan'la iyi ilişkiler kurarak ona yardımda bulunmuştur.

5) İran'ın Karabağ politikası Ari/Pers milliyetçiliği ekseninde gelişmiştir. Bu zihniyet hala İran'ın bir parçası olarak gördüğü Azerbaycan'ı İran Uygarlık Havzası içine konumlandırmaktadır. Bu yüzden İran, zayıf ve yenilmiş bir Azerbaycan'dan yanadır.³⁰

Türkiye'nin bölgesel ve küresel anlamda etki alanlarının artarak devam edeceği endişesi de İran'ı büyük ölçüde tedirgin etmektedir. Karabağ sorununda İran'ın, Azerbaycan milleti, uluslararası toplumu ve İran Türklerini hedef alan propaganda hareketi, güven sorunu, söylem-eylem çelişkisi gibi sebeplerle başarısız olmuştur.³¹ İran, Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu söylerken diğer taraftan Ermenistan'a silah yardımıyla buldukları görüntüler ortaya çıkması ile çelişkili bir görüntü sergilemiş ve İran polisinin, Azerbaycan'a destek yürüyüşü yapan göstericilere sert müdahalede bulunması İran'ın asıl düşüncesini gözler önüne sermiştir.³² Yukarıda bahsi geçen beş yüzlü politikanın etkisiyle, özellikle savaşın ilerleyen safhasında, dahası Azerbaycan'ın açık şekilde üstünlük sağladığı zaman İran siyasi seçkinleri, Karabağ konusunda adeta ikiye ayrılmışlardır; bir kısmı Ermenistan'ı desteklemeye devam ederken diğer kısmı böyle bir politikanın İran'ın onurunu zedeleyerek, pragmatik olmayan bir dış politika kulvarına iteceği uyarısında bulunmuştur. Sürekli açık veya dolaylı yoldan Ermenistan'ın işgal politikasını destekleyen İran'ın II. Karabağ Savaşı boyunca samimiyetsiz bir politika izlediği bilinen bir gerçektir.

II. Karabağ Savaşı'nın zamanlaması birçok açıdan Azerbaycan'ın lehine olacak durumların ortaya çıkmasıyla dikkat çekmektedir: Azerbaycan ve Türkiye arasındaki askeri iş birliği konusunda somut adımların atılması, askeri tatbikat sonrası uçaklar dâhil birçok savaş aracının

30 Arif Keskin, İran'ın Karabağ Siyasetinin 5 Yüzü, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/iranin-karabag-siyasetinin-5-yuzu/>, 12.10.2020, (Erişim Tarihi: 16.02. 2021).

31 Çağatay Balcı, İran'ın Karabağ propagandası neden başarısız oldu, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-in-karabag-propagandasi-neden-basarisiz-oldu/2027725>, 02.11.2020, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

32 Turgut Alp Boyraz, Mustafa Melih Ahışhalı, İran yönetiminin Dağlık Karabağ konusundaki tutumu ne, <https://www.aa.com.tr/tr/a.zerbaycan-cephe-hatti/iran-yonetiminin-daglik-karabag-konusundaki-tutumu-ne/1998888>, 07.10.2020, (Erişim Tarihi: 08.01.2021).

Azerbaycan sınırları içinde kalması, dünyayı saran Covid-19'a karşı aktif mücadelenin beklenen sonuçları vermemesi ve küresel risk düzeyinin yüksek olması, ABD'de başkanlık seçimlerinin hassas bir evreye girmesi, harekâtın kış gelmeden ve havalar soğumadan başlatılması vd. Muhtemel bir Azerbaycan-Ermenistan savaşında Ermenistan'a destek vereceği sanılan devletler arasında ABD ve Fransa'nın ilk sıralarda yer alacağı düşünülmüştür. Fakat Amerika çatışma süresince pasif bir tutum sergileyerek Azerbaycan'ın zafere ulaşmasının önünde herhangi bir engel teşkil etmemiştir. Bunun başlıca sebebi, 2020 yılında ABD başkanlık seçimindeki kıyasıya rekabettir. Amerika'daki başkanlık yarışı sebebiyle devlet iç gündemine ağırlık vermiş ve Karabağ'daki olayları uzaktan seyretmekle yetinerek, Ermenistan'ın çabalarını boşa çıkarmıştır.³³

Ermenistan'a en fazla destek veren ülke Fransa olmuştur. Cumhurbaşkanı Macron işgalci Ermenistan'ı desteklemiş ve özellikle Türkiye'ye karşı suçlayıcı açıklamalarda bulunmuştur. Fakat bu açıklamalar, başka devletleri olayların içine çekmeye çalışan ve kışkırtıcı siyaset izleyen Ermenistan lehine somut bir kazanım sağlamamıştır. Fransa'nın uluslararası medyada, ateşkesler esnasında hava yolu aracılığıyla yüksek teknoloji silahları Ermenistan'a gönderdiği, böylece çatışmalara etkin olarak destek sağladığı ortaya çıkmıştır.³⁴ Fransa'nın Ermeni yanlısı politika izlemesi bu ülkedeki güçlü Ermeni lobisinin baskılarından kaynaklanmaktadır. Bu baskı sayesinde Fransa zaten senelerdir Türkiye'ye karşı sözde soykırım iddiasıyla ilgili kararlar alırken, Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan karşıtı bir tutum sergilemiştir. AGİT Minsk Grubu'nun eş başkanı olarak Fransa, ön plana çıkmaya, kendisine siyasi bakımdan alan açmaya çalışmıştır. Karabağ sorununda Fransa'nın böyle bir yol tercih etmesinin bir diğer nedeni, Türkiye'nin masadaki ve sahadaki varlığından rahatsız olmasından kaynaklanmıştır.³⁵ Azerbaycan'ın sahadaki zaferlerini hazmedemeyen Fransa Senatosu, 25 Kasım 2020 tarihinde "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni" tanıyan bir karar kabul etmiştir. Sembolik değere sahip bu karar, 1 "hayır" oyuna karşı 305 "evet" oyuyla kabul edilmiştir. Oylamada 30 senatör "çekimser" oy kullanmıştır. Türkiye bu karara sert tepki vermiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grubu bulunan siyasi partiler (HDP hariç) "uluslararası hukuka, ahlaka ve hakkaniyete aykırı bir şekilde kabul ettiği" Fransa Senatosu'nun bu kararını "en güçlü şekilde" kınayarak "yok hükmünde" saymışlardır.³⁶ Kararla ilgili Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanmış 26.11.2020 tarihli açıklamada şöyle denilmektedir: "*Esasen, Azerbaycan'ın sahada aldığı sonuç, BM kararlarına yansımış, Fransa'nın da eş başkanı olduğu Minsk sürecinde kayıt altına alınmış ancak hayata geçirilememiş haklarının somutlaştırılmasıdır. Zira ilgili BM kararları Ermenilerin işgal ettiği Azerbaycan topraklarından derhal ve şartsız çekilmelerini amirdir.*

33 Hacı Mehmet Boyraz, Oğuz Güngörmez, Karabağ Zaferinin Anatomisi, <https://www.setav.org/karabag-zaferinin-anatomisi/>, 10.12.2020, (Erişim Tarihi: 16.12.2020).

34 Hacı Mehmet Boyraz, Avrupa'nın Dağlık Karabağ Tutumu, <https://www.setav.org/avrupanin-daglik-karabag-tutumu/>, 04.12.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

35 Hacı Mehmet Boyraz, Avrupa'nın Dağlık Karabağ Tutumu, <https://www.setav.org/avrupanin-daglik-karabag-tutumu/>, 04.12.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

36 TBMM'de 4 partiden Fransa Senatosu'nun skandal Dağlık Karabağ kararına kınama, <https://www.haberler.com/tbmm-de-4-partiden-fransa-senatosu-nun-skandal-13763928-haberi/>, 27.11.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

Hal böyle iken, Fransa Senatosu'nun Azerbaycan'a işgalden kurtardığı kendi topraklarından çekilmesi çağrısında bulunması ciddiye alınamayacak kadar gülünç, tarafsız ve gerçeklerden kopuk bir anlayışın tezahürüdür. Hiçbir makul gerekçeyle izah edilemeyecek olan bu sağduyudan yoksun karar, Fransa'nın meselenin çözümüne gerçek anlamda katkı sağlama imkânını da sınırlamaktadır. Fransa Hükümeti'nin de kabul edilemez bulacağı unsurlar içerdiği görülen kararın, yine son dönemde Fransa'da sıkça görülen Türkiye takıntısını yansıtmaması ise şaşırtıcı olmasa da düşündürücüdür.”³⁷

Fransa'nın kararı Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. İlham Aliyev, bu karar üzerine yaptığı açıklamada çok istiyorlarsa Ermenilere Marsilya'yı vermelerini ve Ermenilerin orada devletlerini kurmalarını söylemiştir.³⁸

Özetlemek gerekirse, bölgesel aktörler olarak Rusya ve İran doğrudan veya dolaylı olarak her zaman Ermenistan'ın yanında yer almıştır. Bu savaşta ise Rusya uzun süre suskunluğunu korurken İran'ın çelişkili siyaseti ne kendine ne Ermenistan'a fayda sağlamıştır. ABD ise başkanlık seçimleri nedeniyle bölgeye zaman ayırmamıştır. Fransa'nın verdiği destek sadece diplomatik nitelikli olduğu için Ermenistan'ın cephedeki yenilgisini engelleyememiştir.

4.3. Uluslararası Örgütler

Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının sonlandırmak ve işgal sorununu çözmek konusunda ne yazık ki otuz sene boyunca herhangi bir ilerleme sağlanamamış, BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 822, 853, 874 ve 884 no'lu kararların³⁹ uygulanması sürüncemede bırakılmıştır. Avrupa Birliği'nin sorunun çözümüne ilişkin girişimleri başarısız olduğu gibi yetkili ağızlardan çelişkili açıklamalar yapılmıştır.⁴⁰ Minsk Grubu son derece pasif ve etkisiz olup yapıcı bir çözüm önerisi sunamamıştır. Zaten Ermenistan'a sürekli destek veren ABD, Rusya ve Fransa'nın eş başkanlığındaki bir Minsk Grubu'nun adil, hakka ve hakkaniyete dayalı bir karar alması imkânsızdı. Bu kapsamda düzenlenen çok sayıda müzakereden, tarafları memnun edecek herhangi bir sonuç alınamamıştır.⁴¹ NATO ise bu savaşa müdahil olmaktan uzak kalmıştır.

Genellikle, II. Karabağ Savaşı döneminde uluslararası örgütler olaya herhangi bir müdahalede bulunmamışlar. Ermeni örgütleri, AB'ye Ermenistan lehine karar aldırılmaya çalışsalar da buna

37 No: 300, 26 Kasım 2020, Fransa Senatosu'nun Yukarı Karabağ İhtilafına İlişkin 25 Kasım 2020 Tarihinde Kabul Ettiği Karar Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-300_-fransa-senatosu-nun-yukari-karabag-ihtilafina-iliskin-karar-hk.tr.mfa, 26.11.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

38 Aliyev'den Fransa'ya: Çok istiyorsanız Marsilya'yı Ermenilere verin, orada devlet kursunlar, <https://tr.euronews.com/2020/12/01/aliyev-den-fransa-ya-cok-istiyorsan-z-marsilya-y-ermenilere-verin-orada-devlet-kursunlar>, 01.12.2020, (Erişim Tarihi: 08.01.2021).

39 United Nations Security Council, Resolution 822, 30 April 1993; United Nations Security Council, Resolution 853, 29 July 1993; United Nations Security Council, Resolution 874, 14 October 1993; United Nations Security Council, Resolution 884, 12 November 1993. United Nations, “Security Council Resolutions -1993”, <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>, (Erişim Tarihi:08.01.2021).

40 Bu konuda bkz: İlhan Aras, “Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Sorunundaki Rolü”, *Avrasya Etüdüleri*, 51/2017-1 (ss. 95-122), s. 101 vd.

41 Bu konuda bkz: Nazim Caferov, Araz Aslanlı, “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 53, 2016, (ss. 239-260).

muvaffak olamamışlardır. AB Yüksek Temsilcisi Josep Borell bu çatışmada taraf olmayacaklarını açık şekilde vurgulamıştır. Avrupa Parlamentosu'nda yaptığı konuşma sırasında birçok milletvekilinin Türkiye ve Azerbaycan'a karşı "harekete geçilmesini" istediğine değinen Borrel şunları ifade etmiştir: "*Harekete geçmek' derken neyi kastediyorsunuz? Yapabileceğimizi yapıyoruz. AB Konseyi'nin müzakere edilmiş bir çözüm bulunması amacıyla destekleme kararı verdiği AGİT Minsk Grubu Eş Başkanlarını desteklemek için yapabileceğimiz ne varsa yaparız. İki tarafı çatışmayı durdurmaya zorlamak ve Türkiye'ye müdahil olmaya devam etmemesi için baskı uygulamak için yapabileceğimiz her şeyi yaparız. Ama 'harekete geçmek' derken kastettiğiniz askeri anlamda harekete geçmekse, bu söz konusu olamaz.*"⁴²

Birleşmiş Milletler aldığı kararlarda işgalci devlete yönelik herhangi bir yaptırım mekanizması öngörmemiş, bilakis, tarafları barışa çağırmış, mağdur ve saldırgana aynı zaviyeden bakarak her iki tarafı suçlayıcı bir tavır takınmıştır. Ermenistan, savaşın sonuna kadar Azerbaycan'ın sivilleri vurduğuna dair yalan haberleri dolaşıma sokarak, BM'nin dikkatini çekmeye çalışmışsa da bu haberlere itibar edilmemiştir. BM'nin bu tavır aslında Ermenistan yönetimine olan güvensizliğinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. BM bu gelişmelerden duyduğu endişeyi dile getirerek, çatışmalara son vermeleri için taraflara çağırıda bulunarak müzakereye geri dönmeleri gerektiğini vurgulamıştır.⁴³ İlerleyen günlerde BM, Azerbaycan ve Ermenistan'a çatışmalara derhal son verme çağrısını yinelemiştir. BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, sözcüsü Stephane Dujarric aracılığıyla yaptığı açıklamada, çatışmaların büyümesinden ve sivil nüfusun bulunduğu alanların hedef alınmasından duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Genel Sekreter, taraflara "uluslararası insani hukuk çerçevesinde sivillerin ve sivil altyapının korunması yükümlülükleri" hatırlatarak uluslararası toplumun çağrılarına rağmen çatışmaların devam etmesini kinamış ve bu çatışmalara derhal son vermeleri gerektiğini dile getirmiştir.⁴⁴

AGİT Minsk Grubu'nun eylemleri ateşkes çağrısı ve müzakere önerisinden öteye geçememiştir. Faaliyetleri boyunca "eş başkanlar sorunu çözmeye değil, çözümsüzlüğün ömrünü uzatma yönünde tavır ortaya koymuş", "farklı çözüm arayışlarını da sürekli sabote etmiş, sorunun çözümü konusunda sadece kendilerinin yetkili olduklarına" ilişkin ısrarlı açıklamalar yapmışlardır.⁴⁵ Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'de yaptığı bir açıklamada, AGİT Minsk

42 AB Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Borrell: Dağlık Karabağ için askeri müdahale söz konusu olamaz, <https://tr.euronews.com/2020/10/07/ab-den-daglik-k-karabag-uyar-s-d-s-aktorler-yalan-haberlerle-savasa-cekilmeye-cals-l-yor>, 07.10.2020, (Erişim Tarihi: 16.12. 2020)..

43 Hacı Mehmet Boyraz, Oğuz Güngörmez, Karabağ Zaferinin Anatomisi, <https://www.setav.org/karabag-zaferinin-anatomisi/>, 10.12.2020, (Erişim Tarihi: 16.12. 2020); BM Güvenlik Konseyi'nden Dağlık Karabağ açıklaması, <https://www.haber7.com/dunya/haber/3018955-bm-guvenlik-konseyinden-daglik-karabag-aciklamasi>, 30.09.2020, (Erişim Tarihi: 16.12. 2020).

44 Betül Yürük, BM, Azerbaycan ve Ermenistan'a Dağlık Karabağ'da çatışmalara derhal son verme çağrısını yineledi, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/bm-azerbaycan-ve-ermenistana-daglik-karabagda-catismalara-derhal-son-verme-cagrisini-yineledi/1996799>, 06.10.2020, (Erişim Tarihi: 16.12. 2020).

45 Ali Cura, AGİT Minsk Grubunun 28 yılda çözemediği kriz 44 günde sonlandırıldı, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/agit-minsk-grubunun-28-yilda-cozemedigi-kriz-44-gunde-sonlandirildi/2055318>, 25.11.2020, (Erişim Tarihi: 08.01.2021).

Grubu'nun fikir üretmeye yönelik faaliyetlerde bulunduğunu, fakat çatışmaların çözümünde herhangi bir rol oynamadığını dile getirmiştir.⁴⁶ Savaşın bitmesinin hemen ardından temaslarda bulunmak için Bakü'ye gelen AGİT Minsk Grubu eş başkanları, Fransız Stephane Visconti, ABD'li Andrew Schofer ve AGİT Özel Temsilcisi Andrzej Kasprzyk'i, ayrıca Rusya'nın Bakü Büyükelçisi Mihail Boçarnikov'u kabul eden Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, şöyle söylemiştir: “*Ne yazık ki, Minsk Grubu çatışmanın çözümünde herhangi bir rol oynamadı ancak Minsk Grubunun 28 yıl boyunca bunu yapma yetkisi vardı. Son 17 yıldır müzakerelerin içindeyim. Minsk Grubu fikir üretmek yönünde bazı faaliyetlerde bulunsada bunlar sonuç doğurmadı. Gerçek bu.*” Gerçekten de AGİT Minsk Grubu'nun çeyrek asırdan fazla devam eden sözde barış, özde oyalama siyaseti bölgede statükoyu koruma ve işgali sürdürülebilir hale getirmeye odaklanmıştır. Azerbaycan tarafı bu siyaseti 44 devam eden Büyük Taarruz sonucunda sonlandırmıştır.

5. AZERBAJYCAN'IN ZAFERİ VE STATÜKONUN SONU

Ermenistan'ın Rusya'dan şartsız ve sürekli destek alacağına ilişkin beklentileri karşılıksız kalmıştır. Azerbaycan'ın sahadaki üstünlüğü müzakere masasında elini kuvvetlendirmiş, Ermenistan yenilgisini kabul etmiştir. Onun uzun süredir uyguladığı psikolojik savaş taktiği iflas etmiştir. Bu savaşta, askeri araç, teknolojik donanım ve harp kabiliyeti bakımından Azerbaycan'ın Kafkasya'da en güçlü orduya sahip olduğu kanıtlanmış, Ermenistan'ın kendini acındırma ve mağdur edebiyatı üretme kurnazlığı hiçbir işe yaramamıştır. Savaş sırasında Azerbaycan ve Türkiye arasında, yüksek düzeyde stratejik ortaklığın gerektirdiği bir iş birliği süreci yaşanmıştır. Türkiye, jeostratejik çıkarları kapsamında yer alan Güney Kafkasya'da askeri varlığının temellerini atmıştır.⁴⁷ Paşinyan'ın üçüncü unsurları savaşa çekme çabası savaş boyunca devam etmiştir. Ermenistan'ın, savaşı uluslararası alanda yankı bulacak bir düzleme taşıma, dünya ülkelerinin diplomatik desteğini, Rusya'nın, ayrıca KGAÖ'nün askeri desteğini almaya yönelik girişimleri her seferinde başarısız kalmıştır. Ermenistan yönetiminin bu planı gerçekleştirmeye yönelik çabalarını şu şekilde özetleyebiliriz:

- Yoğun şekilde sürdürülen “kara propaganda”,
- İç kamuoyunda protestoları engellemek amacıyla çeşitli önlemler almak (insani ateşkese uymamak, cenazeleri almamak, “ikinci soykırım yapılacağına” dair iddiaları sürekli gündemde tutmak),
- Sivilleri vurarak Azerbaycan'ı misillemeye zorlamak,
- Türkiye'yi hedef göstermek, dünya kamuoyuna Azerbaycan ordusu, Türk ordusu ve

46 Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Minsk Grubu çatışmanın çözümünde herhangi bir rol oynamadı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliev-minsk-grubu-catismanin-cozumunde-herhangi-bir-rol-oynamadi/2074886>, 12.12.2020, (Erişim Tarihi:08.01.2021).

47 Ali Asker, İşgalin Kırılma Noktası veya Yalancı Ateşkesin Sonu: Eylül 2020 Azerbaycan-Ermenistan Savaşı Geniş Tablodan Okumak, <https://www.sde.org.tr/degerlendirme/isgalin-kirilma-noktasi-veya-yalanci-ateskesin-sonu-eyul-2020-azerbaycan-ermenistan-savasini-genis-tablodan-okumak-analizi-18517>, 30.09.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

Ortadoğu'dan gelmiş cihatçıların bir araya gelerek Ermenistan'a karşı savaşıklarına dair yalan bilgi yaymak.⁴⁸

Savaş boyunca Azerbaycan halkının orduya ve yönetime yönelik kesintisiz desteği devam etmiştir. Bu destek 1990'dan bu yana Karabağ ve işgalle ilgili süreçlerin hiçbirleriyle kıyaslanamayacak kadar yüksek olmuş, cephede kazanılan zaferler askerin moralini yükseltmiştir. Peş peşe gelen zafer haberlerinin getirdiği bir motivasyon ve özgüvene paralel olarak Azerbaycan yönetiminin kullandığı sert eleştirel dil; uluslararası kuruluşların ve büyük güçlerin adaletsiz, samimiyetsiz ve tarafgir tutumlarına karşı uzun süredir yalnızlığa ve mağduriyete mahkum edilmiş Azerbaycan'ın verdiği sert bir tepki olarak değerlendirilebilir. Ermenistan yönetiminin uğradığı hezimetini örtbas etme, yenilgisini içine sindirememe psikolojisi altında kendi halkını ve dünya kamuoyunu yanıltmaya devam etmişse de olumlu bir sonuç alınamamıştır. Ermenilerin kara propagandası sadece Azerbaycan ordusunu değil, Türk ordusunu da hedef almıştır. Ermenistan ordusunun sadece Türkiye ve Azerbaycan ordularına değil, Ortadoğu'dan getirilmiş terör unsurları ve paralı yabancı savaşçılara karşı da mücadele ettiğine dair saçmalıkları herhangi bir şekilde karşılık bulmamıştır. Keza Azerbaycan otuz sene boyunca Ermeniler tarafından sürekli güçlendirilen istihkâm ve siperlerin bulunduğu Karabağ'ın işgal edilmiş bölgelerini kısa sürede geri alarak adeta dünyayı hayrete düşürmüştür. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, savaş bittikten sonra yaptığı bir açıklamada şunları söylemiştir: *“Biz aslında Sarkisyan ve Koçaryan'ı yendik. Onlar tüm sorumluluğu Paşinyan'ın üzerine atmak istiyorlar. Daha önce de söyledim. Paşinyan kim ki. O, Sarkisyan ve Koçaryan rejimine karşı protesto dalgasında iktidara gelen rastgele bir adam. Bu kişinin hiçbir bilgisi veya deneyimi yoktur. Uluslararası ilişkiler ve ülke yönetimi hakkında hiçbir fikri yok. Hayatında hiçbir zaman yöneticilik yapmamış bir adam. Yani tek başına suçlanamaz. Bizi kıskırttığı, kabul edilemez şeyler yaptığı ve bunun için cezalandırıldığı doğrudur ancak biz Sarkisyan ve Koçaryan'ın ordusunu yendik.”*⁴⁹

Böylece, 44 gün devam eden savaşın sonunda Ermenistan ordusu işgal ettiği Azerbaycan topraklarından atılmış, eskiden sıkça kullanılan ve istismar edilen “temas hattı”, “ateşkes”, “çözüm süreci” ve “statüko” gibi kavramlar dolaşımdan kalkmış, Ermenistan bu savaşta yenilgisini kabullenmek zorunda kalmıştır. Gerek tarihi, kültürel ve manevi, gerekse stratejik açıdan Azerbaycan için büyük önem arz eden Şuşa şehrinin alınmasının ardından, muhtemelen tertiplenen bir helikopter olayı sonrası akıllara gelen ilk şey Rusya'nın duruma askeri anlamda müdahale edip edemeyeceği sorusuydu. 9 Kasım 2020 tarihinde Moskova saati ile 17.30 civarında 102. Rus askeri üssüne ait bir konvoya eşlik eden Mi-24 tipi Rus askeri helikopteri Ermenistan'ın Yerashk yerleşim birimi yakınında, Nahçıvan sınırına yakın bölgede roketatarla

48 Ali Asker, Başarısız Hamle: Paşinyan'ın Mektubu, <https://kafkassam.com/basarisiz-hamle-pasinyanin-mektubu.html>, 01.11.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

49 Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Minsk Grubu çatışmanın çözümünde herhangi bir rol oynamadı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliev-minsk-grubu-catismanin-cozumunde-herhangi-bir-rol-oynamadi/2074886>, 12.12.2020, (Erişim Tarihi:08.01.2021).

vurularak Ermenistan sınırları içinde dağlık bir alan düşürülmüş ve olayda mürettebattan iki kişi hayatını kaybetmiştir. Azerbaycan tarafından bu olayla ilgili yapılan açıklamada “Azerbaycan, yanlışlıkla yapılan ve Rusya’ya yönelik olmayan bu trajik olay için Rusya’dan özür diliyor. Azerbaycan tarafı, hayatını kaybeden mürettebatın ailelerine en derin taziye dileklerini iletiyor, yaralıları acil şifalar diliyor” şeklinde ifadeler yer almıştır.⁵⁰ Aynı gece Bakü’de bir balistik füzenin savunma sistemi tarafından imha edildiğine dair bilgiler haber ajansları tarafından duyurulmuştur. Böyle bir ortamda, Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan Üçlü Bildiriyle 10 Kasım 2020 tarihinde, Moskova saatiyle 00:00’den itibaren tüm çatışmalara tam ateşkes rejimine geçilerek son verildiği Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından açıklanmıştır. Aliyev anlaşmanın maddelerini tek tek açıklamış ve bu siyasi zaferin kazılmasında askerî başarının önemli bir rolü olduğunu belirtmiştir.⁵¹ İlham Aliyev, bu belgenin Ermenistan açısından askeri yenilginin bir ifadesi, sorunun çözümü hususunda “son nokta” olacağını belirtmiştir.⁵² Yine bu konuda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Aliyev arasında bir telefon görüşmesi gerçekleşmiş ve taraflar kazanılan zafer münasebetiyle birbirlerini tebrik etmişlerdir. Aliyev, verdikleri manevi ve siyasi destekten dolayı Cumhurbaşkanı Erdoğan’a ve Türk milletine teşekkür etmiştir.⁵³ Olayı duyan Ermeniler parlamento binasını basarak, Paşinyan’ın istifasını talep etmişlerdir. Anlaşma gereği Azerbaycan, Dağlık Karabağ’da geri aldığı bölgeler üzerinde kontrolü ele almış ve Ermenistan ordusu işgal ettiği bölgelerden geri çekilmek zorunda kalmış, Laçın koridoru üzerindeki kontrol Rus Barış Gücü’ne, Azerbaycan’ın anakarasıyla Nahçıvan’ı bağlayan yolun kontrolü ise Rus federal güvenlik güçlerine devredilmiştir.

Büyük ölçüde Azerbaycan’ın çıkarlarını karşılayan bu bildiri metninde bazı belirsizliklerin olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. Rus Barış Gücü’nün bundan sonraki süreçte nasıl bir tutum sergileyeceği ciddi merak doğurmaktadır. İlerleyen süreçte, Batılı devletler ve Rusya’nın desteği ile bölgede yaşayan Ermeniler için bir özerklik talebi getirilme getirilebilir. Azerbaycan’ın bu konudaki duruşu asla değişmemeli ve 1991’de Dağlık Karabağ’ın özerklik statüsünü kaldıran kararından⁵⁴ geri dönmemelidir.

50 Ali Cura, Ruslan Rehimov, Ermenistan’da Rus askeri helikopteri düşürüldü: 2 ölü, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistan-da-rus-askeri-helikopteri-dusuruldu-2-olu/2037638>, 09.11.2020, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

51 Tarihi an ve tarihi açıklama! Aliyev madde madde açıkladı, <https://haberglobal.com.tr/dunya/tarihi-an-ve-tarihi-aciklama-aliyev-madde-madde-acikladi-77808>, 10.11.2020, (Erişim Tarihi: 09.01.2021).

52 Son dakika: Paşinyan savaşı kaybettiklerini açıkladı, Aliyev belgeyi gösterdi ve bu sözlerle zaferi ilan etti, ‘Ağlaya ağlaya imzalayacak!’, <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-pasinyan-savasi-kaybettiklerini-bu-sozlerle-acikladi-cok-aci-verici-ermenistan-yenilgiyi-kabul-etti-azerbaycanda-buyuk-sevinc-41658657/1>, 10.11.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

53 Erdoğan ile Aliyev görüştü, <https://haberglobal.com.tr/gundem/erdogan-ile-aliyev-gorustu-77860>, 10.11.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

54 “Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini ləğv etmək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi qaydası barəsində Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı, <http://www.e-qanun.az/framework/6784>, 26 noyabr 1991-ci il, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

SONUÇ

Azerbaycan-Ermenistan arasındaki savaşın ateşkes dönemi Azerbaycan ordusunun 27 Eylül 2020'de Ermenistan ordusunun saldırısına karşı başlattığı taarruz sonucunda nihai olarak sona ermiştir. 44 gün devam eden savaş boyunca Ermenistan büyük kayıplar vermiş, yenilgisini kabul ederek işgal ettiği topraklardan çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece sürekli olarak dile getirilen statüko olgusu sona ermiştir.

Bu savaş boyunca Ermenistan her zaman kendisine destek veren büyük güçlerin, özellikle Rusya, Fransa ve ABD'nin kapısını aşındırmış, başta BM olmakla uluslararası kuruluşlara müracaat ederek Azerbaycan'a ve Türkiye'ye karşı yaptırım talebinde bulunmuştur. Bu talebe karşılık, Rusya savaşın Ermenistan'da değil, Azerbaycan topraklarında devam ettiğini, bu yüzden herhangi bir aktif müdahalede bulunamayacağını açıklarken, BM de sorunun AGİT Minsk Grubu tarafından yürütülen barış süreci kapsamında çözülmesi gerektiğine işaret etmiştir. Başkanlık seçimleriyle uğraşan ABD yönetimi de soruna kayıtsız kalmıştır. Sadece Fransa sonuna kadar Ermenistan'ın yanında yer alsada bu destek diplomasiyle sınırlı kalmıştır.

Savaş boyunca Azerbaycan'da halk-ordu dayanışması son derece sağlıklı biçimde yürümüş, Azerbaycan halkı yüksek vatanseverlik ruhu, kararlılık ve galebe azmi sergilemiştir. Cepheye büyük zayıf veren Ermenistan, sürekli kara propaganda yaparak, yalan bilgi üreterek ve asılsız suçlamalarda bulunarak dünya kamuoyunu ve kendi halkını aldatarak zaman kazanmaya çalışmış, bu zaman zarfında üçüncü güçleri savaşa çekerek olayların seyrini değiştirmeye çalışmıştır. Fakat bu konudaki beklentileri gerçekleşmemiş, asker, silah ve mühimmat yönünden kayıpları her geçen gün artmış, Şuşa şehrinin Azerbaycan ordusu tarafından geri alınmasının ardından çaresiz kalarak yenilgiyi kabullenmiştir. 10 Kasım 2020'de Rusya'nın öncülüğünde yapılan Üçlü Bildiri, savaşı durdururken Ermenistan güçlerinin Azerbaycan topraklarından çekilmesini takvime bağlamıştır. Bu anlaşmaya göre Ermenistan ordusu 15 Kasım'da Kelbecer'den, 20 Kasım'da Ağdam'dan ve 1 Aralık'ta Laçın'dan çekilmeyi kabul etmiştir. Sonradan Kelbecer'den çekilme süreci 25 Kasım'a kadar uzatılmıştır. Ermeni ordusunun yanı sıra işgal edilmiş topraklarda bulunan Ermeni yerleşimciler de bölgeyi terk ederek taşıyabildikleri kadar eşya, inşaat malzemesi, odun, hayvan yemi vs. kamyonlarla Ermenistan'a taşımış, geride bıraktıkları evleri ve ormanları ateşe vermişlerdir.

Üçlü Bildiri sayesinde Ermenistan işgal ordusu tam olarak imha edilmekten kurtulmuş, Rus ordusu "Barış Gücü" statüsünde Karabağ bölgesine konuşlanmış, Azerbaycan'ın yukarıda ismi geçen bölgeleri savaş yapılmadan geri alınmıştır. Ayrıca, bildiri metninde geçmese de bölgede kurulacak Gözlem Merkezi'nde Türkiye'nin de yer alacağı konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bildiri metninde Nahçıvan'ın Azerbaycan anakarasıyla bağlantısının tesis edileceği konusunda bir hükme yer verilmesi Azerbaycan, Türkiye ve Rusya açısından olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Üçlü Bildiri'nin imzalanması tarafların her birine belli kazanımlar sağlarken, Azerbaycan açısından psikolojik-manevi anlamda önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Keza otuz yıldır "yenilmişliğin" baskısı altında kalan Azerbaycan bu savaşı, bir galip olarak tamamlamıştır.

Bundan sonraki süreçte yaşanacak olayların seyrini tahmin etmek çok da kolay değildir. Fakat bölgede Rusya'nın etkin söylemlerine uygun bir barış sürecinin başlayacağı ihtimali yüksektir. Azerbaycan'ın, ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmesi, gelişen olayları dikkatle takip etmesi, süreci Rusya ile diyalog ve Türkiye ile yakın iş birliği içinde yürütmesi barış sürecinde dikkate alınması gereken önemli hususlardır. Üçlü Bildiri'nin getirdiği barış süreci şüphesiz ki Azerbaycan halkını tam memnun etmemiştir. Rusya'nın Kafkasya bölgesinde iki yüz yıldan fazla devam eden sömürge politikası doğrultusunda belirlediği stratejisi ve uyguladığı taktikleri şeklen değişse de mazmun bakımından pek değişmemiştir: bölgenin demografik yapısını bozmak, askeri güç konuşlandırmak için bahane uydurmak (çatışma çıkarmak), bölgeye yerleşerek kalıcı olmaya çalışmak. Azerbaycan'ın bu politikalara karşı koyması sadece Türkiye ile geliştirilecek birliktelik sayesinde mümkün olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- “Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini ləğv etmək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi qaydası barəsində Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı, <http://www.e-qanun.az/framework/6784>, 26 noyabr 1991-ci il, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- AB Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Borrell: Dağlık Karabağ için askeri müdahale söz konusu olamaz, <https://tr.euronews.com/2020/10/07/ab-den-dagl-k-karabag-uyar-s-d-s-aktorler-yalan-haberlerle-savasa-cekilmeye-cal-s-l-yor>, 07.10.2020, (Erişim Tarihi: 16.12.2020).
- Aliyev'den Fransa'ya: Çok istiyorsanız Marsilya'yı Ermenilere verin, orada devlet kursunlar, <https://tr.euronews.com/2020/12/01/aliyev-den-fransa-ya-cok-istiyorsan-z-marsilya-y-ermenilere-verin-orada-devlet-kursunlar>, 01.12.2020, (Erişim Tarihi: 08.01.2021).
- Aprel döyüşləri - böyük zəfərin başlanğıcı, <https://mod.gov.az/az/pre/21662.html>, 17.02.2018, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Aras İlhan, “Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Sorunundaki Rolü”, *Avrasya Etüdüleri*, 51/2017-1 (ss. 95-122).
- Asker Ali, 10 Ekim 2020 Tarihli Ateşkes veya “Masa Tuzağı”, <https://kafkassam.com/10-ekim-2020-tarihli-ateskes-veya-masa-tuzagi.html?fbclid=IwAR0rpIYfDcEPE8Hgt1fsI48Vg3HSOwY2-GiQ7BA0FQ11hn0BfK1UEW6Zy3I>, 10.10.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Asker Ali, Afgan Bakhshaliyev, “Rusya'nın Kafkasya Politikasında Karabağ Faktörü”, *I. Uluslararası Sovyet Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri Sempozyumu*, 15-16 Ekim 2020, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir 2020 (ss. 49-59).
- Asker Ali, Başarısız Hamle: Paşinyan'ın Mektubu, <https://kafkassam.com/basarisiz-hamle-pasinyanin-mektubu.html>, 01.11.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

- Asker Ali, Doç. Dr. Asker: Kremlin'den Umdüğünü Bulamayan Paşinyan Çaresiz Bir Şekilde Yenilgiyi Seyrediyor, <https://qha.com.tr/haberler/doc-dr-asker-kremlin-den-umdugunu-bulamayan-pasinyan-caresiz-bir-sekilde-yenilgiyi-seyrediyor/255810/>, 08.10.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020). [Söyleşi]
- Asker Ali, İşgalin Kırılma Noktası veya Yalancı Ateşkesin Sonu: Eylül 2020 Azerbaycan-Ermenistan Savaşı Geniş Tablodan Okumak, <https://www.sde.org.tr/degerlendirme/isgalin-kirilma-noktasi-veya-yalanci-ateskesin-sonu-eylul-2020-azerbaycan-ermenistan-savasini-genis-tablodan-okumak-analizi-18517>, 30.09.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Minsk Grubu çatışmanın çözümünde herhangi bir rol oynamadı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-minsk-grubu-catismanin-cozumunde-herhangi-bir-rol-oynamadi/2074886>, 12.12.2020, (Erişim Tarihi:08.01.2021).
- Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'den sivil yerleşimleri hedef alan Ermenistan'a tepki: Faşist devlet, <https://www.haberler.com/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-ermenistan-fasist-13423804-haberi/>, 15.07.2020, (Erişim Tarihi: 13.03.2021).
- Balcı Çağatay, İran'ın Karabağ propagandası neden başarısız oldu, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-in-karabag-propagandasi-neden-basarisiz-oldu/2027725>, 02.11.2020, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).
- BM Güvenlik Konseyi'nden Dağlık Karabağ açıklaması, <https://www.haber7.com/dunya/haber/3018955-bm-guvenlik-konseyinden-daglik-karabag-aciklamasi>, 30.09.2020, (Erişim Tarihi: 16.12.2020).
- Boyraz Hacı Mehmet, Avrupa'nın Dağlık Karabağ Tutumu, <https://www.setav.org/avrupanin-daglik-karabag-tutumu/>, 04.12.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Boyraz Hacı Mehmet, Güngörmez Oğuz, Karabağ Zaferinin Anatomisi, <https://www.setav.org/karabag-zaferinin-anatomisi/>, 10.12.2020, (Erişim Tarihi: 16.12.2020).
- Boyraz Turgut Alp, Ahışalı Mustafa Melih, İran yönetiminin Dağlık Karabağ konusundaki tutumu ne, <https://www.aa.com.tr/tr/a.zerbaycan-cephe-hatti/iran-yonetiminin-daglik-karabag-konusundaki-tutumune/1998888>, 07.10.2020, (Erişim Tarihi: 08.01.2021).
- Caferov Nazim, Aslanlı Araz, "Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya", *Ermeni Araştırmaları*, 2016, Sayı: 53 (ss. 239-260).
- Cafersoy Nazim, "4 Gün Savaş" ve Bölgesel Dengeler, <https://www.dw.com/tr/4-gun-savag-ve-bölgesel-dengeler/a-19168839>, 06.04.2016, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu saldırı Ermenistan'ın çapını aşan bir hadisedir, <https://qha.com.tr/haberler/guncel/cumhurbaskani-erdogan-bu-saldiri-ermenistan-in-capini-asan-bir-hadisedir/224116/>, 14.07.2020, (Erişim Tarihi: 13.03.2021).
- Cura Ali, AGİT Minsk Grubunun 28 yılda çözemediği kriz 44 günde sonlandırıldı, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/agit-minsk-grubunun-28-yilda-cozemedigi-kriz-44-gunde-sonlandirildi/2055318>, 25.11.2020, (Erişim Tarihi 08.01.2021).
- Cura Ali, Rehimov Ruslan, Ermenistan'da Rus askeri helikopteri düşürüldü: 2 ölü, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistan-da-rus-askeri-helikopteri-dusuruldu-2-olu/2037638>, 09.11.2020, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).
- Çavuşoğlu'ndan Karabağ açıklaması: Artık bu meseleyi kökünden çözmek istiyoruz, <https://www.haberturk.com/cavusoglu-ndan-karabag-aciklamasi-artik-bu-meseleyi-kokunden-cozmek-istiyoruz-2818652>, 29.09.2020, (Erişim Tarihi: 12.03.2021).
- Dağlık Karabağ: Ermenistan Türkiye'yi çatışmalarda Azerbaycan'a askeri destek vermekle suçladı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54315251>, 28.09.2020, (Erişim Tarihi: 12.03.2021).

- Erdoğan ile Aliyev görüştü, <https://haberglobal.com.tr/gundem/erdogan-ile-aliyev-gorustu-77860>, 10.11.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Güler Mehmet Çağatay, 5 Soru: Dağlık Karabağ Çatışması: Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Bir Kırılma mı, <https://www.setav.org/5-soru-daglik-karabag-catismasi-azerbaycan-ermenistan-iliskilerinde-bir-kirilma-mi/>, 29.09.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Güler Mehmet Çağatay, Karabağ'ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem, <https://www.setav.org/perspektif-karabagin-ozgurlestirilmesi-ve-sahadaki-yeni-denklemler/>, 11.10.2020, (Erişim Tarihi: 16.12.2020).
- Keskin Arif, İran'ın Karabağ Siyasetinin 5 Yüzü, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/iranin-karabag-siyasetinin-5-yuzu/>, 12.10.2020, (Erişim Tarihi: 16.02.2021).
- Kılavuz İdil Tunçer, “Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği”, *Avrasya Etütleri*, Sayı: 52 (2017) (ss. 51-78).
- Mahmudova Gülnare, “Arabuluculuk Diplomasisi Bağlamında AGİT Minsk Grubu'nun Başarısız Eylemi – Başarılı Söylemi: Dağlık Karabağ Sorununa İlişkin 2-5 Nisan 2016 Tarihleri Arasındaki Açıklamaların Söylem Çözümlemesi”, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, Sayı: 42 (2019) (ss. 207-215).
- Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'dan Fransa'ya sert tepki: Herkesin efelik yapacağı bir ülke olmadığımızı görsünler, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/07/17/milli-savunma-bakani-hulusi-akar-dan-fransaya-sert-tepki-herkesin-efelik-yapacagi-bir-ulke-olmadigimizi-gorsunler>, 17.07.2020, (Erişim Tarihi: 10.02.2021).
- No: 149, 12 Temmuz 2020, Azerbaycan'a Yönelik Ermeni Saldırısı Hk., https://web.archive.org/web/20200712222134/http://www.mfa.gov.tr/no_-149_-azerbaycan-a-yonelik-ermeni-saldirisi-hk.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 10.02.2021).
- No: 300, 26 Kasım 2020, Fransa Senatosu'nun Yukarı Karabağ İhtilafına İlişkin 25 Kasım 2020 Tarihinde Kabul Ettiği Karar Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-300_-fransa-senatosu-nun-yukari-karabag-ihtilafina-iliskin-karari-hk.tr.mfa, 26.11.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Rehimov Ruslan, Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak projelerinin bulunduğu bölgede saldırı düzenliyor, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-turkiye-ve-azerbaycanin-ortak-projelerinin-bulundugu-bolgede-saldiri-duzenliyor/1913508>, 17.07.2020, (Erişim Tarihi: 10.12.2020).
- Sadıgov Ramin, Ermenistan'ın son saldırısı nasıl okunmalı?, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/ermenistanin-son-saldirisi-nasil-okunmalı/>, 22.07.2020, (Erişim Tarihi: 10.12.2020).
- Son dakika haberi: TBMM Başkanı Mustafa Şentop'tan flaş açıklamalar, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberi-tbmm-baskani-mustafa-sentoptan-flas-aciklamalar-41640812>, 20.10.2020, (Erişim Tarihi: 12.03.2021).
- Son dakika: Paşinyan savaşı kaybettiklerini açıkladı, Aliyev belgeyi gösterdi ve bu sözlerle zaferi ilan etti, ‘Ağlaya ağlaya imzalayacak!’ <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-pasinyan-savasi-kaybettiklerini-bu-sozlerle-acikladi-cok-aci-verici-ermenistan-yenilgiyi-kabul-etti-azerbaycanda-buyuk-sevinc-41658657/1>, 10.11.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Tarihi an ve tarihi açıklama! Aliyev madde madde açıkladı, <https://haberglobal.com.tr/dunya/tarihi-an-ve-tarihi-aciklama-aliyev-madde-madde-acikladi-77808>, 10.11.2020, (Erişim Tarihi: 09.01.2021).
- TBMM'de 4 partiden Fransa Senatosu'nun skandal Dağlık Karabağ kararına kınama, <https://www.haberler.com/tbmm-de-4-partiden-fransa-senatosu-nun-skandal-13763928-haberi/>, 27.11.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Tuncel Turgut Kerem, Karabağ'da Yaşanan “4 Gün Savaşı”nın Kısa Bir Değerlendirmesi. Yorum No: 2016/21, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/KARABAG-DA-YASANAN-4-GUN-SAVASI-NIN-KISA-BIR-DEGERLENDIRMESI>, 14.04.2016, (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

Tuncel Turgut Kerem, "Güney Kafkasya'da 2-5 Nisan 2016'da Yaşanan 4 Gün Savaşı", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 53 (2016) (ss. 301-338).

United Nations Security Council, Resolution 822, 30 April 1993; United Nations Security Council, Resolution 853, 29 July 1993; United Nations Security Council, Resolution 874, 14 October 1993; United Nations Security Council, Resolution 884, 12 November 1993. United Nations, "Security Council Resolutions -1993", <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>, (Erişim Tarihi:08.01.2021).

Yürük Betül, BM, Azerbaycan ve Ermenistan'a Dağlık Karabağ'da çatışmalara derhal son verme çağrısını yineledi, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/bm-azerbaycan-ve-ermenistana-daglik-karabagda-catismalara-derhal-son-verme-cagrisini-yineledi/1996799>, 06.10.2020, (Erişim Tarihi: 16.12. 2020).

Osmanlılarda Seyahatnâme Kültürü ve Antalya Halil Salim'in Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî İsimli Risalesi Üzerine Bir Değerlendirme

Travel Book Culture in The Ottoman Empire and an Evaluation of a Booklet Titled Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî

Mustafa Kemal Sincer¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mustafa Kemal Sincer (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
E-posta: mkemalsincer@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2765-2669

Başvuru/Submitted: 26.06.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.09.2020
Son Revizyon/Last Revision Received:
03.02.2021
Kabul/Accepted: 13.02.2021

Atıf/Citation: Sincer, Mustafa Kemal.
"Osmanlılarda Seyahatnâme Kültürü ve
Antalyalı Halil Salim'in Anadolu ve Rumeli'ye Bir
Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî İsimli
Risalesi Üzerine Bir Değerlendirme.", *Avrasya
İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries*
10, 1 (2021): 107-132.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.005>

ÖZ

İnsan yeni yerler görme ve yeni kişiler tanıma arzusunu taşıyan bir varlıktır. Bu yeni yüzler ve mekanlar görme çabasını çoğu birey, fikir dünyasını zenginleştirmenin ve özgün bir şeyler üretme gücünü geliştirmenin anahtarı sayar. Seyahat kavramı bugünkü turizm anlayışından farklı olarak değerlendirilirse, bu seyahatlerde öğrenilenlerin kağıda dökülmesiyle oluşan seyahatnâmeler de insanların, çağın önemli uygarlıklarının önemli şehirlerine yaptıkları gezileri içermelidir. 19. ve 20. yüzyıllarda seyahatnâmelerin sayısında bir artış görülmeye başlamıştır. Ulaşımın yaygınlaşması ve kolaylaşması ile basın yayın faaliyetlerinin gelişmesi bir araya gelince gözlemlenen bu artış, hem tarihçilerin hem de edebiyatçıların bu alanda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Özellikle yolculuğun esas alındığı seyahatnâmelerin 19. yüzyılın ortalarıyla birlikte neşredilmeye başladığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyıl boyunca yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde Osmanlı topraklarında artan ulaşım ve konaklama imkânları, bazı okuryazar Osmanlıları sık sık seyahatlere çıkmaya ve bu seyahatler esnasında gördüklerini kaleme almaya yöneltmiştir. Bu çalışmada bu durumun örneklerinden biri olan Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî başlıklı risale, Osmanlı'da seyahatnâme kavramı ve kısaca bu kavramın geçirdiği evrelerle birlikte değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Seyahat, Seyahatname, Anadolu, Rumeli, Dedeâğaç, Burdur

ABSTRACT

Human beings have a desire to see new places and meet new people. Most people consider this desire the key to the enrichment of their intellectual world and the progress of the power of producing genuine experiences. If the idea of travel is evaluated differently from that of tourism in the present day, the travelogues that are produced by writing the experiences of those

travels will contain the evaluations of people's travels to the cities of the significant civilizations of the century. An important increase was seen in the number of travelogues in the 19th and 20th centuries. This increase because of travel becoming widespread and the ease of transportation and progress in publishing activities led historians and the literati to focus on this field, particularly as travelogues started to be published in the mid-19th century. The improved transport and accommodation opportunities, with the help of technological developments in the Ottoman Empire, meant that some literate Ottomans began to travel more and write about their trips. In this paper, one of the examples of this situation, a booklet called *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî*, will be discussed with the development of travelogues in the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman Empire, Travel, Travel book, Anatolia, Rumelia, Dedeâğaç, Burdur

EXTENDED ABSTRACT

Human beings have a desire to see new places and meet new people. Most people consider this desire the key to the enrichment of their intellectual world and the progress of the power of producing genuine experience. If the idea of travel is evaluated differently from that of tourism in the present day, the travel books that are produced by writing the experiences of those travels will contain the evaluations of people's travels to the cities of the significant civilizations of the century.

An important increase was witnessed in the number of travel books in the 19th and 20th centuries. This increase was because travel was becoming widespread and the ease of transportation and progress in publishing activities forced historians and the literati to focus on this field, particularly the travel books that were starting to be published in the mid-19th century.

After the establishment of the Translation Office, many texts began to be translated into Ottoman Turkish. Ahmet Mermi Efendi, one of the translators of the Sultan Abdulhamid II era, translated numerous travel books at the command of the Sultan.

There have been different views on using travel books as historical sources. Travelers recorded the things that were interesting to them. Sometimes they used an exaggerated writing style and sometimes they quoted the opinions of the people who had visited a location previously. Therefore, it could be identified clearly who is talking about their own experiences and who is quoting others' opinions. If historians could distinguish the true or false information in the travel books, travel books could be used in historical studies as sources.

The improved transportation and accommodation opportunities, with the help of technological developments in the Ottoman Empire, meant some literate Ottomans began to travel more and write their evaluations of their trips. In this paper, one of the examples of this situation, a booklet titled *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî*, will be discussed with the development of travel books in the Ottoman Empire. The transcription of the text is attached at the end of this paper.

We do not have any information about Antalyalı Halil Salim, the author of the aforementioned work. It does not have classical travel book properties, and it is categorized as a booklet because of the extent of its content. The author mainly uses plain language except in a special part that sings the praises of Sultan Abdulhamid II.

Halil Salim talks about the specialties of the places he visited and the events that he lived through during his travels in his travel book, which is 23 pages long. It has to be said that 23 pages are insufficient because he talks about so many places, such as Dedeğaç, İnoz (Enez), İzmir, Aydın, Dinler-Kinler, and Burdur. The reason for this situation is that his stay in some of those places was short. Although Burdur is a place that the author passed through many times compared to other places, he did not describe it in detail.

Halil Salim's work could be classified as travel notes prepared for a newspaper rather than a travel book because it contains superficial information about the historical and geographical properties of the places he visited, yet detailed information about social life. Halil Salim also evaluated progress in urbanization, architecture, transportation, and education in the Ottoman Empire and tried to emphasize that the state was in a progressive mode. This work could be used as a source for determining the sociocultural characteristics of the cities and towns discussed in the text.

Giriş

Osmanlı Devleti zamanında kaleme alınan seyahatnâmelerin sayısı oldukça fazladır. Özellikle, 19. yüzyılda ulaşım, konaklama ve neşriyat imkanlarının artması ve yaygınlaşması, Osmanlı vatandaşlarının bir kısmının daha fazla seyahate çıkmalarına ve bu gezilerini kaleme alarak seyahatnâme türünde bolca eserler vermelerine imkan tanımıştır. Bu çalışmada, öncelikle, seyahatnâme kavramı ve Osmanlılarda seyahatnâme yazını incelendikten sonra Antalyalı Halil Salim tarafından kaleme alınan *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî* isimli risale değerlendirilecektir. Çalışmanın sonunda ek olarak adı geçen risalenin transkripsiyon metni yer almaktadır.

1. Seyahatnâme Kavramı ve Osmanlılarda Seyahatnâme Kültürü

Seyahatnâme kelimesi, Arapçada *gezmek*, *gezi* anlamına gelen *seyâhat* ile Fars dilinde *risâle*, *mektup* manasında kullanılan *nâme* sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuş ve *gezi mektubu*, *gezi eseri* şeklinde tanımlanabilecek bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.¹

Kelime anlamının dışında, seyahatnâmeler hakkındaki anlamsal yorumlamaların kişiden kişiye değişiklik gösterdiği görülmektedir. Seyahatnâme teriminin tarihsel gelişimi de farklılıklar göstermektedir. Türk, Fars ve Arap edebiyatlarında sıklıkla örneklerine rastlanan bu eserlerin, zaman içerisinde *Risâle*, *Rihle*, *Nevâdir*, *Acâyib*, *Garâyib*, *Ruznâme*, *Menzilnâme* gibi adlar taşıdıktan sonra Seyahatnâme ismini aldığı söylenebilir.² Houari Touati de 8.yüzyıldan 12.yüzyıla kadar, bilgi peşinde seyahat etmek anlamına gelen *rihle* kelimesinin seyahatnâme sözcüğünün başlangıcı olarak kabul etmektedir.³ İbn Fadlan'ın, Halife Muktedir devrinde Volga Bulgarlarına gönderilen elçi heyetinde bulunup kaleme aldığı ve gördüğü Türk boyları hakkında detaylı bilgiler verdiği seyahatnâmesinin adı da *el-Rihle*'dir.⁴ Bu eser aynı zamanda büyük Türk tarihçisi A. Zeki Velidi Togan'ın da Viyana'daki doktora çalışması olmuştur.⁵

İnsan, yeni yerler görme ve yeni insanlar tanıma arzusunu taşıyan bir varlıktır. Bu yeni yüzler ve mekanlar görme çabasını çoğu birey, fikir dünyasını zenginleştirmenin ve orijinal bir şeyler üretme gücünü geliştirmenin anahtarı sayar. Seyahat kavramı bugünkü turizm anlayışından farklı olarak değerlendirilirse, bu seyahatlerde öğrenilenlerin kağıda dökülmesiyle oluşan seyahatnâmeler de, insanların, çağın önemli uygarlıklarının önemli şehirlerine yaptıkları gezileri içermelidir. Marco Polo, İbn Batuta, İbn Fadlan ve Evliya Çelebi gibi bu alanda eserler veren dünyanın öne çıkan seyyahlarının eserleri bu bakış açısıyla değerlendirilir.⁶

1 Hüseyin Yazıcı, "Seyahatnâme", *İslam Ansiklopedisi*, c.37, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 9.

2 Mahmut Ak, "Evliya Çelebi", *Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.1, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009), 426.

3 Hamza Yakar, *Cumhuriyetten Günümüze Uygulanmış Olan İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Seyahatnamelerin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2013), 14.

4 Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010), 7.

5 Tuncer Baykara, "Ahmet Zeki Velidi Togan", *İslam Ansiklopedisi*, c.41, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 209.

6 Baki Asiltürk, "Osmanlı Seyyahları Avrupa Yolunda", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.9, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 100.

İlk dönem coğrafyacıların bir kısmının aslında birer seyahatnâme yazarı olduğunu söylemek de doğru olacaktır. 10. yüzyılda, Muhammed b.Mûsâ el-Hârîzmî'nin *Kitâbü Şûreti'l-arz* ve İbn Hurdâzbih'in *el-Mesâlik ve'l-memâlik* isimli eserleriyle, daha çok hikâye tarzı anlatımlarla başlayan bu süreç, İbn Battûta ile yepyeni bir boyut kazanmıştır. Battûta, gördüğü yerlerin coğrafi özelliklerini belirtmenin yanında, orada yaşayan insanların sosyal hayat, din ve geleneklerinden de bahsederek hazırladığı *Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâ'ibi'l-emşâr ve 'acâ'ibi'l-esfâr* adlı telifi türünün en önemli eserlerinden biridir.⁷

Osmanlı Devleti döneminde, Türklerde de bir seyahatnâme kültürü oluşmaya başlamıştır. 1506-1508 yılları arasında Çin'e varan seyahatini, *Kânûnnâme-i Hutâ ve Hotan ve Çin ve Maçin* isimli eserinde Farsça olarak yazan Ali Ekber Hıtâyî ile *Acâibnâme-i Hindistan* adlı kitabında Hindistan'a yaptığı yolculuğu konu alan Ahmed b.İbrahim et-Tokadî, Osmanlı Devleti'nde seyahatnâme türünün ilk müellifleri olarak değerlendirilebilir.⁸ Ali Ekber Hıtâyî'nin *Hıtâyînâme* olarak da bilinen eseri hem Yavuz Sultan Selim'e hem de Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur.⁹

Fransız tarihçi Nicolas Vatin, Osmanlı'da yazılan ve seyahatnâmelerin bir alt türü sayılabilecek Menâzîlnâmeler ve Gazavât-nâmeleri, kısıtlı bir resmi tarihçilik olarak gördüğünü ifade etmiştir. Vatin'e göre Evliya Çelebi'den önce seyahatnâme türünde sayılabilecek eserler Tokadî'nin *Acâibname-i Hindistan*'ı, Seydi Ali Reis'in *Mir 'âtü'l-memâlik*'i ve yazarı bilinmeyen *Vâkı'ât-ı Sultân Cem*'dir.¹⁰

Evliya Çelebi'nin 10 ciltlik *Seyahatnâme*'si ise türünün en değerli örneği olarak kabul görmektedir. Seyahatlerinin kaynağını gördüğü bir rüyaya bağlayan ve bu rüyada Hz.Muhammed'in elini öperken, yanlışlıkla "*Seyahat yâ Resûlallah*" dediğini ve Resûl-i Ekrem'in de ona "*Allah'ım, şefaati, seyahati ve ziyaret sağlık ve esenlikle kolaylaştı*" diyerek müjde verdiğini ifade eden Evliya Çelebi,¹¹ kırk yılı aşkın seyahatlerini bir kitapta toplamıştır. Çoğu anlatımında abartılar, şakalar ve hayal gücü yüksek ifadeler bulunsa da, düzgün üslubu ve gezdiği bölgeler hakkında yaptığı ayrıntılı tarifleriyle dünya çapında bir telif ortaya koymuştur.¹²

19. ve 20. yüzyıllarda seyahatnâmelerin sayısında bir artış görülmeye başlamıştır. Ulaşımın yaygınlaşması ve kolaylaşması ile basın-yayın faaliyetlerinin gelişmesi bir araya gelince gözlemlenen bu artış, hem tarihçilerin hem de edebiyatçıların bu alanda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Özellikle yolculuğun esas alındığı seyahatnâmelerin 19. yüzyılın ortalarıyla birlikte neşredilmeye başladığı anlaşılmaktadır. Yazarlar, askerler ve devlet görevlilerinin gittikleri bölgelerde yaşadıklarını anlattıkları bu seyahatnâmelere Ömer Lütfi'nin *Ümid*

7 Yazıcı, "Seyahatnâme", 10.

8 Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4 (2004), 166.

9 Ahmet Taşağıl, "Hıtâyînâme", *İslam Ansiklopedisi*, c.17, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 404.

10 Nicolas Vatin, "Bir Osmanlı Türkü Yaptığı Seyahati Niçin Anlatırdı?", *Cogito* 19 (1999), 165.

11 Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 4.

12 Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *İslam Ansiklopedisi*, c.11, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 530.

Burnu Seyahatnâmesi, Sâdık el-Müeyyed Paşa'nın *Afrika Sahrâ-yı Kebîrinde Seyahat ve Habeş Seyahatnâmesi* adlı eserleri, Şerafettin Mağmûmî'nin *Seyâhat Hâtıraları*, Ahmed Midhat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevalân*, Ali Cevad'ın *Almanya Seyahatnâmesi*, *Felemenk Seyahatnâmesi* ve *Rusya Seyahatnâmesi*, Mehmed Rauf'un *Seyahatnâme-i Avrupa* ve Ahmet Haşim'in *Frankfurt Seyahatnâmesi* isimli kitapları örnek gösterilebilir.¹³ Bunun yanı sıra yine yolculuk olarak nitelendireceğimiz Hac seyahatleri de özellikle edebi gücü kuvvetli yazarların eserleriyle karşımıza çıkmaktadır. Abdurrahman Hibri, Kadri, Mehmed Edip, Ahmed Fakih, Fevri, Evliya Çelebi ve Nabi gibi yazarların Hac yolculuklarının kaydettikleri eserleri seyahatnâme örneği sayılabilirler.¹⁴ Örneğin Abdurrahman Hibri, hac yolculuğunu kaleme aldığı *Menâsik-i Mesâlik* isimli eserinde, hac konusunda uyulması gereken dinî kuralların yanı sıra Edirne'den Mekke'ye süren yolculuk sırasında geçtiği menzilleri, bu menzillerin tarihi ve coğrafi özelliklerini de anlatmıştır.¹⁵ 1821 senesinde Tercüme Odası'nın kurulmasının ardından birçok eser Osmanlı Türkçesi'ne çevrilmeye başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid devrinin mütercimlerinden Ahmet Mermi Efendi bu süreçte padişahın isteğiyle, çok sayıda seyahatnâmeyi tercüme etmiştir.¹⁶

Zaman içinde Osmanlı devlet yöneticileri de seyyahlara kolaylık sağlanmasına çaba göstermişlerdir. Peşte şehbenderliğinden Yıldız Sarayı'na gönderilen bir şifrede, Selanik'ten Peşte'ye trenle gidecek olan Osmanlı seyyahlarının Macarlar tarafından törenle karşılanacağı ve bu törenin programı etraflıca anlatılmış, seyyâhine buna mukabil bir ziyafet verilebilmesi için şehbenderliğe üç bin florin kredi verilmesi istenmiştir.¹⁷

Osmanlı seyyahlarının yanı sıra çeşitli nedenlerden dolayı imparatorluk topraklarına gelmiş ve gördüklerini kağıda dökmüş bir çok Avrupalı gezgin de mevcuttur. Diplomatlar, hacılar, esirler, tüccarlar ve misyonerler başlıca seyahatnâme yazarları olarak görülmektedir. Bunların bir kısmı gördüklerine objektif yaklaşabilmişken, bir kısmının yazdıkları da Avrupa'daki Osmanlı algısının bir tezahürü olmuştur.¹⁸ Doğu'yu anlatan seyahatnâmeler, sade vatandaşın bilim insanlarına kadar herkes için merak konusu olmuş, bu durumu ticari ve sosyal bir fırsat görüp, değerlendiren bir anlayış ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁹ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ülkeyi ziyaret edecek seyyahlara verilmek üzere yeşil ve sarı renkli malumat kartlarının hazırlandığı bilinmektedir.²⁰ Bu kartlarla seyyahların gezdikleri yerlerde daha rahat

13 Menderes Coşkun, "Seyahatnâme", *İslam Ansiklopedisi*, c.11, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 14.

14 Menderes Coşkun, "Osmanlı Hac Seyahatnâmelerinde Hac Yolculuğu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.4, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 506.

15 Sevim İlğürel, "Menâsik-i Mesâlik", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 31 (1977), 162.

16 Ahmet Üstüner, "Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 33 (2019), 50.

17 BOA, Y.PRK.EŞA 9/104, 29 Zilhicce 1306 (26 Ağustos 1889).

18 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 179.

19 Türkan Erdoğan, "Eothen'de Oryantalizm ve Osmanlı Dünyası: Eleştirel Söylem Çözümlemesi", *Erdem Dergisi*, 66 (2014), 87-88.

20 BOA, HR.İD. 89/42, 24 Eylül 1918.

hareket edebildikleri anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, Avrupa'dan gelen bazı seyyahların gezileri esnasında Osmanlı Devleti'nce takip edildikleri bilinmektedir. Arşivde rastlanılan bir belgede, Oliver ve Broyer isimli iki seyyahın gezileri süresince gösterdikleri davranışların edebe uygun olmasından duyulan memnuniyet ifade edilmiş, bundan dolayı da onlara Fransa'ya gidecekleri zaman ikramlarda bulunulması istenmiştir.²¹

Sadece Avrupalı seyyahlar değil, çeşitli görevlerle, zorlu yolculuklardan geçerek Osmanlı sınırlarına, oradan da Avrupa'ya geçen resmi seyyah diyebileceğimiz Asyalılar da mevcuttur. Japonya Dışişleri Bakanlığı tarafından ortaya konulan Yoshida misyonu ile bakanlık görevlisinden tüccara kadar değişik mesleklerdeki kişilerden oluşan bir grup Japon, Ertuğrul gazilerini taşıyan Hiei adlı savaş gemisiyle yola çıkmışlar, Basra Körfezi'nde karaya avdet ettikten sonra, Peshavar, Tahran ve Kafkasya üzerinden İstanbul'a ulaşmışlardır. Sultan II. Abdülhamid tarafından dostça ağırlanan resmi seyyahlar buradan Avrupa'ya geçmişler ve bilgi toplama devam etmişlerdir. Bu diplomatik seyyah grubunun sunduğu rapor, Batılı dünya hakkında Japonların ilk ayrıntılı bilgileri elde etmesi açısından değerlidir.²²

Seyahatnâmelerin, tarihi birer kaynak olarak kullanılması konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Seyyahlar, gezdikleri coğrafyada kendilerince ilginç gördükleri şeyleri kaleme alırlardı. Abartılı bir anlatım tarzı kullanabildikleri gibi bazen de kendilerinden önce bölgeyi gezen kişilerin aktardıklarını da eserlerine yansıtırlardı. Bu sebeple, yazılanlardan hangilerinin görülenden farklı ifade edildiği iyi etüd edilmelidir. Doğru ile yanlış iyi bir analizle etüd edilebilirse, seyahatnâmeler kaynak açısından doğru bir kullanıma kavuşabilir.²³

Seyahatnâmeleri bir edebi tür olarak açıklayan fikirler de mevcuttur. Bu edebi türün, yazarın hikayeleştirici anlatımıyla, gerçeklerden uzaklaşmış olabileceği belirtilmiştir. Bu eserlerin, seyyahların bazı gerçeküstü tanımlamaları doğru ayırt edilebilirse, tanıtılan bölge, insanlar ve olaylarla ilgili tam doğru bilgilere ulaşılabilecek birer kaynak olacakları ifade edilmiştir.²⁴ Bu yorumdan da anlaşılacağı üzere, seyahatnâmeler tarihî bir kaynak olarak kullanılacaksa ciddi bir süzgeçten geçirilmelidir.

2. Antalyalı Halil Salim'in *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî* adlı eserinin değerlendirilmesi

Çalışmaya konu olan eser, Antalyalı Halil Salim'in yazmış olduğu *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî* isimli risaledir. Yazar hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Daha önce üzerinde yazılmış akademik bir çalışma olmamakla birlikte, yerel tarihçi Osman Koçbay tarafından, risalenin bir kısmını oluşturan Burdur iliyle ilgili bilgiler

21 BOA, HAT. 142/5913, 5 Şevval 1212 (23 Mart 1798).

22 Selçuk Esenbel, "Osmanlı İmparatorluğu Hakkında XIX. Yüzyıl Japon Seyahatnâeleri ve İstihbarat Raporları" *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.2, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 217.

23 Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1998), 25.

24 Stefanos Yerasimos, *Tavernier Seyahatnamesi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 9-10.

değerlendirilmiştir.²⁵ Fakat bu değerlendirme yapılırken kitabın yazarı olarak *Samakovlu Halil Salim* bilgisi verilmiş ve yazar Antalyalı Halil Salim ile risaleye önsöz yazan Samakovlu Halil Rüştü birbirine karıştırılmıştır.

Eser 36 sayfadır. İlk 7 sayfası *Mukaddime* olarak başlayan kitabın bu bölümünde dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid'e yönelik övgüler dikkati çekmektedir. Osmanlıların, Sultan Abdülhamid dönemindeki gelişmeler karşısında mutlu olmaları gerektiğini belirten Halil Salim, özellikle şehirleşme ve ulaşım konusundaki yeniliklerden övgüyle bahsetmiştir. Halil Salim, daha önceleri İstanbul'a on gün uzaklıkta bulunan yerlerin tren sayesinde üç güne inmesinin büyük bir modernleşme olduğundan ve geçmişte seksen evden ibaret ufacak köylerin bugün beş yüz haneli büyük kasabalara dönüşmesinden memnuniyetle söz etmiştir. Ayrıca gezdiği yerlerde eğitim alanında hissedilen iyileşmeler de bu bölümün konusu olmuştur. Yazar, önceki zamanlarda tarımdan, sanayiden ve ilimden yoksun bulunan bölgelerin birer eğitim bahçesi haline geldiğini ve binlerce öğrencinin buralarda eğitim gördüğünü belirtmiştir. Yazdığı risaleyi eğitim bahçesinde kıymetsiz bir yaprak olarak gördüğünü söyleyen Halil Salim, mukaddimesini Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bedû goftem ki müşgî ya abîrî / Ki ez bûy-i dilâvîz-i tu mestem / Be-goftâ men gilî nâcîz bûdem / Velîkin müddetî bâ-gül nişestem*²⁶ mısralarıyla bitirerek, kitabının büyük edebiyatçılar tarafından kabul görmesini umduğunu belirtir.

Mukaddime kısmının ardından, Halil Salim'in dostu Samakovlu Halil Rüşdü Bey'in²⁷ yazdığı önsöz bölümü gelmektedir. Halil Rüşdü Bey, Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında çok geliştiğini anlatarak takrîzine başlamıştır. O dönemde eğitim gören çocukların geçmiştekilere göre daha şanslı olduklarını, coğrafya ve tarih bilgilerine daha kolay ulaşabildiklerini ifade etmiş, bu ilerlemelerin de Sultan II. Abdülhamid'in inayetiyle başarıldığını vurgulamıştır. Yazısının yaklaşık dört paragrafını padişahı övmeye ayıran Halil Rüşdü, Halil Salim'in kitabının vatana ve millete faydalı bir eser olacağına inandığını ifade ederek sözlerini tamamlamıştır.

Antalyalı Halil Salim Bey, 1891 yılının Nisan ayı başında İstanbul'dan trenle yola çıkmıştır. Tren yolculuğu sırasında yolcularla sohbet ettiğini belirtmiş fakat hangi konuları konuştuklarını açıklamamıştır. 20 saatlik bir yolculuğun ardından Kuleliburgaz'a²⁸ ulaşmıştır. Burada bir sonraki treni beklemek üzere bir otele yerleşmiş ve dinlenmeye koyulmuştur.

Yolculuğunun asıl hedefi olduğu anlaşılan Dedeâğaç'a varan Halil Salim, orada bulunan ve

25 Osman Koçtbay, "Samakovlu Halil Salim Bey'in Hatıralarında Burdur", https://www.academia.edu/26398715/SAMAKOVLU_HALI%C4%B0L_SALI%C4%B0M_BEYI%C4%B0N_HATIRALARINDA_BURDUR, Erişim 31 Mart 2020.

26 Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistan adlı eserinden alınan bu satırlarda şair kendisine uzatılan bir kile, "Güzel kokundan mest oldum, misk misin amber misin?" diye sorar ve kilden "Ne miskim, ne amberim. Sıradan bir toprakken gülle arkadaşlık ettim" cevabını alır.

27 Halil Rüşdü, *1877-1878 Osmanlı- Rus Seferinde Osmanlı Kumandanları* isimli Fransızca'dan tercüme ettiği kitabın önsözünde kendisini bu imzayla tanıtmıştır: Dersa'âdet Mekteb-i İ'dâdî-i 'Askeriyesi Müdür Muavini ve Ders Nazırı Kolağası Halil Rüşdü. Ayrıca, incelenen *Anadolu ve Rumeli'ye Küçük Bir Seyâhat yahud Her Yerde Terakî* isimli eserin son sayfasında Halil Rüşdü Bey'in *Müttehem Pederin Müttehem Oğlu* isimli romanının yakında Kitabçı Avadis tarafından neşrolunacağı bilgisi verilmektedir.

28 Bugünkü adı Pythio. Yunanistan'a bağlı bir sınır köyü.

mülkiye idadisinde öğretmen olduğunu söylediği bir akrabasının yanına yerleşmiştir. Dedeâğaç'ta bu akrabasıyla birlikte hükümet dairesine giderek, mutasarrıf ve hâkimle görüştüğünü anlatan Halil Salim, gayet yetenekli ve bilgili bulunduğunu ifade ettiği bu kişiler üzerinden Sultan II. Abdülhamid yönetiminin kalitesini yurdun her yanına yaymış olduğunun bir örneğine şahitlik ettiğini yazmıştır. Daha sonra öğretmen olan akrabasının okulunu ziyaret etmiş, orada birkaç derse katılarak öğrencilerin durumunu gözlemlene şansı bulmuştur. Özellikle Ermeni, Rum ve Katolik öğrencilerin dahi Türkçe kitapları kolaylıkla okuyabildiklerini belirtmiş ve verilen eğitimin düzeyinin iyi olduğuna dikkat çekmiştir.

Halil Salim, üç gün kaldığı, Edirne vilayetinin sancaklarından biri olan Dedeâğaç'ın askeri açıdan önemli bir noktada bulunduğunu ve bu sebeple askeri birliklerle depoların şehirde var olduğunu anlatmıştır. Deniz yoluyla İzmir ve İstanbul'a ulaşım sağlandığını ifade etmiş, yeni yapılacak bir limanın haberini aldığını ve bu limanın şehrin ticari hayatıyla birlikte servetini arttıracak olduğunu belirtmiştir. Trenin bölgedeki varlığının da Dedeâğaç açısından son derece faydalı olduğunu yazmıştır.

Başka bir akrabasını görmek için vapurla İnoz²⁹'a geçen Antalyalı Halil Salim Bey, fırtınalı bir havada, bir yelkenli kayığıyla yaptığı yolculuğun zor geçtiğini belirtmiştir.

İnoz'un kıyılarının Meriç Nehri'nin getirdiği kum ve çamurlardan ötürü bataklığa dönüştüğünü ve bunun da sivrisineklerin çoğalmasına neden olduğunu³⁰ belirten Halil Salim, bu bataklığın kurutulmasının ve İnoz ile Dedeâğaç arasında bir yolcu vapuru konulmasının, İnoz'un kalkınmasında önemli bir rol oynayacağını ifade etmiştir.

Ertesi gün şehri gezmeye başlayan Halil Salim, Cenevizlerden kalma kaleyi ziyaret etmiştir. Kalenin etrafında bulunan heykellerle ilgili bilgi almaya çalışmış ama muvaffak olamamıştır. Ardından şehrin büyük camisini gören ve tarihini araştıran Halil Salim, caminin Fatih Sultan Mehmet zamanında kiliseden dönüştürüldüğünü ve Sultan II. Abdülhamid tarafından da yeniden onarımdan geçirildiğini anlatmıştır.³¹

İnoz'un tarihçesinden bahseden yazar, Sultan Murad Hüdavendigâr'ın Edirne tekfurunu yendiği Sazlıdere Savaşı esnasında, tekfurun canını zor kurtararak İnoz'a sığındığını belirtmiştir. İnoz, önceleri önemli bir yerleşim yeri iken yaşadığı bazı sorunların etkisiyle ve trenin Dedeâğaç'a gelmesiyle nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmiştir. Halil Salim, İnoz'un yollarının padişahın büyük yardımıyla yeniden düzenlenmesiyle şehrin tekrar renklendiğini belirtmiştir. Aynı zamanda İnoz'a bağlı Yenice köyünün suyunun şifalı olduğu ayrıca bölgedeki su testileri ve küplerinin Avrupa'da çok rağbet gördüğü de anlatılanlar arasındadır.

29 Bugünkü adı Enez. Edirne'nin Meriç Nehri'nin Ege Denizi'ne döküldüğü noktadaki ilçesi.

30 Hâlâ aynı sorun devam etmektedir.

31 Ayasofya Camii. Semavi Eyice'nin İslam Ansiklopedisi'nde verdiği bilgiye göre 1455'te fethedilen Enez'deki büyük kilise Fatih Sultan Mehmed tarafından camiye çevrilmiştir. Günümüzde duvarlarının bir kısmı durmasına rağmen mimari niteliğini yitirmiş durumdadır. Semavi Eyice, "Ayasofya Camii" *İslam Ansiklopedisi*, c.4, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 218.

İnoz'da iki gün kalan Halil Salim, buradan tekrar Dedeâğaç'a gitmiş, oradan da *Semiramis* isimli gemiyle İzmir'e hareket etmiştir. İzmir'e ulaşınca *Hamidiye* oteline yerleştiğini belirten Halil Salim, Kordon'a yaptığı gezi ve gördüklerini anlatarak eserine devam etmiştir. Kordon'da karşılaştığı bir ahbabıyla, Ramazan ayı olması dolayısıyla iftar yaptığını, ardından tekrar Kordon'a gelerek, gece boyunca yaptığı gözlemlerini anlatmıştır.

Bir sonraki gün Dinler-Kinler³² yolculuğuna çıkmak üzere şehirden ayrılmıştır. Yolculuğu boyunca tren *Seydi Köyü, Torbalı, Aya Soluk, Aziziye, Balatçık, Elbeyli, Karapınar, Değirmencik* duraklarından geçerek Aydın'a ulaşmıştır. Aydın'da bir gün kalan yazar, şehrin merkezi ile ilgili bilgiler sunmuştur. Şehrin evlerini saran portakal ve incir bahçelerini anlatan Halil Salim, *Sabuni Helvası* adı verilen Aydın'ın meşhur lokumundan da bahsetmiştir. Ertesi gün *Serçe Köyü, Umurlu, Köşk, Çifte Kahveler, Sultanhisarı, Akça, Nazilli, Kuyucak, Kurşunlu, Ortakçı, Saray Köyü, Goncalı, Böcülü, Kocabaş, Kızılkahlık, Başçeşme, Çardak, Avcılar ve Südleç* istasyonlarından geçen trenle Kinler kasabasına geldiğinden bahseden müellif, burada bir gece kalmış ve ardından kiraladığı bir arabayla Konya vilayetine bağlı Burdur sancağına doğru yola çıkmıştır.

Halil Salim'in bu gezisinde en uzun kaldığı şehir Burdur olmuştur. Yaklaşık 1 ayını geçirdiği bölgenin tarihi ve coğrafi özelliklerini kısaca anlatan yazar, Burdur Gölü'nü tanıtmış ve bu gölde neden hiç balık yaşamadığı açıklamıştır. Burdur il merkeziyle ilgili detayları anlatan Halil Salim, Burdur'a has *Burdur Alacası* isimli kumaşı, meşhur Kalender Dede'nin türbesinin bulunduğu mevlevîhâneyi, Büyük Câmî'yi ve *Çehârşenbe* adı verilen mesfire alanını okuyucularına ifade etmiştir. Risâlesinde en uzun bahsettiği anısı Burdur'da kaldığı süreçte katıldığı bir düğün ve o düğünde uygulanan şehre has gelenekleridir. Halil Salim'in anlatımına göre, gelin evinden at arabasına bindirdikleri gelini dualar eşliğinde güveyin evine getirirler. Düğün akşamı damat evinde verilen zıfaf yemeğinde, güvey elinde içi doldurularak pişirilmiş bir tepsi kuzuyla davetlilerin yanına gelir, davetliler kuzudan birer parça yedikten sonra güvey gitmek için izin ister, eğer misafirler izin verirse gider, izin vermezlerse onlarla birlikte sabah kadar oturur. Halil Salim güveyin durumuna acıdığını ifade ederek, yenilen kuzudan hemen sonra misafirlerin onayını aldığını ve güveyi evine gönderdiğini yazmıştır.

Düğünden birkaç gün sonra katıldığı ve üç gün devam eden yağmur duâsını ve duânın tutmasıyla on yedi gün süren yağmurdan bahseden Halil Salim, ardından İstanbul'a hareket ettiğini belirterek, eserine son vermiştir.

3. Sonuç

Hakkında bilgi sahibi olmadığımız yazar Antalyalı Halil Salim Bey'in, *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî* isimli eseri, klasik bir seyahatnâme özelliği taşımasa da içerik açısından risâle adını vereceğimiz bir kitap olarak görülmektedir. Dönemin

32 Burasının tam olarak hangi ilçe veya köy olduğu anlaşılamamıştır. Yerel tarihçi Osman Koçbay burayı Dinar olarak ifade etmişse de Dinar'ın eski isimleri arasında Dinler-Kinler yoktur.

padişahı Sultan II. Abdülhamid Han'a yaptığı ağdalı övgülerin bulunduğu bölümler dışında yalın bir dil kullanmaya özen göstermiştir.

Halil Salim, gezi notlarını toplam 23 sayfada anlattığı eserinde, gördüğü yerlerin özelliklerine yer verdiği kadar yol boyunca yaşadığı olaylara da yer vermiştir. Bir seferde Dedeagaç, İnoz (Enez), İzmir, Aydın, Dinler-Kinler ve Burdur'u anlatmaya çalıştığı bu eserin, birçok bölgeden bahsettiği halde sayfa hacmi açısından yetersiz olduğunu söylemek gerekir. Bunda İzmir, Aydın ve Dinler-Kinler'de çok kısa süre kalmasının da etkisi olmuştur. Yine de İnoz'u anlattığı kısımda sadece tanıtım yapmakla kalmayıp bölgenin daha da gelişmesi için önerilerde bulunduğunu belirtmek gerekir.

Yazar, gördüğü şehirler ve kasabalar içerisinde en fazla kaldığı yer olan Burdur'la ilgili dahi çok ayrıntılı bilgilere girmemiştir. Halil Salim, gittiği yerlerin tarihi ve coğrafi özelliklerinden yüzeysel olarak bahsetmesi, iklimsel özelliklerini neredeyse hiç anlatmaması fakat beşeri ve sosyal hayata dair bilgiler vermesi açısından seyahatnâme mantığından daha çok, gazete için hazırlanan gezi notları kıvamında bir eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin şehirleşme, mimari, ulaşım ve eğitim alanlarında yaşadığı gelişmeleri de değerlendiren Halil Salim, devletin bir ilerleme içinde olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî* isimli bu eser, içinde geçen şehir ve kasabalarla ilgili coğrafi bir kaynak olarak kullanılması zor olmakla birlikte, beşeri ve sosyal özelliklerin anlatımı açısından değerlendirmeye alınmaya değer bir çalışma olarak nitelendirilebilir.

EK

**Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat
Yâhud
Her Yerde Terâkkî**

**Muharrîri
Halil Salim**

Kıt'â

**Ey Rabb-i Vâhid! Hazreti Sultân Hamîd'in
Et ömrünü çok, hâhişini hün-i telakkî;
Çün sâye-i irfân ve kemâlinde hakikat:
Berk-i urumdadır gün gibi “Her yerde terakkî”**

Ma'ârif Nezâret-i Celilesinin ruhsatıyla tâb' olunmuştur.

**Konstantiniyye
İstapan Matba'ası 'Atik Zabtiye Sokağında Numero 63
1308**

Sâhib ve nâşiri: Kitabçı Avadis

Mukaddime

Cenâb-ı Hak pâdişâh-ı terakkîperver ve tâcidâr-ı muâdelet-guster şehriyâr-ı 'âli't-tebârü's-sultân ibnü's-sultân'üs-sultân el-Gâzi Abdülhamid Hân-ı Sâni efendimiz hazretlerini ahirü'z-zaman serîr-i şevket-mesîr saltanât-ı seniyyelerinde berkarâr buyursun amin.

'Asr-ı celîl mamûriyet-i delîl şehriyârlarına gıbtabahşâ-yı cihândır. Cülûs-ı mesâdet-i me'nus-ı hümâyunlarına devlet-i ebed müddet-i 'Osmaniyyenin ma'nen ve maddeten mukaddime-i terakkîyâtı addolunsa bî-hak-ı şâyândır.

'Osmanlılar nasıl müftehir ve bahtiyar olmasınlar ki zât-ı hazret-i şehriyarlarının vücûd-ı akdes-i hümâyunları bu millet-i muazzama-i İslamiyye için bir bahşâyîş-i Rabbâniye, bir mevhibe-i celîle-i sübhâniyedir!

Müddet-i kalîle zarfında memâlik-i şâhânelerinin her tarafı tesisât-ı mütevâliye, mekâtib-i 'âlîye ile incila-bahş-ı fûnûn ve mârifet, pirâyêsâz-ı 'ilim ve san'attır. İşte bu. O 'asr-ı terakkîdir ki tarih-i 'Osmanimizde bir mevkî'-i 'âlî ihrâz, bir serlevhâ-i mümtaz teşkîl idecekdir.

Bu, o ‘asr-ı terakkî değil midir ki menbâ-ı fûnûn ve mârifet olan İstanbul’a on günlük bir yol vâsîtâ-i sür‘at ve târik-i suhûlet olan şimendiferle üç güne tenzîl idildi. İhtiyâr-ı beşeriyyeye ve istikbâlde zuhûru melhûz bulunan kaht ve mesâib ve hatre bu sûretle galebe ve zafer çalındı.

Bu zaman ya nasıl zaman-ı terakkî olmasun ki seksen hâneli ufacak bir köyün bugünkü günde beş yüz hâneyi şâmil bir kasaba haline girdiği, sanâyî‘ ve zirâ‘atten mahrum, ‘ulûm ve mârifetten bîhaber olan yerlerde medreseler, mektebler küşâdıyla bu dakika zarfında maârif bahçesine döndüğü, binlerce talebenin bir şevk ve arzu ile dârü’l-maârif olan bu yerlerde çalıştıkları çeşmân-ı meserretle görülmektedir. Bu ‘abd-ı âciz ve bende-i nâcizleri dahi bu sefer Anadolu ve Rumeli’ye vukû bulan bir küçük seyâhatim esnasında mücerret terakkîyât ve muvaffakiyât-ı celîle-i hazret-i pâdişâhiden olup vâsıl olduğum şehir ve kasabalarda enzâr-ı müfehâretime çarpan tesisât-ı ‘âlîye ve inşaât-ı mütevaliyeden bazısının bir his u şâdi ile tahrîrine şitâb ve Anadolu ve Rumeli’ye Bir Küçük Seyâhat-yâhud Her Yerde Terakkî nâmıyla bir esercik neşrine cür‘et-yâb oldum.

Bu gülşen-i maârifde gerçi eserciğimin yere düşmüş ve bi-zâ‘asızlığım tesîrinden sararmış kıymetsiz bir yaprak olduğunu biliyor isem de asıl cây-ı istinâdım olan Şeyh Sadi rahmetullah-i ‘aleyh hazretlerinin:

Bedû goftem ki müşğf ya abîrî
Ki ez bûy-i dilâviz-i tu mestem
Be-goftâ men gilî nâçîz bûdem
Velikin müddetî bâ-gül nişestem

Kıt‘â-i hakikat-beyânının mazmûn-ı latîfidir ki letâfetsiz eserciğimin o bahçe-i pür-feyz ve terakkînin tuğrâb-ı kemâlâtı ve erbâb-ı kalemin büyüklerce bedâyî-i ezhâr-ı edebiyatı arasında şâyân-ı kabul buyurulacağına ümîdvârım. Binâenaleyh mübtedilikle beraber ilk mahsûl-ı ömrüm olan şu eser-i hiçide tesâdüf olunacak hatâyânın dâmin-i af ile mestûr buyurmalarını karin-i kirâm hüzerâtından temennî iderim.

Antalyalı: Halil Salim

Birâderim Halil Rüşdü Beyefendinin ihdâ buyurdıkları takrîz-i ‘âlidir.

Şu kemâlathane-i nev‘-i beşerde her gün, her saniye müsâdif-i enzâr-ı mübâhat olan âsar-ı terakkî, seyâle’ül-gütrikî gibi maşrıktan mağrîbe kadar tesîr u tesîr ettiği mahalli müstağrik-i feyz ve irfân eylemektedir. Böyle bir hâl-i mücib-i iftihârın sebep-i husûl-i yegânesi pâdişâh-ı ‘asker-perver ve şehinşâh-ı muâdelet-guster velînimet-i bi-müntemiz zillullâh-ı şefîk-i pür-merhametimiz hâkân-ı bi-medâni es-Sultan el-Gazi Abdülhamid Hân-ı Sâni efendimiz hazretlerinin sarf buyurdıkları inâmat ve ihsânât-ı cihânderecât-i hilâfet-penâhileridir. Evet, bugünkü günde memâlik-i mahrûsâ-i şâhanelerinde müteaddid mekâtib küşâd ve o mekâtibe devam eden şâkirdânın vesâit-i tahsîliyelerini teshîle bâdi esbâb-ı lâzîmenin ihzâr ve tesvîyesini enzâr-ı mukarrem-nesâr hüsrevânelerinden istibâd buyurmamakta oldukları berâhim-güsire ile müsbettir.

Şu bulunduğumuz zaman feyz-i iktirândan yedi sekiz sene evvelleri mekâtib-i ibtidâ'iyeye devam eden bir çocuk bugünkü günde rüşdiye veya daha 'âlfî mekâtibtan birine devam eylemektedir. Bundan dokuz on sene akdem küçük bir hesap kitâbın mevâd-ı münderecesini anlamaktan 'âciz olan bir sabî şu zamanda mesâil-i cevriyeyi hâl ile meşguldür. Evvelleri dünyasını gözünün gördüğü daire-i mahdûdeden ibaret olduğu zannında bulunan bir vatan yavrusu şu 'asırdaki mufassal coğrafyalar kırâatiyle dünyasının neden ibâret idüğünü pek güzel anlamış kütüb-i târihiyye sayesinde ahvâl-i 'âleme kesb-i vukûf-ı tam eylemiştir. Bu terakkîyât-ı alelâlim sebep-i husulü ancak zât-ı şevketmeâbları değil de kimdir? Şübhe yok ki âfitâb-ı himem-i gayretleri râbi-i meskûnun en pinhan köşelerini bile tenvîr eylemekte düçâr-ı müşkülât olmuyor.

Pâdişâh-ı avâlimpenah efendimiz hazretlerinin yevm-i cülûsu meyamin-i me'mûz cenâb-ı zillullâhilerinden bu ana kadar vâsıl-ı 'âlîyyin olan feyz ve terakkî hangi bir bendesinin fikrini tevsi' ve tezyîn etmemiştir? Hurşid-i teşvik ve tergiblerinden istinârede kim tekâsül göstermemiştir? Sâye-i şâhanelerinde hangi bir fert hayat ve istirahatını temin eylemekte suûbet çekmiştir? Hayat ve vücutları vatan-ı mukaddesimizin her köşesinde pirâye-bahş-ı saâdet olan pâdişâhımızın en âmat ve ihsânâtından hisse-mend olmamış hiçbir kimse yoktur. Herkes zât-ı şâhanelerine karşı tarz-ı şükran mecbûr ve medyûn kalmış ve kalmaktadır.

İşte refik-i şefik-i necibim Halil Salim beyefendinin "Tehaddis-i nîmet-i pâdişâhi" olarak tahrîr buyurdıkları şu kitâb-ı fevâid-i nisâb, terakkî-i hâzırânın bir müret-i mücellâ-yı intibâhı 'adedilse sezâ ve ihrâdır. Gerek usûl-ı tertibinde ve gerekse tahrîr ve ifâdesinde selâmet ve belâgat mündemic olan bu mahsûl-ı nevbahar cidden şâyân-ı mütâlâa ve mücib-i istifâde ve istifâzedir. Her bir harfî terakkâ-i hâzırâyâ dâl, her cümlesi teşvikât ve tergibât-ı pâdişâhiye misal olan bu eser-i neveziminin kütübhâne-i millîmizi tezyîn eyleyeceğine şübhe yoktur. Çünkü isminden dahi istidlâl olunacağı gibi mevzû-ı fûnûn ve maârifin şehrah-ı terakkîde hatve-i cesîme ile ilerlediğinden bahs ve mütâlâanın ezhanını tenvîre bâisdir.

Malûm-ı 'âlfidir ki bir eserin derece-i makbuliyeti usûl-i kitâbette dahil olduğu halde istifâde-i 'ammeyi mücib olmasıyla mütenasiptir. Bir eser ne kadar mükemmel ne kadar müvezzeh olsa yine makbuliyetine hizmet eden esbâb-ı müessere, o eserin belîğ ve müfid olmasından ibârettir. Halbuki bu kitab için lazım gelen mezâyâ ve fesahâtle mâlâmâl olduğundan rağbet-i 'ammeye mazhariyyetle herkesin indinde bir mevkî-i mümtez ihrâz eyleyeceği tabîdir.

Mutâlâasıyla tâb'ı karîne kelâl vermeyen bu eser-i fevâid-i güsterin muharrer-i gayurini şu muvaffâkiyet-i alelâlimden dolayı -hasbelahud ve'l insaniye- tebrik ve muvaffâkiyetini cenâb-ı vahibü'l 'âmâl hazretlerinden tazrî ve niyâz ile hitam-güftar eylerim.

Samakovlu Halil Rüşdü

Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî

1307 senesi Martı evâhîrinde idi, ki alaturka gece saat ikide Edirne katarı vâsîtâ-i hareket ve sür'at-i âzimetimiz oldu. Tren serfyyülcereyân bir nehir gibi kesb-i sür'at etmekte idi. Hareketimiz gece olduğundan katarın uğradığı mevki'ler layıkıyla görülemiyordu. Yalnız mevki'ler kendilerini tenvîr eden havagazları vâsıtasıyla ru'iyet olunabiliyordu.

Hava ekser mahallerde bulutlarla mestûr idi. Bârân, semânın kesbettiği hâl-i zulmet-i iştimâlden me'mul idi. Yolda uyku uyunamayacağı tabî olduğundan mevki'de bulunan yolcu arkadaşlar ile musahabeye koyulduk. Tren bu sırada "Kumkapı, Çorlu, Lüleburgaz, Babaeski, Pavli" gibi mevki'lere uğramakta ve hareketi mevki'lerden çalınan çanlardan anlaşılmakta idi.

Gece saat on idi, ki semâ gâyet saf ve berrak ve mâî bir deniz hâlini almış idi. Sabahın vürûdunu horozların tagannîsi ilan etmekte ve şafak denilen fecr-i sâdik sökmekte idi; Tren birdenbire turdu. Rumeli'ye ilk seferim olduğundan nereye geldiğimizi bilmiyordum. Yol arkadaşlarıma su'âl ittim. "Burası Kuleli Burgaz'dır. Gideceğiniz mahal ayrı olduğundan şimendiferiniz de ayrıdır." dediler. Çabucak trenden inip eşyâmı mevkiye getirip bıraktım. Biraz uykusuzluğumu kestirmek için yatacak bir yer aradım. Bir küçük çocuk bana pişrev oldu. Bir otele nâzil olduk. Burada uyumuş kalmışım. Uykuda iki kulağıma "Gidiyoruz! Gidiyoruz!" sesleri gelmekte idi. Gözlerimi açtığım esnada, şimendiferin vürûdunda beni kaldırması için kendisine tenbih ettiğim garsonu başucumda buldum. Hemen giyinip otel sahibi ile hesabı gördükten sonra bileti aldım. Katar bizi "Dedeâğacı"na doğru götürmekte idi. Bu sırada "Dimetoka, Farecik gibi birtakım kasabalara uğruyor; beşer, onar dakika tevakkuftan sonra yine yoluna devam idiyordu. Gündüz olmak münasebetiyle her taraf gözden geçiyordu. Cenâb-ı Hakk'ın bu yerlere ihsân ettiği türâb "Meriç" nehrinin tuğyânıyla bütün su içinde bulunuyordu. Rengarenk tarlaların bu havali-i makbule ve mütemeddineye verdiği manzarayı çayır ve çimenler, düz ovalar, münbit mahaller bir kat daha tezyîn idiyordu. Rû-yı semâ dahi o derece müstağrik-i letâfet idi, ki güya 'arz ve semâ yekdiğerine nazar-ı rekâbetle bakmada idiler! Her yer bahara gark olmuş. Arazi sûbesü ekinlerle tolmuş idi. Heyhat ki şimendiferin sür'at-i hareketi bu manzara-i dilârâyı gözden kaybediyordu! Saat sekiz idi, Dedeâğacı'na geldik; ben şimendiferden indim.

Dedeâğacı

İstasyon şehrin on dakika haricinde bir mesâfede olduğundan eşyâmı bir hamala vererek doğruca akrabadan birinin hânesine müteveccihen hareket itdim ve orada misafir kaldım. Bâ'de'l-mülâkat çarşı ve mahallâtı gezmeye çıktım. Etrâf ve eknâfi nazar ve temâşâdan geçiriyorduk. Her ne tarafa baksam nazarıma yeni ve kargir bina ve dükkanlar tesâdüf idiyordu. Ahâli bir taraftan mesâkin, dükkan, mağaza, gazino gibi ebniye inşâsına hevâhişşer olduğundan 'amele ve fenn-i mi'mârîde kesb-i rüsûh ve mahâret itmiş olan ustalar o hâhiş ve tasavvurâtı kuvveden fi'le getirmek için kemâl-i ciddiyetle çalışmakta idiler. O günü bu manzarayı temâşâ ve oranın en mükemmel gazinolarının birisinde ârâm ve istirahatından sonra misafiri bulunduğum hâneye,

müterakkî bir 'âlem-i tâ'yiş temâşâsından mütehasıl-ı sürûr ile 'avdet itdik. Ertesi günü daire-i hükümete doğru gittik. Hükümet dairesi sahile karib ve gayet latif bir manzarayı hâvî olup 'asr-ı celîl-i me'muriyete delîl Cenâb-ı Cihân-bânide mutasarrıf lâhak saâdetli Bahaddin Beyefendi'nin gayret ve himmetleriyle pek 'âlî ve pek dilnişin bir sûrette müceddiden inşâ ettirilmiştir. Akradan olan zât-ı muhterem ile mutasarrıf ve hakim beyefendilerin daire-i mahsuslarına gidilip kendileriyle görüşüldü. Gerek mutasarrıf ve gerekse hakim beyefendilerin hâl ve etvâr-ı nezaket-i şîârieleri kendilerinin bir büyük haseb ve nesebe mâlik olduklarını 'ilân ve tebşîr idiyordu. Saâdetli mutasarrıf beyefendi fûnûn-ı siyasiye ve politikada ibrâz-ı meleke ve mahâret itmiş ve elyevm lisân-ı umumî hükmünde bulunan lisân-ı Franseviyi harikulâde bir surette tekellüm itmekde bulunmuş idiler ki bu akıl ve zeka ve fikr-i 'ulvîleri orada bulunan me'murîn ve ecnebîlerin dahi takdirâtını mûcib olmakda idi.

İşte pâdişâh-ı meâlî-i girdâr ve şehriyâr-ı maârif-neşâr es-sultân ibnû's-sultânü's-sultân el-Gâzi "Abdülhamid Hân-ı Sâni" efendimiz hazretlerinin gıpta-bahşâ-yı cihân denmeye bihakk-ı şâyân olan 'asr-ı cemîl fuyûzât-ı delîl tâcidârilerinde memâlik-i şâhânelerinin her tarafı şems-i ma'ârifle tenvîr idilmiş ve bu arazi-i ma'ârifte neşv ü nemâ bulan ehli kalem ve ashâb-ı irfan gayret, hamîyyet, şeca'at, fitrat, gibi evsâf-ı memduheleriyle yar ve ağıyarı engüşt bir dehân-ı hayret bırakacak nice asâr-ı naf'ıa vücûda getirmişlerdir.

Ecanib, ehli İslamda müşâhede eyledikleri şu zaman-ı terakkîye nazar-ı ibret ve taaccüb ile bakmakta ve bunu da pâdişâh-ı ma'ârif-i iktinah ve şehriyâr-ı avâlim-penâh efendimiz hazretlerinin mücerred Cenâb-ı Hallâk-ı Kerîmin te'yîd ve te'mîn-i şevket ve şân ve tevsî' ve tevfir-i mülk ve millet-i 'Osmaniyan için halk buyurulmuş bir pâdişâh-ı 'âlî-i himmet ve bir tâcidâr-ı zi kıymet olduğuna hükmetmekle vâsıl-ı serhad-i hâkikat olabilirlerdi.

Biz o günü devâir-i mülkiye ve 'askeriyeyi nazar-ı mefharetden geçirdikten sonra mahallemize 'avdet itdik. Akradan olan zâtın Dedeâğacı'nda küşâd buyurulan mekteb-i idâdî-i mülkiyede dürûs-ı muhtelif mu'allimi bulunması vesilesiyle irtesi günü mektebe gittik. Mekteb kapısı üzerine:

(Muhtelit Mekteb-i İdâdî-i Mülkî)

İbâresi muharrer bir levh tâ'lik idilmiş idi. Biz buradan mekteb müdirinin odasına girdik. Mekteb müdiri "Mehmet Ali" Bey nâmında genç, zeki, edip bir zât-ı 'âlî-kadr olup Fransız lisanını kemâl-i selâsetle tekellüm idiyorlardı. Hatta gemiciliğe dair bir kitabın tercümesine hâme-i keşide-i belâgat olmuşlardı. Ders zamanı muallimle beraber dershanenin birine girdik. Burada birinci sınıf şâkirdânı bulunuyormuş. Yevm-i mezkûrede birinci dersleri tarih olduğundan biz de ona tesadûf itdik. Hocaları şâkirdândan birini tahta başına kaldırıp Ertuğrul Gazi hazretlerinin cedd-i 'âlîleri bulunan Süleyman Şah bin Kaya Alp'in Maveraünnehir'den Memâlik-i Rûm'a ne sebeble tevcîh-i satvet buyurduklarına, Âl-i Selçukiyeye ne yolda mu'âmele iderek Devlet-i 'Âliyye-i 'Osmaniyeyi teşkîl itdiklerine dair irâd itdiği su'allere mumâileyh efendi bir sûret-i serbestanede münâsip cevablar verdi.

Onu müte‘akib tahta başına kalkan efendilerle birinci efendinin verdikleri cevablar takdîr ve tahsîne layık bir halde idiler.

İkinci derste ikinci sınıfa dâhil olduk. Burada dahi Fransızca gramer dersine tesâdüf itdik. Onların da ayrı ayrı Fransızca’nın tahsîli için kemâl-i arzu ile çalışmakta olduklarını ve Fransızca ortograf ve mükâlemelerinin fevke’l-‘ade olduğunu takdîr ve tahsîn iderek müşâhede eyledim. Henüz mektebe yeni duhûl iden İslam, Ermeni, Rum, Yahudi gibi milel-i muhtelifeden müteşekkil ve muhtelîf bulunan sınıfa dâhil olduk. Kimisi resim yapmakda, kimisi Türkçe ibâre okumakda idiler. Ressamların çîre-i dest-i maharetleri hakîkaten sezâvar-ı tahsîn idi. Bâhusus üç, dört ay zarfında Rum ve Ermeni ve Katolik dinleriyle mütedeyyin olan şâkirdân efendiler dahi Türkçe kitapları kemâl-i serbestiyle okumakda idiler. Biz bu dersten dahi çıktuktan sonra artık hanemize ‘avdet itdik.

Edirne vilayetinin sancaklarından biri olan “Dedeğacı” Rumeli’nin en mühim, en mu’tenâ bir iskelesidir. Şehir, leb-i deryâda kâin olub gayet güzel bir manzarayı hâizdir. Suyu ve havası oldukça güzeldir. Bahren “İzmir” yani “Adalar Denizi”ne “Dersaâdet”, “Selanik” taraflarına posta ve şubeler olduğu gibi berren dahi şimendiferle “Edirne” taraflarına ve “İstanbul”a gidilir. Hükümet dairesi karfesinde ve sahilde muntazam bir fener yapılmıştır. Bu fenerin fanusu bulunduğu mahalde resmetdiği daire-i müzeyyâ ile her tarafı ziyâdar edip gemilere rehber-i necat oluyor.

Şimendiferin inşâsı bu şehir-i şehirin bâdî-i cesâmet ve şetâreti olmuşdur. Burası askerlik nokta-i nazarında dahi pek ehemmiyetli olub devâir-i ‘askeriyye ve debboylar bulunmaktadır. Buraya rıhtım inşâ olunacağını ma‘al-memnukiye haber aldım. Filhakika bu şehre rıhtım inşâ edilirse emtia nakli kesb-i suhûlet ideceğinden şehrin servet ve mâ’uriyeti bir kat daha tezâif eyleyecektir.

Bu şehir-i latifede üç gün kaldıktan sonra –akrabadan birini görmek için- mülhâkatından bulunan “İnoz” kazâsına gitmeye niyet itdim. Hebûb eden bora sath-ı deryâda şiddetli fırtına husûle getirerek hükmünü icrâdan geri durmuyordu. Şarılıtıyla uyumak kâbil olmayan deniz dalgaları sahile çarpdıkça kulûb-ı beşerde rikkat-i tevlîd idiyordu. Husûle gelen fırtına sebebiyle vapurlar üç gün lengerendâz-ı selâmet olamadılar. Dördüncü günü hava biraz kesb-i sükûnet etti. Vapurlar geldi. Biz de niyetimizi icrâya karar verdik.

İnoz kazasının Dedeğacı’na bahren muvasalası yelken kayıklarıyla olduğundan gündüz saat üç buçukda bunlardan birine atladım. Benimle beraber birkaç yolcu daha bulunuyordu. Kayık yelkeni havaya arz edip şişirdikten sonra yoluna devam etmekte ve Dedeğacı’nı gözümüzden kaybelemekte idi. Hayır; Dedeğacı bizim gözümüzden değil biz onun gözünden kaybolmakta idik. Bu minval üzere kayığımız ilerliyordu.

Hava sertleşmeye başladı. Dalgalar çarpdıkça evvelki fırtınaların kalplerde husûle getirdiği korkular kendilerini yavaş, yavaş gösteriyordu. Kayık bazen deniz dalgalarının açılmasıyla kâ’r-ı deryâyâ doğru cebhesây olmaya yelteniyor; bazen de dalgaların vürûduyla cû-yı semâyâ uçmaya hevesleniyordu. Bu iki kuvva-yı mânia kayığın yine sür’atine halel getirmekte ‘âciz

bulunuyordu. Zirâ kayık matlûb olan havasını tamamıyla bulmuşdu. Saat altıda Meriç Nehri'nin deniz ile birleştiği mahale geldik; Meriç'in denizle olan telakkî-i hattı, ki beyaz köpükden ibâret idi. Bu izzülmehâ-i (?) nazarda göze çarpıyordu. Biz Meriç akıntısına dâhil olduk.

Yelkenler kayığın sür'atinin tenâkus itmemesine mümâne'at idemedi. Akıntı kayığı geldiğimiz yola doğru geri, geri sevketmeye çalışıyordu.

Tâifeler küreklerle bu kuvvete galebe etmek için gayret gösteriyorlar idi. Biz bu sayede Meriç üzerinde kat'-i mesafeye başlamış isek de akıntıya bir türlü mukavemet gösteremiyorduk. İdilen bir büyük 'azim ve gayret kasabayı bize gösterdi. Kayığı kıyı³³ tarafına çevirdiler. Kıyı tarafında akıntı bittabi' o kadar şiddetli olmadığından yavaş, yavaş kıyı sıra gitdik. Kayık iki def'a kuma oturdu. Fakat suhûletle kurtarıldı. Nihayet saat on buçukda İnoz iskelesine vâsıl olduk.

Henüz muntazam bir iskelesi olmadığından kayıktan kayığa atlayarak bir adam geçecek kadar arzında konulmuş olan tahta köprü bizi toprağa îsâl etti.

O günü doğruca akrabadan olan zâtın hanesine gitdim. Bir gün kadar yol yorgunluğunu aldıktan sonra, şehrin meşhur mahallerini dolaşmaya kalktık. Evvelâ hükümet dairesini gezdik. Bâdehu Ceneviz âsârı denmekle şehir-i teş'âr kâr-ı kadim kaleyi seyr ü temâşâ iyledik. Kale kapısı önüne vâsıl olundukda kapının sağ tarafında mermer taş üzerinde menkûş ve kale duvarına mevzû at üzerine binmiş bir adamın çehresi şehrin ön tarafında mahsus doldurma ve çinilerle mefrûş bir tepeyi göstermekte idi. Biri atın karnı altında, diğeri ön tarafında olmak üzere iki hayvan daha bulunuyordu ki mürûr zamanla bunların başları kopmuş olduğundan ne cins hayvan oldukları farkedilemedi.

Esb-i heybetnümâ önünde bir de ağaç bulunuyordu. Bu heykelin neye alâmet olduğu soruldu ise de hakiki bir cevap alınamadı. Bunun sol taraf duvarında diğeri bir nev' heykel daha bulunub birinci kadar kendini gösteremiyordu. Biz buradan kale içine dâhil olduk. Birkaç hatve atdıktan sonra sola sapdık. Bir câmi'-i nûr-ı lâmi' birdenbire manzorumuz oldu. Câmi'nin kâr-ı kadim ve metanetinden dolayı ne zamanın âsârından ve kimin tarafından yapıldığını yanımdaki zâta su'al itdim. "Bu câmi' Fatih Sultân Mehmet Han hazretlerinin burayı fethinde kiliseden tebdîl olunmuşdur." cevabını verdi. Bunun üzerine câmi'-i şerifin her tarafını nazar-ı ibretten geçirdim. Sultân Gazi Abdülhamid firdevs-i âşiyân hazretleri zamanında tamir olunub bir zât tarafından söylenmiş olan tarih-i tamiri derc-i sâhife-i mefharet kılındı:

Kişveri şâhi risaletdir vekili pâdişâh
Mahlasa Abdülhamid Han bende-i hâs ile
Zeyn edip Câmi'-i Şerifi iyledi imareddin
Mazhâr-ı nûr-ı Hüdâdır işte buldı hakka râh
Mültecâ-yı 'âlem oldur lûtfu çok, ihsânı çok
Mezid-i 'ömri şerefle devrede ol şems-i mâh

33 Bu kıyı yukarıdan Meriç'in olup getirdiği kum ve çamurlardan bataklık hâlini almış, kamış ve sazlarla setrolunmuştur. Bu bataklığın kasabaya karib bulunması havasının muhtel olmasına sebep-i yegânedir. Bâhusus husûle getirdiği taaffün pek fenâdır. Mâlik olduğu sivri sinekler vücûd-ı insanîyi muzdarip itmekdedir. Bu bataklık tathir olunup da Dedeâğacı ile İnoz arasında bir yolcu vapuru yapılacak olursa bu şehrin hâl-i kadimi 'iade idileceği gibi ticaret ve muvâsala dahi kesb-i suhûlet idecektir.

İstanbulun bekleyüb mesrûr ve mâ'mûr sadd-ı hezâr
 Maden-i adl sühavet gencidir bergâhı ah
 Pakiyâ tam tarih oldur beş hurufu her ganî
 Velidir Abdülhamid Han itmesinler iştibâh

Câmi'nin sokak kapısı önündeki döşeme arasına beyzî şeklinde tahminen iki arşın arz ve tûlunda üzerine salib şekli mahkûk olduğu halde bir mermer taş vazî idilmiştir ki bu, ve câmi'in daha bazı mahallerindeki âsâr câmi'in mukaddema kilise olduğunu isbât ve işâret idiyorlardı.

Câmi' kale içinde ve kalelerle muttasıl olup sağ tarafında ve arka cebhesinde o zamanın âsârı olarak müdâfi'inin düşman nazarından muhafazaları için veyahut cebhane ve eslihâ-i nâriye ve zâne-i mahsus birtakım odaları ve bazı fersude topları bulunmaktadır.

Ramazan-ı şerifde bu toplardan birini isti'mâl etmekte imişler. Kalelerin hepsi seyr ü temâşâ eyledi. Ekserisinde mermer taş üzerine oyulmuş resimler ve eski Yunan lisanında yazılar bulunuyordu.

İnoz kasabası tarih nokta-i nazarında dahi meşhûr ve ehemmiyetlidir. Burası rivâyete nazaran milâdi İsa Aleyhisselâm'dan evvel bir aralık Edirne havalisine hükümdar olup muzikanın müesseslik şerefi kendisine isnâd idilen "Orfe" nam kimsenin merkez idaresi imiş. Fakat kalenin inşâsı "Kominos" nam Yunan kralına isnâd olunur.

Meşhur "Kartaja" kumandanı "Anibal" ve İran'ın Kâşâniyan tabakası hükümdarlarından "Serhas"ın Yunan üzerine hareketlerinde bu kasabaya uğrayarak ordu kurdukları mervîdir.

Ve yine selâfîn-i 'Osmaniyye'den "Sultân Murad Hüdâvendigar" hazretlerinin zaman-ı saltanatlarında buralarda birtakım tekfurlar hüküm sürmekte idi. Hatta şehid-i müşârüneyhin Edirne tekfuru ile "Sazlıdere" nam mahalde etdikleri muharebede düşman kumandanı Meriç Nehri'nin feyzanlı bulunmasından istifâde edib geceleyin içine atladığı bir kayıkla İnoz'a can atarak yakasını kurtarmışdır.

Mukaddemleri pek mâ'mur olan bu kasaba sonraları birtakım harik zuhûruyla harab olmuş ve şimendiferin Dedeğacı'na vürûduyla ahali kâmilen Dedeğacı'na naklederek şehrin bir kat daha mahviyetine sebebiyet vermişlerdir. İnoz ahalesinin Dedeğacı'na hîn-i hicretlerinde bazı zevat bunların teşebbüslerine sekte vererek hicretten ferâgat itdirmişlerdir. Sonraları buraya ta'yin buyurulan kaymakamlar ve ezcümle kaza kaymakamlarından (Hilmi) Efendi namında bir zât sâye-i terakkiyât vâye-i hazret-i pâdişâhide bu havalie muntazam şoseler yaptırarak şehri tezyîn, turuk ve maâbiri teshîl ve tehvîn itdiği gibi harâb olan yerlerin imârına ve iskele inşâsına gayret iderek şehre revnak vermiştir.

Bağ ve bahçeler ile pek çok yeldeğirmenleri bu şehri kadime şeref vermektedirler. Buranın "Yenice" karyesinde neb'ân iden Yenice suyu lezzet ve Hıfzıssıhâca olan fevâidi bi hadd ü hesabdır. Masnuat ve ma'mûlattan en meşhurları su testileriyle küplerdir. Bunların mükemmel fabrikaları olup pek metin küpler i'mâl idilmekte ve hatta mavnalarla vapurlara nakledilerek memâlik-i ecnebiyyeye gönderilmektedir. Avrupa'da İnoz küpü ziyadesiyle şöret bulmuş ve şöreti gündün güne tezâyid etmekte bulunmuştur.

İnoz'da iki gün kaldıktan sonra yine Dedeâğacı'na 'avdet itdim. 'Avdetimin üçüncü günü "Semiramis" nam vapurun "İzmir" gideceği haber alındı. Vapura binmek için kayığa atlamış idim ki vapur fenlengür iderek harekete başladı. Kayıkçıların ikdâmı ve mendil ile edilen işaretler sayesinde vapura yetişildi.

Vapurumuz birkaç mil gittikten sonra yolcularda bir telaş, tâifelerde heyecan görülmeye başladı. Herkes birbirine karıştı. Kalkıp neye telaş itdiklerini sordum. Vapurda bir sakatlık olduğunu haber verdiler. Vapur birdenbire durdu. Kaptan ve tâifeler bir saat kadar makinelerin mümkün merteye tanzimiyle uğraşdılar. Havanın sükûnet ve letâfeti kaptanın gayretine inzimâm iderek vapur yoluna devam itdi. Fakat sür'ati de eskinin üçte birine tenzil itdi. Biz ise yolda kaldığımız için bargâh-ı ehâdiyete secde ve teşekkür iderek münbesit ve ferahnâk olduk. Ertesi günü saat sekizde İzmir şehrini gördük. İlk evvel nazarımıza İzmir'in feneri ilişti. Fenerin ilerisinde gayet metin ve muntazam bir tabya parıl, parıl parlayan toplarıyla â'dâya dehşet veriyordu.

Biz burasını dahi geçmiş idik ki: Hava birdenbire karardı. Kubbe-i semâ siyah bulutlara büründi: Gök gürültüleri işidilmeye beş altı dakika sonra da bardakdan dökülürcesine rahmet inmeye başladı. Bu zamanda vapur da lenger-endâz olmuş idi. Kayıkçılar, sandalcılar vapuru ihâta idtilerse de rahmetin teskînini bekledik; dinmedi. Nihayet bir sandal bizi Pasaporthaneyeye çıkardı. İskeleyle gelinceye kadar rahmetden sıırıksıklam olduk.

Eşyamızı "Hamidiye" oteline naklederek üstümü başımı değiştirdikten sonra havanın açılmasına muntazır idim: Biraz zaman sonra bulutlar çekilmeye, hava iyileşmeye müsâid görünüyordu. Ben de Kordon boyunu gezmeye çıktım. Kordon'da ahabdan birine tesâdüf itdim. O günü Ramazan-ı şerifin ikinci günü olduğundan iftarı hanesinde itmekliğimizi rica itdi. Davete icâbetle Göztepe tramvayına atladık. Buranın tramvayları İstanbul'unkinden daha muntazam ve güzel tefriş edilmiş olduğundan hiç sarsmıyordu. Ba'de'l-iftar –yorgunluğu tezâyid itdirmek için olmalıdır ki- seyr ü teneffüs fikriyle Kordon'a indik. Kordon'un öte, berisini dolaşıksa da yağmurun ortalığa bıraktığı serinlikden herkes evinde istifâde itmekte olduğundan o kadar kalabalık, o derece şetâret görülemedi. İrtesi günü İzmir'in bazı mahallerini kest ü güzâr itdik. Kordon'da nazar-ı meharetime çarpan İzmir Rüsûmat İdaresi idi. Bu daire gayet muntazam ve metin gayet dil-gûşa ve rengîn idi. Zât-ı hazret-i pâdişâhinin i'mâr-ı din-i memleket hususunda padişâh-ı zi kıymetim olduklarına dair yazılıp tâk-ı daireye menkûş olan nizâm-ı dilnişin alındı.

İzmir Rüsûmat Dairesi hakkında söylenen tarih:
 Cihanyan-ı muazzam hazret-i Abdülhamid Hân'ın
 Mukaddes asrıdır âsâr-ı hayra sâhe-i icrâ
 Husûl-ı inzibât ve intizâm için rüsûmâtın
 Bu menbâ-yı 'azimeyi işbu yerde eyledi inşâ
 Rûsuh-ı hükümet oldukça bidaya-perver-i imkân
 Şehinşâh-ı cihânın 'ömrün efvân eylesin mevlâ
 Biri birden mükemmel çıktı iki tarihim
 Birinci mesrû'-yî kâmil ikinci cevâhîrîn-i simya
 Yapıldı dair İzmir bu beyl-i rüsûmâta
 Hamidi'l-âsârdır iş bu nevtarh-ı şerif mebnâ

Daire-i mezkûrun yanında bulunan çeşmenin üzeri bu vechile tezyîn olunmuşdı:

Yenbû’-yı âdil ve merhamet
 Şehinşâh-ı deryâ semuh
 Abdülhamid Hân-ı kerîm
 Sultân-ı İskender fütûh
 Kıldı bu dilkeş çeşmeyi
 Zib-i nazargâh u sünu’
 Abdest alıp içtikçe su
 Erbâb-ı tevhîd ve fütûh
 Ol şâh için kılsın taleb
 Dergâh-ı haktan ‘ömr-i nevh
 Tarih-i mankutun dedim
 Ab-ı turatbağş-ı rûh

Biz buradan hükümet dairesine tevcîh-i ikdâm itdik. Daire-i ‘askeriyeyi seyr ü temâşâ eyledikten sonra mekteb-i idâdî-i mülkiyeyi kemâl-i hayretle temâşâyâ daldık. Mekteb-i mezkûrun bahçesinde her nev’ çiçeklerin revâyih-i lâtifeleri etrafa intişâr idiyor ve hele mektebe bir başka ziynet bahşediliyordu.

Akşam da takarrüb itmiş idi. Biz oradan aheste, aheste mahallimize ‘avdet itdik. İftardan sonra yine Kordon’a indik. Hava gayet açık idi. Semâda yıldızlardan başka bir şey görünmüyordu. Rüzgar hafif, hafif vezân itdikçe sath-ı deryâda ufak, ufak dalgalar hâsıl idiyordu. Bu dalgalar açıldıkça açılıyor, mecnûn ve coşkuncasına rıhtıma çarparak kulüb-ı beşerde bir başka neşe bırakıyordu.

Bir he’yet-i muntazamada rıhtıma yanaşmış olan vapurlardaki kanâdil, kubbe-i semâdaki kevâkib-i lâmiaya rağmen ziyâpaş olmakda idi. Semânın kevâkib-i müniresiyle vapurların kanâdil-i vefiresi in’ikas-ı ziyâlarıyla sath-ı deryâyı da tezyîn eylemişti.

Rıhtıma mukâbil cihetinde dahi envâ-yı fanus, güna gün kanâdil havagazlarıyla tenvîr edilmiş idi. Bazı tarafda incesaz takımı tanin-endâz, bazılarında millî şarkılar sâmi‘a-nevâz olmakda idi. Kalabalık o derece idi ki izdihmandan bir yer hali görünmüyordu. Her yerde bir letâfet, her yüzde bir başka şetâret görölüyordu. Biz o gece saat dörde kadar rıhtımın öte berisini seyr ü temâşâ itdik. O şetâret gönüllerdeki o inşirah yavaş, yavaş gitmeye başladı.

Ahali akın, akın çekiliyordu artık. Biz de Kordon boyuna veda itdik. Hâbgâhımıza çekildik gıtdik. İrtesi günü alelsabah istasyona geldim. Dinler – Kinler – nam mahale gideceğimden bahisle biletimi aldım. İkide hareket eden katarla Aydın yolunu tuttuk. Bulduğum mevkide etrâf ve eknâfi nazar-ı ibretten geçirmeye başladım. Uğranılan mevkiler bervechi atidir:

Seydi Köyü, Torbalı, Aya Soluk, Aziziye, Balatçık, Elbeyli, Karapınar, Değirmencik, Aydın, Serçe Köyü, Umurlu, Köşk, Çifte Kahveler, Sultânhisarı, Akça, Nazilli, Kuyucak, Kurşunlu, Ortakçı, Saray Köyü, Goncalı, Böcülü, Kocabaş, Kızılkahlık, Başçeşme, Çardak, Avcılar, Südleç, Kinler.

Şimendiferin vürüduyla bu tarafların her bir karyesi şehir haline girmiş, ma’ mûriyet günden güne tezâyîde başlamışdır. Bağ ve bahçelerle müzeyyen olan kasaba ve köylere muntazam istasyonlar, mevkifler yapılarak bir kat daha revnak bulmuşdur.

Gündüz saat on buçuk idi ki Aydın'a geldik. Pek güzel bir manzaraya mâlik olan bu şehri-kadim incir ve portakal ağaçlarıyla evlerini nazar-ı temâşâdan setrediyordu. Yüksek bir tepeye bina edilen mekteb-i idadi-i mülki yeknazarda gözlere lem'â-paş olmakda idi. Bu 'asr-ı terakkî âsâr-ı celîlesinden olduğu müceddid ve muntazam olan he'yeti isbât eylemekte idi.

Bulduğumuz trenin ileriye gitmeyeceği haber alındı. Biletimiz yanımızda bulunduğu halde o günü Aydın'da kaldık. Şimendiferden çıktıktan sonra bir iki saat kadar sokakları ve pazarı dolaşdık. Oldukça muntazam bir çarşısı olub arzu edilen her şeyi bulunuyordu.

Yaz mevsiminde burası pek sıcak olduğundan hiçbir tarafda meydana gelmediği halde burada portakal, enginar, taze fasulye satılmakta idi. Burada meşhur Aydın "Sabuni helvası" denilen bir nev'i lokum yapılır. İrtesi günü "Kinler"e hareket iden şimendifere rakiben yola düşdük. Şems alelmefrûz gurûba meyyâl idi ki makinist istime nihayet verdi.

Şimendiferden indikten sonra doğruca bir misafirhaneye gitdim. İstasyon kasabaya bir çeyrek saat mesafede olub istasyon ile kasaba arasında muntazam bir şose yapılmış ve bu şosenin tarafeyni işcâr-ı muhtelif ve kiraathanelerle tezyîn edilmiştir.

Bu kasaba müdir idaresinde bir mahal olub zaten kahve, gazino, han gibi ebniye ve misafirhanelerden mahrum olduğu halde şimendiferin kademzen-i suhûlet olduğu günden beri bu misüllü ebniye inşâ itdirmişler; bir taraftan da bunların teksîriyle tevsî'-i memleket, tâmîr-i mülk ü millete sa'y bulunmaktadırlar.

Ben burada geceledikten sonra ertesi günü kiraladığım bir araba ile "Konya" vilayetine mülhak "Burdur" sancağına geldim. Artık burada seyahate hitam verdim. Çünkü son menzilgâhım burası idi.

Burdur'da ikâmetim bir ay kadar devam itdiğinden her tarafı layıkıyla öğrenildi. Buranın "İsparta"ya kurbiyyet mesafesi olub beynlerindeki ba'd altı sâ'attir.

Tarih sahifelerinde bu havalinin ismi "Hamid ili" dir. Bu kere "İsparta" nâm-ı diğerk "Hamid Sancağı" şerefsünuh buyurulan irade-i hazret-i pâdişâhi ile "Hamidâbâd" tesmiye buyurulmuşdur. Bu nâm-ı celîl bu civarları bir kat daha tezyîn ve âbâdân eylediğinden ahalisi cidden bahtiyâr, ve sezâvar-ı tebcîldir.

Burdur sancağı cedd-i emced hazret-i pâdişâhi "Sultân el Gazi Orhan ve Gazi Osman" hazerâtının zaman-ı saltanatlarında zeâmet usûlüyle idare olunduğu halde Kirman – Kütahya – eyaletine ve sonraları "Bursa"ya merbut bir kazâ bulunuyormuş. 'Asr-ı hâzıra kadar kazâlıkla idâre olunmakta iken ahalisinin hüsn-i arzusu, memleketin terâkkîsi hususundaki sevgi ve muhabbetlerinden nâşî irâde-i seniyye-i pâdişâhiyi istihsâl iderek liva olmuşdur. Buranın dağları ot ve ağaçtan mahrum olub hanelerinin damlarının toprak olması cihetiyle manzaraca Arabistan'ı andırır. Burdur Gölü denmekle meşhur, suyu deniz suyu lezzetinde balıktan külliyyen ârî önünde bir de göl bulunur. İçinde hayvanâtın taayyüş idememesi suyun havâss-ı lâzimeyi hâiz olmadığını gösteriyor. Şehrin muntazam bir çarşısı vardır. Çarşının ortasında Konya Valisi merhum "Ahmed Tevfik" Paşa'nın eser-i hamiyetleri olarak takriben on beş arşın irtifâ'ında üç tabakadan ibaret bir saat kulesi yapılmıştır. Kulenin üst katında muntazam bir saat ve alt

katında “Ali” namında bir de saatçi bulunuyordu. Bu saatin çanının sadâsı takrîben iki saatlik mesafede sımâh-ı beşere vâsıl oluyor.

Şehir bir dağ eteğine mebnî olub önünde bahçelerin ilerisindeki mezkûr göl şehre güzel bir manzara vermektedir.

Şehrin pek çok bağ ve bahçeleri vardır. Ahâli ticâret ve zirâ‘atle meşguldür. “Burdur Alacası” denmekle meşhûr her nev’ perde ve döşemelik ve melbûsat için alaca nescolumaktadır. Bunlar için mahsûs yapılmış fabrikaları olmayub destgâhları kendi hânelerindedir. En kavî ve metin alacanın fiyatı pek ehvendir. Beher topı on arşından noksan bulunmaz. Pek çok cevâmî’ ve mescitler ve bir de mevlevîhânesi vardır. Meşhur “Kalender Dede” burada medfûndur. Buranın Câmi‘-i Kebir minaresi İstanbulvârî iki şerefelidir. ‘Ulemâ ve eşrâfi çokdur. Muntazam bir hükümet dairesi ile birer bâb mekteb-i ibtidâî ve rüşdiyesi vardır. Havası latif, suyu pek çok ve hıfzıssihhâya muvâfıktır. Buranın mevsim-i sayfda “Çehârşenbe” tâ‘bir itdikleri mahal, İstanbul’un “Kağıthane” mesîresine müşâbih bir nev’ mesiregâh olub her Çarşamba günleri tâife-i nisâ burasını işgâl iderler. Bağ ve bahçelere girerler. Oralarda gece saat bire kadar zevk u sefâ ile vakit geçirdikten sonra hânelerine ‘avdet iderler.

Buranın bir düğününde bulundum. Anadolu âdâtı İstanbul ve memâlik-i sâireninki gibi olmadığından düğünün ne yolda icrâ olduğunu bervech-i zir beyâna cüret eylerim:

Bildiklerimden bir zât tehhül itdi. Bu zât me‘murinden bir çok zevâtı düğününe davet itdi. Ben de med‘uvvîndim. İrtesi gününde kız evinden gelini güvey evine getireceklerini ve bu hususda benim de bulunmaklığımı söylediler. Ben de buranın düğününe kesb-i ittilâ‘ itmek için görmesini arzu itdim. Gelini tatar arabalarından birine bindirmiş oldukları halde bize “buyurunuz; gidiyoruz” dediler. Önümüzde üç dört münâdi ve duâhân bulunuyordu. Bunlar ilâhî gibi ve fakat dedikleri anlaşılmas muttasıl bir şeyler okuyorlar; beş dakika gitdikten sonra yine tekrar ediyorlardı. Ben şimdiye kadar böyle bir şey görmediğimden bunların ne söylediklerini yanımdakilerden birine su‘âl itdim. “Gerçi bir şeyler okuyorlar ama ne okuduklarını biz de bilmeyiz!” cevabını verdiler.

Biz gelini bu vechile güvey evine bıraktık. Akşamı dahi zıfâf davetine gitdik. Kalender Dede hazretlerinin câmi‘-i şerifi ki içinde türbe-i saadetleri bulunuyordu; ba‘de‘l-ta‘am burada yatsı namazını edâ itdik. Güveyi evine götürdük. Evin kapısı önünde müfti-i belde tarafından idilen bir duâya hazirun tarafından Fatihâ ile nihayet verildi. Güveyin yediği yumruk ve tepmenin hadd ü hesabı yok idi!!!...

Güveyi eve koyduktan sonra tekrar Kalender Dede’nin odasına ‘avdetimizi söylediler. Ben ise kendime “Artık işimiz kalmadı! Saat dörde geldi. Acaba başka bir adetleri daha mı var? Yoksa dayak sırası med‘uvvîne mi geldi!...” diyor idim. Her ne hal ise biz tekrar odaya gitdik. Biraz oturduktan sonra ikâmetgâhıma gitmek için müsâ‘de istedimse de daha “Kuzu yiyeceğiz. Durun bakalım.” dediler.

Cerr itdik. Bir buçuk saat sonra güvey elinde bulunan büyücek bir tepsi içinde i‘lâ doldurulmuş bir kuzu olduğu halde çıkageldi. Bunun ne olduğunu yanımda bulunan bir zâta

su'âl itdim. O da şu yolda cevap verdi: “Burada gelin ile güvey daha emr-i ilâhiyi yerine getirmezden evvel bu kuzudan birer parça yerler. Bâdehu güvey kuzuı med’uvvîne götürüb onlar da yedikden sonra güvey eve gitmek için müsâ’de isder. Verilse gider. Verilmezse sabaha kadar oturur. Elhasıl güveyin eve gitmesi med’uvvînin reyine aittir.”

Ben bir aralık bu uygunsuz adete merak itdim. Bîçâre güveyin çektiği hallere bakınız! Bir de insafsız med’uvvîne çatar ise Allah o güveye, o geline sabırlar versin!... Biz kuzudan bir parça yedikden sonra artık hâl ü âdâta vakıf olduğumdan med’uvvînin reylerini istihsâl iderek hemen güveyi evine gönderdim. Zavallı adam sevine, sevine gitdi. Kim bilir ne kadar duâ itmiştir?! Düğünden birkaç gün sonra yağmur duâsına gidileceğine dair çarşı ve pazarda tellâllar ihbârâta başladılar. Mekteb-i ibtidâiye ve rüşdiye şâkirdânı hocaları tarafından edilen duâlara âmin-hân oldukları halde yüksek bir tepeye bilcümle me’murin ve ulemâ ve eşrâf-ı belde ile fevc fevc çıkmakta idiler.

Şehirde ikâmet ittiğim halde böyle bir duâda bulunamazsam vicdânen muzdarib olacağım cihette hemen aldığım bir abdestle mezkûr tepeye tazarrû’ ve niyâza gitdim. ‘Ulemâ-yı âmilin zümre-i salihinden bir zât tarafından idilen duâya amin denildi. Bu yağmur duâsı birbirini müteakip üç gün devam itdi. Bî-hikmet-i Allahu teâla rahmet yağmadı. ‘Ulemâdan bir zât yağmur hakkında bildiği bir duâyı taşlara yazıp mâ’i câri derûnuna atdılar. İrtesi günü kudret-i samedâni, azimet-i zülcelâliyi kulüb-ı beşerde bir kat daha takviye itdiren gök gürültüleri, şimşek parıltıları işidilmeye başladı. Gûyâ ki semâdan bir parça velvele-i cihan ber-endâzını izhâr için yerlere incek kıyas olunur. Veya ki semâvât tehlil-i nâm-ı Kibriyâ için sâfiline pîr ü azimetnümûn idi. Şu hâl bilâ-inkitâ’ on yedi gün kadar devam itdi. Husûsen ehl-i ziraatin yüzlerinde nûr-ı meserret lem’âna başlamış idi ki bu zamanda yine rahmet-i ilahî mu’inin olduğu halde Burdur’dan hareket ve dördüncü günü İstanbul’a muvâsalat olundu.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK.EŞA, 9/104, 29 Zilhicce 1306 (26 Ağustos 1889).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR.İD. 89/42, 24 Eylül 1918.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HAT. 142/5913, 5 Şevval 1212 (23 Mart 1798).

Ak, Mahmut. “Evliya Çelebi”. *Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. 1: 426-428. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Ak, Mahmut. “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4 (2004): 163-211.

Asiltürk, Baki. “Osmanlı Seyyahları Avrupa Yolunda”. *Osmanlı Ansiklopedisi*. 9: 100-109. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

- Baykara, Tuncay. "Ahmet Zeki Velidi Togan". *İslam Ansiklopedisi*. 41: 209-210. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Coşkun, Menderes. "Seyahatnâme". *İslam Ansiklopedisi*. 11: 13-16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Coşkun, Menderes. "Osmanlı Hac Seyahatnâmelerinde Hac Yolculuğu". *Osmanlı Ansiklopedisi*. 4: 506-511. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Erdoğan, Türkan. "Eothen'de Oryantalizm ve Osmanlı Dünyası: Eleştirel Söylem Çözümlemesi", *Erdem Dergisi* 66 (2014): 87-101.
- Esenbel, Selçuk. "Osmanlı İmparatorluğu Hakkında XIX. Yüzyıl Japon Seyahatnâmeleri ve İstihbarat Raporları". *Osmanlı Ansiklopedisi*. 2: 215-221. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Eyice, Semavi. "Ayasofya Camii". *İslam Ansiklopedisi*. 4: 218-219. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- İlgürel, Mücteba. "Evliya Çelebi". *İslam Ansiklopedisi*. 11: 529-533. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- İlgürel, Sevim. "Menâsik-i Mesâlik", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 31 (1975): 147-162.
- Kahraman, Seyit Ali ve Yücel Dağlı. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1998.
- Şeşen, Ramazan. *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Taşagül, Ahmet. "Hitâynâme". *İslam Ansiklopedisi*. 17: 404-405. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Üstüner, Ahmet. "Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 33 (2019): 41-104.
- Vatin, Nicolas. "Bir Osmanlı Türkü Yaptığı Seyahati Niçin Anlatırdı?", *Cogito* 19 (1999): 161-178.
- Yakar, Hamza. *Cumhuriyetten Günümüze Uygulanmış Olan İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Seyahatnamelerin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2013.
- Yazıcı, Hüseyin. "Seyahatnâme". *İslam Ansiklopedisi*. 37: 9-11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Yerasimos, Stefanos. *Tavernier Seyahatnamesi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

Преимущества И Недостатки Дистанционного Обучения Рки В Турции С Использованием Информационных Технологий

Advantages and Disadvantages of Distance Learning Russian as a Foreign Language in Turkey Using Information Technologies

Türkiye’de Bilgi Teknolojilerinin Kullanımıyla Yabancı Dil Olarak Rusçanın Uzaktan Eğitimle Öğrenilmesinin Avantajları ve Dezavantajları

Güneş Sütçü¹ , Elizaveta Gogunokova²

‘Sorumlu yazar/Corresponding author:

Güneş Sütçü (Dr),
Anadolu University, Faculty of Humanities,
Department of Russian Language and Literature,
Eskişehir, Turkey
E-posta: gunessutcu@anadolu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9496-4051

**‘Elizaveta Gogunokova (Independent
Researcher),**
Eskişehir, Turkey.

E-posta: kbr_nalchik@mail.ru
ORCID: 0000-0001-8631-3005

Başvuru/Submitted: 07.01.2021

Kabul/Accepted: 08.03.2021

Atıf/Citation: Sutcu, Gunes & Gogunokova, Elizaveta. "Advantages and Disadvantages of Distance Learning Russian as a Foreign Language in Turkey Using Information Technologies, *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 1 (2021): 133-148.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.006>

АННОТАЦИЯ

Информационные технологии прочно вошли в нашу жизнь. Стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий и возрастающая популярность технических ресурсов и интернета, явились причиной интеграции информационных технологий в учебный процесс. Использование интернет-технологий, электронных библиотек, учебно-методических мультимедиа материалов, удалённых лабораторных практикумов, бесспорно, способствует получению необходимой информации, ее визуализации и систематизации, обмену информацией между несколькими пользователями, находящимися на большом расстоянии друг от друга, созданию условий для моделирования объектов и ситуаций с целью их изучения. В свою очередь, это содействует повышению уровня знаний и актуализации обеспечивающих интерактивного взаимодействия всех участников учебного процесса. В то же время отсутствие навыков обращения у обучаемых с информационными ресурсами интернета имеет и негативные следствия. У студентов недостаточно развита информационная культура, они часто оказываются неспособными работать с информацией, поэтому переход к глубокому усвоению материала не всегда реализуется.

Данная статья посвящена обзору и анализу дистанционного обучения РКИ с использованием информационных технологий в Турции. Цель исследования - показать преимущества и недостатки дистанционного обучения РКИ в Турции. Для достижения поставленной цели применялись теоретические методы исследования: научных статей, опубликованных в рецензируемых журналах; учебников, методических материалов и пособий по изучению русского языка вне языковой среды, был проведен сравнительный анализ положительных и отрицательных сторон дистанционного вида обучения,

сделаны выводы и заключения.

Ключевые слова: Иностраный язык, Русский язык, Турция, дистанционное обучение, информационные технологии, преимущества и недостатки.

ABSTRACT

Information and communication technologies have become a part of daily life. The rapid development of these technologies and the growing popularity of technical resources and the Internet have caused the integration of information technologies (IT) into the education process. The onset of a global pandemic one year ago forced the governments of all countries to make every effort to reduce the spread of coronavirus infection. One step taken was a worldwide switch to distance learning, which made it possible to continue the learning process without leaving home. IT including electronic libraries, remote learning laboratories and workshops, and a variety of multimedia educational materials made it possible to exchange information across vast locations and distances. This expanded access in turn contributed to increasing knowledge levels and the world population's interactive participation in the education process. At the same time, this expanded access to IT has not extended to everyone, and not all populations around the world had sufficient training to take advantage of the new resources; many societies lacked well-developed information cultures, and learners often found themselves unable to work with available information and tools. Therefore, deep assimilation of new material was inconsistent.

The aim of this study is to examine and observe the process of using IT in Turkey to learn Russian as a foreign language through distance education. The advantages and disadvantages of the distance education process of Russian as a foreign language are examined, and the results are presented..

Keywords: Foreign language, Russian language, Turkey, distance learning, information technologies, advantages and disadvantages

Öz

Günümüzde bilgi teknolojileri hayatımızın bir parçası haline gelmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve teknik kaynakların kullanılmasıyla internetin artan popülaritesi, eğitim sürecinde bilgi teknolojilerinin entegrasyonuna neden olmuştur. Pandemiyle ilişkili olarak geçtiğimiz yıl meydana gelen olaylar, tüm dünya hükümetlerini korona virüs enfeksiyonunun yayılma riskini azaltmak için her türlü çabayı göstermeye zorlamıştır. Böylelikle tüm dünya uzaktan eğitime geçmek zorunda kalmış ve bu durum öğrenim sürecini evden çıkmadan sürekli hale getirmeye imkân sağlamıştır. İnternet teknolojisinin, elektronik kütüphanelerin, eğitimsel ve metodolojik multimedya materyallerinin, e-laboratuvar atölyelerinin kullanımı hiç şüphesiz gerekli bilgilerin elde edilmesini, görselleştirilmesini ve sistemleştirilmesini, birbirinden çok uzakta bulunan birkaç kullanıcı arasında bilgi alışverişinin gerçekleştirilmesini, nesneleri ve durumları incelemek amacıyla modelleme koşullarının yaratılmasını sağlamaktadır. Bu durum da eğitim sürecine dahil olan tüm katılımcıların interaktif bir etkileşim kurulabilmesini sağlayan güncellemelerin ve bilgi düzeyinin artmasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda bu şekilde eğitim gören öğrencilerde internetteki bilgi kaynaklarını kullanma becerisindeki eksikliklerin yarattığı olumsuz sonuçlar da gözlenmektedir. Öğrencilerde bilgi kültürü yeterince gelişmemekte ve buna bağlı olarak çoğu zaman bilgi üzerinde çalışma konusunda öğrenciler yeteneksiz görünmektedirler. Bu nedenle ilgili materyalin derinlemesine özümsemesine geçiş her zaman gerçekleşmemektedir.

Bu çalışma Türkiye'de bilgi teknolojilerinin kullanılmasıyla yabancı dil olarak Rusçanın uzaktan eğitim yoluyla öğrenim sürecini incelemeyi ve gözlemlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın kuramsal yöntemi çerçevesinde çeşitli bilimsel makalelerden, Rusça öğreniminde kullanılan yöntemsel ders kitaplarından ve kaynaklardan faydalanılmıştır. Yabancı dil olarak Rusçanın uzaktan eğitim yoluyla öğrenilmesinin sağladığı avantajlar ve beraberinde getirdiği dezavantajlar karşılaştırmalı bir analizle incelenmiş ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sonuçlar sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Yabancı dil, Rusça, Türkiye, uzaktan eğitim, bilgi teknolojileri, avantajlar ve dezavantajlar.

EXTENDED ABSTRACT

Information and communication technologies have become a part of daily life. The rapid development of information technologies (IT) and the growing popularity of the Internet have caused the integration of IT into the education process. Additionally, the events of the past year in connection with the onset of a global pandemic forced the governments of all countries to make every effort to reduce the spread of coronavirus infection, and in one such step, the whole world was forced to switch to distance learning. The use of IT including electronic libraries, online laboratories and workshops, multimedia educational materials, and the Internet in general made possible the exchange of information across vast distances and locations. These resources contributed to increasing global knowledge levels by expanding the availability of interactive learning to students around the world. At the same time, however, the course of the year has revealed gaps in the world's readiness to receive interactive education online. Less developed cultures around the world lack fully developed information cultures, and their populations were not trained in or ready to process the flood of information that IT made potentially available. As a result of the limited skills and access to hardware, students in many countries did not experience the transition to deep absorption of new learning materials.

For this study, we analyze the advantages and disadvantages of distance education in the process of learning Russian as a foreign language in Turkey using information technology. Research has established that distance learning has both strengths and weaknesses, with strengths including usability, flexibility, mobility, low cost and ease of use, and the wide availability of educational materials. However, drawbacks include the lack of direct communication, poor emotional contact, pronunciation and emphasis adjustment, mostly independent work, difficulty in conducting communication games, and technical malfunctions. In summary, we can expect that there will be both benefits and challenges to learning the Russian language from a distance. In general, distance education contributes to students' developing creativity and responsibility. Of course, in this process, both teachers and students face difficulties that do not arise in traditional teaching. In the context of this study, the teacher performs functions such as coordinating the cognitive process, adjusting the taught lesson, making recommendations for preparing an individual curriculum, and guiding the educational process in Turkey. The aim here is to create a virtual space for speaking Russian with native Russian speakers using a web camera to overcome the foreign language barrier and to apply the acquired knowledge during the conversation. This approach increases Turkish students' motivation to learn Russian as well as their interest in learning, and their vocabularies are enriched as well; the learners develop communication skills, and cultural and information exchange takes place among the teleconference participants. In addition to creating the virtual learning space, we use IT to present Russian–language documentaries and feature films followed by discussions of the contents. These discussions help build on the learners' communication skills and expand their creative potential and horizons. We conclude based on our results that the disadvantages teachers

face in Russian–language distance education can be partially mitigated by using the methods we describe. Using information and communication technologies will improve the quality of Russian education in Turkey. Moreover, these methods will not only make the learning process interesting and exciting but also make it effective and minimize the disadvantages of teaching Russian abroad as a foreign language.

GENİŞLETİLMİŞ TÜRKÇE ÖZET

Günümüzde bilgi teknolojileri, hayatımızın bir parçası haline gelmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve teknik kaynakların kullanılmasıyla internetin artan popülaritesi, eğitim sürecinde bilgi teknolojilerinin entegrasyonuna neden olmuştur. Pandemiyle ilişkili olarak geçtiğimiz yıl meydana gelen olaylar, tüm dünya hükümetlerini korona virüs enfeksiyonunun yayılma riskini azaltmak için her türlü çabayı göstermeye zorlamıştır. Böylelikle tüm dünya uzaktan eğitime geçmek zorunda kalmış ve bu durum öğrenim sürecini evden çıkmadan sürekli hale getirmeye imkân sağlamıştır. İnternet teknolojisinin, elektronik kütüphanelerin, eğitimsel ve yönetsel multimedya materyallerinin, e-laboratuvar atölyelerinin kullanımı hiç şüphesiz gerekli bilgilerin elde edilmesini, görselleştirilmesini ve sistemleştirilmesini, birbirinden çok uzakta bulunan birkaç kullanıcı arasında bilgi alışverişinin gerçekleşebilmesini, nesnelere ve durumları incelemek amacıyla modelleme koşullarının yaratılmasını sağlamaktadır. Bu durum eğitim sürecine dahil olan tüm katılımcıların interaktif bir etkileşim kurabilmesini sağlayan güncellemelerin edinilmesine ve bilgi düzeyinin artmasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda uzaktan eğitim gören öğrencilerde internetteki bilgi kaynaklarını kullanma becerilerinde gözlenen eksikliklerin neden olduğu birtakım olumsuz sonuçlar da gözlenmektedir. Öğrencilerde bilgi kültürü yeterince gelişmemekte ve buna bağlı olarak çoğu zaman bilgi üzerinde nasıl bir çalışma yapmaları gerektiği konusunda öğrenciler yeteneksiz görünmektedirler. Bu nedenle ilgili materyalin tam anlamıyla özümsemesine geçiş her zaman gerçekleşmemektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de bilgi teknolojilerinin kullanılmasıyla yabancı dil olarak Rusçanın uzaktan eğitim yoluyla öğrenim sürecinin sağladığı avantajlar ve beraberinde getirdiği dezavantajlar incelenmiştir. Uygulanan uzaktan eğitim formatının güçlü ve zayıf yanları belirlenmiştir. Bu bağlamda bireysel öğrenim hızına göre kullanışlı, esnek ve değişken oluşu, zaman ve para tasarrufu sağlaması, eğitim materyallerine ulaşılabilirlik imkânı vermesi uzaktan eğitimin güçlü yanlarını ifade etmektedir. Öte yandan doğrudan iletişimin kurulamaması, zayıf bir duygusal bağ kurulabilmesi, çoğunlukla bağımsız bir çalışma ortamı olması, teknik aksaklıklar, telaffuz ve vurgu tonlamasındaki düzenin ayarlanmasında ve iletişimsel oyunlarda yaşanan bağlantısal zorluklar uzaktan eğitimin dezavantajları olarak belirlenmektedir. Tüm bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda uzaktan Rus dili öğreniminin sağladığı avantajların yanı sıra dezavantajlarının da bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Genellikle uzaktan

eğitim, öğrencilerin yaratıcılık gelişimine ve sorumluluk almalarına katkı sağlamaktadır. Hiç şüphesiz, bu süreçte hem öğretmenler hem öğrenciler geleneksel öğrenimde gözlenmeyen birtakım zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Öğretmen bilişsel sürecin koordine edilmesi, dersin öğretim faaliyetlerinin düzenlenmesi, bireysel ders müfredatının hazırlanmasında önerilerde bulunulması ve Türkiye’de eğitim sürecine rehberlik edilmesi görevlerini yerine getirmektedir. Burada hedeflenen web kamera kullanarak telekonferans yapan anadili Rusça olanlarla yabancı dil engelinin üstesinden gelinmesinde ve edinilmiş bilginin konuşma esnasında uygulanabilmesinde sanal bir Rusça konuşma alanı yaratabilmektir. Söz konusu yaklaşımın sonucunda Türk öğrencilerin Rusça öğrenmedeki motivasyonu ve öğrenmeye yönelik ilgileri artmakta, kelime dağarcıkları zenginleşmekte, iletişim becerileri gelişmekte, telekonferans katılımcıları arasında kültürel ve bilgi aktarımı gerçekleşmektedir. Bununla birlikte Rusça belgeseller ile sanatsal filmlerin gösterilmesi ve daha sonrasında bu materyallerin sözel olarak incelenmesi öğrencilerin yaratıcı potansiyellerini ve vizyonlarını geliştirir, aynı zamanda onlara iletişimsel becerilerin edinilmesinde olumlu bir dinamik kazandırır. Bu yüzden tanımlanan ilgili yöntemlerin kullanılmasıyla Rusçanın uzaktan öğrenim sürecinde öğretmenlerin karşılaştıkları dezavantajların kısmi olarak ortadan kaldırılmasına dair sonuçlar şu çerçevede değerlendirilebilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıyla Türkiye’deki Rusça eğitim kalitesinin gelişeceği, söz konusu yöntemlerin ise yalnızca öğrenim sürecini ilgi çekici ve heyecan verici kılmayacağı, aynı zamanda yabancı dil olarak yurtdışında Rusça öğretiminin neden olduğu dezavantajları en aza indirmeyi ve onu daha etkili kılmayı sağlayacağı düşünülmektedir.

Изучение любого иностранного языка требует от учащихся больших усилий и терпения, особенно, если иностранный язык изучается не на родине его носителей. В этом случае нет возможности практиковать полученные знания путем прямой коммуникации, так как общение ограничивается узкой группой лиц, а в случае, если это индивидуальные занятия, то общение происходит только между преподавателем и студентом. Такой процесс обучения является малоэффективным и приводит к снижению мотивации обучения, так как словарный запас и коммуникативные навыки не развиваются, а полученные знания быстро забываются, не получив применения на практике. У обучаемых вне языковой среды отсутствуют утилитарно-потребительские мотивы, которые подразумевают использование иностранного языка в целях обеспечения жизнедеятельности, а также предметно-функциональные мотивы, формируемые внутренним желанием и побуждением постоянно пользоваться изучаемым иностранным языком. Вне языковой среды важным фактором, оказывающим влияние на обучаемого влияют преподаватель, соученики, программа обучения и другие обстоятельства. А в языковой среде, само окружение, в котором находится обучаемый, располагает к обучению и стимулирует лингвистическую активность. Даже если реципиент не ставит перед собой задачу изучения иностранного языка, овладеть элементарными языковыми средствами ему крайне необходимо.¹ Полностью воссоздать языковую среду невозможно, но можно частично компенсировать ее отсутствие при помощи информационно-коммуникационных технологий. Кроме того, современные реалии в мире диктуют нам свои условия. Человечество не предполагало, что все учебные заведения в мире будут вынуждены перейти на дистанционное обучение из-за распространения вируса COVID-19. Современное общество получило бесценный опыт в плане организации образовательного процесса во всех общеобразовательных учреждениях в режиме дистанционного обучения. Именно уникальные свойства информационных технологий и такие особенности дистанционного обучения как доступность, мобильность и гибкость позволили не прерывать процесс обучения в условиях карантина. В период мировой пандемии, когда люди вынуждены находиться на самоизоляции и не известен дальнейший сценарий развития событий, преподаватели иностранных языков, как и других дисциплин, вынуждены перейти на дистанционное обучение с использованием информационно-коммуникационных ресурсов. В своей практике обучения русскому языку как иностранному в Турции, преподаватели так же вынуждены адаптироваться к предложенным условиям, не понижая качество и уровень образования.

Что же такое дистанционное обучение? По мнению специалистов ассоциации дистанционного обучения США (The United States Distance Learning Association - USDLA), дистанционное обучение – это такой процесс получения знаний, при котором преподаватель и ученик взаимодействуют друг с другом, находясь на расстоянии.

1 Орехова, Ирина Александровна. "Языковая Среда Есть. Языковой Среды Нет". Журнал «Русский язык за рубежом». № 3, Москва: 2007. 36. <http://journal.pushkin.institute/archive/>, [Erişim Tarihi: 20.10.2020]

Е.С. Полат рассматривает дистанционное обучение как форму обучения, при которой взаимодействие учителя и учащихся, а также учащихся между собой, происходит в рамках принятой концепции обучения, но реализуется это взаимодействие, как и вся познавательная деятельность учащихся, при помощи информационных технологий.²

Первые попытки по внедрению дистанционного обучения в Турции через глобальную сеть интернет, были предприняты в конце XX века. В 1997 году в Ближневосточном техническом университете (ODTÜ) Турции был создан институт информатики для того, чтобы начать работу по дистанционному обучению посредством сети Интернет. Этот институт предоставил в Совет по высшему образованию Турции (YÖK) проект по открытию факультетов информатики в университетах Турции. В рамках данного проекта были открыты курсы для сертификации в области информатики, а преподаватели некоторых университетов смогли следовать сертификационным программам через интернет. Обучение на курсах было начато в форме очного обучения в Ближневосточном техническом университете и продолжено в формате дистанционного обучения.³ Сегодня в Турции услуги по дистанционному обучению с использованием информационных технологий предоставляют многие университеты. Например, только в анатолийском университете Турции на дистанционном обучении учатся более 2 млн. студентов.⁴

Дистанционное обучение с использованием информационных технологий⁵ может проходить как в режиме онлайн, так и в режиме оффлайн. Для дистанционных занятий в онлайн-режиме, необходимо наличие компьютера с веб камерой и выходом в интернет. Для проведения занятий и осуществления обратной связи преподаватели используют различные инструменты виртуальной коммуникации, например: сервисы видеоконференций ZOOM, Skype, YOUTUBE, мессенджеры WhatsApp, Viber или электронную почту.

В последние годы проведено немало исследований, касающихся применению информационных технологий в дистанционном обучении иностранному языку (Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, Э.Г. Азимов, Г.Г. Молчанова, Т.Ю. Тамбовкина, Т.В. Карамышева и др.) Однако мнения специалистов по поводу эффективности дистанционной формы

2 Евгения Семёновна Полат & Марина Юрьевна Бухаркина & Марина Владимировна Моисеева, Теория и Практика Дистанционного Обучения: учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по педагогическим специальностям /М.: Академия, 2004. с.15

3 Sami Çukudar & Sönmez Çelik, "İnternete Dayalı Uzaktan Öğretim ve Üniversite Kütüphaneleri". Doğuş Üniversitesi Dergisi. Cilt 4, Sayı 1, 2003, 33. [Erişim Tarihi: 22.10.2020] <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/183/199>

4 Anadolu Üniversitesi Resmî Web Sitesi. <https://www.anadolu.edu.tr/universitemiz/kurumsal/hakkinda>, [Erişim Tarihi: 06.12.2020]

5 Подробнее по этой теме см: Владимир Петрович Демкин & Галина Васильевна Можаева, Технологии дистанционного обучения. Томский государственный университет институт дистанционного образования. Издательство Томского университета. (2003). 10-14. <https://core.ac.uk/download/pdf/287461691.pdf> [Erişim Tarihi: 20.08.2019]

обучения расходятся. Исходя из анализа исследований⁶, сделанных в данном направлении, можно выделить следующие преимущества дистанционного обучения:

1. Доступность: Изучая русский язык дистанционно, ученики могут получать знания в любой точке земного шара, где есть интернет. Обучение может проходить как в домашних условиях, так и во время путешествия или отдыха. Таким образом, благодаря информационным технологиям, обучение становится доступным для людей разных социальных групп. Кроме того, дистанционное обучение часто бывает единственной возможностью получить знания, не выходя из дома для людей с ограниченными возможностями.

2. Гибкость: В процессе дистанционного обучения большую часть материала ученик осваивает самостоятельно. Время для занятий обучаемый может выбирать сам. Его можно легко подстроить под любой рабочий график. Многие из тех, кто поступает на дистанционное обучение, составляют работающие люди. Дистанционное обучение позволяет таким студентам найти время для учебы без отрыва от трудовой деятельности. Можно заниматься после работы и в выходные дни, а учебные материалы и инструкции можно получить онлайн в любое время. Таким образом, работающие студенты могут учиться и работать одновременно. Учебный план курса и материалы всегда доступны в интернете, поэтому студентам не нужно тратить свое время на поиск материалов.⁷

3. Индивидуальный темп обучения: При дистанционном обучении, учащиеся, продвигаясь в своём собственном ритме, самостоятельно определяют траекторию обучения, уровень сложности и скорость выполнения учебных заданий. У студентов есть выбор получения информации. Это может быть текстовый файл, графическое изображение, аудиозапись или видеоролик. При изучении иностранного языка очень важно повторение с целью обобщения и систематизирования полученных знаний, а также предупреждения их забывания. Например, при работе над фонетикой, сравнивая звуковую систему русского и родного языков, можно выделить звуки, характерные только для русского языка. При изучении этих звуков, от обучаемых требуется целый

6 Пашаева, Камила Гасым Кызы. “К вопросу обучения русскому языку как иностранному с помощью средств информационно-коммуникационных технологий”. Журнал «Вестник Московского Государственного Областного Университета». № 3, Москва: 2017. 113-119. <https://elibrary.ru/item.asp?id=30498788.pdf>, [Erişim Tarihi: 19.02.2021]; Азимов, Эльхан Гейдарович. “Информационно-коммуникационные технологии в обучении РКИ: состояние и перспективы”. Журнал «Русский язык за рубежом». № 6 (229), Москва: 2011. 45-55. <https://elibrary.ru/item.asp?id=17088268.pdf>, [Erişim Tarihi: 19.02.2021]; Богомолов, Андрей Николаевич. “Научно-методическая разработка виртуальной языковой среды дистанционного обучения иностранному (русскому) языку”: автореф... дис. д-ра. пед. наук. Москва: 2008. 46. https://new-dissert.ru/_avtoreferats/01004399248.pdf [Erişim Tarihi: 19.02.2021]; Гольгюден, Вера Константиновна. “Формирование лингвосоциокультурной компетенции на основе метода проектов при обучении турецких учащихся русскому языку в неязыковой среде”. автореф... дис. канд. пед. наук. С.-Петербург.: 2016. 22. <https://elibrary.ru/item.asp?id=30439609.pdf>, [Erişim Tarihi: 19.02.2021].

7 Елена Станиславовна Горохова, Е.А. Николсон, Ольга Владимировна Хилова, “Преимущества и Недостатки Дистанционного Образования”. (Материалы Международной научно-практической конференции. Рязань, Россия. 2019. 26). <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30725228>, [Erişim Tarihi: 24.11.2020]

комплекс разных видов работ: учащиеся имитируют определенный звук; многократно слушают и повторяют за преподавателем; повторяют самостоятельно; читают вслух упражнения и тексты. Отработка произношения проводится на уровне звука в слоге, в слове и в предложении.⁸ Информационные технологии предоставляют возможность записи урока с последующим его воспроизведением, то есть всегда можно вернуться к пройденному материалу, повторить, прослушать, пересмотреть. Учащиеся могут самостоятельно оценивать свои результаты и оперативно решать проблемы, выполняя необходимые задания для закрепления материала.

4. Мобильность: Важным достоинством дистанционного обучения с использованием информационных технологий, является постоянная обратная связь между преподавателем и учеником, которая может осуществляться как в режиме онлайн, так и в режиме офлайн с помощью электронной почты. Студенты имеют возможность задать преподавателю вопрос, отправить домашнее задание и получить ответ в ближайшее время. Также имеется возможность посещения различных онлайн-курсов, мастер-классов и онлайн-экскурсий на русском языке, не выходя из дома.

5. Экономия времени и средств: Информационные технологии обеспечивают процесс обучения без дополнительных материальных затрат на транспортные расходы, проживание и питание на период обучения, так как учебный процесс осуществляется дистанционно. Человек может учиться, не нарушая привычный уклад жизни, даже если его учебное заведение находится на другом конце земного шара. Не будем забывать, что многие студенты, предпочитающие подобный формат обучения, совмещают учебу с трудовой деятельностью. Это означает, что не тратя свои средства и время на переезд в другую страну или город, они продолжают зарабатывать деньги и строить карьеру, одновременно изучая иностранные языки и получая профессию.

6. Доступность учебных материалов: Важным преимуществом дистанционного обучения является доступность учебных материалов. Не нужно тратить дополнительные средства и время на поиск учебной литературы, так как весь учебный материал предоставляется в цифровом формате, а поиск интересующей информации можно осуществить через электронные библиотеки и поисковые системы. Используя информационные технологии, можно эффективно решать ряд дидактических задач на уроке иностранного языка: формировать навыки чтения; развивать умения аудирования; поддерживать диалоги и дискуссии; развивать умения письменной речи; пополнять свой словарный запас; формировать мотивацию иноязычной деятельности учащихся на уроке. Интернет стирает географические границы. Обучение в сети, открывает новые возможности для реализации интересов и навыков личности. Несмотря на то, что учащийся работает самостоятельно, преподаватель все же контролирует его успеваемость.

8 Маргарита Павловна Чеснокова, Методика Преподавания Русского Языка Как Иностранного: Учеб. Пособие. 2 изд. (Москва: 2015). 42. <http://www.lib.madi.ru/fel/fel1/fel15E327.pdf>, [Erişim Tarihi: 27.11.2020]

При помощи интернет ресурсов можно не только найти необходимые учебные пособия, но также изучать историю, культуру, манеры общения и диалекты языка изучаемой страны. Обучающие материалы доступны для всех возрастов, а также предусмотрены для разных уровней владения иностранным языком. Таким образом, есть возможность выбора темы и уровня сложности заданий.⁹

7. Удобный поиск речевого партнера: Отсутствие языковой среды, является существенным препятствием для формирования и развития коммуникативной компетенции русского языка у обучаемых. Ученики, овладевшие определенными знаниями, умеющие читать и писать на русском языке, не имеют возможности практиковать полученные знания, так как единственным речевым партнером в данном случае выступает преподаватель. Одним из способов, при помощи которых можно развивать навыки общения в бытовой и профессиональной сфере, является дистанционная лингвотандемика.¹⁰ Тандем-метод появился в прошлом веке и не теряет свою актуальность по сей день. Подобная форма языкового обмена позволяет получить разговорную практику партнерами по изучению языков друг друга в процессе виртуального общения. По мнению Тамбовкиной Т. Ю., в основе лингвотандемики лежат 2 принципа:

1. *Партнерское взаимодействие носителей языка*, которое подразумевает, наличие взаимного интереса к освоению языков друг друга партнеров по обучению. При этом каждый выполняет взятые на себя обязательства и оба получают равную отдачу и пользу от общения с носителем языка.

2. *Автономность партнеров*, которое предполагает самостоятельный подход каждого из участников к обучению, а именно определение целей изучения иностранного языка, желаемых результатов и средств обучения. При этом каждый сам берет на себя ответственность за результаты и эффективность своего обучения.

Обучение в онлайн-тандеме помогает:

- быстрее заговорить на иностранном языке, т.к. это обучение в общении;
- ликвидировать языковой барьер: при таком обучении быстро исчезают страх и внутренняя напряженность перед общением с носителем языка, потому что общение происходит в привычной домашней обстановке в дружеской атмосфере;
- приобрести постоянную практику общения с носителем языка и в короткие сроки овладеть живой разговорной речью на изучаемом языке. Методисты рекомендуют заранее договориться с речевым партнером поправлять друг друга, пояснять значение незнакомых слов, выражений и т.д.;

9 Афсана Иса Кызы, Мухаметзиянова, Ф.Г., Халилуллина, А. Р. “Исследование Роли Информационных Технологий В Обучении Иностранному Языку”. Казанский Вестник Молодых Ученых Том 2, № 3 (6). Казань, 2018. 128-129. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35161813>, [Erişim Tarihi: 27.11.2020]

10 Тамбовкина, Татьяна Юрьевна. “Тандем-метод в межкультурной проектной деятельности лингвистов”. Сборник научных трудов к юбилею профессора Г. Г. Молчановой. Москва: 2015. 295-299. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=29135714.pdf>. [Erişim Tarihi: 19.02.2021]

- можно сформировать модель уверенного речевого поведения на иностранном языке, взяв за образец речь партнера по тандему. Это значит, что при общении с другими иностранцами можно опираться на то, как формулирует и выражает свои мысли партнер (или партнеры);

- усовершенствовать понимание чужой речи на слух, развивать практически все умения во всех видах речевой деятельности: в процессе такого взаимного обучения происходит обмен письмами, интересными интернет-ссылками, материалами. Легче запоминать устойчивые выражения, коллокации, потому что они используются не в надуманной, а естественной ситуации общения;

- партнеры по обучению имеют полную свободу выбора тематики, материалов, методов, периодичности общения;

В настоящее время иностранному специалисту, изучающему русский язык, достаточно легко найти речевого партнера для дистанционного языкового тандема, кроме того, существуют сайты, предназначенные для поиска речевого партнера.

Несмотря на перечисленные сильные стороны дистанционного обучения РКИ, у данного вида обучения есть и свои недостатки:

1. Отсутствие прямой коммуникации, слабый эмоциональный контакт: Задача преподавателя, независимо от вида обучения, состоит в том, чтобы удержать внимание учеников и обеспечить активность каждого студента. В условиях дистанционного урока, при отсутствии живого общения, решить подобную задачу гораздо сложнее. У преподавателя нет возможности следить за мимикой и реакцией учеников, студенты могут отвлекаться от урока, открыв одновременно несколько приложений незаметно для преподавателя. Также следует отметить, что несмотря на то, что онлайн-обучение предлагает гибкость, отсутствие живого контакта между студентами и преподавателями, может создать чувство изолированности у студентов и снизить мотивацию и результативность обучения. Также удалённый формат обучения не обеспечивает качественное взаимодействие преподавателя с обучающимся, поэтому преподаватель не всегда знает кто из студентов первым дал правильный ответ.

2. Постановка произношения: Изучение иностранного языка обычно начинается с вводно-фонетического курса, в котором учащиеся должны усвоить особенности произношения изучаемого языка и приобрести прочные навыки по артикуляции звуков и их сочетаний. Русский язык, как и другие языки, имеет собственную систему артикуляцию звуков и их сочетаний. Усвоение правильной артикуляции звуков взаимосвязано с их правильным восприятием на слух, т.е. распознаванием тех свойств звука, с помощью которых различаются значения слов и их формы. В условиях дистанционного урока, турецким студентам очень сложно уловить на слух тонкую разницу в произношении между звуками л-ль, д-дь, б-бь, м-мь точно так же, как и в словах: угол – уголь, мел – мель, клад – кладь, раб – рябь. Начальный этап обучения иностранному языку является

самым важным и ответственным. Постановка звуков, обучение лексике и грамматике на данном этапе идет одновременно. Не будем забывать, что турецкие учащиеся изучают русский язык вне языковой среды, поэтому начиная с момента, когда обучаемые только начинают воспринимать звуки на слух, имитировать их и далее, необходима качественная связь без помех и полная тишина, иначе звуки изначально будут поставлены неправильно, а речь будет невнятной.¹¹

3. Постановка ударений: В каждом языке есть свои особенности постановки ударений. Ударение играет важную роль в русском языке. Например, в турецком языке ударение фиксировано и падает на последний слог, в то время как русское ударение является подвижным и, неправильно поставленное ударение, может полностью поменять смысл слова: *до́ма* – *домá*, *му́ка* – *мука́*, *хло́пок* – *хлопок*, *за́мок* – *замок*. Так как в русском языке ударение не закреплено за каким-то определенным слогом, то место ударения в словах необходимо запоминать. Даже в условиях привычного традиционного обучения, тема ударения в русском языке вызывает серьезные сложности у турецких студентов. При изучении ударения в русском языке в дистанционном формате, от студентов требуется быть предельно внимательными и прилежно выполнять все задания и упражнения.

4. Большой объем самостоятельной работы: Дистанционное обучение требует определенной организованности, собранности и самодисциплины. Не все ученики отвечают этим требованиям. При живом контакте преподавателя и обучаемого в аудитории, преподаватель имеет возможность видеть всех перед собой, ходить по классу, смотреть записи студентов, поправлять в случае необходимости или делать замечание, если студент отвлекается. На онлайн-уроке учитель не имеет возможности отслеживать все действия учащихся, поэтому контроль над собой должны взять сами обучаемые. В данном случае требуется высокая мотивация, дисциплина и трудолюбие учащегося. Для некоторых студентов сложно концентрироваться самостоятельно, поэтому такое обучение может быть продуктивным не для всех.

5. Сложность проведения коммуникативных игр: Для формирования и развития коммуникативных компетенций русского языка, необходимы не только теоретические знания, но и применение этих знаний на практике. В данном контексте очень важны коммуникативные игры. Они помогают повысить интерес и мотивацию учащихся, приблизиться к ситуации реального общения, снять языковой барьер и увеличить объем речевой деятельности. При дистанционном обучении задача с проведением групповых коммуникативных игр довольно непростая, так как в онлайн режиме сложно сформировать команды из учащихся для решения определенных коммуникативных задач. В данном случае на помощь могут прийти разные коммуникативные игры, адаптированные под онлайн формат, либо поиск коммуникативных партнеров, о которых упоминалось выше.

11 Формирование фонетических навыков, <https://lektcii.org/7-20182.html>, [Erişim Tarihi: 04.12.2020]

6. Технические сбои: Технические неполадки при дистанционно обучении могут зависеть от загруженности серверов, возможностей выбранной платформы и других причин. Нестабильная связь, проблемы с изображением или звуком могут заметно испортить или вовсе сорвать занятие. Низкая скорость интернета может способствовать тому, что видео во время онлайн-урока будет медленным, что может привести к появлению эха и задержке при передаче голосовой информации. Прерывание связи, посторонние шумы, отставание аудио- и видеосигналов могут так же отрицательно отразиться на качестве обучения.

Подводя итоги, можно сказать, что у дистанционного обучения русскому языку вне языковой среды есть свои плюсы и минусы. В целом дистанционное обучение способствует развитию элементов творчества и ответственности у обучаемого. Безусловно, на этом пути как преподаватели, так и ученики сталкиваются с разными трудностями, которые не возникали при традиционном формате обучения. Преподаватель выполняет такие функции, как координирование познавательного процесса, корректирование преподаваемого курса, консультирование при составлении индивидуального учебного плана, руководит учебным процессом. Таким образом, дистанционные занятия по РКИ в Турции нужно проводить с учетом выше перечисленных преимуществ и недостатков дистанционного обучения. Для достижения данной цели, необходимо погружать студентов в языковую среду при помощи информационных ресурсов, демонстрировать видеоматериалы, предоставлять тексты для аудирования, обучать студентов самостоятельному использованию электронных обучающих программ, словарей и справочников. Например, проведение совместного просмотра документальных и художественных фильмов на русском языке с последующим обсуждением просмотренного материала, дает положительную динамику в приобретении коммуникативных навыков и расширяет творческий потенциал и кругозор студентов. Также создание виртуальной русскоязычной среды с носителями русского языка при помощи телемоста с использованием веб-камер способствует преодолению языкового барьера и вводу приобретенных знаний в речь. Таким образом, можно сделать вывод, что приведенные выше недостатки обучения РКИ в дистанционном формате, можно частично устранить при помощи описанных способов, что позволит усовершенствовать качество преподавания русского языка в Турции при помощи информационно-коммуникационных технологий. Подобный подход позволит сделать процесс обучения не только интересным и увлекательным, но и результативным, минимизируя недостатки обучения русскому языку как иностранному за рубежом.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Литература/Kaynakça/References

- Anadolu Üniversitesi Resmî Web Sitesi. <https://www.anadolu.edu.tr/universitemiz/kurumsal/hakkinda>, [Erişim Tarihi: 06.12.2020]
- Çukudar, Sami. & Çelik, Sönmez. “İnternete Dayalı Uzaktan Öğretim ve Üniversite Kütüphaneleri”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. Cilt 4, Sayı 1, 2003, 33. <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/183>. [Erişim Tarihi: 22.10.2020]
- Азимов, Эльхан Гейдарович (Azimov, Elhan Geydaroviç). “Информационно-коммуникационные технологии в обучении РКИ: состояние и перспективы” (İnformasyonno-kommunikatsionnye tehnologii v obuçenii Rkİ: sostoyaniye i perspektivi). *Журнал «Русский язык за рубежом» (Jurnal “Russiy yazık za rubejom)*. № 6 (229), Москва (Moskva): 2011. 45-55. <https://elibrary.ru/item.asp?id=17088268.pdf>, [Erişim Tarihi: 19.02.2021]
- Афсана Иса Кызы, Мухаметзиянова, Ф.Г., Халилуллина, А. Р. (Afsana İsa Kızı, Muhametziyanova, F.G., Halilullina, A.R.) “Исследование Роли Информационных Технологий В Обучении Иностранным Языкам” (issledovaniye roli informatsionnih tehnologiy v obuçenii inostrannim yazıkam), *Казанский Вестник Молодых Ученых Том 2 (Kazanskiy Vestnik Molodih Uçenih Tom 2)*, № 3 (6). Казань (Kazan), 2018. 128-129. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35161813>, [Erişim Tarihi: 27.11.2020]
- Богомолов, Андрей Николаевич (Bogomolov, Andrey Nikolayeviç). “Научно-методическая разработка виртуальной языковой среды дистанционного обучения иностранному (русскому) языку” (Nauçno-metodiçeskaya razrabotka virtualnoy yazıkovoy sredi distantsionnoy obuçeniya inostrannomu (russskomu) yazıku): автореф... дис. д-ра. пед. наук. Москва (Moskva): 2008. 46. https://new-disser.ru/_avtoreferats/01004399248.pdf [Erişim Tarihi: 19.02.2021]
- Демкин, Владимир Петрович & Можаяева, Галина Васильевна (Demkin Vladimir Petroviç & Mojayeva Galina Vasilyevna). Технологии дистанционного обучения. Томский государственный университет институт дистанционного образования (Tehnologii distantsionnoy obuçeniya. Tomskiy gosudartsvennyi universitet institut distantsionnoy obrazovaniya) Издательство Томского университета (İzdatelstvo Tomskogo universiteta). (2003). 10-14. <https://core.ac.uk/download/pdf/287461691.pdf> [Erişim Tarihi: 20.08.2019]
- Горохова, Елена Станиславовна & Николсон, Е.А. & Хилова, Ольга Владимировна (Gorohova Yelena Stanislavovna & Nikolson Ye.A. & Hilova, Olga Vladimirovna) “Преимущества и Недостатки Дистанционного Образования” (Priyemuşestva i nedostatki distantsionnoy obrazovaniya). (Материалы Международной научно-практической конференции. Рязань, Россия. 2019. 26 /Materiali mejdunarodnoy nauçno-praktičeskoj konferentsii. Ryazan, Rossiya. 2019. 26). <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30725228>, [Erişim Tarihi: 24.11.2020]

- Гюльгюден, Вера Константиновна (Gyulgyuden, Vera Konstantinovna). “Формирование лингвосоциокультурной компетенции на основе метода проектов при обучении турецких учащихся русскому языку в неязыковой среде” (Formirovaniye lingvosotsiokulturnoy kompetentsii na osnove metoda proyektov pri obučenii turetskikh uçaşıhsya russkomu yazıku v neyazıkovoy srede). автореф... дис. канд. пед. наук. С.-Петербург.: 2016. 22. <https://elibrary.ru/item.asp?id=30439609.pdf>, [Erişim Tarihi: 19.02.2021]
- Информационные Технологии В Обучении Русскому Языку Как Иностранному (İnformatsionniye tehnologii v obučenii russkomu yazıku kak inostannomu): История, Современное Состояние, Перспективы (İstoriya, sovremennoye sostoyaniye, perspektivi): Коллективная Монография (Kollektivnaya monografiya / Под редакцией Руденко-Моргун О.И., Куриленко В.Б. (Pod redaksiyey Rudenko-Morgun O.İ., Kurilenko V.B.) Москва (Moskva): (2019). 190-191. [Erişim Tarihi: 04.12.2020]
- Орехова, Ирина Александровна (Orehova, İrina Aleksandrovna). “Языковая Среда Есть. Языковой Среды Нет”. *Журнал «Русский язык за рубежом» (Yazıkovaya sreda yest. Yazıkovoy sredı n 'yet)*. № 3, Москва (Moskva): (2007). 36. <http://journal.pushkin.institute/archive/>, [Erişim Tarihi: 20.10.2020]
- Пашаева, Камила Гасым Кызы (Paşayeva, Kamila Gasım Kızı). “К вопросу обучения русскому языку как иностранному с помощью средств информационно-коммуникационных технологий” (K voprosu obučeniya russkomu yazıku kak inostannomu s pomoşyu sredstva informatsionno-kommunikatsionnih tehnologiy). *Журнал «Вестник Московского Государственного Областного Университета» (Jurnal 'Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta')*. № 3, Москва (Moskva): 2017. 113-119. <https://elibrary.ru/item.asp?id=30498788.pdf>, [Erişim Tarihi: 19.02.2021]
- Полат, Евгения Семёновна & Бухаркина, Марина Юрьевна & Моисеева, Марина Владимировна (Polat, Yevgeniya Semyonovna & Buharkina, Marina Yuryevna & Moiseyeva, Marina Vladimirovna). *Теория и Практика Дистанционного Обучения (Teoriya i praktika distantsionnogo Obučeniya)*. Москва (Moskva): (2004). 15.
- Формирование фонетических навыков (Formirovaniye fonetiçeskih navıkov), <https://lektcii.org/7-20182.html>, [Erişim Tarihi: 04.12.2020]
- Чеснокова, Маргарита Павловна (Çesnokova, Margarita Pavlovna). *Методика Преподавания Русского Языка Как Иностранного (Metodika prepodavaniya russkogo yazıka kak inostrannogo): Учеб. Пособие (Uçeb. Posobiye)* 2 изд. (2 izd.) Москва (Moskva): (2015). 42. <http://www.lib.madi.ru/fel/fel1/fel15E327.pdf>, [Erişim Tarihi: 27.11.2020]

Politics, Society and Violence: The Role of the Indian Police in the 2002 Gujarat Riots

Siyaset, Toplum ve Şiddet: 2002 Gujarat Olaylarında Hindistan Polisinin Rolü Üzerine Bir İnceleme

Osman Ülker¹

ABSTRACT

In the general elections held in India in 2019, the far-right Indian nationalist Narendra Modi managed to be re-elected as Prime Minister. Modi has been criticized for the anti-Islamic discourse he used during his rule and election process. Moreover, there are concerns that the anti-Muslim attitude will divide Indian society. There are justifications for these concerns, given Modi's political background. Modi and his BJP party are believed to be active in the violence that took place in the state of Gujarat in India in 2002. During the riots, more than 1,000 people lost their lives. According to reports, police officers did not stop attacks against Muslims and they helped Hindu mobs find lethal weapons. In this article, the role of the police will be discussed within the axis of the relationship between the state, politics and civil society. The main reason why the Gujarat riots were chosen as a case study is that the exclusionary policies of Modi across India were experienced at the regional level in 2002. Furthermore, the discriminatory action of police in the violence of the Gujarat riots was supported by Modi and his party. Therefore, it becomes important to examine the role of the police in these riots. The data, which was collected through the documentation method, will be discussed in relation to Rainer's policing theory. According to Rainer there are four main reasons for police abuse, which are: prejudice, bias, differentiation and discrimination. In addition, the politicization of Indian police will be examined to understand the implicit relationship between government and police abuse. As a result, it has been determined that when motivated ideologically, religiously and ethnically, the police organization acts by excluding certain segments of the society.

Anahtar kelimeler: India, Gujarat, violence, nationalism, Policing theories

ÖZ

2019'da Hindistan'da yapılan genel seçimlerde aşırı sağcı ve Hintli milliyetçi Narendra Modi yeniden Başbakan seçilmeyi başardı. Modi, iktidarı süresince ve seçim esnasında kullandığı İslam karşıtı söylem nedeniyle eleştirilmiştir. Dahası, onun bu Müslüman karşıtı tutumunun Hint toplumunu böleceğine dair endişeler var. Modi'nin siyasi geçmişi göz önüne alındığında, bu endişelerin meşru bir dayanağı olduğu görülür. Bağımsız raporlara göre Modi ve BJP partisinin 2002

¹Corresponding author/Sorumlu yazar:
Osman Ülker (Res. Asst.),
Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology,
Philosophy And Religious Studies, Kilis, Turkey.
E-mail: osmanulker@kilis.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6938-1057

Submitted/Başvuru: 25.12. 2021
Accepted/Kabul: 06.03.2021

Citation/Atfı: Ülker, Osman. "Politics, Society and Violence: The Role of the Indian Police in the 2002 Gujarat Riots." *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 1 (2021): 149-166.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.007>

yılında Hindistan'ın Gujarat eyaletinde meydana gelen şiddet olaylarında aktif olduğuna dair kanıtlar mevcuttur. İsyan 2002 yılında Hindu hacıları taşıyan bir trenin yanmasıyla başlamıştı. Olayın ardından Müslümanlara yönelik şiddet bir yıl sürdü ve 1000'den fazla kişi hayatını kaybetti. Raporlara göre, polis memurları Müslümanlara yönelik saldırıları engellemedi ve hatta Hindu çetelerin silah bulması için yardım ettiler. Bu yazıda polisin rolü devlet, siyaset ve sivil toplum ilişkisi ekseninde tartışılacaktır. Gujarat isyanının bir vaka olarak seçilmesinin temel nedeni, Modi'nin günümüzde Hindistan geneline yayılan dışlama politikalarının o dönemde bölgesel düzeyde deneyimlenmiş olmasıdır. Üstelik bu süreçte, polisin Gujarat şiddetinde ayrımcı tutumu, Modi ve partisi tarafından desteklenmiştir. Bu nedenle isyanlarda polisin rolünü incelemek önem kazanmaktadır. Belgeleme yöntemiyle toplanan veriler, Rainer'in polislik teorisinde tartışılacaktır. Rainer'e göre polisin tacizinin dört ana nedeni vardır: Tarafgirlik, önyargı, farklılaşma ve ayrımcılık. Buna ek olarak, Hindistan polisinin siyasallaşması, hükümet ve polis tacizi arasındaki örtük ilişkiyi anlamak için incelenecektir. Sonuç olarak polis teşkilatının ideolojik, dini ve etnik yönden motive edildiğinde toplumun belirli kesimlerini dışlayarak hareket ettiği tespit edilmiştir.

Keywords: Hindistan, Gujarat, şiddet, milliyetçili, Polis teorileri

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

2014 yılında iktidara gelen Narendra Modi, 2019 yılında yeniden Hindistan'ın Başbakanı olarak seçildi. Başbakan Modi, uzun yıllardır tartışmalı bir siyasetçi olmuştur. Milliyetçiliği sadece bir ideoloji ya da gelenek olarak değil, Müslümanlara karşı sistematik dışlama yapmak amacıyla da kullanmaktadır. Bu sebeple milliyetçi parti BJP önderliğinde yeniden iktidara gelmesi, Hindistan'daki insan hakları ihlallerinin büyüyeceği yönünde endişeleri arttırdı. Özellikle Hint çetelerinin sık sık Müslümanlara saldırması, devlet tarafından tolere edilen bir gerçek. Özellikle polisin yaşanan saldırıları görmesine rağmen bunlara müdahale etmemesi, ayrımcılığın boyutlarını göstermektedir. Milliyetçi parti BJP ve Modi hükümetine yönelik endişeler sadece küçük olaylarla sınırlı değil. 20 yıl önce Modi, Hindistan'ın Gujarat eyaletinde Başkan iken bir yıla yakın devam eden şiddet olayları ve bu olaylarda yerel hükümetin ve polisin rolü, günümüzde artmakta olan tansiyona yönelik endişeleri haklı çıkaran önemli bir tarihi örnektir. "2002 Gujarat olayları" olarak bilinen şiddet yanlısı gösteriler, Hintli hacıları taşıyan bir trenin yanması sonucu patlak vermişti. Sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda trenin kazara içerden başlayan bir yangınla tutuştuğu anlaşılmış olsa da, bu o dönemde Müslüman karşıtı şiddeti önlemeye yetersiz kalmıştır. Olaylarda binin üzerinde insan hayatını kaybetmiş, 60 binden fazla Müslüman eyaletten kaçarak sığınma kamplarına yerleşmek zorunda kalmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Gujarat olayları ele alınmış ve bu olaylarda polisin rolü incelenmiştir. Yaşana olaylar üzerine hazırlanan raporlar, görgü tanıklarının ve mağdurların ifadesinden hareketle, Hint polisinin bilerek olaylara müdahale etmediğini ortaya koymaktadır. Saldırı bölgelerinden polis istasyonlarına yapılan telefon aramaları "sizi kurtarmakla ilgili bir emir almadık" cevabıyla karşılaşmış, polis gözetiminde Müslüman mahalleler tespit edilerek ateşe verilmiştir. Yine bu raporlarda, Modi'nin ve milliyetçi BJP partisi mensuplarının olaylarda aktif rol aldığına dair işaretler bulunmuştur. Bunun üzerine Hindistan Yüksek Mahkemesi Modi hakkında bir soruşturma başlatmış, bir çok Avrupa ülkesi Modi'ye ülkeye girme yasağı

koymuştur. Fakat Modi'ye karşı bu tavır onun Başbakan seçilmesi ile birlikte yumuşamıştır. Fakat günümüzde Modi ve BJP'nin açıktan Müslümanları hedef alan açıklamaları ve Müslümanlara ayrımcılığı meşrulaştıran kanunlar, 20. Yıldönümüne gelen Gujarat olaylarının bir benzerinin, bütün ülke sathında yaşanmasına yol açabileceği gerçeğini göstermektedir. Üstelik Modi'nin Müslümanlara yönelik polis şiddetini kışkırtması, benzer olayların çok daha büyük felaketler doğurma ihtimalini göstermektedir.

İkinci bölümde ise, polisliğin kötü kullanılması dört başlık altında toplanmıştır. Bunlar:

a. "Taraflılık": karşılıklı iki grup arasında çıkan olaylara müdahale eden polisin, bir tarafı diğer tarafa tercih ederek hareket ettiği durumlar için kullanılmaktadır. Polis, olaylara müdahale ederken, Hintli göstericilere müdahale etmezken, Müslümanlara yönelik keyfi tutuklamalara gitmiştir.

b. "Önyargı": Yani bir grubun tamamının veya çoğunun suç davranışı potansiyeline sahip olduğu algısıdır. Hindistan konseptinde Sabarmati Ekspresi'nin Godhra'da yakılmasının ardından Gujarat'taki tüm Müslüman cemaati olaydan sorumlu tutulması bir taraflılık örneğidir. Üstelik yapılan incelemenin ardından yangının trenin içinde kazara çıktığı ortaya çıkmasına rağmen, bu yaklaşım değişmemiştir.

c. 'Farklılaşma': sosyal statülerine göre polisin davranışını bir gruptan diğerine değiştirmesidir. Örneğin Gujarat şiddeti sırasında Ahmedabad'daki ayaklanmalardan birinde çatışmalar o kadar şiddetlendi ki polis silah kullanmak zorunda kaldı. Ancak olayların ardından polisin daha çok Müslümanları hedef aldığı anlaşıldı. Bu ve benzeri örnekler, polisin şiddetin kaynağına farklı bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir.

d. 'Ayrımcılık': polisin herhangi bir hukuki sebep olmaksızın bireylere veya belirli bir gruba yönelik önyargılı tutumlarıdır. Reiner ayrımcılık sürecini altı türe ayırır: kategorik, istatistiksel, geçişken, etkileşimsel, durumsal ve kurumsal. Hindistan'daki polis eylemlerinde kategorik ve kurumsal ayrımcılık ön plana çıkmaktadır. Kategorik ayrımcılık, ayrımcılığın somut anlamını ifade eder. Gujarat isyanları sırasında, Hindistan polisinin önyargılı tutumları, basitçe Müslümanlara yönelik kategorik ayrımcılık olarak açıklanabilir.

Gujarat olaylarında polislerin belirgin bir biçimde kurumsal olarak Müslümanlara yönelik ayrımcılık yapması, şiddeti arttıran ve daha çok insanın canını kaybetmesine yol açan bir olgudur. Üstelik kurumsal şiddeti ortaya çıkaran en önemli nokta, polisin dışlayıcı tutumunun yerel yönetim tarafından desteklenmiş olmasıdır. Bu durum ise polisin politize olması başlığında daha detaylı olarak incelenmiştir.

Bu başlıkta temel soru; eğer polis halkı denetliyor ise polisi kimin denetleyeceği. Polisin Müslümanlara karşı hukuk dışı tutumu, onu denetlemesi gereken kurum tarafından desteklendiğinde şiddetin büyümesi kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim BJP'nin sivil toplum hareketi olarak çıktığı dönemden itibaren aşırı milliyetçi tutumu, iktidara geldikleri bölgelerde yönetim biçimi haline gelmekte, böylece polisin Müslümanlara karşı keyfi tutumu meşrulaşmaktadır. Hatta sistematik şiddetin karşısında duran kolluk kuvvetleri, iktidarın mobbing uygulamasına maruz kalmıştır.

Sonuçta aşırı Hint milliyetçiliği, devletin ideolojisine dönüşürken, polislerin Müslümanlara karşı dışlayıcı uygulamaları normalleşmeye başlamaktadır. Çıkan olaylar, Hint toplumunu parçalamakta ve ülke içinde azınlık konumundaki Müslümanları güvensiz hale getirmektedir. Modi, 2002 yılında elindeki gücü şiddeti sonlandırmak için kullanmayarak, olayların büyümesine göz yummuş ve bu çatışmadan siyasi bir çıkar elde etmek istemiştir. Günümüzde bütün Hindistan'ı saran ayrımcılığın, büyük şiddet olaylarını çıkarma potansiyeli görülmeli ve ülkedeki polisin rolü yeniden gözden geçirilmelidir.

Introduction

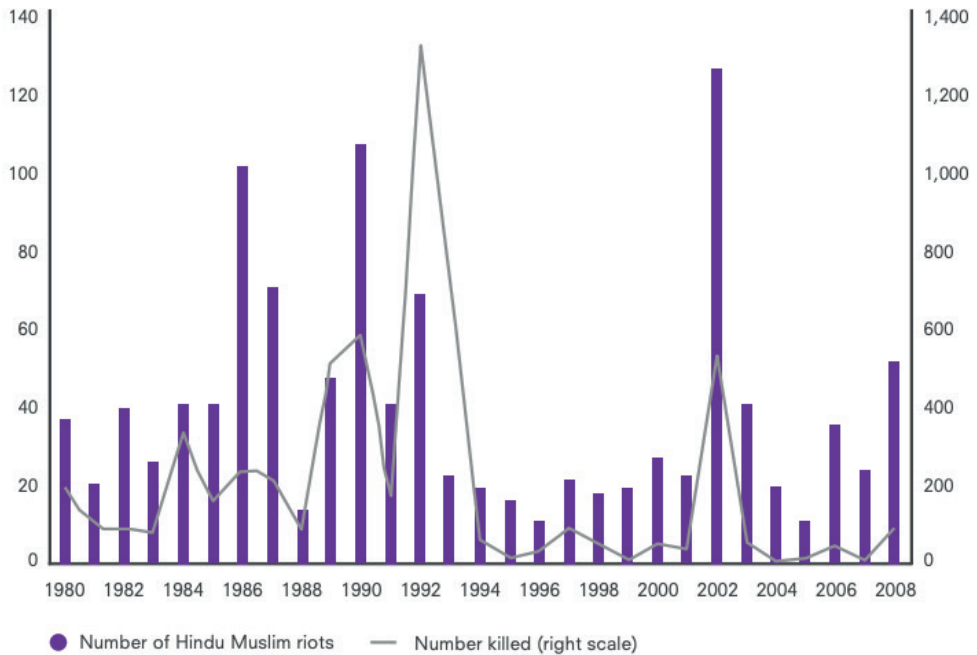
One of the sensitive scenes in the film *Slumdog Millionaire* is death of the protagonist's mother during some violence. While Jamal Malik (Dav Patel) and his brother were playing near their mother in the slum's laundry with their neighbors, a group of people attacked them. In the film, men were burned alive, women were killed by the use of sticks, and homes were looted. The scene is based on a true story known as the Mumbai (Bombay) riot of 1992. The riot started after demolishing the historical Babri Mosque. Hindus believe that the mosque was established on the birthplace of Rama, the seventh avatar of Vishnu. According to reports, more than 1,000 people were killed in this riot.¹ Although the whole incident can be recounted in two minutes in the film, this communal violence has continued for the last half-century between Hindus and Muslims.

India is a country of paradoxes and contradictions. On the one hand, there is a legendary man, Mahatma Gandhi, who teaches to the whole world how the struggle for freedom can be peaceful. On the other hand, countless riots have occurred before and after the partition of India into two new states. At the beginning, it was believed that the partition was the solution to the problems, but never-ending violence has shown that the partition has made Hindu-Muslim relations worse than in the past.² The Mumbai attack was not a single example of the clash between Hindus and Muslims. Communal violence occurs occasionally in many regions throughout India since the independence.³

-
- 1 Asghar Ali Engineer, "Srikrishna Commission Report: Painstaking Documentation", *Economic and Political Weekly* 33, no 33/34 (1998): 2215.
 - 2 Yasmin Khan, *The Great Partition: The Making of India and Pakistan* (London: Yale University Press, 2007), 10.
 - 3 Stuart Corbridge, Nikhila Kalra, ve Kayoko Tatsumi, "The Search for Order: Understanding Hindu-Muslim Violence in Post-Partition India", *Pacific Affairs* 85, no 2 (2012): 287-311.

Figure 1: The number of Hindu-Muslim riots and deaths across Indian States⁴

Figure 1: Number of Hindu-Muslim riots and riot deaths in India, 1980-2008

However, racist attacks against Muslims have turned to political pressure after the nationalist party, BJP, seized power in 2014. The government, formed by Modi, has explicitly targeted Muslims and started to enact laws excluding them. The first big step of the government against Muslims was to abolish Kashmir’s autonomy. Kashmir, which remained a disputed region during the separation process of Pakistan and India, was declared as an autonomous region in Article 370. But Modi, who promised, in the 2019 elections, that this law would be lifted, kept his promise after he was elected. Thus, this mostly Muslim autonomous region, was attached to India.⁵ The Indian government, which wanted to control the region, changed elected officials and appointed governors from the center. A large number of soldiers were deployed and key figures were arrested in order to maintain full control of the area. Internet and phone lines were even shot down for a long time to prevent protests.⁶

4 Sonia Bhalotra, Irma Clots-Figueras and Lakshmi Iyer, *Politician Identity, Policy Implementation and Human Development Outcomes*, (International Growth Center: London, 2013), 3.

5 “Kashmir’s special status: Five things to know”, 05 July 2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/8/5/kashmir-special-status-explained-what-are-articles-370-and-35a>. Accessed 22.02.2021

6 Billy Perrigo, “Supreme Court Orders Review of Internet Shutdown in Kashmir”, *Time*, 10 January 2020, <https://time.com/5762751/internet-kashmir-supreme-court/>. Accessed 20.02.2021

The second major decision of the Modi government that directly targets Muslims is the introduction of the “new citizenship registration” system in Northeast India. With this decision, over 2 million Muslims from Bangladesh who resettled India during the colonial period were left without an identity and a state.⁷ Nonetheless, the announcement of “the Citizenship Amendment Law” aroused more concern. With this law, while the acceptance of Hindu and non-Muslim immigrants became easy, Muslims were excluded from being granted refugee status if they were refugees from neighboring countries. The government did not hide that this decision is purposely targeting Muslims. Shah, the leader of the BJP, supported the idea saying, “They carry out blasts [bombings] in our country and so many of our people die.”⁸ The real fear in these anti-Muslim measures is the gradual expansion the laws all over India. There are increasing fears that Muslims, who have been forced to live under the discrimination of Hindu nationalism, will no longer be able to continue their life in India.⁹

Moreover, this attitude towards Muslims has led to the exclusionary practices of the police, who are supposed to protect the civilian population. When people discriminated against discriminatory laws against Muslims, they faced harsh police intervention. There have been arbitrary arrests, policy raids and excessive force of power, even unnecessary use of weapons by the police. Important activists who defended Muslim rights were arrested without any justification.¹⁰ As a result, after the BJP party came to power under the leadership of Modi, an institutional exclusion was initiated against Muslims, and the rights restricted by law became practical with police intervention on the street. This situation raises concerns about the outbreak of major events in India. At this point, it is useful to recall an important event in the past. The events that took place in 2002 in Gujarat, the state that Modi ruled before he was elected as Prime Minister, constitute an example for the increasing tension in the country today. It is an example of how cooperation between the government and the police can turn into genocide against Muslims. For this reason, in this article, the 2002 Gujarat riots will be analyzed in the context of the relationship between the state, society and police. First, the role of the police in the Gujarat events will be examined. Then the attitude of the police will be compared with Robert Reiner’s theory on policing.

Gujarat Riots in 2002 and the Role of Police

The trigger of the Gujarat riots was the torching of the Sabarmati Express in Godhra by an angry mob on 27 February 2002. Fifty-eight people, some of whom were women and

7 “Shoot the Traitors’ Discrimination Against Muslims under India’s New Citizenship Policy” (Human Right Watch, 2020.), 3.

8 Deepshikha Ghosh, “Amit Shah Termite Remark On Immigrants Unwanted, Says Bangladesh”, 24 September 2018, <https://www.ndtv.com/india-news/amit-shah-termite-remark-on-immigrants-unwanted-says-bangladesh-1921088>. Accessed 24.02.2021

9 Sarah Repucci, “A Leaderless Struggle for Democracy” (Washington: Freedom House, 2020), 2-3.

10 “Shoot the Traitors’ Discrimination Against Muslims under India’s New Citizenship Policy”, 43-49.

children, were burnt alive.¹¹ A large number of Hindu activists who were coming to Ayodhya for a political activity to establish a temple to Lord Rama on the Babri Masjid, which had been destroyed ten years ago, were passengers on a train. The police accused Muslims of attacking the train and imposed a curfew. One day after of the incident, violence broke out. Muslim shops and homes were looted and set on fire in Sabarmati and the walled city. On the same day, in Chamanpura-Asarwa, forty-three people were burnt alive and over 10,000 people set the Gulmarg Society area on fire.¹² Henceforth, collective violence spread to other districts of Gujarat. By the end of the first week of March, 14 out of the 25 districts of Gujarat were affected by events and more than 600 people were killed.¹³ By the middle of March, 60,000 Muslims moved from Ahmedabad and other districts to relief camps.¹⁴ According the formal reports at the end of the events, 790 Muslims and 254 Hindus were killed, 2,500 were injured and another 223 people were missing.¹⁵ But, it is believed that the number is higher than those officially declared.¹⁶ The Gujarat government and security forces were criticized for failing to prevent the riots. The upper house of the Indian parliament unanimously voted a resolution to carry out a federal investigation in Gujarat.¹⁷ International organizations, such as Human Right Watch, blamed the local government and police for being ‘directly involved in the killings of hundreds of Muslims since February 27’.¹⁸ Senior South Asia researcher for Human Rights Watch, Smita Narula, describes the situation, saying:

“What happened in Gujarat was not a spontaneous uprising; it was a carefully orchestrated attack against Muslims. The attacks were planned in advance and organized with extensive participation of the police and state government officials.”¹⁹

Before evaluating the events, the questions, ‘Who are the police?’, and ‘What are the responsibilities of police in society?’ must be answered. It is hard to describe contemporary police in terms of their tasks. In the modern world, duties of police have expanded from promoting road traffic safety to fighting global terrorism. Nevertheless, the main idea of

11 “Scores Killed in India Train Attack”, 27 September 2002, http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/1843591.stm. Accessed 24.02.2021

12 “India braces for religious violence”, 28 September 2002, <https://edition.cnn.com/2002/WORLD/asiapcf/south/02/27/india.train/index.html>. Accessed 23.02.2021

13 “Timeline of the Riots in Modi’s Gujarat”, *The New York Times*, 06 April 2014, blm. World, <https://www.nytimes.com/interactive/2014/04/06/world/asia/modi-gujarat-riots-timeline.html>. Accessed 10.02.2021

14 Achyut Yagnik ve Suchitra Sheth, “Whither Gujarat?”, *Economic and Political Weekly* 37, no 11 (16 March 2002): 1010.

15 “Gujarat riot death toll revealed”, 11 May 2005, http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/4536199.stm. Accessed 20.02.2021

16 Christophe Jaffrelot, “Communal Riots in Gujarat: The State at Risk?”, Working paper, c. 17, (2003).

17 “Indian MPs Back Gujarat Motion”, 06 May 2002, http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/1970415.stm. Accessed 22.02.2021

18 “India: Gujarat Officials Took Part in Anti-Muslim Violence”, *Human Rights Watch*, 30 April 2002, <https://www.hrw.org/news/2002/04/30/india-gujarat-officials-took-part-anti-muslim-violence>. Accessed 19.02.2021

19 Idib.

police/policing is derived from the idea of social control.²⁰ This term has a broad meaning and needs to be narrowed. Stan Cohen constricts its definition to “organised ways in which society responds to behaviour and people it regards as deviant, problematic, worrying, threatening, troublesome or undesirable in some way or another.”²¹ In that sense, the police are one part of the social control devices in society. The main reason for social control is to continue social order. An exact description of police or the idea of policing in the axis of this term is “the set of activities aimed at preserving the security of a particular social order or social order in general”.²² Hence, the main point in definition of policing is governance of security. When the theoretical description of police and the role of the Indian police in the Gujarat riots are compared, the failure of police forces to provide sufficient contribution to the reestablishment of social order shows the opposite of what police should have done. In the reports investigating the Gujarat incidents, it is clear that the police did not do their job. The International Religious Freedom Report, for instance, claims that the police did little to stop the violence.²³ Two quotes from different Human Rights Watch reports on the Gujarat riots show the role of police in the incidents:

“The Gujarat police have initiated very few criminal investigations and have been largely non-responsive in cases where activists have lodged complaints about threats or attacks.”²⁴

“In Ahmedabad, Gujarat’s commercial capital and the site of Human Rights Watch’s investigations, many attacks took place within view of police posts and police stations. Human Rights Watch viewed several police posts less than fifty feet from the site of burnt Muslim-owned restaurants, places of businesses, and hotels in Ahmedabad.”²⁵

The example testimonies, which are given above, show clearly that the Indian police forces did not show the attitudes expected of them. Instead of providing social order, they became a trigger factor for the violence. Therefore, conventional definitions of the role of police do not suffice to explain why security forces could not have controlled the riots. In the following chapters, two policing theories will be examined to answer why the police did not provide social control of the mobs.

Discrimination Theory

20 Andrew Scull, *Social Order/Mental Disorder: Anglo-American Psychiatry in Historical Perspective* (Berkeley: University of California Press, 1989), 121.

21 Stanley Cohen, *Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification* (Cambridge: Polity Press, 1985), 1.

22 Robert Reiner, *The Politics of the Police*, 4th edition (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2010), 5.

23 “India” (International Religious Freedom Report 2002, 2002), //2009-2017.state.gov/j/drl/rls/irf/2002/14023.htm. Accessed 20.02.2021

24 “Intimidation and Harassment of Witnesses, Human Rights Activists, and Lawyers Pursuing Accountability for the 2002 Communal Violence in Gujarat” (Human Right Watch, 24 April 2004), 2, <https://www.hrw.org/legacy/backgrounder/asia/india/gujarat/gujarat0904.pdf>. Accessed 21.02.2021

25 “‘WE HAVE NO ORDERS TO SAVE YOU’ State Participation and Complicity in Communal Violence in Gujarat” (Human Right Watch, April 2002), 22. <https://www.hrw.org/reports/2002/india/gujarat.pdf>. Accessed 23.02.2021

The first theory is the transformation of discretion into discrimination. Police forces can use discretion while enforcing the law. In practice, this authority raises a concern: ‘Does the use of discretion provoke discrimination?’ Racism and discrimination by police always creates a polemic on the legitimacy of them. Discrimination of blacks by American police²⁶ and Arabs by Israeli police²⁷ show that it can be seen in different countries. Different social structures separated from majority groups, such as ethnic and religious minorities, immigrants and disadvantaged groups in a society are more open to police abuse and are less powerful to counteract both physically and by use of their rights. Differential exercise of police powers against the socially disadvantaged and relatively powerless is the product of bias stereotyping, and the amplification of the apparent deviance of these groups.²⁸ Various motivations must be sought in order to understand why the police take an exclusive attitude towards certain groups and to use their power against them. When we evaluate the incident in Gujarat in terms of Reiner’s classification of exclusionary police practices, the role of the police in the Gujarat events could be made clearer. Reiner divided discriminatory attitudes of police into four groups:²⁹

a. ‘Prejudice’: It is used for situations where the police, who intervene the clash between two mutual groups, prefer one side to the other.

b. ‘Bias’: the perception of all or most of the group as having potential for criminal behavior. In the Indian concept, after the burning of Sabarmati Express in Godhra, all of the Muslim community in Gujarat was deemed as being responsible for the incident. But after the investigation, it was revealed that the fire had been started accidentally inside the train.³⁰ Nonetheless, the prejudice against Muslims has concealed the truth.

c. ‘Differentiation’: the changing behavior of police from one group to another according to their social status. For instance, during the Gujarat violence, in one of the riots in Ahmedabad, the clashes became so violent that police had to use guns. However, after the events, it was understood that the police mostly targeted Muslims.³¹ This and similar examples show that the police take a differentiating approach to the source of violence.

d. ‘Discrimination’: biased attitudes of police towards individuals or a certain group without any judicial reason. Reiner divides the discrimination process into six types: categorical, statistical, transmitted, interactional, situational, and institutional.³² In the case of police acts in India, categorical and institutional discrimination came into prominence. Categorical discrimination refers to the nominative meaning of discrimination. During the Gujarat riots,

26 Eric A. Stewart vd., “Neighborhood Racial Context and Perceptions of Police-Based Racial Discrimination Among Black Youth”, *Criminology* 47, no 3 (2009): 847-87.

27 Badi Hasisi ve Ronald Weitzer, “Police Relations with Arabs and Jews In Israel”, *The British Journal of Criminology* 47, no 5 (2007): 728-45.

28 Reiner, *The Politics of the Police*, 159.

29 Ibid, 160.

30 Barbara D. Metcalf and Thomas R. Metcalf, *A Concise History of Modern India*, 3. ed, Cambridge Concise Histories (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 280.

31 “Hindustan News”, 03 May 2002.

32 Reiner, *The Politics of the Police*, 161.

biased attitudes of Indian police can be explained simply as categorical discrimination of Muslims. Institutional discrimination, as Macpherson defines:

“Institutional racism is the collective failure of an organization to provide an appropriate and professional service to people because of their colour, culture, or ethnic origin which can be seen or detected in processes, attitudes and behaviour which amount to discrimination through unwitting prejudice, ignorance, thoughtlessness, and racist stereotyping which disadvantages minority ethnic people.”³³

‘*Yeh andar ki baat hai, police hamare saath hai* (it is an open secret, the police are on our side)’³⁴ is one of the slogans chanted during the riots. Due to the bias of the police during the demonstrations, Indian gangs entered the Muslim neighborhoods and harmed people. However, while this was happening, there were numerous witness statements that the police only watched and did not stop the events.³⁵ Nevertheless, Institutional discrimination raises an important problem. If a group shows discriminative behavior against another group, a state can take precautions to prevent it, but institutional discrimination is shown directly by a state organ. Then who will prevent it? In other words, who will be policing the police?

Politicization Theory

James Vadackumchery argues the moral of police in developing countries stating that the elected government of a developing country, such as India, obtains a strong power over state institutions. When police feel political pressure, providing law and order and staying neutral becomes difficult for them.³⁶ Nevertheless, when we examine the excessive use of police power in many countries, it is clear that questioning the moral of police is not limited to developing countries. Matter of fact, criticism against police brutality in the US, burst after George Floyd was killed during an arrest in 2020. It is claimed that some politicians protected the police who had killed Floyd.³⁷ In France, when the police was criticized for using violence against “yellow vest protestors”, Macron defended police action by rejecting to talk about violence: “Don’t speak of ‘repression’ or ‘police violence,’ these words are unacceptable under the rule of law”.³⁸

33 Sir William Macpherson, “The Stephen Lawrence Inquiry” (Uk Secretary Of State For The Home Department, 1999), https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/277111/4262.pdf. Accessed 23.02.2021

34 Teesta Setalvad, “When guardians betrays : the role of the police”, *Gujarat, the making of a tragedy*, ed. Siddharth Varadarajan (New Delhi ; New York: Penguin Books, 2002), 177.

35 Asghar Ali Engineer, “Gujarat Riots in the Light of the History of Communal Violence”, *Economic and Political Weekly* 37, no 50 (2002): 5053.

36 James Vadackumchery, *Police Morality* (Delhi: Kalpaz Publications, 2001), 205.

37 Peter Baker ve Thomas Kaplan, “Trump Defends Police, but Says He’ll Sign Order Encouraging Better Practices”, *The New York Times*, 11 June 2020, blm. U.S., <https://www.nytimes.com/2020/06/11/us/politics/trump-biden-police.html>. Accessed 24.02.2021

38 Pauline Bock, “Emmanuel Macron’s Year of Cracking Heads”, *Foreign Policy*, 29 Kasım 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/11/29/emmanuel-macrons-france-yellow-jackets-police-europe-year-of-cracking-heads/>.

It seems that the effect of politics on the police is a larger phenomenon. In fact, according to Rainer, politicization of the police is inevitable: “In a broader sense, all relationships with a power dimension are political, so policing is inherently and inescapable political.”³⁹

The second policing theory to understand the behavior of police in the Gujarat violence is the politicization of police. In this respect, some Hindu organizations must be examined to understand how the police are politicized. The most important of them is Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) (National Volunteer Organization). RSS was founded in 1925 as a national movement against British colonialism.⁴⁰ It has become one of the most important national organizations during and after the partition.⁴¹ In this organisation, the idea of Sangh Parivar (Family of Organization) has emerged. Thus, a network was created between national Hindu organizations from politics to charity foundations.⁴² One of them is Vishwa Hindu Parishad (VHP) (World Hindu Council) which was founded by RSS leaders in 1964.⁴³ It has carried Hindu nationalist discourse to a religious platform. The last organization is Bharatiya Janata Party (BJP) (Indian People’s Party). It was founded in 1980 and become popular throughout India later, in the 1990s. It is important to note that, there has been a division of labor between these three organizations as Manjari Katju describes:

“The RSS, the BJP, and the VHP work as three distinct bodies and separate constitutions, organizational structures, and work patterns. It cannot be denied, however, that in terms of membership, ideology, and agenda of action, there is an overlap between the three, and that the RSS has played a parenting role in shaping the other two organizations.”⁴⁴

According to Mc Donnel and Carera, the source of the BJP is the RSS and it is possible to trace RSS’s ideological roots back to the 19th century. According to RSS ideology, Hindus are not a religious group, but are victims, oppressed throughout the history, under strong foreign elites such as Muslims and the British.⁴⁵ This statement has led some authors to think that RSS has an anti-colonial structure.⁴⁶ But when looking at the origins of the RSS, it is seen that it does not participate in anti-colonial movements. Although the RSS defends the Hindu supremacy, it did not take part in the anti-colonial block against the British and had an apolitical image in its first period.⁴⁷ In the next period, the movement was affected by fascism in Mussolini Italy. Moonje, one of the important names of the movement at that time, went

39 Reiner, *The Politics of the Police*, 32.

40 Jean A. Curran, “The RSS: Militant Hinduism”, *Far Eastern Survey* 19, no 10 (1950): 93.

41 Chetan Bhatt, *Hindu Nationalism: Origins, Ideologies and Modern Myths* (Oxford: Berg, 2001), 4.

42 John McLeod, *The History of India*, First Edition (Westport, Conn: Greenwood, 2002), 171.

43 Rajyasri Rao, “Profile: The Vishwa Hindu Parishad”, 07 March 2002, http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/1860202.stm.

44 Manjari Katju, *Vishva Hindu Parishad and Indian Politics* (Hyderabad: Orient Longman, 2003), 2.

45 Duncan Mc Donnel and Luis Cabrera, “The right-wing populism of India’s Bharatiya Janata Party (and why comparativists should care)” *Democratization* 26, no 3 (2019): 485

46 Curran, “The RSS”, 93.

47 Bhatt, *Hindu Nationalism*. 115-116.

to Italy and met with Mussolini and carried his ideological and organizational structure to India.⁴⁸ The RSS's relationship with fascism wasn't only with Mussolini in the past. Sadashiv Golwalker, president of the RSS between 1940 and 1973, wrote a text praising Hitler and defined Christian and Muslim elements as "hostile elements."⁴⁹

However, the fact that the religious and nationalist discourse, which is widespread in developing countries, affected the lower classes, increased the vote rates, and worked in the opposite direction in the BJP's India. People who vote for the BJP, compared to members of other parties, paint a distinctly more religious portrait, adopting statist economic policies, and are less engaged with people of other religions. In addition, according to the survey studies conducted on BJP voters in different years, the BJP represents the upper castes and middle class. This evaluation, which became stronger with each election, turned to fact after 2014. It can be said that the middle and upper middle classes formed the electoral profile of the BJP, which received the majority of the votes in the cities especially in the 2014 elections..⁵⁰ Chipper explains the success of the BJP among middle and upper classes as follows:

"The success of the party can, instead, be attributed to the ability of the party to forge a coalition between religious groups and the economic interests of middle classes."⁵¹

We do believe that one of the underlying causes of losing the political neutrality of the police is that the BJP was the ruling party in Gujarat in 2002. The Chief Minister of Gujarat was former RSS member, Narendra Modi.⁵² The organic bond between Indian nationalist movements under Sangh Parivar's notion meant that the riots become insoluble in both the public space and the political arena. As a result, the police have inescapably been affected by the political developments. Politicization of the police has occurred in several ways. The first one is staffing or penetration in police offices. There are allegations that the Modi had meetings with police officers during the riots and gave false assurance.⁵³ But it's not a new phenomenon or a local problem related to just Modi. With the BJP increasing its power in the political arena, it is seen that well-organized Hindu nationalism began to "infiltrate" state institutions, especially in the 90s:

"The mid- to late-1990s have witnessed the extraordinary rapidity and zeal with which BJP controlled states, and the Hindutva movements unleashed within them, have inducted their

48 Idib. 224.

49 Donnel and Luis Cabrera, "The right-wing populism of India's Bharatiya Janata Party", 486.

50 Pradeep Chhibber, "Who Voted for the Bharatiya Janata Party?", *British Journal of Political Science* 27, no 4 (October 1997); Pradeep Chipper ve Rahul Verma, "The BJP's 2014 Resurgence", in *Electoral Politics in India: The Resurgence of the Bharatiya Janata Party* (Taylor & Francis, 2017), 15-33; E Sridharan, "Electoral Politics in India", in *Middle-Class Votes for BJP* (Routledge India, 2017), 270-81.

51 Chhibber, "Who Voted for the Bharatiya Janata Party?", 639.

52 Jaffrelot, "Communal Riots in Gujarat". 2.

53 Engineer, "Gujarat Riots in the Light of the History of Communal Violence", 5053.

vision of 'Hindu rashtra' into the institutions of state governments and civil society"⁵⁴

The general opinion is that, after coming to power with the support of a large majority in 1998, the BJP tried to keep police forces under its control. The BJP has recruited officers who are pro-RSS or nationalist to the police cadres.⁵⁵ Jaffrelot cites that the nationalist Hindus have occupied not only police headquarters but also other state organs. Hence, it is very normal, according to Jaffrelot, for police to respond by saying, 'We have no orders to save you' to the Muslims who phone them.⁵⁶ Another factor of politicization of police by the BJP government is that the BJP used its political power to put pressure on police not to act against Hindu mobs. According to eyewitness testimonies and NGO's reports, individual police officers who have tried to prevent riots, by taking action against angry Hindu mobs to protect Muslims and keep the peace, or arrested members of the RSS, the VHP, or the BJP for being involved in the riots, have been transferred and shifted.⁵⁷ For instance, 27 police officers were transferred who had arrested the VHP leaders.⁵⁸ In another interesting case reported by Human Rights Watch, police officer Rahul Sharma, who successfully prevented a mob attack upon a madrasa and rescued 400 people who were stuck in the building, was transferred to different stations five times in a year.⁵⁹

The local leader cadres of the RSS, the VHP, and the BJP have taken an active role in the riots. According to Jaffrelot, voter lists have been used to determine Muslims' addresses, the BJP leaders have participated with the mobs in the streets, and political authorities have prevented the intervention of police while riots continue. The most common assertion about the sided attitude of police is that the BJP has wanted to use events for their own interests. He adds:

"The Modi government's involvement in Hindu/Muslim violence- a fact that largely explains its exceptional scope- is part of an unavowed but easily reconstructed political strategy. His party, the BJP, and the Hindu nationalist movement on the whole, honed this strategy between 1989 and 1991 when their activists worked at provoking anti-Muslim riots as election time approached. This violence in effect polarises society along a religious line of cleavage, which generally leads the Hindu majority, with a heightened sense of Hindu identity, to vote more in favour of the BJP. This explains the correlation between the election calendar and the cycle of riots."⁶⁰

54 Bhatt, *Hindu Nationalism*, 178.

55 Setalvad, "When guardians betrays : the role of the police", 178.

56 Jaffrelot, "Communal Riots in Gujarat", 17:6.

57 Setalvad, "When guardians betrays : the role of the police", 49.

58 A.g.e., 194.

59 "'WE HAVE NO ORDERS TO SAVE YOU' State Participation and Complicity in Communal Violence in Gujarat", 49.

60 Jaffrelot, "Communal Riots in Gujarat", 17:2.

Another kind of relationship between politics and exclusionary practices of the police, as Jafrelott expresses, emerges in the relationship between violence and local elections. There are also indications supporting that Narendra Modi, now Prime Minister of India, aimed to increase the vote of Indian nationalists in the elections by increasing tensions in Gujarat in 2002. Modi resigned shortly after the events of Gujarat, leading to re-elections.⁶¹ A report established by The Independent Fact Finding Mission argues that nearly half of the 106 major riots in Gujarat between 1987 and 1991 emerged during the election process.⁶² It seems that, as the elections approached, the demonstrations were used as an opportunity to gain nationalist votes. This fact arises as a result of the politicization of the police.

Conclusion

In this study, Gujarat riots in 2002 were examined in terms of the scale of the abuse of policing. It is understood how the whole society is harmed when the police force, which should protect the lives and property of citizens without discrimination on the basis of race, religion or gender, is exclusionary against a part of the society. Moreover, it has been observed that the police's engagement in politics by going beyond the law, while benefiting some politicians, creates a security gap in the society. The events that took place in the state of Gujarat in India showed that if politicians control state institutions in line with their own interests, social turmoil could cause great damage. This damage should not be considered as just physical. People's memories, their trust in the state and their expectations for the future are also damaged. In addition, when hatred towards a group of people, which is produced by the state, is attributed to the society, irreversible wounds occur and cause the society to break down. The events in Gujarat also increased the Hindu-Muslim polarization and led to the exclusion of the minority Muslims by the state.

The nationalist party, the BJP, which was responsible for the Gujarat riots, has been ruling India since 2014. Prime Minister Modi was banned from the US and many EU countries as he was held responsible for the Gujarat incidents, but these restrictions against him were lifted after he won the elections. But being Prime Minister did not change Modi. Systematic discrimination against Muslims by the state has been going on since 2014. The enacted anti-Muslim laws and the arbitrary practices of the police force against Muslims reveal the concerns that a new Gujarat incident could occur throughout the country. In order to prevent new violence against Muslims, the police are expected not to surrender to ideological pressures and to act in accordance with the rule of law.

61 "Gujarat chief minister resigns", 19 Temmuz 2002, http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/2139008.stm. Accessed 24.02.2021

62 Kamal Mitra C., S. P. Shukla, ve K. S. Subramanian, "Dr Kamal Mitra Chenoy, S. P. Shukla, K. S. Subramanian, Achin Vanaik" (The Independent Fact Finding Mission, 2002).

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Baker, Peter, and Thomas Kaplan. "Trump Defends Police, but Says He'll Sign Order Encouraging Better Practices". *The New York Times*, 11 June 2020, blm. U.S. <https://www.nytimes.com/2020/06/11/us/politics/trump-biden-police.html>.
- Bhatt, Chetan. *Hindu Nationalism: Origins, Ideologies and Modern Myths*. Oxford: Berg, 2001.
- Bock, Pauline. "Emmanuel Macron's Year of Cracking Heads". *Foreign Policy*, 29 November 2019. <https://foreignpolicy.com/2019/11/29/emmanuel-macrons-france-yellow-jackets-police-europe-year-of-cracking-heads/>.
- Chhibber, Pradeep. "Who Voted for the Bharatiya Janata Party?" *British Journal of Political Science* 27, no 4 (October 1997): 619-59.
- Chipper, Pradeep, and Rahul Verma. "The BJP's 2014 Resurgence". in *Electoral Politics in India: The Resurgence of the Bharatiya Janata Party*, 15-33. Taylor & Francis, 2017.
- Cohen, Stanley. *Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification*. Cambridge: Polity Press, 1985.
- Corbridge, Stuart, Nikhila Kalra, and Kayoko Tatsumi. "The Search for Order: Understanding Hindu-Muslim Violence in Post-Partition India". *Pacific Affairs* 85, no 2 (2012): 287-311.
- Curran, Jean A. "The RSS: Militant Hinduism". *Far Eastern Survey* 19, no 10 (1950): 93-98. doi:10.2307/3023941.
- Engineer, Asghar Ali. "Gujarat Riots in the Light of the History of Communal Violence". *Economic and Political Weekly* 37, no 50 (2002): 5047-54.
- . "Srikrishna Commission Report: Painstaking Documentation". *Economic and Political Weekly* 33, no 33/34 (1998): 2215-16.
- Ghosh, Deepshikha. "Amit Shah Termite Remark On Immigrants Unwanted, Says Bangladesh", 24 September 2018. <https://www.ndtv.com/india-news/amit-shah-termite-remark-on-immigrants-unwanted-says-bangladesh-1921088>.
- "Gujarat chief minister resigns", 19 July 2002. http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/2139008.stm.
- "Gujarat riot death toll revealed", 11 May 2005. http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/4536199.stm.
- Hasisi, Badi, and Ronald Weitzer. "Police Relations with Arabs and Jews In Israel". *The British Journal of Criminology* 47, no 5 (2007): 728-45.
- "Hindustan News", 03 May 2002.
- "India". International Religious Freedom Report 2002. <https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/irf/2002/14023.htm>.
- "India braces for religious violence", 28 February 2002. <https://edition.cnn.com/2002/WORLD/asiapcf/south/02/27/india.train/index.html>.

- “India: Gujarat Officials Took Part in Anti-Muslim Violence”. *Human Rights Watch*, 30 April 2002. <https://www.hrw.org/news/2002/04/30/india-gujarat-officials-took-part-anti-muslim-violence>.
- “Indian MPs Back Gujarat Motion”, 06 May 2002. http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/1970415.stm.
- “Intimidation and Harassment of Witnesses, Human Rights Activists, and Lawyers Pursuing Accountability for the 2002 Communal Violence in Gujarat”. *Human Right Watch*, 24 April 2004. <https://www.hrw.org/legacy/backgrounder/asia/india/gujarat/gujarat0904.pdf>.
- Jaffrelot, Christophe. “Communal Riots in Gujarat: The State at Risk?” Working paper. C. 17, 2003.
- “Kashmir’s special status: Five things to know”, 05 July 2019. <https://www.aljazeera.com/news/2019/8/5/kashmir-special-status-explained-what-are-articles-370-and-35a>.
- Katju, Manjari. *Vishva Hindu Parishad and Indian Politics*. Hyderabad: Orient Longman, 2003.
- Khan, Yasmin. *The Great Partition: The Making of India and Pakistan*. London: Yale University Press, 2007.
- Macpherson, Sir William. “The Stephen Lawrence Inquiry”. UK Secretary of State for the Home Department, 1999. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/277111/4262.pdf.
- McDonnell, Duncan, and Luis Cabrera. “The right-wing populism of India’s Bharatiya Janata Party (and why comparativists should care)”. *Democratization* 26, no 3 (03 April 2019): 484-501.
- McLeod, John. *The History of India*. First Edition. Westport, Conn: Greenwood, 2002.
- Metcalf, Barbara D., and Thomas R. Metcalf. *A Concise History of Modern India*. 3. ed. Cambridge Concise Histories. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Mitra C., Kamal, S. P. Shukla, and K. S. Subramanian. “Dr Kamal Mitra Chenoy, S. P. Shukla, K. S. Subramanian, Achin Vanaik”. The Independent Fact Finding Mission, 2002.
- Perrigo, Billy. “Supreme Court Orders Review of Internet Shutdown in Kashmir”. *Time*, 10 January 2020. <https://time.com/5762751/internet-kashmir-supreme-court/>.
- Rao, Rajyasri. “Profile: The Vishva Hindu Parishad”, 07 Mart 2002. http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/1860202.stm.
- Reiner, Robert. *The Politics of the Police*. 4th edition. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2010.
- Repucci, Sarah. “A Leaderless Struggle for Democracy”. Washington: Freedom House, 2020.
- “Scores Killed in India Train Attack”, 27 February 2002. http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/1843591.stm.
- Scull, Andrew. *Social Order/Mental Disorder: Anglo-American Psychiatry in Historical Perspective*. Berkeley: University of California Press, 1989.
- Setalvad, Teesta. “When guardians betrays : the role of the police”. in *Gujarat, the making of a tragedy*, editör Siddharth Varadarajan, 177-210. New Delhi ; New York: Penguin Books, 2002.
- “ ‘Shoot the Traitors’ Discrimination Against Muslims under India’s New Citizenship Policy”. *Human Right Watch*, 2020.
- Sridharan, E. “Electoral Politics in India”. in *Middle-Class Votes for BJP*, 270-81. Routledge India, 2017.
- Bhalotra Sonia, Irma Clots-Figueras and Lakshmi Iyer, *Politician Identity, Policy Implementation and Human Development Outcomes*, International Growth Center: London, 2013.
- Stewart, Eric A., Eric P. Baumer, Rod K. Brunson, and Ronald L. Simons. “Neighborhood Racial Context and Perceptions of Police-Based Racial Discrimination Among Black Youth”. *Criminology* 47, no 3 (2009): 847-87.

- “Timeline of the Riots in Modi’s Gujarat”. *The New York Times*, 06 Nisan 2014, blm. World. <https://www.nytimes.com/interactive/2014/04/06/world/asia/modi-gujarat-riots-timeline.html>,
- Vadackumchery, James. *Police Morality*. Delhi: Kalpaz Publications, 2001.
- “‘WE HAVE NO ORDERS TO SAVE YOU’ State Participation and Complicity in Communal Violence in Gujarat”. Human Right Watch, April 2002. <https://www.hrw.org/reports/2002/india/gujarat.pdf>.
- Yagnik, Achyut, and Suchitra Sheth. “Whither Gujarat?” *Economic and Political Weekly* 37, no 11 (16 March 2002): 1009-11.

Kura ve Aras Nehirlerinin Azerbaycan Aran (Kür-Araz) Bölgesi Açısından Jeoekonomik Önemi

The Geoeconomic Importance of the Kura and Aras Rivers in Terms of the Azerbaijan Aran (Kür-Araz) Economic Region

Neşe Yeşilbaş¹ , Kaan Kapan²

***Sorumlu yazar/Corresponding author:**
Neşe Yeşilbaş (Yüksek Lisans Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Coğrafya, İstanbul, Türkiye.
E-posta: nese.yesilbas@outlook.com
ORCID: 0000-0002-9449-8756

***Kaan Kapan (Dr. Öğr. Üyesi),**
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya
Bölümü, Bölgesel Coğrafya Anabilim Dalı,
İstanbul, Türkiye.
E-posta: kaan.kapan@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2979-5057

Başvuru/Submitted: 19.11.2020

Kabul/Accepted: 07.01.2021

Atıf/Citation: Yesilbas, Nese ve Kapan, Kaan.
"Kura ve Aras Nehirlerinin Azerbaycan Aran
(Kür-Araz) Bölgesi Açısından Jeoekonomik
Önemi." *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of
Eurasian Inquiries* 10, 1 (2021): 167-192.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.008>

öz

Aras ve Kura nehirleri kaynağını Türkiye sınırları içerisinde alıp Azerbaycan'ın Sabirabad şehri yakınlarında birleşmekte buradan sonra ise Neftçala şehrinde Hazar denizine dökülmektedir. Aras ve Kura nehirlerinin varlığı, oluşturulmasında önemli bir etken olan Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesi, Azerbaycan'ın tarım, hayvancılık, sanayi, enerji, ulaşım gibi ekonomik faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir saha olarak önem taşımaktadır. Mevcut bölge özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrasında meydana gelen stratejik ve ekonomik değişimlerle ekonomik coğrafyası açısından da yeniden şekillenmiştir. Bu nedenler doğrultusunda araştırma sahası olan Aran (Kür-Araz) ekonomik bölgesinin özellikle Aras ve Kura nehirleri özelinde jeoekonomik açıdan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dönemi ve günümüz koşullarının karşılaştırması yapılmıştır. Söz konusu ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımları, zaman içerisinde uğradıkları değişimler ve mekân ile karşılıklı etkileşimleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Araştırmada, Azerbaycan'daki birçok devlet kurum ve kuruluşundan faydalanarak, çalışma birebir saha gözlemlerine dayandırılmış, Kiril alfabesiyle yazılmış arşiv kitaplarının çözülmesiyle birlikte zengin ve detaylı bir literatür taraması ile analiz edilerek neticelendirilmiştir. Çalışma neticesinde Azerbaycan Aran (Kür-Araz) bölgesini 5 başlık altında incelemenin doğru olacağı kanısına varılmıştır. Bölgeye gerekli önemin verilmesi ve sahanın gelecekte de önemini yitirmemesi adına dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında bu çalışma ile ilgili veriler ortaya konulmuş, son olarak da araştırma sahasının bölgesel ve küresel önemine özellikle jeoekonomik açıdan değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kura Nehri, Aras Nehri, Aran (Kür-Araz) Bölgesi, Jeoekonomi, Azerbaycan

ABSTRACT

The Aras and Kura Rivers are sourced from inside the borders of Turkey, then merge near Azerbaijan's Sabirabad town, and flow into the Caspian Sea in the Neftchala. These rivers are an important factor in the development and operational performance of the Aran (Kür-Araz) Economic Region; a critical region wherein Azerbaijan's economic activities, including agriculture, animal husbandry, industry, energy, and transportation, are concentrated. The region has

been reshaped into its current state based on its economic geography, particularly through strategic and economic changes that occurred after Azerbaijan's independence. For these reasons, research has compared the period of the U.S.S.R and today's conditions in the area of the Aran (Kür-Araz) economic region, and especially in the Araz River, in geoeconomic terms. In this study, the geographic distribution of economic activities, changes over time, and mutual interactions with residential areas are discussed in detail. This study is based on one-to-one field observations, making use of many state institutions and organizations in Azerbaijan, and was concluded by analyzing archival records written in the Cyrillic alphabet through a rich and detailed literature review. This study concluded that the examination of the Azerbaijani Aran (Kür-Araz) region would be appropriate under five headings. The data related to this study are presented regarding the issues that should be taken into consideration in order to recognize and assign the importance to the region that is necessary to ensure that the area does not lose its prominence in the future. Finally, the regional and global significance of the research field is remarkable, particularly in terms of geoeconomics.

Keywords: Kura River, Aras River, Aran (Kür-Araz) Region, Geoeconomy, Azerbaijan

EXTENDED ABSTRACT

The Aras and Kura Rivers are extremely significant water resources that support multiple economic activities in all countries and regions where their branches extend. The prosperous geographic conditions of Aras and Kura basin are acknowledged by all regional societies and have witnessed a multitude of civilizations, establishments, and economic and cultural activities for millennia. The economic activities surrounding the rivers' tributary streams have a prominent role in this region's geographic value.

Upon examining Azerbaijan's stream resources, we observe that water management in the country is not an easy undertaking. Two main rivers (Kura/Turkey–Georgia–Azerbaijan, Aras/Turkey–Iran–Azerbaijan) are hydrographically sourced outside the country's borders. Access to the benefits of these international cross-border rivers is crucial for the country in both geostrategic and geoeconomics terms. Our study focuses on the Aran (Kür-Araz) Economic and Geographic Economic Region revealing the need for further strategic and economic assessment, as it is located between the Aras and Kura Rivers (this region is also named after these rivers).

Scarcity of water resources is a serious problem in Azerbaijan. This challenge may not be perceived in the Azerbaijani highlands but it is causing some issues in plains and lowlands and is a crucial factor in the direction of economic activities. Indeed, the cities around the streams were formed by various economic regions' growth or support. The expansion of economic activities such as industry and commerce is evolving. The direct and indirect impacts of streams on formation and growth of the cities is undeniable (Ağdaş, Ağcabedi, Beyləqan, Bileşuvar, Berde, Zerdab, İmişli, Yevlah, Kürdemir, Göyçay, Neftçala, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Ucar, and Hacıqabul rayons; cities like Mingeçevir, Şirvan, Elibayramlı, and Yevlah). This region is distinguished by its efficient geographic conditions, mainly for agricultural activities, followed by industry, transportation, and energy. Water resources have been the most important tool for enriching the region with these advantages. It is also important to meet water demands

in Azerbaijan, as it cannot produce enough technology, and its economy remains directed by self-sufficient agricultural production. Water resources are essential, not only in agricultural production but also to provide agricultural products for processing through industrial activities.

The Aras River's Azerbaijan side was affected by political geography incidents in 1990s. While agricultural products were limited in line with economic interest prior to independence, the diversity was increased following independence. It would be insufficient to consider the growth of the region only in terms of agriculture. Growth in industry, commerce, and transportation has also occurred in the Aran (Kür-Araz) region. The Aran (Kür-Araz) economic region is an area that demonstrates how the same geography was used for two different aspects of economic activity—prior to independence and following independence, although not every field in the same activity type or in terms of activity spread is equally important. Some cities are more prominent in energy and industry and others in transportation, industry, and agriculture. It is well known that following the intense exploitation of recent human activities in the Aras basin, the natural resources of the basin have been ruined; the water ecosystem has been damaged by nearby lakes; and the stream basin has been polluted. Irrigation systems require improvement, and human activities need to be executed with a more systematic and planned approach in order to increase the economic efficiency and environmental integrity of the region. Even if these goals are actualized, it should not be forgotten that Azerbaijan needs to position itself well in order to adapt to this ever changing world. Aras should not be seen as a mere international river, but as the core of many resources and economic activities in the country; thus, its geoeconomic importance should not be overlooked. From a geoeconomic perspective the people of the region (underdeveloped or developing countries), with geographies that are destined to coexist in our developing and constantly changing world, must design both interstate and domestic policies well. The primary objective is undoubtedly for countries to make good use of and to protect their assets. When the term geoeconomy was first introduced in the post-Cold War period, regionalism activities accelerated, as witnessed all over the world. The establishment of collaborative protective activities with regard to the Kura and Aras Rivers, which are in common use of Turkey, Iran, Georgia, and Azerbaijan, should be considered that might reveal shortages in joint foreign policymaking. It is imperative to handle all details of cross-border streams and establish real regional associations.

GİRİŞ

Aras (Türkiye¹-İran-Azerbaycan) ve *Kura* (Türkiye²-Gürcistan-Azerbaycan) nehirleri ülkemiz sınırları içerisinde doğduktan sonra Azerbaycan'ın Sabirabad şehrinde birleşmekte ve sonrasında Neftçala yakınlarında Hazar denizine boşalmaktadırlar. Aras ve Kura havzalarının %35'lik kısmının Azerbaycan toprakları içerisinde yer aldığı bilinmektedir.³ Söz konusu nehirler günümüzde hem tarımsal kaynak açısından hem de nüfusun bu bölgede yoğunlaşması açısından Azerbaycan için önemli su kaynaklarıdır. Aslında yalnızca günümüzde önemli bir akarsu kaynağı demekle yanlış olacaktır. Geçmişten günümüze hayati değere sahip bir su kaynağı olan Aras ve Kura nehirleri, uğruna sayısız birçok savaşa ve çekişmelere sahne olmuş nehirlerdir. Şüphesiz Aras ve Kura nehirlerinin çevre şartlarına göre bol su taşıması,⁴ çevresine göre daha düz bir alanda yer alması, bağımsızlık sonrası bu alanın daha da gelişmesinde etkili olmuştur.

Azerbaycan toprakları, Hazar Denizi'ne doğru eğilmiş devasa bir tepsiye benzetilebilir. Bu yüzden Azerbaycan'ın birçok nehri Hazar Denizi'ne akmaktadır. Ancak bazı nehirler ülkenin ana nehri Kura'ya akarken bazıları ise onun en büyük kolu olan Aras nehrine döküldüğü bilinmektedir.⁵ Söz konusu bu su kaynakları, ülkenin su ihtiyacının giderilmesinde yeterince teknoloji üretilmemesi ve hala kendi kendine yetebilen tarımsal üretimin ekonomisine yön vermesinden kaynaklı olarak Azerbaycan açısından dikkatli olunması gereken konuların başında gelmektedir. Su kaynaklarının kullanımı sadece tarımsal üretimle kalmayıp sanayi faaliyetlerinde de (hem proses işlemleri hem de sanayide işlenecek tarımsal ürünlerin sağlanması bakımından) olmazsa olmaz bir kaynak özelliği taşımaktadır.

Azerbaycan için Kura ve Aras nehirleri oldukça önem teşkil etmekte, hatta bu nehirlerden yola çıkılarak bir ekonomi bölgesinin adı Aran (Kür-Araz)⁶ ekonomik bölgesi olarak isimlendirilmektedir (Harita 1).

1 Türkiye'nin en doğusunda Ermenistan ile Türkiye arasında hem siyasi hem de doğal sınırı oluşturan Aras Nehri sonrasında ülke sınırlarımızı terk etmektedir (Yulu, 2014:24).

2 Çıldır Gölünün kuzeyinden Gürcistan'a geçmektedir.

3 "Yerüstü Sular", Azerbaycan Respublikası Ekolojiya ve Tebii Servetler Nazirliyi, erişim 19 Ocak 2021, <http://eco.gov.az/az/tebii-servetlerimiz/yerustu-sular>

4 Evliya Çelebi seyahatnamesinde yer vermiş olup Aras nehrinin bol suyundan bilahare "Aras nehri darlığı sudur. Bingöl yaylasının karı sökün ettiğinde denizler gibi coşar" şeklinde bahsedilmektedir (Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008; 255).

5 Cefer Ceferov, *Turizm ve Qonaqperverlik Tedqiqatları*, (Bakü: Azerbaycan Turizm İnstitutu, 2011), 23.

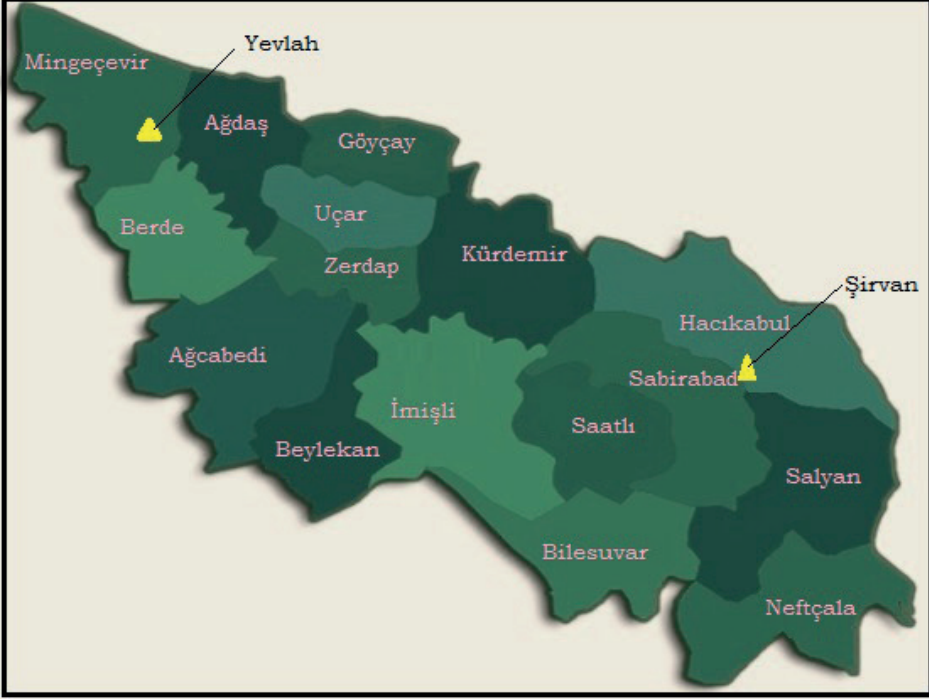
6 Azerbaycan'da bu bölge bazen Aran bazen de Kür-Araz iktisadi ve coğrafi bölgesi olarak adlandırılmış olup çalışmamızda ise Aran (Kür-Araz) ekonomik bölgesi şeklinde adlandırılması uygun görülmüştür.

Harita 1: Aran (Kür-Araz) Bölgesi Konumu ve Sınırlar

Bu söz konusu bölge “kuzeyinden Büyük Kafkasya, güneybatısından Küçük Kafkasya, güneyinden Lenkeran bölgesi ve doğusunda ise Hazar Denizi ile sınır komşusudur. 21.452 bin km²’ lik alanını kapsayan Aran bölgesi, ülkenin %24,8’ini kapsamaktadır. Aran bölgesi ayrıca ülkenin ana karayollarının da (demiryolları, otomobil yolları) kavşak noktasında bulunmaktadır. Uluslararası bakımdan da Gürcistan, İran ve Türkiye’ye bağlayan ana ulaşım yollarının bu ekonomik bölgeden geçmesi⁷ Aran (Kür-Araz) coğrafi ve iktisadi bölgesinin jeoekonomik önemini her geçen gün daha da arttırmaktadır. Artan öneme paralel olarak bu bölgede yer alan Ağdaş, Ağcabedi, Beyləqan, Bilesuvar, Berde, Zerdab, İmişli, Yevlah, Kürdemir, Göyçay, Neftçala, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Ucar ve Hacıqabul rayonları ve Mingçeçevir, Şirvan, Elibayramlı ve Yevlah (Harita 2) gelişmektedir.⁸

7 Azerbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, *Aran İqtisadi Rayonununun Pasportu* (Bakü: İqtisadi İslahatlar Elmi-Tedqiqat İnstitutu, 2011), 6.

8 Mehriban Esgerova, Esedulla Abdullayev, *Siyasi ve İqtisadi Coğrafiya*, (Bakü: Azerbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, 2018).

Harita 2: Aran (Kür-Araz) Bölgesi İçerisinde Yer Alan Şehirler

Aran ekonomik bölgesi ülkede kapladığı saha bakımından ilk sırada yer alırken, ülke ekonomisinde sanayi faaliyetleri açısından taşıdığı önem itibariyle Abşeron ve Gence-Kazah bölgesinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır.⁹ Bu nedenle tarım ve sanayi faaliyetleri açısından ülke için son derece önemli ekonomik koşullar sağlamaktadır.

Bölgenin topografik açıdan; kuzeyde, ovalık sahadan dağlara geçilen eğimli ovalarda ve akarsuların getirdiği malzemelerin bulunduğu dağ eteklerinde¹⁰ yer alması sahaya güçlü avantajlar kazandırmaktadır. Bu bölge ayrıca önemli ulaşım güzergâhlarının kesişim noktasında bulunmaktadır. Tüm bu olumlu unsurlar da yoğun nüfuslu bir saha olmasını ve üretici güçlerin farklı ekonomik faaliyetlerin bu bölgede uzmanlaşmasını sağlamıştır.¹¹ Örneğin bölgedeki Mingeçevir barajı ile enerji üretiminde uzmanlaşma sağlanmış ve sonrasında bu durum sanayi ile desteklenerek imalat sanayinin gelişimine zemin hazırlamıştır.

9 Memmed Qarakoyunlu, *Azerbaycan Coğrafyası* (Bakü: Nergiz Neşriyyatı, 2007), 100-102.

10 Z. N. Eminov, *Azerbaycan'ın Fiziki ve İktisadi Coğrafyası* (Bakü: Azerbaycan E.A. H. Eliyev Adına Coğrafya İnstitutu, 2000), 177.

11 Cümşüd Abbasov, *Azerbaycan Respublikasının İktisadi ve Sosial Coğrafyası*. (Bakü: Bakı Devlet Universiteti, 2005), 132.

1. AMAÇ ve YÖNTEM

Bu çalışmada *Kura ve Aras Nehirlerinin* Azerbaycan açısından taşıdığı önem Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesi özelinde jeoekonomi açısından ele alınmaya çalışılmaktadır. Kura ve Aras Nehirlerinin ekonomik faaliyetlere etkisi, bu faaliyetlerin bulunduğu coğrafyadaki dağılımları ile zaman içerisinde uğradıkları değişimler ayrıntılı ele alınmıştır.

Söz konusu alan ve beşerî unsurların bölgedeki siyasi değişimlerden de etkilediği tespit edilmiş olup Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından ülkenin ekonomik coğrafyasında önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bağımsızlık sonrasında özellikle de çalışma sahamız olan Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesi yeniden şekillenen ve değişime uğrayan en önemli bölgelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle de çalışmamızda Kura ve Aras nehirlerinin beslediği Aran (Kür-Araz) bölgesindeki Tarım, Sanayi, Ulaşım, Enerji faaliyetleri bağımsızlık öncesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminden sıkça bahsedilmekte ardından da günümüz koşullarıyla coğrafi bakış açısıyla ele alınarak jeoekonomi kritiği ile tamamlanmaktadır.

Azerbaycan ile her ne kadar ortak dil, din ve geçmişe sahip olsak da ülkemizden araştırmacıların birebir sahada çok az sayıda çalışmanın yürütüldüğü tespit edilmiştir. Bu eksikliğin bir nebze giderilmesi için öncelikle bu konuda bir yüksek lisans tezi yapmanın yerinde olacağı kararı verilmiş ve sonrasında bir bölümünden söz konusu bu çalışma ortaya çıkmıştır. Çalışma, ilk önce yerinde gözlem ve saha çalışmalarıyla gerçekleştirilmiş¹² sonrasında Kiril alfabesiyle yazılmış eski arşiv kitapların çözümlenmesiyle birlikte birçok zengin kaynağı içerisinde barındıran detaylı bir literatür taraması ile neticelendirilmiştir. Araştırmadaki nicel ve nitel verileri elde etmek amacıyla Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, Azerbaycan Milli Kütüphanesi, Ekoloji ve Doğal Servetler Bakanlığı gibi birçok devlet kurum ve kuruluşunun kaynaklarından yararlanılmıştır.

2. BULGULAR

Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesi tarım, sanayi, ulaşım, enerji, siyasi ve tarihi gibi birçok açıdan Azerbaycan için önemli bir bölge özelliği taşımaktadır. Azerbaycan'ın toplam topraklarının yüzde 24,8'sini (toplam sahası 21,452 bin km²) nüfusunun ise %20'sini¹³ meydana getiren bu bölgede Kura ve Aras nehirlerinin varlığının kuşkusuz sahaya değer kattığı ve katmaya devam edeceği aşikârdır. Söz konusu bu çalışma ile bölgenin önemini vurgulamak ve bunu da bir düzen içerisinde yapmak adına Aran (Kür-Araz) ekonomik bölgesi 5 alt başlık (1. Tarihi, kültürel, siyasi özellikleri, 2. Tarım ve hayvancılık faaliyetleri, 3. Sanayi ve enerji faaliyetleri, 4. Ulaşım faaliyetleri, 5. Su kaynakları) halinde incelenip *jeoekonomik açıdan* bölge ve şehirlerin önemi ortaya koyulmaya çalışılmaktadır.

12 Öğrenci, Şubat-Nisan 2020 tarihleri arasında Mevlâna Değişim Programı kapsamında Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi'nde bulunmuştur. Bu esnada tez danışmanı ile birlikte saha çalışmasını temellendirerek söz konusu tarihler aralığında saha çalışmasını tamamlamıştır.

13 "Aran iqtisadi coğrafi rayonu", Azerbaycan Coğrafiya Cemiyeti, erişim 16 Şubat 2021.

2.1. Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesinin Tarihi, Kültürel ve Siyasi Açısından Önemi

Yerleşik yaşamın bir göstergesi olan tarımın bu sahada yapıldığının ve insanlığa sahne olduğunun görülmesiyle birlikte bölge daha da önem kazanmış ve elde tutulması için burada yaşayan toplumlar ellerinden geleni yapmışlardır. “Bu sahanın insan yaşamına uygun koşullar sergilediği ve geçmişten beri tarımının yaygın olduğu yapılan arkeolojik kalıntılarla da ortaya çıkarılmıştır. Sahadan elde edilen bulgular neticesinde, tarihi açıdan oldukça geçmişe dayanan buğday ve arpa tohumları ile bölgenin eski bir yerleşim alanı olduğu ortaya konulmuştur.¹⁴ Bölgedeki Kura ve Aras nehirleri arasındaki sahada 971-1065 yılları arasında hayat bulan emirliğin (Gence Emirliği/Arran-Nahçıvan-Gence Emirliği) elverişli siyasi ve coğrafi konumunu kullanarak, zamanla gelişme göstererek büyüdüğü ve bölgede lider konuma geldiği bilinmektedir.¹⁵

Küçük Kafkasya'nın güneydoğu eteklerindeki yerleşim alanları (Günümüzde Aran Bölgesi içinde kalmakta) hakkında ise Erken Tunç Çağı arkeolojik anıtlarına ulaşılabilmekte, bulgularda ağırlıklı olarak Aran (Kür-Araz) kültürüne ait ve tarımla uğraşan kabilelerin yerleşim yeri izleri görülmektedir.¹⁶ Bu yerleşim yerlerinde yapılan arkeolojik kazılarda aktif ekonomik faaliyetin ve zanaatkarlığın geliştiği görülmekle birlikte iki önemli nehrin nüfusun tatlı su ihtiyacını karşılayarak bölgenin çekici faktörlerinden ilkinin oluşturduğu da anlaşılmaktadır. Aynı zamanda geçmiş dönemlerde pirinç yetiştiriciliğinin kasabaların çevresinde yoğun bir şekilde gelişmiş olmasının ve pirincin büyük miktarda sulamaya ihtiyaç duymasının; insanları Kura ve Aras nehirlerine bağımlı kıldığı bilinmektedir.¹⁷ Bu nedenle de Kura ve Aras nehirlerinin çevresinin, geçmişten günümüze nüfusun, yerleşmenin ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı sahalarından biri olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Çeşitli araştırmalar neticesinde sadece bölgede değil söz konusu bölgeye yakın Nahçıvan'daki Kültepe abidelerindeki çeşitli kalıntıların bile ilk tunç devri medeniyeti olan Aran (Kür-Araz) medeniyeti hakkında bilgiler içerdiği anlaşılmıştır. Aslında bölgede ve Azerbaycan genelinde altı bin yıl öncesine dayanan yerel ölçekte metalürji ve metalleştirme sanatının ortaya çıkmaya ve yayılmaya başladığını söylemek mümkündür. Bölgedeki önemli şehirlerden biri olan Sabirabad'da yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulunan metal malzemelerin kimyasal analizinde iki farklı maddenin kullanıldığı görülmüştür.¹⁸ Aran (Kür-Araz) medeniyeti sonrasında aynı kültürel kökene sahip kabilelerin birleşerek Midiya, Manna, Atropatena, Albaniya gibi devletleri meydana getirdikleri de bilinmektedir.¹⁹

14 Naile Velixanlı, *Azerbaycan Tarihi III-XIII Esrin I Rübü*, (Bakü: Elm, 2007), 163.

15 Vaqif Piriye, *Azerbaycan Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*. (Bakü: Müellim Neşriyyatı, 2006), 27.

16 İrade, Avşarova, Qenire Pirquliyeva. *Qafqaz Arxeologiyası*. (Bakü: Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi, 2010), 64.

17 Q. Cebiyev, F. Xelilli, *Medieval AGSU town Historical-archaeological research II Volume*, (Bakü: Albom Ağsu arxeoloji, 2010), 39.

18 Q. Cebiyev, F. Xelilli, *Medieval AGSU town Historical-archaeological research III Volume*, (Bakü: Albom Ağsu arxeoloji, 2011), 110.

19 Yusif Seferov, *Qedim Azerbaycan: Ne Bilirik* (Bakü: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1989), 13; Qüdrət İsmayılov, *Quruçay ve Köndelençay Vadisinde Qedim Medeniyet İzleri* (Bakü: Elm Neşriyyatı, 1981), 14; Ceferqulu Rüstemov, *Qobustan Dünyası* (Bakü: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1994), 39.

Aran (tarihi kaynaklarda eski tarihçilerin bir dönemler buraya Albania, Arap tarihçilerin ise Aran adını verdiği dile getirilmekte) esas olarak Kuzey Azerbaycan'ın toprakları içerisinde yer almaktadır. Aran bölgesi kuzeydoğudan Derbent'e, batıdan Tiflis'e, güney ve güneybatıdan Kura Nehri'ne kadar bir saha olarak bilinmektedir. Daha sonraki zamanlarda Aran'dan Şirvan ile Güney Azerbaycan arasında, yani Kura ve Aras nehirleri arasında yer alan bir vilayet olarak bahsedilmiştir. Bu bölgenin başkenti Araplardan önce "Kebele" ardından ise "Berde" olarak değiştirilmiştir. M. Dirr adlı araştırmacıya göre ise Zendarest kitaplarında Zerdüşt müritlerin bulunduğu ilk memleket olarak Şirvan gösterilmektedir. Özellikle bu müritler bu bölgeden çıkıp dünyanın dört bir yanına yayılınca, Aryanların (bölgede yaşayan bir topluluk) her buldukları yerde Kura ile Aras kelimelerine rastlanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla burasının bütün Aryan ırkının anavatan olduğu düşünülmektedir.²⁰

Tarihsel olarak zamanla bugünkü Aran (Kür-Araz) ekonomik bölgesini de içerisine alan sahaya Azerbaycan devleti sahip olmuştur. Su kaynaklarının nispeten zayıf olduğu ülkede su probleminin dağlık kesimlerde fazla hissedilmemesine rağmen ovalık ve alçak sahalarda geçmişten günümüze değin bazı sorunlar yarattığı görülmektedir. Bu nedenle ülkede su kaynaklarından verimli faydalanmak son derece önemlidir. Özellikle son yıllarda Hazar denizi suyunun artırılması, yeraltı suları kullanımı, sulama kanalları yapımı ve yollarla su problemi halledilmeye çalışılsa da tüm dünyanın ortak problemi olan su kaynaklarının azalması Azerbaycan'ın da önemli problemlerinden birini oluşturmaktadır.

Su kaynakları Azerbaycan'ın *siyasi* olarak güvenliği açısından da önem arz etmektedir. Azerbaycan'ın en önemli iki akarsuyu olan ve Aran (Kür-Araz) ekonomik bölgesinin sınırlarını meydana getiren Aras ve Kura nehirleri kaynağını dışarıdan almaktadır. Bu yüzden yalnızca ekonomik değil siyasi olarak da ülke güvenliği ve de jeoekonomik bakımdan önem taşımaktadır. Azerbaycan'ın su kaynaklarının yalnızca %32 sinin ülke içinden tedarik edildiği düşünülürse bu durum daha da anlam kazanmaktadır. Azerbaycan su kaynakları 32,3 milyar metreküptür, bunun 10,3 milyar metreküpünün kaynağı ülke içerisinde yer almakta; 22,0 milyar metreküpü ise komşu bölgelerden gelmektedir. Diğer Kafkas ülkeleri ile karşılaştırıldığında Azerbaycan'ın en az su kaynağına sahip ülkelerden biri olduğu görülmektedir. Örnekle komşu ülkelerle mevcut durum karşılaştırılacak olursa; Azerbaycan suyunun %32'sinin öz kaynağı ülke içerisinde yer alırken, bu oran Ermenistan'da %82 ve Gürcistan %85'i bulmaktadır.²¹ Tüm bu hususlar doğrultusunda ülkenin en önemli iki nehrine sahip bu bölgesinin siyasi açıdan önemi görülebilecektir. Ayrıca Aras ve Kura nehirlerinin denize dökülmeden önce birbirlerine ulaşıp güçlü bir akıntı oluşturması nedeniyle nehrin denize ulaştığı yerde akarsuyun tatlı suyu ile Hazar denizinin tuzlu suyu arasında küçük bir yarımada meydana gelmektedir. Düşmanın yalnız denizyoluyla bu yarımada ulaşabilmesi nedeniyle bu merkezin aynı zamanda Rusların

20 Cihangir Zeyneloğlu, *Şirvanşahlar Yurdu* (İstanbul: Cumhuriyet Kitaphanesi, 1931), 28.

21 F. M. Jafarov, "Status and Problems of Water Resources in Azerbaijan", *Risk Assessment as a Tool for Water Resources Decision-Making in Central Asia*, C. M. Teaf, B. K. Yessekin, & M. K. Khankhasayev (Brussels: Kluwer Academic Publishers, 2004), 257-261.

bir dönemler en önemli üslerinden biri olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda Heşterhan'a gelen yük ve özellikle buğday yüklü gemiler burada demir salıp, yüklerini boşalttığı için burası bütün ticareti denetlemek adına bir fırsat olarak da görülmüştür.²² Bölgedeki bazı ekonomik faaliyetler kültürel bir önem de taşımakta ve geleneksel olarak yürütülmektedir. Örneğin, Balıkçılık bu faaliyetlerin başında gelmektedir. Kura ve Aras nehirlerinden tutulan balıklar geçmişten beri bölgeye ekonomik ve siyasi olarak üstünlük kazandırmış ve yıllar boyu sürdürülerek adeta kültürel bir faaliyet haline de almıştır. Kura ve Aras nehirleri ile sınır olan hemen hemen bütün hanlıkların balıkçılık ve diğer ekonomik faaliyetler ile ilgilendiği görülmektedir. Burada yaşayan hanlık ve devletlerin Kura ve Aras nehirlerinin zengin varlıklarından her türlü faydalandığı tarihi, siyasi ve kültürel açıdan ayrımının çok zor olduğu tespit edilmiştir.

2.2. Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesinin Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri Açısından Önemi

Azerbaycan'da tarım faaliyetleri ekonomik açıdan, petrol sanayisinden sonra ikinci önemli sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke topraklarının yarısına yakını tarıma elverişli olmakla birlikte nüfusun da büyük kısmı tarımla uğraşmaya devam etmektedir. Kura ve Aras havzalarının ziraat için gerekli olan coğrafi koşullara sahip olması nedeniyle *Kür çökekli*inin Azerbaycan'ın önemli tarımsal sahalarından biri olduğu görülmektedir. Büyük Kafkas ve Küçük Kafkas dağlarının arasında yer almakta olan bu bölgenin Hazar denizine doğru genişleyen kesimi ise Aran (Kür-Araz) ovalığını oluşturmaktadır.²³ Aran (Kür-Araz) ovalığının orta kesimlerinde tortul malzeme çeşitlenmeye imkân bulamamakta; dağ çaylarının güçlü akımı ve Büyük Kafkas'ın güney yamacının yoğun yıkanması nedeniyle karasal tortullar dağ eteğinde yığılmaktadır.²⁴ Bu durum dağ eteklerinde tarım için gerekli olan verimli toprakların meydana gelmesini sağlamaktadır. Bölge iklim olarak esasen yarı kurak bir iklime sahip olup bol güneş ışığı seven ve özellikle yaz sıcaklığı isteyen bitkilerin pamuk, üzüm, tahıllar, çeşitli bahçe meyve ve sebzelerinin gelişimine imkân tanımaktadır.²⁵ Ancak kurak geçen yaz aylarının ardından tarımsal üretimde sulama oldukça önem taşımaktadır. Söz konusu ovalarda kış aylarının nispeten ılıman ve yağışlı geçmesi nedeniyle kışlık hububat ekiminin de geleneksel olarak yıllardan beri yapıldığı bilinmektedir. Bölgenin tarımsal geçmişinin çok eskilere dayandığının bir diğer göstergesi sulama kanallarıdır. Özellikle geçmişte sulama sistemlerinin iyi olması sayesinde Kura nehri kenarındaki topraklardan verimli bitkiler ve bağ-bahçe mahsulü alınmakta, geniş topraklar içerisinde üzüm bağları ve dut ağaçları dikilmekteydi. Dut ağacının dikilmesinin bölgedeki ipekböcekçiliğinin ve de dokumacılık sanatının ilerlemesini de sağladığı görülmektedir.²⁶

Kura ve Aras nehirlerinin su kaynakları sayesinde önemli alüvyal kökenli ovaların meydana

22 Emine Pakrevan, *Abbas Mirze ve Azerbaycan* (Bakü: Qanun, 2010), 87.

23 M. A. Müseyibov, *Azerbaycan'ın Fiziki Coğrafyası* (Bakü: Maarif Neşriyyatı, 1998), 10-11.

24 S. S. Samedov, P. E. Memmedova, *Geomorfologiya ve Dördüncü Dövr Çöküntülerinin Geologiyası. Ali Mektepler Üçün Derslik*. (Bakü: Tehsil, 2011) 10-11.

25 Tapdik Hesenov, & Yegane Kerimli, *Rayon ve Şehirlerin Planlaşdırılması* (Bakü: Kooperasiya Neşriyyatı, 2014).

26 Ziya Bünyadov, *Azerbaycan VII-IX Esrlerde*. (Bakü: Şerq Qerb, 2007), 78.

geldiği²⁷ ve bu ovalık alanların kenar kesimlerinde ormanların yetişme imkânı bulduğu da görülmektedir. Bu ormanlar sayesinde hem havanın nemi korunabilmekte hem de rüzgâr engellenerek erozyon azaltılabilmektedir. Böylece toprağın eski haline getirilip verimliliğinin arttırılması için çok uzun uğraşlar gerekmemekte bu durum tarım alanlarına oldukça fayda sağlamaktadır. Bölgede tarımın gelişmesine katkı sağlayan bir diğer etkenin ise yürütülen vergi sistemi olduğu anlaşılmaktadır. Vergi miktarının doğru tespiti ve bazı dönemlerde vergi tavizlerinin tarımın canlanması için belirli koşulları yarattığı görülmektedir.

Kıscacası mevcut bölgenin tarım yönü güçlü ve çeşitlidir. Üretilen birçok tarımsal ürün bulunmasına rağmen özellikle günümüzde pamuk, tütün, şekerpancarı, yonca, çeşitli tahıllar oldukça önem taşımakta ve geniş sahalarda yetiştirilmektedir. Azerbaycan’da üretilen pamuğun yarısından fazlasını bu bölge tek başına karşılamaktadır. Meyve, sebze, tahıl gibi tarım ürünleri ise geleneksel olarak geçmişten beri önem kazanmış ve üretimi sürdürülen ürünlerdir.

Siyasi değişim sonrasında bölge içerisinde ürünlerin üretim ve tüketim oranlarındaki değişimi en güzel görebileceğimiz ürünler ise Pamuk, Şeker Pancarı ve Meyve Sebzedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde dokuma sanayinin hammaddesi olması nedeniyle **pamuğun** geniş alanlarda ekildiği ve hatta bu bitkinin yayılış sahasının genişletilerek adeta bir mono kültür bitkisi haline getirildiği bilinmektedir.²⁸ Günümüz Azerbaycan topraklarındaki en önemli yetişme sahası olarak da Kura ve Aras ovaları ayrı bir önem taşımaktaydı. “Pamuğun esas kısmı Saatlı, Berde, Sabirabad, Ağcabedi, Beyleqan, Bilesuvar ve İmişli rayonlarında toplanmaktaydı”.²⁹ Ancak bu bitkinin geleneksel olarak üretilen bazı tarım ürünlerinin önüne geçmesi halkı rahatsız etmiş nitekim Sovyet döneminin sona ermesinden sonra pamuk üretimi bilinçli olarak hem halk hem de devlet yönetimi tarafından azaltılmıştır. Pamuk üretiminin azalmasının dokuma sanayiye de dolaylı yoldan etkilediği görülmektedir. Dokuma sanayinin gittikçe azaldığı ülkede tekstil üretiminin azaldığı dolayısıyla dışarıdan ihraç edildiği bu nedenle giyim-kuşam ürünlerinin nispeten pahalı olduğu görülmektedir. Fayda zarar maliyet hesaplaması yapıldığında pamuk üretiminin çevreye verdiği zararın dünyada en iyi gözlemlendiği örnek sahalara yakınlığı (Orta Asya) bu kararlarında doğruluk paylarının yüksek olduğunun en güzel göstergesidir.

Ülkede üretim ve tüketim dengesi açısından öneme sahip ve de yayılış sahası mekânda oldukça değişim gösteren diğer bir tarımsal üründe **şeker pancarı**dır. Azerbaycan’da Sovyet rejimi öncesinde şeker pancarı ziraatının önemli miktarlarda (1930-1970 yıllarda) yapıldığı bilinmektedir. Ancak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından yapılan politika değişiklikleri sonrasında birliğin şekerpancarı ihtiyacı Ukrayna tarafından karşılanınca

27 Mustafa Utlı, Redvan Ghasemlounia, “Flood Prioritization Watersheds of the Aras River, Based on Geomorphometric Properties: Case Study Iğdır Province” *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi*, 2021 6, 21-40. DOI: 10.46453/jader.781152.

28 Sedaqet Ahmedova, *Azerbaycan İktisadiyyatı- Fenninden Bakalavr Hazırlığı Üçün* (Bakü: Bakı Dövlət Universiteti, 2015).

29 Zakir Eminov, *Coğrafiya* (Bakü: Çıraq Neşriyyatı, 2005), 621.

Azerbaycan'daki şekerpancarı üretimi bilinçli olarak azaltılmıştır. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'ın tarım politikaları sonrasında Aran ekonomik bölgesi içinde yer alan Beylegan, Sabirabad, İmişli ve Salyan yörelerinde şeker pancarı tekrar üretilmeye başlanmıştır.

Şeker pancarı üretimini tekrar artırma yoluna giden Azerbaycan'da toplam üretim tekrar artmış ancak verimlilik geri planda kalmıştır. Bu nedenle Azerbaycan'da 2000'li yıllarda yaklaşık 50.000-60.000 ton şekerpancarı üretilmesine rağmen şekerpancarının henüz sanayide tam olarak işlenememesi nedeniyle verimli bir üretimden söz etmek mümkün değildir. Pancar özellikle Bilesuvar'dan İran'ın Erdebil şehrine gönderilmekte, İran'da işlenip tekrar ülkeye getirilmekteydi.³⁰ Bu durum karlı olmadığından ülkedeki sanayi tesislerinde şekerpancarı üretimine ilişkin faaliyetlerde artış yaşanmıştır.

Ekonomik bölge içerisinde öneme sahip bir diğer faaliyet **Meyve-Sebze** üretimidir. Bölge içerisinde yer alan Şirvan rayonu bazı bitkilerin doğal yaşam alanı olması ve daha sonrasında bunların ülke içerisindeki diğer bölgelerde yetiştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Aslında Guba-Haçmaz bölgesi, Azerbaycan meyve ve sebze üretiminin ana kaynağı iken, Azerbaycan'ın Şirvan bölgesinin Göyçay bölgesi hem yabancı hem de ekili nar ve benzeri ürün yetiştirme alanlarının ana kaynağıdır. Ayrıca doğal arazide narın Kura Nehrinin, Yevlah bölgesinden başlayıp Ağdaş şehrine kadar geniş alanlarda kitlesel olarak yayıldığı da bilinmektedir.³¹ Bu bölgede narın yayılışının yaygın olması neticesinde ülkenin diğer sahalarına tohum ve fidan sağlanabilmiş böylece bölge meyvede özellikle de nar üretiminde üstünlük kazanmıştır.

Ekonomik bölge içerisinde öneme sahip bir diğer faaliyet ise **hayvancılıktır**. Hayvancılık yapılan sahalarda en önemli ihtiyaçlardan biri de hayvan yemidir. Hayvanın et ve süt üretiminin verimliliğine etki eden bu besin özellikle ülke içinde üretildiğinde ekonomik olarak katkı sağlarken dışarıdan satın alınması hayvancılığın verimliliğini sekteye uğratmaktadır. Yem çeşitleri farklı olmakla birlikte yeşil yem hem doyuruculuğu hem de üretiminin nispeten kolay ve ucuz olması nedeniyle tercih sebebidir. Hayvan besisi olarak kullanılan yonca bitkisinin diğer bölgelerde yılda 3-4 defa ekilip biçilirken Aran (Kür-Araz) bölgesinde coğrafi şartların uygunluğuna bağlı olarak yılda 5-6 defa bazı yıllarda daha da fazla ekilip biçildiği görülmektedir. Bölge yalnızca yonca değil önemli doyurucu bir yem bitkisi olan mısır üretiminde de son derece önemlidir. Kura-Aras havzasının elverişli toprak ve iklim şartlarında yalnız yaz aylarında değil sonbaharda da mısır yetiştirmek mümkündür. Dünyada taneli (daneli- denli) yemlik bitkiler açısından buğdaydan sonra ikinci sırada yer alan mısır, bölge içerisinde özellikle dağ eteği ovalarında hatta bazı dağlık kesimlerde sulanan veyahut sulanmayan sahalarda yetiştirme imkânı bulmaktadır.³² Söz konusu bölgenin **hayvan kaynakları** arasında balık, kürk

30 Osman Nuri Aras, *Azerbaycan Ekonomisi Makroekonomik ve Sektörel Analiz* (Bakü : Qafkaz Üniversitesi, 2003), 85.

31 Q. M. Memmedov, “ Kürdemirin Kür Çayı Arazisindeki Geniş Miqyaslı Yabancı Narın Tedqiqi”, *Azerbaycan Aqrar Elmi*, 2018, 94.

32 A. M., Adigözelov, S. G. Abbasquliyeva, “Heyvanların Yaşıl Yemlerle Yemlendirilmesinin Semereliliyi”, *Azerbaycan Aqrar Elmi*, 2018, 64-65.

hayvanları ve küçükbaş, büyükbaş gibi etinden ve sütünden yararlanan hayvanlar ve çeşitli kuş popülasyonları bulunduğu bilinmektedir. Hayvan kaynakları arasında av çiftliklerinde yaşayan ve endüstriyel ve tıbbi amaçlarla beslenen hayvan türlerinden tedavi sülükleri de yer almaktadır. Akarsu havzalarında kuş, yaban domuzu, dağ keçisi, geyik, karaca ve keklik avlanmaktadır.³³

Bölgenin hayvan kaynakları arasında balığın oldukça önem taşıdığı görülmektedir. Balığın yiyecek olarak tüketilmesi esnasında mevsimler önem taşımaktadır. Taze balık avlanmadığı veya balık avlamanın zor olduğu dönemlerde ise kuru balık “cırım” Azerbaycan yemek kültüründe yerini almıştır. Balık havyarının da kimi zaman yedek gıda olarak tüketildiği bilinmektedir. Kurutulmuş balık günümüzde market raflarında da yerini bulmuş böylece ekonomik niteliğini de geniş ölçüde kazanmıştır. Sonuç olarak bağımsızlık yıllarında direk olarak gıda tüketim ve arz dengesi ile planlanan bu ürün ve hususların günümüzde ekonomik gelişmişlik ile beraber daha da çeşitlendirildiği ve zenginleştirildiği görülmektedir. Ancak Sovyet rejiminin dağılmasının ardından Azerbaycan’ın yine tarımsal kaynaklarda yaptığı gibi dışa bağımlılığı azaltmak adına tahıl ve hayvansal üretimi önemseydiği ve üretimini arttırmak için yeni tarım alanları açtığı, politikalar geliştirdiği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, Sovyet döneminde buradaki tarımsal ve hayvansal üretim alanlarında fazla miktarda yer alan şaraplık üzüm bağlarının bir kısmı buğday/mısır/yemlik diğer ürün tarlalarına çevrilerek hem tarımsal hem de hayvansal olarak dışa bağımlılığın azaltılmaya çalışıldığı ve insan yaşamı için daha önemli görülen ürünlere yönlendirildiği görülmektedir.

Bu bölümde aslında sadece bir tür ya da türler anlatılmak istenmemektedir. Bir ülkenin kendine yetebilmesi her tür ekonomik faaliyet türünde önemlidir. Ancak tarımsal kaynaklar açısından dışa bağımlı olmayan bir ülkenin bölgesel ve küresel açıdan dış politik adımlarını daha rahat attığı ve atacağı bilinen bir gerçekliktir. Azerbaycan’da da Sovyet döneminde Rusların sadece kendi çıkarları doğrultusunda tarımsal üretim yaptıklarını gözlemlemek çok da zor değildir. Ancak bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından ilk atılan adımların tarımsal politikaya yönelik olması, şimdilerde dönüşü pozitif yönde alınan doğru kararlar olduğu görülmektedir.

2.3. Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesinin Sanayi ve Enerji Faaliyetleri Açısından Önemi

Yapılan araştırmalar neticesinde ülke genelinde sanayi alanında gelişme gösteren ya da gelişme potansiyeli olan 60 şehirden 15’inin Aran (Kür-Araz) bölgesi içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu şehirlerden özellikle Mingeçevir, Şirvan, Salyan, Yevlah, Göyçay gibi sanayi kavşağı olarak nitelendirilen 5 adet şehrin Aran (Kür-Araz) iktisadi rayonunda bulunması,

33 Azerbaijan National Academy of Science, *Country Study on Biodiversity of the Republic of Azerbaijan First National Report to the Convention on Biological Diversity* (Bakü: United Nations Development Programme, 2004), 31-44.

bölgenin önemini arttırmaktadır³⁴ Bu şehirlerin yanı sıra Eli Bayramlı'nın da enerji açısından ön plana çıkması nedeniyle 6 şehir ayrıntılı olarak bu bölümde ele alınmaya çalışılacaktır.

Mingeçevir şehrinde ilk Tunç Çağı'ndan (MÖ III. binyıl) başlayarak Orta Çağ'a (XVI-XVII yüzyıllar) kadar tarihsel dönemlere ait site ve mezarlardan elde edilen 40.000'den fazla kalıntı neticesinde aslında şehrin yalnızca günümüzde değil geçmiş dönemlerde de oldukça önemli bir şehir olduğu görülmektedir.³⁵ Şehrin uygun coğrafi koşulları uzun dönem yerleşmelere ev sahipliği yapmasını sağlamıştır. Sanayileşmenin ilk etabında şehirde tarım makineleri üretimi yapan bir işletme, pamuklu dokuma fabrikası, kablo fabrikası ve birkaç elektronik fabrikası, birkaç kültürel kurum olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda ulaşım hatlarının tam ortasında yer almasından kaynaklı olarak kavşak olma özelliği taşıyan bu şehirde *Bakü-Tiflis, Elet-Çulfa* ve *Bakü-Astara* demiryolu hatları olmak üzere üç demiryolu hattının ve karayollarının geçmesi şehre avantaj kazandırmıştır.³⁶

Mingeçevir'in, su kaynakları açısından zengin olması (Kura Nehri ve Mingeçevir Baraj Gölü) günümüzde enerji, sanayi, tarım faaliyetleri açısından gelişmesinde önemli bir etmen olmuştur. Özellikle 1953 yılında yapımı tamamlanan Mingeçevir Hidroelektrik Santrali sonrasında Işıklar Şehri olarak da adlandırılmış ve enerjinin kolay elde edilebilmesi burada aynı zamanda elektronik, alüminyum ve bakır fabrikalarının yerleşmesini sağlamıştır.

Kentin toplam yüzölçümünün %40'ı, yani yaklaşık 52 km² yerleşim alanları altında ve endüstriyel amaçlarla geliştirilmiştir. Yol manzaraları, kentsel altyapının oluşumunda ve bağlantısında en önemli faktörlerden biridir.³⁷ Hem doğal hem de antropojenik manzaraların iç içe geçtiği Mingeçevir şehri, Bakü, Gence ve Sumgayıt'tan sonra ülkede ekonomik güç açısından en önemli dördüncü şehridir. Şehrin bu denli önem kazanmasında enerjinin nispeten kolay elde edilip sanayiye entegre edilmesinin önemi büyüktür. Şehirde 2015 yılında kurulan "Mingeçevir Senaye Parkı" içerisinde çeşitli sahalarda sanayi üretimini geliştirmek amaçlanmıştır. Bu sanayi tesisleri Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlerde uzmanlaşma sağlayabilmesi açısından son derece önem taşımaktadır.³⁸ Bölgede pamuk, deri gibi bitkisel ve hayvansal hammadde kaynaklarının yer alması ve bunları üretebilecek enerjinin nispeten kolay elde edilebilmesi neticesinde Mingeçevir şehri sanayi tesislerinin yer aldığı noktalardan biri olarak ön plana çıkmaktadır.

34 Kônül Taltbova, *Aran İqtisadi Rayonunun Sosyal-İqtisadi İnkişafı, Yaranan Ekoloji Problemler*. (Bakü: Magistr Dissertasiyası-Magistr Merkezi, 2015) 21.

35 Seferov, *Qedim Azərbaycan*, 12-13.

36 H. Eliyev, *Azerbaycan SSR İktisadi Coğrafiyası* (Bakü: Azerbaycan Dövlət-Tedris Pedagoji Edebiyyatı Neşriyyatı, 1965), 78-80.

37 X. D. Dadaşova, "Şehir Landsaftlarının İnkişaf Dinamikası Modelleri (Gence ve Mingeçevir Şehirlerinin Timsalında)", *Azerbaycan Coğrafiya Cemiyeti*, 2018, 37.

38 T.N Eliyev, B.V. İsmayılov, *Aran İqtisadi Rayonunda Sahibkarlık Fealiyyətinin Təşkili- Reallıqlar və İnnovativ İnkişaf* (Bakü: Elm və Bilik, 2018), 42.

Şekil 1: Mingeçevir Barajı, Kura Nehri, Mingeçevir ve Yevlah Şehirlerinin Google Earth Uydu Görünüşü

Mingeçevir barajı enerji, sulama vs. gibi çeşitli amaçlarla inşa edilen ülke içerisinde son derece öneme sahip bir baraj özelliği göstermektedir. Mingeçevir'in en önemli üretim güçlerinden birini elektrik enerjisi meydana getirmektedir. Bölgedeki iki elektrik istasyonundan elde edilen enerji ülke ihtiyacının yaklaşık %60'ını karşılamaktadır.³⁹ Bu nedenle de sahanın elektrik enerjisinde gelişme ve uzmanlaşma sağladığı görülmektedir. Mingeçevir barajının inşa nedenlerinden biri de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Döneminde kolektif tarımın ve çiftliklerin kar elde etmesini sağlamaktır. Özellikle pamuk, tütün, keten tohumu gibi bitkilerde daha fazla sulama dolayısıyla kar elde edebilmek esastır.⁴⁰ Sulamanın bu barajlar ile sağlanması sonrasındaki diğer adım ise köylülerdir. Bir köylü, sovhozunun ya da kolhozunun zenginleşmesi ile kendisinin de zenginleşeceğini bilmektedir. Bu durum bütün Sovyetler için genel bir kural niteliğindedir. Burada herkes çalışması ölçüsünde kazançtan pay alır, çalışma

39 Eliyev, İsmayilov, *Aran İqtisadi Rayonunda*, 28-29.

40 M. Philips Price, "Soviet Azerbaijan", *Journal of The Royal Central Asian Society*, 2011, 193. DOI: 10.1080/03068374608731213.

dışında bir iş çevirme ile zengin olma ihtimali hiç kimse için yoktur.⁴¹ Halkın yoğun çalışması ve su kaynağının da sağlanması neticesinde bölgede üretimde büyük verimlilik sağlanmış ve şehir hızla gelişme göstermiştir.

Mingeçevir barajının yapılmasıyla tarımda, sanayide ve enerji üretiminde fayda sağlansa da balıkçılık açısından aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Baraj ve su kanallarının yapımından sonra balıkçılık sınırlanan bir ekonomik faaliyet olmuştur. Baraj bendinin inşasıyla balıkların yumurtlamak için gittikleri yerlerin önü kesilmiştir. Bu yerler Kura nehrinin yukarı ve orta kesimleridir. Mingeçevir'in inşasının bir sonucu olarak Kura ve Aras nehirlerindeki Mersin balıkları, barajları geçip yukarı üreme alanlarına ulaşamadıkları için ve nüfuslarında bir azalma meydana gelmiştir. Ayrıca bu tür beşeri müdahaleler sonucu, bazı istilacı balık türlerinde artış yaşanması, ekonomik ve doğal türler açısından öneme sahip bazı balık türlerinde azalmaya neden olmuştur.

Şirvan bölgedeki sanayi şehirlerinden biri olmakla birlikte Şirvanşahlar Devletinin başkenti olması sebebiyle tarihi ve kültürel açıdan da öneme sahiptir. Şehirde kurulmuş olan Şamahı Hanlığının düz ve ovalık kesimleri tarımsal üretim açısından oldukça avantajlı bir sahaydı. Şamahı Hanlığı döneminde bataklık arazilerde pirinç tarımı, diğer coğrafi şartların uygun olduğu kesimlerde buğday ve arpa gibi hububat ekimi de yapılmaktaydı. Azerbaycan'a gelmiş seyyahlar Şirvan'ı adeta bir "cennet" olarak tasvir etmişlerdir.⁴² Şirvan toprakları petrol, tuz, çeşitli metaller ve minareller açısından zengindir.⁴³ Günümüzde üzüm üretimine bağlı olarak şarap sanayisinin yer aldığı sahalardan biridir. Bu nedenle Şirvan'ın hem kültürel hem de ekonomik fonksiyonu ile ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

Salyan şehri ise coğrafi konumu sayesinde önemli bir sanayi ve ulaşım şehri olarak ön plana çıkmaktadır. Makine, kimya ve gıda sanayi şehri açısından oldukça önem taşımaktadır. Şehir bulunduğu konumun avantajı ile "Güneyin Kapısı" olarak adlandırılmaktadır. Lenkeran, Astara ve İran'a gitmekte olan araçlar açısından kavşak noktadadır. Coğrafi mevki, üretim ve ulaşım olanakları göz önünde bulundurularak burada bir plastik fabrikası da kurulmuştur.⁴⁴ Sanayi ve ulaşım faaliyetleri ile ön plana çıkan Salyan'da tarımın da gelişmiş olduğu bilinmektedir. Birçok tarihi kaynakta Salyan'da sulamanın eskiden beri gelişmiş olduğu Kura nehri boyunca yer alan köylerden tarımsal alanları sulamak için çeşitli sulama kanalları yapıldığı ve nehir taşıdığı bu suyu sulama amaçlı kullanmak amacıyla göller yapıldığı bilinmektedir.

Yevlah şehri Azerbaycan'ın 50 yılda kurulup gelişme gösteren önemli şehirlerinden biridir. Şehrin sanayi merkezi haline gelmesinde elverişli doğal şartları ve ulaşım koşulları etkili

41 Melih Cevdet Anday, *Sovyet Rusya Azerbaycan Özbekistan Bulgaristan Macaristan*. (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1965), 59.

42 Ağamalı Fezail, *XVIII Esrin II Yarısı, XIX Esrin Evvellerinde Quzey Azerbaycan Xanlıqlarında Sosial-İktisadi Münasibetler*. (Bakü: Azerbaycan Dövləti İktisad Universiteti, 2007), 67.

43 Sara Aşurbeyli, *Azerbaycan Dili ve Tarihi. Şirvanşahlar Dövləti VI-XVI Esrlər* (Bakü: Avrasiya Press, 2006) 23.

44 Qarakoyunlu, *Azerbaycan Coğrafiyası*, 102.

olmuştur. Şehir hem kuzey-güney hem de doğu-batı istikametinde demiryolu ve karayolu kavşağı konumundadır. Mingeçevir-Yevlah sanayi kavşağının büyük kısmı şehir içerisinde yer almaktadır. Ayrıca Yevlah şehrinin elektrik ve su altyapısının sağlam olması da sanayinin gelişimine etki eden faktörlerden biri olmuştur. Geçmişte malarya hastalığı taşıyan şehir Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde ıslah edilmiş ve birkaç makine, pamuk ve çörek fabrikası kurulmuştur. Ardından burada önemli sanayi tesislerinden yün fabrikası, pamuk temizleme işletmesi, tütün mayalama fabrikası, karışık yem fabrikası faaliyet göstermiştir.⁴⁵ Şehirde günümüzde gıda sanayi yaygın olarak yer almaktadır.

Göyçay Azerbaycan'ın en hızlı gelişen şehirlerinden biridir. Şehrin ilk etapta gelişiminde çeşitli sanayi faaliyetleri, kültürel ve idari fonksiyonunun etkisi olmuştur. Buradaki konyak, meyve suyu ve süt fabrikalarının ülkedeki önemli üretim tesislerinden olduğu bilinmektedir. Ardından nüfusu iş yerleri ile daha verimli temin etmek amacıyla dikiş fabrikası, iplik dokuma fabrikası kullanıma açılmıştır. Üretime bağlı olarak süt ve alkollü içecekler fabrikası da bulunmaktaydı.⁴⁶ Göyçay'ın gelişiminin hızlı bir seyir göstermesinde idari fonksiyonu ve eğitim kurumları da oldukça önemli etki etmiştir. Burası idari olarak öncelikle kaza merkezi iken sonraki dönemlerde rayon merkezi haline gelmiştir. Ayrıca şehirdeki ortaokulu ve meslek lisesi gibi eğitim kurumları da şehrin gelişim seyrine etkide bulunmuş ve şehre kültürel bir fonksiyon katmıştır. Şehir aynı zamanda maden kaynakları bakımından da zenginlik göstermektedir.

Eli Bayramlı da Mingeçevir gibi enerji şehridir. Enerji olanaklarından faydalanan şehirde suni deri, pamuk temizleme, yağ, beton-bina malzemeleri, ev aletleri, otomatik kontrol cihazları üretimi yapan sanayi tesisleri bulunmaktadır. Şehirde “Nere balığı” yetiştirmek adına kültür balıkçılığının da geliştirildiği görülmektedir.⁴⁷

Azerbaycan içerisindeki tüm büyükşehirlerde yer alan sanayi faaliyetleri ile su kaynakları arasında doğrudan ya da dolaylı yollarla bir bağlantı olduğu açıkça görülmektedir. Aslında en güzel örneği, ülkenin kalbi olarak görülen Abşeron Yarımadası ve başkent Bakü'dür. Bakü'de yer alan sanayi ve tarım faaliyetleri için mutlak surette su kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Tüm bu faaliyetler için Bakü'de yıllık olarak 900 milyon küpten fazla su kullanılmaktadır. Bu suyun esas kaynağını ise Kura nehrinin başlangıcında yer alan Sabirabad şehri yakınından (Küçük Talış köyü) ve Kuba-Haçmaz bölgesinden geçen iki su kemerinin sağladığı bilinmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla Kür-Araz (Aran) bölgesi yalnızca kendi içerisindeki sanayi faaliyetleri açısından değil diğer önemli şehir ve bölgelerin sanayi faaliyetlerine de dolaylı yoldan etki ederek ön plana çıkmaktadır.

Aran (Kür-Araz) bölgesinde sanayi açısından gelişmiş olan şehirlerin Sovyet döneminde yapılan ilk sanayi inşaa çalışmalarından olumlu yönde etkilendiği aşikârdır. Azerbaycan'ın

45 Eliyev, *Azerbaycan SSR*, 78-80.

46 Eliyev, *Azerbaycan SSR*, 78-80.

47 Qarakoyunlu, *Azerbaycan Coğrafyası*, 101

48 Tofiq Beherçi, & V. Z. Mehdiyeva, *Ekoloji-İqtisadi Rayonlaşmanın Sosail İqtisadi Aspektleri* (Bakü: Azerbaycan Dövlət İktisad Universiteti, 2016), 72.

günümüzdeki sanayi şehirlerinin, tüm dünyada olduğu gibi enerji sağlanması durumunda daha da hızlı geliştikleri rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Bu imkânlarla sahip şehirler hızla gelişmekle birlikte; Aran bölgesinin, ülkenin tam ortasında yer alması avantajı da kullanılmaktadır. Ülke içerisinde ani zenginleşme (Hollanda Sendromu) sonucunda gelişen Abşeron bölgesinden yola çıkılarak söz konusu bölgenin alternatifi olarak planlı geliştirme çalışmaları ön plana çıkmaktadır.

2.4. Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesinin Ulaşım Faaliyetleri Açısından Önemi

Azerbaycan'ın merkezi kesiminde yer alan Aran (Kür-Araz) bölgesi ana ulaşım hatları (demiryolları, karayolları) açısından da ülke için büyük öneme sahiptir. Ülkenin en önemli ekonomik şehirlerinden biri olan Bakü'ye giden ana hatlar dışında Gürcistan, İran ve Türkiye Cumhuriyetlerini birbirine bağlayan ulaşım yolları bu bölgenin topraklarında da yer almaktadır. Ayrıca Avrupa ve Asya kıtalarının önemli ulaşım güzergâhlarından birini meydana getiren ve 33 ülkeden geçen İpekyolu'nun bu bölgenin de arazisi üzerinden geçtiği bilinmektedir.⁴⁹ Bölgenin sadece karayolu ağı bakımından zengin imkânlarla sahip olduğu düşünülmemelidir. Ülkedeki nehirler de ulaşım açısından son derece öneme sahiptir. Nitekim bazı tarihi kaynaklarda seyyahlar Kura ve Aras nehirleri kıyısındaki birçok yerleşmeye yalnızca gemilerle gelinebildiğini, bölgede zengin balık, kaz, ördek vs. yer aldığını bunların satışının da gerçekleştirildiğini bu nedenle de halkın gelirinin iyi olduğundan bahsetmektedir.⁵⁰ On dokuzuncu yüzyıl ortalarından başlayarak gemiciliğin Kura nehrinde de hızla gelişme gösterdiği bilinmektedir. Bu nedenle de Kura nehrinde kullanmak amacıyla Nijni Novgorod şehrinde demirden hazırlanan ve 60 at gücünde motoru olan buhar gemisi sipariş edilmişti. "Knyaz Vorontsov" olarak adlandırılan bu geminin 1853 yılının başında Kura nehrine getirildiği ve Mingeçevir'e oradan ise Salyan'a kadar yüzdürüldüğü bilinmektedir.⁵¹ F. Soymonov adlı araştırmacının ise Hazar denizinde mal taşınması için elverişli olan gemi tipinin Nizabad limanına uygun olmaması nedeniyle Kura nehrinin ağız kısmında yeni bir ticaret limanı yapılmasını ve böylelikle Kura nehrinin hem Şirvan'ın hem de Gürcistan'ın ticaret noktasına çevrilmesini önerdiği bilinmektedir. Kura nehri aracılığıyla Hazar denizine ulaştırılan ticaret malları gemilerle Volga nehriyle Rusya'ya oradan ise Batı Avrupa pazarlarına çıkarılmaktaydı. Rus devletinin ise Kura nehrinin ağzında yer alacak limanı kademeli olarak Rusya'nın bütün doğu ülkeleri ile yaptığı ticaretin düğüm noktasına çevirme kararı aldığı bilinmektedir.⁵²

Çin ve Hindistan'dan ticaret yolu Orta Asya ve İran üzerinden Azerbaycan'a, Hazar kıyıları boyunca kuzeye ve Karadeniz kıyısına geçmekteydi. Kura nehri yoluyla ithal edilen mallar Karadeniz kıyılarına teslim edilmekteydi. Ayrıca kuzeyden Heşterhan üzerinden Kızıldorda

49 Talıbova, *Aran İqtisadi Rayonunun Sosyal-İqtisadi İnkişafı*, 6.

50 Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Atabeyleri Dövləti 1136-1225-ci illər* (Bakü: Şerk Gerb, 2007), 149.

51 T. Bünyadov, *Azerbaycan Etnoqrafiyası* (Bakü: Arxelogiya ve Etnoqrafiya İnstitutu, 2007), 326.

52 F. M. Eliyev, *XVIII Esrin Birinci Yarısında Azerbaycan'da Ticaret*. (Bakü: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1964), 60.

(Kazakistan) topraklarına ve Çin'e özel bir kervan yolu bulunmaktaydı. Aras nehri boyunca ise Ermenistan, Suriye (Şam) ve Mezopotamya'ya giden eski bir rota bulunmaktaydı. Bu eski rotanın uzun süre önemini koruduğu bilinmektedir.⁵³ Bu doğrultuda Kura nehri üzerinde ulaşımın gelişmesi, dolayısıyla da uluslararası ticarete olanak tanınmasıyla akarsu kenarında yeni şehirler ortaya çıkmıştır.⁵⁴ Şehrin ulaşım fonksiyonu yerleşmeleri de etkileyerek aynı zamanda akarsu kenarındaki şehirlerde ticarete, sanayiye ve tarıma yön verebilmektedir.

Kürdemir ve **İmişli** şehirlerinin ise özellikle elverişli ulaşım fonksiyonlarının artısını kullanarak bölgesel merkez olarak ortaya çıktıkları bilinmektedir. Bu şehirlerin önemli nakliyat kavşağı (özellikle demiryolu) olması çevredeki rayonlar için (Ağsu, Şamahı, İsmayıllı) nakliyat-ulaşım fonksiyonunun yerine getirilmesine imkân vermiştir. Şehirde sanayi faaliyetlerinden ilk olarak şarap üreten müesseseler, asfalt ve çörek fabrikaları, endüstriyel tesis, ayakkabı üretimi yapılan atölyelerin bulunduğu⁵⁵ ve şehirlerin ulaşım avantajları sayesinde ürettikleri ürünlerin satışını gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Aynı zamanda bağımsızlık sonrasında bu şehirlerde çeşitli eğitim kurumları ile ulaşım avantajının sağlanması için gerekli adımlar atılmıştır. Günümüzde Kürdemir ve İmişli şehrinin ulaşım ve sanayi fonksiyonlarının gelişmeye devam ettiği ve bölge içerisinde önemini koruduğu görülmektedir.

2.5. Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesi İçerisindeki Su ve Su Kaynaklarını Tehdit Eden Faktörler

Dünyada akarsu ve göllerin (yani tatlı su kaynaklarının) kirlenmesi problemi küresel ve bölgesel açıdan büyük bir sorun teşkil etmektedir. Aran bölgesindeki mevcut su kaynaklarında da kirlenme ve yoğun kullanım sonucunda geri dönülemez durumlara düşülmemesi için çok dikkatli olunması gerekmektedir. Bölgedeki su kaynaklarındaki kirliliğin yalnızca Azerbaycan kaynaklarından olduğunu düşünmek büyük bir yanlış olacaktır. Yayın içerisinde de değinildiği üzere ülkedeki mevcut akarsuların bir kısmının sınır aşan sular kapsamında olması ve uluslararası özelliğinin bulunmasından kaynaklı olarak bu tür sorunlara bölgesel kaynaklı demek daha doğru olacaktır. Örneğin, Ermenistan (350 milyon m³) ve Gürcistan (330 milyon m³) gibi diğer ülkelerden gelen ağır metaller, fenoller ve petrol atıkları gibi su kaynaklarını tehdit eden elementler su kaynakları açısından oldukça tehlikeli bir durum meydana getirmektedir. Ermeni güçlerin işgal ettiği Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan topraklarda ise çevreyle ilgili kontrollerin ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımının yine az olduğu bilinmektedir. Ayrıca akarsuların Ermenistan'da kalan bölümünün madencilik faaliyetlerinden dolayı kirlenmesi ayrı bir uluslararası problemi meydana getirmektedir. İki ülke arasında yıllardır süregelen siyasi anlaşmazlıklar diğer birçok konuda olduğu gibi su konusunda da tarafların ortak bir karar alıp uzlaşma sağlamasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle diğer ülkelerden Aras nehrine giren zehirli atıklar, sonrasında sulanan tarım sahalarına aktarılmakta ve insan sağlığına tehdit

53 Oqtay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII esrler 3.Cilt* (Bakü: Elm, 2007), 63-64.

54 Elmira Muradaliyeva, "The Golden Age of Azerbaijan's Towns. *The Caucasus & Globalization*", 4/2, 2010, 195.

55 Eliyev, *Azerbaycan SSR*, 78-80.

oluşturmaktadır. Kura nehri bu bölgelerde ciddi şekilde kirletilmiş olmasına rağmen Azerbaycan nüfusunun büyük bir kesimi için (%75) içme ve tarımsal kullanım suyu sağlamaktadır.⁵⁶ Ayrıca, Hazar denizinin de petrol, petrol ürünleri ve çeşitli kimyasal sanayisinin yoğun olmasından kaynaklı olarak oldukça kirli olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁵⁷

Azerbaycan'ın kendisi açısından büyük önem taşıyan Kura ve Aras nehirlerinden uzun yıllar boyunca verimli bir şekilde faydalanmadığı görülmektedir. Sulama rejimine ve teknolojisine yeterince dikkat edilmemesi ile birlikte, tarım sahalarına gerektiğinden fazla su verilmesi, sulama kanalları uzun yıllar toprak üzerine betonsuz inşa edildiğinden suyun büyük kısmının toprağa sızarak kaybolması gibi temel eksikleri halen bulunmaktadır. Bu süreçte yer altı sularının yer yüzeyine yaklaşması, bu durumu önlemek için gereken drenaj sistemlerinin zamanında yapılmaması gibi problemler toprakta giderek artan derecede tuzlanmaya neden olmaktadır.⁵⁸ Toprağın tuzlanması oldukça büyük bir problem olup az veya orta tuzlanmış topraklarda oran değişmekle birlikte ekilen üründe yarıya yakın verimlilik kaybı olabilmektedir. Bu durum ise ekonomik olarak hesaplanamayan büyük bir kayıp oluşturmaktadır.

Ülkede her geçen gün nüfusu ve kişi başına su tüketimi artan büyük şehirlerde içme ve kullanma suyunun temininde önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Falkenmark indeksine göre, Azerbaycan, su kıtlığı ile karşıya kalmış bir ülkedir. Nüfus artışı ve onunla doğru orantılı olarak artan su ihtiyacı ile söz konusu bu sorun ileriki yıllarda kronik bir hal alacaktır.⁵⁹ Bu durum devleti şehirlere su temini konusunda büyük projelere yöneltmiştir. Örneğin “Oğuz - Gabala – Bakü Su Boru Hattı (OGB-3)” bunlardan biridir. Oğuz bölgesindeki yeraltı su kaynaklarından Bakü şehrine su temini projesine 2007’de başlanılmış ve 2009’da tamamlanmıştır. Oğuz-Gabala- Bakü Su Temini Projesi gerek boru çapının ve basınçları fazlalığı ve gerekse hattın uzunluğu itibarıyla dünyanın en büyük içme suyu temin projelerinin başında gelmektedir.⁶⁰ Bu durumda var olan akarsular ayrı bir önem taşımakta ülkenin içme ve kullanma suyu tedarikinde ilk sırada yer almakta ve gerektiğinde büyük şehirlere su sağlamaktadır. Kura ve Aras nehirleri Azerbaycan’daki açık ara en önemli yüzey suyu kaynağı olup bu konuda önem taşımaktadır. Bu nehirlerin kirlenmesinde etkili olan metal emisyonlarının önemli ölçüde azaltılması, nehirler ve kolları açısından en önemli konuların başında gelmektedir.⁶¹

Son dönemlerde ekonomik faaliyetler sonucunda Aran (Kür-Araz) ovalığındaki birçok göl suyunun seviyesinin değişikliğe uğradığı bilinmektedir. 1953 yılında inşa edilen Mingçeçvir

56 Azerbaijan National Academy of Science, *Country Study on Biodiversity*, 47.

57 Ayşe Nur Timor, “Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları”, *Coğrafya Dergisi, İstanbul, 2000, 213-236*; Gadir Bayramlı, Kaan Kapan., “Azerbaycan’ın Çevre Sorunları ve Çözüm Arayışları”, *Imuco, 2016, 32*.

58 Ferzeli Hesenov, “Araz Çayının Aşağı Hissesinde Su Qebul Eden İrriqasiya Sistemleri ve Ekoloji Veziyyet” *Araz Çayı. Hidrologiya, Ekologiya, Irrigasiya*, Haz. İ.Mustafayev (Bakü: Adiloğlu Neşriyyatı, 2006), 67-68.

59 T. E. Maden, “Azerbaycan’da Su Kıtlığı ve Ermenistan ile Sarsang Rezervuarı Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, 2015, 189-220.

60 Egemen Sertyeşilışık, Mehmet Akif Ceylan, “Azerbaycan’ın Su Kaynaklarının Ekonomi Politikası” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, 368, DOI: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175434601>.

61 Bahruz Suleymanov vd., “Metals in Main Rivers of Azerbaijan: Influence of Transboundary Pollution”, *Springer Science+Business Media*, 2010, 310. DOI: 10.1007/s11270-010-0385-1.

barajı ve 1970 yılında Aras nehri üzerinde yapılan “Aras su qovşağı” ile Kura ve Aras nehirlerinin akımı düzenlendikten sonra bu akarsuların taşkınlarından beslenen bazı göllerin suları azalmış bazıları ise tamamen kurumuştur.⁶²

Kura-Aras ovalık sahasında kışların ılık ve yazların sıcak olması nedeniyle saha sıcak ve kuru bir iklime sahiptir. Toplamdaki sulama suyu tüketimi ise 13-14 milyar metreküp olarak tahmin edilmektedir. İlerleyen yıllarda yapılan çeşitli iklim değişikliği modellemelerinde de su kaynaklarında %15-20'lik bir azalma beklenmektedir.⁶³ Tüm ülke içerisinde ve özellikle çalışma sahamız olan Aran (Kür-Araz) bölgesinde sulamanın, teknik işleyişi iyileştirilmeden sulama suyu açığının giderilmesi imkânsız görünmektedir. Bu nedenle de Azerbaycan ve diğer bölge ülkeler tarafından suyun verimliliği ve temizliği açısından gereken önlemlerin alınması son derece önem taşımaktadır. 21. Yüzyılda su ve suya dayalı hususların giderek önem kazandığı bilinen bir gerçekliktir. Bu doğrultuda ülkelerin dış politika hamlelerini belirlerlerken coğrafyalarındaki mevcut ve mevcudu kullanma açısından su kaynaklarını tekrar değerlendirmeleri gerektiği görülmektedir. Yeni dünya düzeni içerisinde su parametresinin değeri hep artacağı ve bu konu için ilerleyen yıllarda savaşların yaşanabileceği düşünüldüğünde bölgesel uzlaşma bölge ülkelerinin olmazsa olmazıdır.

3. SONUÇ

Azerbaycan'ın Aran (Kür-Araz) coğrafi ve iktisadi bölgesi birçok faaliyet türünde (tarım, sanayi, ulaşım, enerji, su kaynakları ve benzeri) bölgesel ve ulusal açıdan ön plana çıkan önemli bir jeoekonomik bölgedir. Bölgenin eşsiz coğrafi imkânları geçmişten günümüze çeşitli toplumlar tarafından da keşfedilmiş ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Kura ve Aras nehirleri arasında yer alan söz konusu bölge kapladığı saha bakımından Azerbaycan'ın en büyük ekonomik bölgesi olup ülke açısından önem taşıyan birçok şehri içerisinde barındırmaktadır. Bölge ismi oluşturulurken de etkili olan Kura ve Aras nehirlerinin kendine has coğrafi özellikleriyle bölgeye değer kattığı ve beşerî unsurlar açısından da fazlaca etkileri olduğu bilinmektedir.

Aran ekonomik bölgesinde yürütülen ekonomik faaliyetlerin *siyasal değişim neticesinde* farklılaşma ve uzmanlaşma gösterdiği, şehirlerin belirli ekonomik faaliyet türü ile ön plana çıktığı ve bazı ürünlerin mekânsal yayılışının oldukça değiştiği görülmektedir. Tarımsal üretim açısından ele aldığımızda bağımsızlık öncesinde üretilen pamuk, üzüm (şarapçılık) gibi bazı tarım ürünlerinin bağımsızlık sonrasında halk tarafından kültürel ve ekonomik olarak benimsenmemesi nedeniyle üretim alanı azaltılmış tahıl, hububat, meyve-sebze gibi eskiden beri ziraatı geleneksel olarak önem taşıyan tarımsal ürünlerin üretimi artırılmıştır. Bir ülkenin tarımsal alanda kendi kendine yetebilmesi önemlidir. Azerbaycan'da Sovyet döneminde Rusların sadece kendi çıkarları doğrultusunda tarımsal üretim yaptıklarını gözlemlemek çok da zor değildir. Ancak bağımsızlığımı kazanmasının hemen ardından ilk atılan adımların

62 İ. S. Eliyeva, *Göl ve Su Anbarlarının Hidrolojyası* (Bakü: MBM Neşriyatı, 2011), 106-107.

63 Mehman Rzayev, “Current Irrigation System Management Features In Azerbaijan Republic”, *Wiley InterScience*, 2007, 553. DOI: 10.1002/ird.324.

tarımsal politikaya yönelik olması, şimdilerde dönüşü pozitif yönde alınan doğru kararlar olduğu görülmektedir. Özellikle tarımsal özgüveni olan bir Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel açıdan dış politik adımlarını daha rahat attığı ve atacağı bilinen bir gerçekliktir.

Siyasal değişim sonrasında şüphesiz en büyük değişikliğin yaşandığı bir diğer ekonomik faaliyet ise sanayi sektörü olmuştur. Bu sektörde ilk önce modernlikten uzak petrol çıkarımı yapan eski türde makinelerin üretildiği fabrikaların bir kısmı kapatılmış, bir kısmı da ihtiyaca binaen günümüz koşullarına ayak uyduran şekilde yenilenerek üretime başlatılmışlardır. Sovyet döneminde yapılan ilk sanayi inşa çalışmalarının, Aran bölgesinde günümüzde sanayi açısından gelişmiş olan şehirlere katkı sağladığı aşikardır. Her ne kadar anın teknolojik şartlarının gerisinde kalan tesisler olsalar da bu durum Azerbaycan sanayisinin temelleri oldukları gerçeğini de değiştirmemektedir. Bu sanayi tesisleri, mevcut bölgenin enerji açısından da zengin olmasından kaynaklı olarak Abşeron bölgesinden sonra Azerbaycan'ın en hızlı gelişen bölgelerinden birini oluşturmaktadır. Ayrıca Aran bölgesi, ülkenin tam ortasında yer almasının avantajı da kullanılarak, ülke ekonomisinde Hollanda sendromuna da düşülmesini istemeyen devlet yöneticilerinin ilk yöneldikleri ve yönelmeleri gerektiği alandır. Planlamalar doğru bir şekilde yapıldığında rahatlıkla Abşeron bölgesinin alternatifi olarak bu bölge ön plana çıkacaktır.

Ulaşım ve enerji faaliyetleri açısından ise bölge Azerbaycan'ın kuruluşu sonrasında her daim gelişip ilerlemesine kesintisiz devam etmiştir. Azerbaycan'ın merkezi kesiminde yer alan Aran (Kür-Araz) bölgesi ana ulaşım hatları (demiryolları, karayolları) açısından da ülke için büyük öneme sahiptir. Ülkenin en önemli ekonomik şehirlerinden biri olan Bakü'ye giden ana hatlar dışında Gürcistan, Ermenistan, İran ve Türkiye'yi birbirine bağlayan ulaşım yolları bu bölgenin topraklarında da yer almaktadır. Ayrıca Avrupa ve Asya kıtalarının önemli ulaşım güzergâhlarından birini meydana getiren ve 33 ülkeden geçen İpekyolu'nun ya da yeni açılacak olan Kuşak Yol projesinin bu bölgenin de arazisi üzerinden geçtiği bilinmektedir. Sahanın sadece karayolu ağı bakımından zengin imkânlarla sahip olduğu düşünülmemelidir. Ülkedeki nehirler de ulaşım açısından son derece öneme sahiptir.

Tüm bu olumlu durumların yanı sıra Kura ve Aras nehirlerinin diğer tatlı su kaynaklarında görülen kirlenme ve sınır aşan su olmalarından kaynaklı paylaşım problemleri de bulunmaktadır. Dünyada akarsu ve göllerin (yani tatlı su kaynaklarının) kirlenmesi problemi küresel ve bölgesel açıdan büyük bir sorun teşkil etmektedir. Aran bölgesindeki mevcut su kaynaklarında da kirlenme ve yoğun kullanım sonucunda geri dönülemez durumlara düşülmemesi için çok dikkatli olunması gerekmektedir. Bölgedeki su kaynaklarındaki kirliliğin yalnızca Azerbaycan kaynaklarından olduğunu düşünmek büyük bir yanlış olacaktır. Yayın içerisinde de değinildiği üzere ülkedeki mevcut akarsuların sınır aşan sular kapsamında olması ve bölgesel özelliğinin bulunmasından kaynaklı olarak bu tür sorunlara bölgesel kaynaklı sorun demek daha doğru olacaktır.

Tüm ülke içerisinde ve özellikle çalışma sahamız olan Aran (Kür-Araz) bölgesinde sulama ile ilgili problemlerin çözümü ancak teknik işleyişi iyileştirmekten geçmektedir. Bu

iyileştirilmelerin yapılmadan sanayi, tarım ve benzeri su açığının giderilmesi imkânsızdır. Bu nedenle de Azerbaycan ve diğer bölge ülkeleri tarafından suyun verimliliği ve temizliği açısından gereken önlemlerin alınması son derece önem taşımaktadır. 21. yüzyılda su ve suya dayalı hususların giderek önem kazandığı bilinen bir gerçekliktir. Bu doğrultuda ülkelerin dış politika hamlelerini belirlerlerken coğrafyalarındaki mevcut ve mevcut olanı kullanma açısından su kaynaklarını tekrar değerlendirmeleri gerektiği görülmektedir. Yeni dünya düzeni içerisinde su parametresi değerinin hep artacağı ve bu konu için ilerleyen yıllarda savaşların yaşanabileceği düşünüldüğünde, bölgesel uzlaşi özellikle jeoekonominin tüm unsurları açısından bölge ülkeleri için şarttır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abbasov, Cümşüd. *Azerbaycan Respublikasının İktisadi ve Sosial Coğrafyası*. Bakü: Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi Bakı Devlet Universiteti, 2005.
- Adıgözelov, A. M., & Abbasquliyeva, S.G. Heyvanların Yaşıl Yemlerle Yemlendirilmesinin Semereliliyi. *Azerbaycan Aqrar Elmi*, 2018, 63-67.
- Ahmedova, Sedaqet. *Azerbaycan İktisadiyyatı- Fenninden Bakalavr Hazırlığı Üçün*. Bakü: Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi Bakı Dövlət Universiteti, 2015.
- Anday, M., Cevdet. *Sovyet Rusya Azerbaycan Özbekistan Bulgaristan Macaristan*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1965.
- Aras, O., Nuri. *Azerbaycan Ekonomisi Makroekonomik ve Sektörel Analiz*. Bakü : Qafkaz Üniversitesi, 2003.
- Aşurbeyli, Sara. *Azerbaycan Dili ve Tarihi. Şirvanşahlar Dövləti VI-XVI Esrlər*. Bakü: Avrasiya Press, 2006.
- Avşarova, İradə, Qenire Pirquliyeva. *Qafqaz Arxeologiyası*. Bakü: Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi, 2010.
- Azerbaijan National Academy of Science. *Country Study on Biodiversity of the Republic of Azerbaijan First National Report to the Convention on Biological Diversity*. Bakü: United Nations Development Programme, 2004.
- Azerbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. *Aran İqtisadi Rayonunun Pasportu*. Bakü: İqtisadi İslahatlar Elmi-Tedqiqat İnstitutu, 2011.
- Bayramlı, Gadir, Kaan Kapan. "Azerbaycan'ın Çevre Sorunları ve Çözüm Arayışları", *Imuco*, 32, 2016.
- Behərçi, Tofiq, & V. Z. Mehdiyeva, *Ekoloji-İqtisadi Rayonlaşmanın Sosial İqtisadi Aspektleri*. Bakü: Azerbaycan Dövlət İktisad Universiteti, 2016.
- Bünyadov, T. *Azerbaycan Etnoqrafyası*. Bakü: Arxeologiya ve Etnoqrafiya İnstitutu, 2007.
- Bünyadov, Ziya. *Azerbaycan Atabeyleri Dövləti 1136-1225-ci İllər*. Bakü: Şerk Gerb, 2007.

- Bünyadov, Ziya. *Azerbaycan VII-IX Esrlerde*. Bakü: Şerq Qerb, 2007.
- Cebiyev, Q., & Xelilli, F. *Medieval AGSU town Historical-archaeological research II Volume*. Bakü: Albom Ağsu arxeoloji, 2010.
- Cebiyev, Q., & Xelilli, F. *Medieval Ağsu Town- Historical-Archaeological Research III Volume*. Bakü: Albom Ağsu arxeoloji, 2011.
- Ceferov, Cefer, *Turizm ve Qonaqperverlik Tedqiqatları*. Bakü: Azerbaycan Turizm İnstitutu, 2011.
- Dadaşova, X. D. Şehir Landşaftlarının İnkişaf Dinamikası Modelleri (Gence ve Mingeçevir Şehirlerinin Timsalında). *Azerbaycan Coğrafiya Cemiyeti-Azerbaijan Geographical Society*, 35-41, 2018.
- Dağlı, Yücel, & Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit (2. Cilt 1. Kitap)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Efendiyev, Büset, & Şahvar Demirgabayev, Ş. *Azerbaycan Respublikası Şehirlerinin İnkişafının Coğrafi Meseleleri*. Bakü: İncat Neşriyyatı, 1995.
- Efendiyev, Oqtay. *Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII esrler 3/7 Cilt*. Bakü: Elm, 2007.
- Eliyev, F. M. *XVIII Esrin Birinci Yarısında Azerbaycan 'da Ticaret*. Bakü: Azərbycan SSR Elmlər Akademiyası Neşriyyatı, 1964.
- Eliyev, H. *Azerbaycan SSR İktisadi Coğrafiyası*. Bakü: Azerbaycan Dövlət-Tedris Pedagoji Edebiyyatı Neşriyyatı, 1965.
- Eliyev T. N., İsmaylov, B. V. *Aran İqtisadi Rayonunda Sahibkarlık Fealiyyetinin Teşkilı- Reallıqlar ve İnnovativ İnkişaf*. Bakü: Elm ve Bilik, 2018.
- Eliyeva, İ. S. *Göl ve Su Anbarlarının Hidrologiyası*. Bakü: MBM Neşriyyatı, 2011.
- Eminov, Zakir. *Coğrafiya*. Bakü: Çıraq Neşriyyatı, 2005.
- Eminov, Z. N. *Azerbaycan 'ın Fiziki ve İktisadi Coğrafiyası*. Bakü: Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi. Azerbaycan E.A. H. Eliyev Adına Coğrafiya İnstitutu, 2000.
- Esgerova, Mehriban, Esedulla Abdullayev. *Siyasi ve İqtisadi Coğrafiya*. Bakü: Azerbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, 2018.
- Fezail, Ağamalı. *XVIII Esrin II Yarısı, XIX Esrin Evvellerinde Quzey Azerbaycan Xanlıqlarında Sosial-İktisadi Mınasibetler*. Bakü: Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi. Azerbaycan Dövləti İktisad Universiteti, 2007.
- Hesenov, Ferzeli. Araz Çayının Aşağı Hissesinde Su Qebul Eden İrriqasiya Sistemleri ve Ekoloji Veziiyyet. İ. Mustafayev içinde, *Araz Çayı. Hidrologiya, Ekologiya, İrriqasiya* (s. 58-69). Bakü: Adiloğlu Neşriyyatı, 2006.
- Hesenov, Tapdık, Yegane Kerimli, *Rayon ve Şehirlerin Planlaşdırılması*. Bakü: Kooperasiya Neşriyyatı, 2014.
- İsmaylov, Qüdrət. *Quruçay ve Köndelençay Vadisinde Qedim Medeniyyet İzleri*. Bakü: Elm Neşriyyatı, 1981.
- Jafarov, F. M. Status and Problems of Water Resources in Azerbaijan. C. M. Teaf(Ed), B. K. Yessekin, & M. K. Khankhasayev, *Risk Assesment as a Tool for Water Resources Decision-Making in Central Asia* (s. 257-261). Brussels: Kluwer Academic Publishers, 2004.
- Maden, T. E. Azerbaycan'da Su Kıtılığı ve Ermenistan ile Sarsang Rezervuarı Sorunu. *Ermeni Araştırmaları*, (52), 189-220, 2015.
- Memmedov, Q. M. Kürdemirin Kür Çayı Arazisindeki Geniş Miqyaslı Yabanı Narın Tedqiqi. *Azerbaycan Aqrar Elmi*, 93-97. 2018.
- Muradalieva, Elmira. The Golden Age of Azerbaijan's Towns. *The Caucasus & Globalization*, Volume 4; issue 2; 184-196. 2010.
- Müseiyibov, M. A. *Azerbaycan 'ın Fiziki Coğrafiyası*. Bakü: Maarif Neşriyyatı, 1998.
- Pakrevan, Emine. *Abbas Mirze ve Azerbaycan*. Bakü: Qanun, 2010.

- Piriyev, Vaqif. *Azərbaycan Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*. Bakü: Müəllim Neşriyyatı, 2006.
- Price, M. Philips. Soviet Azerbaijan. *Journal of The Royal Central Asian Society*, (2011) 25 Feb; 33:2; 188-200 DOI: 10.1080/03068374608731213.
- Qarakoyunlu, Memmed. *Azərbaycan Coğrafiyası*. Bakü: Nergiz Neşriyyatı, 2007.
- Rüstəmov, Cəferqulu. *Qobustan Dünyası*. Bakü: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1994.
- Rzayev, Mehman. Current Irrigation System Management Features In Azerbaijan Republic. *Wiley InterScience*, 2007. 28 June;56:551-563 DOI: 10.1002/ird.324.
- Seferov, Rehman. Azərbaycan'da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 285-297, 2005.
- Seferov, Yusif. *Qədim Azərbaycan: Ne Bilirik*. Bakü: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1989.
- Semedov, S. S., Memmedova, P. E. *Geomorfologiya və Dördüncü Dövr Çöküntülərinin Geologiyası. Ali Məktəplər Üçün Derslik*. Bakü: Tehsil, 2011.
- Sertyeşilışık, Egemen, Mehmet Akif Ceylan. Azərbaycan'ın Su Kaynaklarının Ekonomi Politigi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, (2017). 365-371 <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175434601>.
- Suleymanov, Bahruz, Majid Ahmedov, Kamala Safarova, & Eiliv Steinnes. Metals in Main Rivers of Azerbaijan: Influence of Transboundary Pollution. *Springer Science+Business Media*, (2010), 301-310, DOI 10.1007/s11270-010-0385-1.
- Talıbova, Könül. *Aran İqtisadi Rayonunun Sosial-İqtisadi İnkişafı, Yaranan Ekoloji Problemlər*. Bakü: Magistr Dissertasiyası-Magistr Merkezi, 2015.
- Timor, Ayşe Nur. "Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları", *Coğrafya Dergisi*, 8, s.213-236, 2000.
- Utlı, Mustafa, Redvan Ghasemlounia. "Flood Prioritization Watersheds of the Aras River, Based on Geomorphometric Properties: Case Study Iğdır Province", *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi* 6, 21-40, 2021. DOI: 10.46453/jader.781152.
- Velixanlı, Naile. *Azərbaycan Tarixi III-XIII Esrin I Rübü 2/7 Cild*. Bakü: Elm, 2007.
- Yulu, Adem. "Dilucu Sınır Kapısı'nın Iğdır Şehri Üzerindeki Etkileri", *Coğrafya Dergisi*, (28), 20-35, 2014.
- Zeyneloğlu, Cihangir. *Şirvanşahlar Yurdu*. İstanbul: Cumhuriyet Kitaphanesi, 1931.
- (2021, 02 16). Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyəti: <https://gsaz.az/articles/view/113/Aran-iqtisadicografi-rayonu> adresindən alındı.
- (2021, 01 19). *Yerüstü Sular*. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi: <http://eco.gov.az/az/tebii-servetlerimiz/yerustu-sular> adresindən alındı.

Mevlüt Akçapa, *Rus Dış Politikasında Etkili Bir Aktör: Gazprom, Putin Dönemi Rusya-Sırbistan İlişkilerinde Enerji Faktörü*, Bursa: Dora Basım Yayın, 2020, 260 s. ISBN: 978-605-2471-81-4

Berat Ali¹

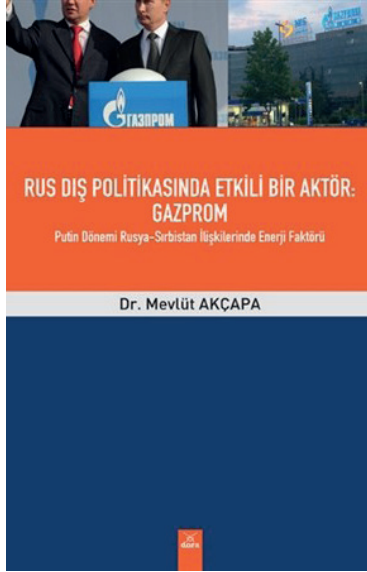
Sorumlu yazar/Corresponding author:

Berat Ali, (Yüksek Lisans Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı,
İstanbul, Türkiye.
E-posta: berat.ali@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8944-3518

Başvuru/Submitted: 19.01.2021

Kabul/Accepted: 22.01.2021

Atıf/Citation: Ali, Berat. "Rus Dış Politikasında Etkili Bir Aktör: Gazprom, Putin Dönemi Rusya-Sırbistan İlişkilerinde Enerji Faktörü, adlı eserin tanıtımı. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 1 (2021): 193-196. <https://doi.org/10.26650/jes.2021.009>

Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği dönemlerinin ardından kurulan Rusya Federasyonu'nun dış politikasında yeni eğilimler gözlenmektedir. 2000 yılı itibariyle iktidara gelen Vladimir Putin, güce dayalı militarist dış politika yerine enerji merkezli bir dış politika izlemiştir. Çarlık ve Sovyet döneminde ideolojik etkenlerle oluşturulan Rus dış politikası, Putin dönemiyle birlikte daha pragmatik bir altyapıya kavuşmuştur. Enerji hem Rus ekonomisinin hem de Rus dış politikasının kaldırıcı olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda Yeltsin döneminde özelleştirilen Gazprom ve Rosneft gibi dev enerji şirketleri Putin döneminde tekrardan kamulaştırılmıştır. Enerji merkezli yeni Rus dış politikasında en önemli aktörlerinden biri Gazprom'dur. Putin'in

İktidara gelmesiyle Gazprom, Kremlin'in dış politika aktörü olarak hareket etmeye başlamıştır. Putin iktidarının her alanda Rusya'nın gücünü kabul ettirme çabası Balkanlara da sıçramıştır. Konumu gereği Balkanlar, Rus enerjisi için hem bir transfer noktası hem de potansiyel bir pazar olmasından dolayı Rusya için oldukça kıymetli bir hale gelmiştir. Bu kapsamda Avrupa Birliği ile ilişkileri nispeten zayıf ve NATO üyesi olmayan Sırbistan, coğrafi konumu ve tarihsel bağlarından dolayı Rusya'nın ilgisini çekmiştir.

Mevküt Akçapa'nın kaleme aldığı ve Ocak 2020'de Dora Basım Yayın tarafından yayımlanan *Rus Dış Politikasında Etkili Bir Aktör: Gazprom Putin Dönemi Rusya; Sırbistan İlişkilerinde Enerji Faktörü* adlı çalışma, Putin döneminde Rusya'nın yeni dış politika eğilimleri kapsamında Rusya'nın Sırbistan ile kurduğu ilişkilerde ana aktör olan Gazprom şirketinin, Rus dış politikasının yapım süreçlerinde nasıl bir rol oynadığını açıklamayı amaçlamıştır. Bursa Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler bölümünde görev alan Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt Akçapa, Uluslararası İlişkiler, Türk Dış Politikası, Uluslararası Ekonomik Politik ve Rus Dış Enerji Politikası alanlarında çalışmalar yapmaktadır. Akçapa'nın kaleme aldığı bu eser üç ana bölümden oluşmaktadır. Eserinin birinci bölümünde “Uluslararası Ekonomik Politik” çerçevesindeki farklı paradigmlar ile uluslararası ilişkiler analizlerine yönelik ayırt edici yönleri açıklanmış, ikinci bölümünde enerji faktörünün Putin dönemi Rus dış politikası etkisini analiz etmiş ve üçüncü bölümde Rusya-Sırbistan ilişkilerini belirleyen önemli bir faktör olan enerjinin etkisi incelenmiştir.

Akçapa “Teorik Çerçeve” başlıklı birinci bölümde uluslararası ilişkilerdeki değişimlerin geleneksel teorilerle yeterince açıklanamaması sonucu ekonomik politik çatışmaların arttığını belirtmiş, devletlerin ve piyasaların karşılıklı etkileşimlerini teorik bir çerçevede incelemiştir. Akçapa, uluslararası ekonomi ve siyasetin büyük bir değişimden geçtiğini belirterek uluslararası ilişkiler uzmanlarının ekonomiyi yeterince önemsemediğini ve uluslararası ekonominin siyasetten uzak bir ortamda faaliyet gösterdiğini vurgulamaktadır. Bu durumun hatalı sonuçlar doğurduğunu söyleyen Akçapa, ekonomi ile siyaset arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak bu iki disiplinin ortak bir paydada bulunduğu Ekonomik Politik çatısı altında değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir. Uluslararası Ekonomik Politik teorilerini farklı yaklaşımlarla değerlendiren Akçapa, üçlü bir sınıflandırma yöntemine giderek Liberalizm, Realizm ve Marksizm başlıkları altında Rus Dış politikasını anlamak için hangi Uluslararası Ekonomik Politik teorisinin en elverişli olduğunu ve diğer teorilerin neden tercih edilmediğini açıklamıştır. Bu bağlamda Akçapa, Putin dönemi Rus Dış politikasının realist ve pragmatist bakış açısı dikkate alınarak Rusya-Sırbistan ilişkilerinin enerji boyutunu değerlendirirken, realist yaklaşımların en uygun seçim olacağını düşünmüştür. Bu kapsamda Devlet Merkezli Realizm teorisini kullanan Akçapa, uluslararası organizasyonların ve devlet dışı oluşumların uluslararası ilişkilerde devletin karar alma mekanizmasının yerini aldığı düşüncesine karşılık yaşadığımız dünyanın hala devlet egemen bir dünya olduğunu savunmuştur.

Akçapa, “Putin Dönemi Rus Dış Politikasında Enerji Faktörü” başlıklı ikinci bölümde

Putin iktidarının etkin bir dış politika için güçlü bir milli ekonomi hedefi ile yola çıktığını iddia etmiştir. Bu bağlamda Putin'in ulusal gücü kendi tekelinde toplayarak Rusya'da siyasi istikrarı sağladığı vurgulanmıştır. Dış politikada Rusya'nın enerjisi en önemli aktör olarak kullandığını savunan Akçapa, Rusya'nın dünya siyasetinde etkinliğini arttırmak adına bu avantajını sonuna kadar kullandığını ve Rusya'nın küresel enerji güvenliğini için önemli bir aktör olduğunu belirtmiştir. Putin'in dış politikada enerji kozunu aktif bir biçimde kullanmak için Yeltsin döneminde oligarkların eline geçen enerji şirketlerini tekrar kamulaştırmıştır. Bunun ile Rus enerji sektörünün devlet kontrolüne geçmesinin sağlandığı belirtilmiştir. Devlet ve Gazprom arasındaki ilişkileri "Gazprom için iyi olan ne varsa, Rusya için de iyidir" düşüncesiyle açıklayan Akçapa, Putin'in en büyük projesi olan Gazprom'un uluslararası etkinliğinin ne kadar güçlü olursa Rus dış politikasının o kadar güçlü olacağı fikri üzerinde durmuştur. Bu bağlamda Rus dış politikasının kaldırıcı olarak görülen Gazprom'un boru hatları diplomasisiyle etkinliğinin artırılmasıyla Rusya'nın etki alanının artacağı görüşünün Rus dış politikasında etkili olduğunu savunmuştur. Rusya'nın bütün doğalgaz ihracatının %94'ünü Avrupa ülkelerine yaptığını ve AB'nin doğalgaz ihtiyacının %25'ini Gazprom'dan tedarik ettiğini belirtmiştir. Akçapa, Gazprom'un dünya doğalgaz rezervlerinin %17'sini elinde bulundurmasının sonucu olarak şirketin misyonunun Rusya'nın ve Putin'in dış politikasını takip etmek olduğunu belirterek Gazprom şirketinin doğalgazı nasıl bir dış politika silahı olarak kullandığı veya kullanabileceği ve boru hatları diplomasisi gibi hususların Putin yönetimi tarafından nasıl analiz edildiğini ortaya koymuştur. Gazprom, Rosneft ve Lukoil gibi enerji şirketlerinin devlet kontrolüne geçmesiyle birlikte "Yeni Devlet Kapitalizmi" bağlamında bu şirketlerin yükselişinin görüldüğünü belirten Akçapa, Putin iktidarının bu şirketlerle birlikte küresel bir enerji imparatorluğu kurmayı, eski Sovyet ve doğu bloğu ülkelerini Rus gazına bağımlı hale getirmeyi hedeflediğini vurgulamıştır.

Akçapa, "Enerji Perspektifinden Rusya-Sırbistan İlişkilerinde Gazprom Faktörü" başlıklı üçüncü bölümde Gazprom örneği üzerinden Rusya-Sırbistan ilişkisini tartışmıştır. Rusya-Sırbistan ilişkilerinin tarihsel arka planı üzerinde durarak Sırbistan'ın Rusya için önemini açıklayan Akçapa, Rusya'nın Balkanlar üzerindeki çıkarları gereği kültürel ve dini bağları bir kaldıraç olarak kullandığını belirterek Rus dış politikasının tarihsel süreçte en önemli hedeflerinden bir olan "sıcak denizlere inme" isteği ve Slav halklarını birleştirme düşüncesinin devam ettiğini öne sürmüştür. 19. yüzyıldan itibaren Balkanların iç ve dış işlerine müdahale eden Rusya için Sırbistan'ın her zaman bu bölgede kıymetli olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple Rusya'nın Sırbistan'ı çok sayıda siyasi ve bölgesel gelişmede desteklediğini belirten Akçapa, günümüzde ise tarihsel ve dini bağların yanı sıra ekonomik ilişkilerin iki ülke arasındaki etkileşimde öne çıkan unsur olduğunu öne sürmüştür. Putin döneminde Rusya-Sırbistan ilişkilerinin belirleyen faktörlerin Kosova Krizi, Karadağ'ın ve Kosova'nın bağımsızlığı, Sırbistan'ın AB üyelik süreci ve NATO ile ilişkileri gibi gelişmelerin şekillendirdiğini belirten Akçapa, AB'nin Sırbistan ile yakınlaşmasının Sırbistan'ı geleneksel Slav-Ortodoks iş birliğinden

uzaklaştırma çabası olarak okumaktadır. Akçapa'ya göre batıya karşı Rusya, pozisyonunu netleştirmek için Sırbistan ile ilişkilerini “stratejik ortaklık” olarak tanımlamaktadır. İki ülke içinde bu tanım politik, ekonomik ve enerji alanlarındaki iş birliğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Gazprom'un Sırbistan'a yapmış olduğu yatırımlar üzerinden iki ülke arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Gazprom'un Sırp Naftna Industrija Srbije'nin (NIS) büyük bir bölümünü satın alması ile Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu arttırdığını belirten Akçapa, böylelikle Rusya'nın, Hırvatistan, Macaristan, Bulgaristan ve Bosna Hersek'e gaz sağlayan üzerinde yeni bir pozisyon kazandığının altını çizmiştir. Öte yandan Gazprom'un Banatski Dvor yer altı gaz depolama tesisini hayat geçirmesi ile Rusya'nın, Sırbistan üzerindeki etkisini arttırdığını belirtmiştir. Akçapa'ya göre Putin, iptal edilen Güney Akım projesi bağlamında Balkanlara aktif bir oyuncu olarak geri dönmek istemekteydi.

Sonuç olarak bu eser, Rusya'nın Sırbistan ile olan ilişkilerini tarihsel süreç içerisinde ideolojik bağlamlara saplanmadan, uluslararası politik ekonomi ve ilişkiler perspektifinden anlaşılır ve objektif biçimde analiz etmiştir. Türkçe kaynakların yanı sıra birçok İngilizce kaynaktan da yararlanarak dünyadaki diğer akademisyenlerin konu hakkındaki fikirlerini de araştıran yazar, konu hakkında oldukça önemli bir çalışma ortaya koymuştur. Çalışma, uluslararası ilişkiler disiplininin ekonomi ile ne kadar ilişkili olduğunu ortaya koymuş ve Uluslararası Ekonomik Politika'nın dış politika yapma aracı olarak ne kadar kilit bir rol üstlendiğini enerji üzerinden bizlere göstermiştir. Yazar, uluslararası ilişkiler ve ekonomi uzmanlarının birbirlerinin alanlarına müdahale edilmesini istememelerini eleştirerek iki alanda da çalışan akademisyenlerin iş birliğine giderek günümüzdeki ülkeler arası ilişkileri anlaması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda kitapta bahsedilen Gazprom şirketi üzerinden Rusya'nın kendine nasıl nüfuz alanları oluşturduğu, ülkeler ile nasıl iş birliğine gittiği ve ekonomisini hangi dış ilişkilerle geliştirdiğini açıklamıştır. Yazar Rusya'nın enerji kaynaklarını bir aktör olarak kullandığını belirterek, dezavantajlı olduğu konularda bile enerji şirketlerinin iş birlikleri sayesinde masadaki pazarlıklardan karlı çıktığını belirtmiştir. Rusya ve enerji denklemi üzerinde önemli analizler yapan, Uluslararası Ekonomik Politika'nın günümüz ilişkilerini anlamak için en faydalı araç olduğunu savunan bu eser, bu alanda daha sonra yapılacak olan çalışmalar için bir kılavuz niteliği taşımaktadır.

Alaeddin Yalçınkaya ve Derya Tuğlu, *Avrasya Stratejileri: İlişkiler, Örgütler, Politikalar*, Ankara: Astana Yayınları, 2020, 413 s. ISBN: 978-605-5010-29-4

Mehmet Serhan KAPLAN¹

***Sorumlu yazar/Corresponding author:**
Mehmet Serhan Kaplan,
(Yüksek Lisans Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
E-posta: kaplanzade@outlook.com
ORCID: 0000-0002-3604-4318

Başvuru/Submitted: 09.01.2021
Kabul/Accepted: 12.01.2021

Atıf/Citation: Kaplan, Mehmet Serhan. "Avrasya Stratejileri: İlişkiler, Örgütler, Politikalar, adlı eserin tanıtımı. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 1 (2021): 197-202.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.010>

Avrasyacılık, Rus Çarlığı'nın ve Sovyetlerin dağılma döneminde Rusya merkezli jeopolitiğin üstünlüğünü koruma ve güçlendirme stratejisi olduğu halde günümüz şartlarında ilave anlamlar kazanmıştır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin ABD önderliğinde "tek dünyacılığa" evrilmesi, dağılan Sovyetler Birliği sonrasında 1990'lar boyunca Rusya Federasyonu'nun da parçalanma sinyallerini vermesi, Rus aydınının yeni arayışlara itmiştir. Moskova merkezli bir Rus devletin süper güç olmasının tehlikeli bir hayalcilikten ibaret olduğunu savunup tek çarenin ABD önderliğinde Batı'nın talimatlarını uygulamak olduğunu savunan liberaller yanında eski toprakları geri almak ve korumak için daha fazla güç ve şiddet kullanmanın gerekliliğini söyleyen Rus milliyetçileri veya komünistleri de bulunmaktaydı. Avrasyacılar ise çözüm yolu olarak şunu önermişlerdir: Eski topraklarda egemenlik kurmadan, Çarlık ve Sovyet

rejimlerindeki baskıcı hataya düşmeden, başta Sovyet coğrafyası olmak üzere Avrasya'daki devletleri ekonomik sistem, siyasal rejim, din, dil ve kültürel alanlarda olabildiğince özgür olmalarını kabul etmek, ancak genel stratejik konularda ABD'nin güdümüne girmelerini engellemek, Rusya'nın çıkarlarına halel getirmemek, kısaca NATO ve AB'nin genişlemesini, ABD'nin yeni nüfuz bölgeleri kurmasını önlemek. 1990'lar Rusya Federasyonu'nu hedef alan iç çatışmalara karşı mücadele ile geçtiği halde 2000'ler, Balkanlar ve Kafkasya'da Atlantikçi genişlemeye karşı mukavemete sahne olmuştur. Renkli devrimler ile Sovyet coğrafyasında ABD destekli yönetimlerin iktidara gelmesi bir aşama sonra yaygın tepkiye sebep olmuş, Rusya'nın karşı saldırıya geçmesinin meşruiyet kaynağı haline gelmiştir. 2010'larla başlayan Arap Baharı süreci ise başlangıçta Tunus, Mısır ve Libya'da siyasi iktidarları devirmede başarılı olmuş, ancak siyasi istikrar ve güvenlik eskisinden daha kötü hale gelmiştir. Arap Baharı'nın daha ilk yılında elde edilen bazı "başarıları" karşın Suriye'de kilitlenme sözkonusu olmuş, 2018 başı itibariyle bu ülkedeki iç savaş ve belirsizlik sürmektedir. Bu durum önemli ölçüde Rusya'nın eski etkinlik bölgelerini yeniden ele geçirme ve ABD'nin yayılmacı stratejisini başarısız kılma politikalarının sonucudur. Bu bağlamda Rusya ve Çin öncülüğünde örgütlenmelere gidilmiş, Rusya, birçok bölgesel çatışmalardan güçlenerek çıkmış, "Yakın Çevre" ülkelerine yeniden "güçlü Rusya" mesajı verilmiştir.

2016-2017 öğretim yılında Marmara ve Bahçeşehir üniversitelerinde Avrasya Stratejileri ile Kafkasya ve Orta Asya Politikaları başlıklı lisansüstü programlarda Avrasyacılık stratejisi tarihi ve kavramsal boyutları yanında sözkonusu stratejinin günümüz politikalarında, ilişkilerinde, örgütlenmelerindeki yansımaları çalışma konuları olarak öğrencilere dağıtılmıştır. Sözkonusu çalışmalar içerisinde seçilenler edisyon sürecinden sonra bu kitapta toplanarak bu alandaki eksikliğin giderilmesi hedeflenmiştir. Alaeddin Yalçınkaya ve Derya Tuğlu'nun editörlüğünde yayımlanan *Avrasya Stratejileri: İlişkiler, Örgütler, Politikalar* kitabında yer alan makaleler şunlardır:

- Derya Tuğlu, Avrasyacılığın Tarihsel Gelişimi, s.11-23
- Yasemin Uğur Çam, Avrasya Bölgeselciliğinde Örgütlerin Rolünü Anlamak: Bağımsız Devletler Topluluğu Örneği, s.23-47
- Gökhan Katıtaş, Avrasya Ekonomik Birliği: Beklentiler ve Gerçekleşenler, s.47-83
- Derya Tuğlu, Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye, s.83-107
- Önder Kara, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ile Nato'nun Karşılaştırılması, s.107-129
- Alaeddin Yalçınkaya, Abdullah Nur Heyle, Rusyanın Ortadoğu ve Kuzey Afrika Politikası, s.129-147
- Ahmet Demir, Serkan Sayan, Rasyonel Dostlar: Rusya, İran ve Suriye, s.147-179
- Ali Dönmez, Avrasya'daki Enerji Savaşlarında Çin'in Stratejileri: Çin-Kazakistan Enerji İlişkileri, s.179-201
- Susana Askarova, Çin'in Enerji Politikaları, s.201-225

- Gökhan Katıtaş, Turgay Çölcü, Çin'in Avrasya'ya Yönelik Enerji Politikaları, s.225-261
- Nur Aslan, Şanghay İşbirliği Örgütü: İç İhtilaflar ve Türkiye'nin Olası Konumu, s.261-281
- Deniz İstikbal, Yükselen Bir Güç Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye, s.281-305
- Uğur Gül, Enerji Koridoru Olma Yolunda Tanap ve Türk Akımı Projeleri, s.305-327
- Emine Sezen Diler, Ermenistan ve Gürcistan İlişkileri, s.327-353
- Arzu Özgünay, Abhazy Tarihi Ve 2008'den İtibaren Abhazy Gelişmeleri, s.353-365
- Cavid Süleymanlı, Alaeddin Yalçınkaya, Hazar'ın Hukuki Rejimi ile İlgili Tartışmalar, s.365-391
- Gökhan Katıtaş, Saico Umuro Embalo, Özbekistan Cumhuriyeti'nde Din-Siyaset İlişkisi Ve İslam İşbirliği Teşkilatı, s.391-408

Kitabın ilk bölümünde, kitabın editörlerinden Derya Tuğlu "*Avrasyacılığın Tarihsel Gelişimi*"ni adlı makalesinde jeopolitik kavramının ortaya çıkmasının Avrasyacılık açısından öneminin değerlendirmesini yapmaktadır. Makalede günümüz Avrasyacılığının uluslararası sistemdeki yeri ile büyük güçlerin bu stratejideki politika ve uygulamaları tartışılmaktadır.

Yasemin Uğur Çam, "*Avrasya Bölgeselciliğinde Örgütlerin Rolünü Anlamak: Bağımsız Devletler Topluluğu*" başlıklı bölümde, günümüz politikalarını açıklamada önemi gittikçe artan "bölgeselcilik" kavramı çerçevesinde konuya yaklaşmaktadır. Bu kapsamda BDT'nun SSCB'nin kansız bir şekilde dağılmasına aracı olan bir örgütün ötesine geçtiği, Putin iktidarıyla Sovyet sonrası sorunlu bir aşamasından eski cumhuriyetleri yeniden bir arada tutma zeminine dönüşümü değerlendirilmektedir. Böylece BDT'nin Avrasya Bölgeselciliğinin zemini olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu süreçte gerek Moskova'dan uzaklaşmak isteyenlerin bu örgütten ayrılmaları gerekse Çin'in de öncülerinden olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü zeminindeki politikaların BDT'yi zorladığı üzerinde durulmaktadır.

"Avrasya Ekonomik Birliği: Beklentiler ve Gerçekleşenler" başlıklı bölümde Gökhan Katıtaş, Avrasyacı stratejilerin en somut uygulama alanı olarak görülen Avrasya Ekonomik Birliği'ni ele almaktadır. Entegrasyonun ilk aşamalarını tamamladıktan sonra 2015 itibarıyla Ekonomik Birlik aşamasına geçildiği kabul edilen örgütün sözkonusu entegrasyonda ne derece başarılı olduğu tartışılmaktadır. Moskova merkezli yeni bir "AB" olarak tasarlandığı halde başta Rusya olmak üzere örgüte üye ülkelerin farklı beklentileri, ekonomik entegrasyonun gerektirdiği ekonomik, sosyal ve hukuksal altyapı yetersizliklerine karşın böyle bir örgütlenmenin gerekliliğine dair ortak irade, karşılaşılan sorunlar ve sonuçları, bu bölümün temel sorununu oluşturmaktadır.

"Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye" başlıklı bölümde Derya Tuğlu, bu birliği ele alırken konuyu, Türkiye-AB ilişkilerindeki tıkanıklığın yolaçtığı arayışlar açısından değerlendirmektedir. Son yıllarda AB yerine Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üyelik tartışmaları yaşanırken Şanghay merkezli örgütün AB'den farklı olarak daha çok bir siyasi zemin olduğu, fakat Avrasya Ekonomik Birliği'nin başarısız da olsa AB'ye alternatif hedefleri bulunduğu dile getirilmektedir. Başta

Rusya olmak üzere bu birlik üyesi ülkelerle ticaret hacmi ve sektörleri dikkate alındığında Türkiye'nin AB yerine Avrasya Ekonomik Birliği'ne üyeliğinin artıları ve eksikleri bu bölümde tartışılmaktadır.

Önder Kara, “*Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) ile NATO'nun Karşılaştırılması*” başlıklı bölümde, Avrasyacı stratejilerin diğer bir somut uygulaması olarak sözkonusu örgütü ele almaktadır. Sovyet döneminin Varşova Paketi'nin dağılmasından sonra askeri alanda liderlik zemini kalmayan Moskova'nın başlangıçta eski Sovyet cumhuriyetleriyle mevcut savunma ilişkileri kapsamındaki sorunları çözmek üzere oluşturulan örgütün Putin ile Avrasyacı hedeflerin aracı haline gelmesi anlatılmaktadır. Buna karşın NATO ve Varşova Paketi, Soğuk Savaş döneminin rakip askeri örgütleri olduğu halde günümüzde bu rekabet ilişkisinin NATO ile KGAÖ arasındaki boyutları tartışılmaktadır.

Abdullah Nur Heyle ve Alaeddin Yalçinkaya'nın birlikte hazırladığı “*Rusya'nın Ortadoğu ve Kuzey Afrika Politikası*” başlıklı bölümde, Avrasyacı stratejilerin Avrupa Asya'nın ötesinde Afrika boyutu ele alınmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu'nun dahi dağılması problemleriyle uğraşan Moskova yönetimi, Putin ile birlikte Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yeniden etkinlik kurma arayışlarına girmiştir. Başlangıçta Ortadoğu ülkelerinden Çeçen direnişine gelen desteği kesmeyi hedefleyen ilişkiler, İslam İşbirliği Teşkilatı'nda gözlemci üye statüsü kazanma, bölge ülkeleriyle her alanda ilişkiler kurma, nihayet Arap Baharı sürecindeki müdahaleler ile Suriye'nin geleceğini belirlemede birincil aktör durumuna gelme politikaları bölümün temel konusudur.

Ahmet Demir ve Serkan Sayan'ın hazırladığı “*Rasyonel Dostlar: Rusya, İran ve Suriye*” başlıklı bölüm, önceki bölümün devamı niteliğinde olup Avrasyacı stratejilerin Ortadoğu ve İslam dünyası boyutunu ele almaktadır. İran, Yeni Avrasyacılık stratejisinin güney vektörünü oluşturduğu halde Suriye iç savaşıyla birlikte bu teorik tanımlama son derece başarılı uygulama zemini bulmuştur. Bu süreçte Rusya'nın Suriye coğrafyasında, dolayısıyla Doğu Akdeniz'de varlığını güçlendirmesi, yeni üsler inşa etmesi ile Ortadoğu'da askeri ve siyasi bakımdan etkinlik kurması, tarihi dayanaklarıyla birlikte ele alınmaktadır. Bu bağlamda Arap Baharı ile Suriye'nin parçalanma sürecine girmesi, reelpolitik fırsatları değerlendiren Putin ile Rusya'nın güçlü bir şekilde bölgeye dönüşüne vesile olduğu görülmektedir.

“*Avrasya'daki Enerji Savaşlarında Çin'in Stratejileri: Çin-Kazakistan Enerji İlişkileri*” başlık bölümde Ali Dönmez, konuyu Avrasya stratejilerinin merkezinde yer alan enerji faktörü açısından ele almaktadır. Rusya ve Kazakistan, enerji ihracatçısı olduğu halde yükselen güç olarak Çin'in en büyük ithalatçı olarak Avrasyacı politikalarda önemi büyüktür. ABD karşıtı en önemli örgütlenme durumundaki Şanghay İşbirliği Örgütü'nün iki temel gücü Rusya ve Çin arasında yer alan Kazakistan'ın iki ülke arasındaki çelişkilerde izlenen pozisyonu da önemlidir. Bu bağlamda, petrol ve doğalgaz boru hatları, enerji stratejileriyle birlikte ilgili ülkelerin ekonomik olduğu kadar siyasi geleceklerini belirleyen önemli bir faktör olduğu dikkate alınarak Kazakistan-Çin ilişkileri tahlil edilmektedir.

Susana Askarova, “*Çin’in Enerji Politikaları*” başlıklı bölümde, önceki bölümün devam olarak enerji ithalatçısı ülke olarak bu yükselen gücün bölge politikaları üzerindeki etkinliğini ele alınmaktadır. ABD hegemonyasına karşı bir dereceye kadar tek/birincil alıcı pozisyonunda olan Çin’in Orta Asya, Afrika ve genel olarak Avrasya’daki etkinliği tartışılmaktadır. Bu bağlamda enerji ihracatçısı diğer Orta Asya ülkeleriyle boru hatları ve enerji ithalatı üzerinden ilişkileri geliştirirken bölgesel kalkınma ve istikrarı önceleyen politikalarla ABD’ye müdahale yollarının kapatılması tartışılmaktadır.

“*Çin’in Avrasya’ya Yönelik Enerji Politikaları*” başlıklı bölümde Gökhan Katıtaş ve Turgay Çölcü, önceki bölümlerin devamı olarak Çin’in enerji yatırım ve ticareti üzerinden bölgede etkinlik kurmasını ele almaktadırlar. Ucuz işgücü ile hızla büyüyen ekonomisi sayesinde yükselen güçlerin başına yer alan Çin’in, Moskova merkezli Avrasya stratejileri konusunda ilgisiz kalması beklenemez. Her ne kadar diğer zeminlerde Atlantikçi güçlere karşı Rusya ile işbirliği sözkonusu ise de yanbaşındaki Orta Asya’da aynı ülke ile önemli rekabet konuları bulunmaktadır.

Nur Aslan, “*Şanghay İşbirliği Örgütü: İç İhtilaflar ve Türkiye’nin Olası Konumu*” başlıklı çalışmasında, Atlantikçi cephe karşısında en önemli örgüt durumundaki Şanghay İşbirliği Örgütü’nü ele almaktadır. SSCB’nin dağılmasıyla uluslararası sistem tek kutuplu olarak, Amerikan hegemonyasına girdiği halde Rusya ve Çin’in buna karşı ortak bir örgütlemeye gitmesi önemlidir. Çalışmada bu örgütlenme aşamaları özetlenirken Çin-Rusya çelişkileri farklı açılardan ele alınmakta, bu bağlamda AB ile ilişkilerdeki olumsuzluk karşısında Türkiye’nin bu örgütle mevcut ve muhtemel ilişkileri tartışılmaktadır.

“*Yükselen Bir Güç: Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye*” başlıklı bölümde Deniz İstikbal, yukarıda bölümün devamı niteliğinde sözkonusu örgüt ile Türkiye ilişkilerini tahlil etmektedir. Bu bölümde Türkiye ve Şangay İşbirliği Örgütü arasındaki işbirliği ve bu örgütün Türkiye açısından Batı’ya karşı bir alternatif olup olamayacağı tartışılmaktadır. Türkiye’nin bu konudaki girişimleri ile mevcut ilişkilerin mahiyeti, resmi statüsü incelenmektedir.

“*Enerji Koridoru Olma Yolunda TANAP ve Türk Akımı Projeleri*” başlıklı bölümde, Uğur Gül, Avrasyacı stratejilerin Türkiye boyutunun somutlaştığı boru hatları projelerini ele almaktadır. Türk Avrasyacılığının somutlaştığı projelerden Azerbaycan-Türkiye arasındaki boru hatları yanında Rusya’dan Türkiye’ye enerji kanallarının niteliği ve politik anlamı son derece önemlidir. Bu bağlamda Rusya ile ilişkilerin bozulduğu dönemlerde Moskova yönetiminin enerji silahını koz olarak kullanmasının faturası ağır olmuş, buna karşın bütün riskleri üzerine alarak Türkiye’ye ve Türkiye üzerinden Avrupa’ya gaz sevkiyatı için Türk akımı projesini gündeme getirmiştir. Her iki projede de önemli aşamalar geçilmiştir.

Emine Sezen Diler, “*Ermenistan ve Gürcistan İlişkileri*” başlıklı çalışmasında Avrasya stratejilerinin jeostratejik merkezi durumundaki Kafkasya’nın bu iki eski Sovyet cumhuriyeti arasındaki ilişkileri ele almaktadır. Gürcistan, Sovyet sonrasında daha çok Moskova karşıtı politikaları benimsediği halde Ermenistan’ın Rus uydusu haline gelmesinin iki komşu ilişkilerine de önemli yansımaları sözkonusudur. Bunun yanında iki ülke ilişkilerinde önemli ölçüde

diğer komşular Azerbaycan, İran ve Türkiye politikalarının yansımaları sözkonusudur. Bu bağlamda Ermenistan-Gürcistan ilişkileri, jeopolitik şartların da etkisiyle Avrasya stratejilerinin “inceldiği” bir noktada yer almaktadır.

“*Abhazy Tarihi ve 2008’den İtibaren Abhazy Gelişmeleri*” başlıklı makalesinde Arzu Özgünay, Sovyet sonrası Rusya’nın bağımsız bir ülkeye karşı sıcak çatışmaya girdiği ilk örnek durumundaki 2008 Gürcistan müdahalesi ve sonuçlarını ele almaktadır. Avrasyacı stratejiler bağlamında Atlantikçilere, ABD’ye yakınlığı ile dikkat çeken Gürcistan’ın parçalanması gerektiği daha 1990’ların sonunda dile getirilmektedir. 2008’e gelindiğinde bu politika hayata geçirilmiş ve Güney Osetya ile birlikte Abhazy Rusya’nın müdahalesi ile fiilen bağımsızlaştırılmıştır.

Cavit Süleymanlı ve Alaeddin Yalçınkaya “*Hazar’ın Hukuki Rejimi ile İlgili Tartışmalar*” başlıklı bölümde, Sovyetlerin dağılması ile kıyıdaş ülke sayısının ikiden beşe çıktığı Hazar’ın statüsü sorununu ele almaktadır. Statü konusunun sorun haline gelmesinde İran’ın çıkarları ön planda görülmektedir. Bununla beraber geçen süre zarfında sorunun çözülememesi, başta Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı olmak üzere Moskova merkezli Avrasya stratejilerine aykırı kabul edilen politikaları yüzünden Azerbaycan’ın bir bakıma cezalandırılması sözkonusudur. Makalede sorunun tarihi seyri özetlenerek son gelişmeler değerlendirilmektedir.

Gökhan Katıtaş ve Saico Umamo Embalo’nun ortak hazırladıkları “*Özbekistan Cumhuriyeti’nde Din-Din Siyaset İlişkisi ve İslam İşbirliği Teşkilatı*” başlıklı bölümde, Orta Asya’nın merkez ülkesi durumundaki Özbekistan’da bağımsızlık sonrası ilişkiler ele alınmaktadır. Öncelikle İslam tarihinde Özbekistan coğrafyasının önemi anlatılmakta, daha sonra İslam İşbirliği Teşkilatı’nın kuruluşu ve faaliyetleri özetlenmektedir. Ardından bağımsızlık sonrası Kerimov yönetiminin katı politikaları ile radikalleşme sürecine giden yol değerlendirilmektedir.

Özetle kitapta, ilk bölümler öncelikle Avrasyacılık kavram, tarih ve kurumları kapsamındaki bölümlere ayrılmış, daha sonraki bölümler ise bu çerçevedeki politikalarla ilgili bölgesel ve ülkesel sorunlar ve konulara ayrılmıştır. Gerek Avrasyacılık kapsamındaki farklı ülkelerin ve düşünürlerin yaklaşımları gerekse bu alandaki örgütlenmeler, ilişkiler, sorunlar ve konular çok daha geniştir. Kitabın içinde bulunan kısımlar şunlardır:

Sonuç olarak eser, günümüzde Avrasyacılık eksenli yeni dünya düzenini incelemeyi merkeze alarak farklı yazarların farklı bakış açısıyla makaleler şeklinde tasarlanmış ve her bölümün kaynakçası, kitabın sonundaki “notlar” başlığı altında ayrıca verilmiştir. Dipnotların kitabın arkasında verilmesi, açıp bakmayı zorlaştırırsa da daha akıcı ve kesintisiz bir okumayı bizlere sunduğu da ortadadır. Son kısımda, verilen makaleler ve web siteleri konuda uzmanlaşmak isteyen insanlar için adeta bir yönlendirici yardımcı vazife görmektedir. Ayrıca Şangay İşbirliği Örgütü üzerinden ülkemizin bu ekseninde var olup olamayacağı tetkik edilmiştir. Okuyucularda bu kısımlar Türkiye’nin Avrasya ekseninde yerini olup olmayacağı konusunda derin bir düşünce içerisine girmektedir. Ufak tefek imla hataları dışında eserde genel bir olumsuz durum bulunmamakta olup okunuş açısından akıcıdır. Kitapta yer alan her bölüm sonundaki kaynaklar listesi, bu konuda da araştırmacı ve okuyuculara yol göstermektedir. Avrasyacılık alanında çalışmak isteyenler için faydalı ve yeni bakış açıları kazanmayı sağlayacak verimli bir kitaptır.

İshak Turan*. Çin'in Enerji Güvenliği Politikası: Kuşak Yol İnişiyatifi ve Avrasya'da "Yeni Büyük Oyun", Nobel yayınları, Ankara 2020.

Ali Asker¹ , Mustafa Cem Koyuncu²

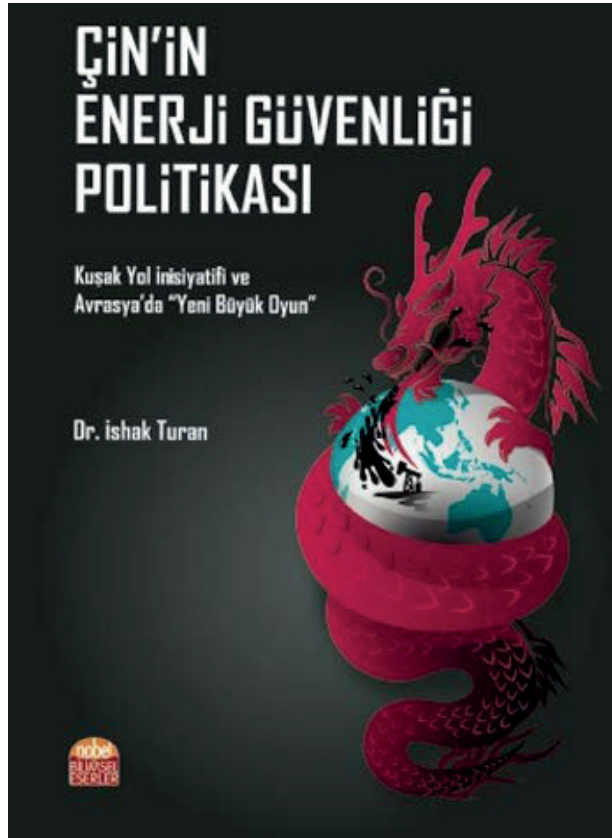
*Dr. İshak Turan 1983 yılında doğdu ve ilk ve orta eğitimini Bursa'da tamamladı. İngiliz Dili Edebiyatı ve Çeviri Bilimi alanlarında akademik diplomaları olan Turan, uluslararası ilişkiler alanında da yüksek lisans ve doktora yaptı. Enerji Güvenliği, Çin'in dış politikası ve Tayvan üzerine çalışmaları vardır. 2006 yılından beri Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesinde akademisyen olarak çalışmaktadır.

¹Ali Asker, (Öğr. Üyesi, Doç. Dr.),
Karabük Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler
Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
Karabük, Türkiye.
E-posta: aliasker2068@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1801-3371

²Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mustafa Cem Koyuncu, (Yüksek Lisans Öğrencisi),
Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye.
E-posta: cemkoyuncu90@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3325-6232

Başvuru/Submitted: 17.02.2021
Kabul/Accepted: 18.02.2021

Atıf/Citation: Asker, Ali ve Koyuncu, Cem.
"Çin'in Enerji Güvenliği Politikası: Kuşak Yol
İnişiyatifi ve Avrasya'da "Yeni Büyük Oyun", adlı
eserin tanıtımı. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*
- *Journal of Eurasian Inquiries* 10, 1 (2021):
203-208.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.011>

Dr. İshak Turhan tarafından 2020 yılında yazılan doktora tezinden kitaplaştırılan “Çin’in Enerji Güvenliği Politikası: Kuşak Yol İnisyatifi ve Avrasya’da ‘Yeni Büyük Oyun’”1 isimli çalışma, bu alana ilgi duyan araştırmacılara önemli bilgiler sunmaktadır. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde yazar, kitabın altyapısını oluşturan teorik bilgileri neorealist bir perspektif ışığında okuyucuya sunmuştur. İkinci bölümünde Çin’in enerji politikaları güncel veriler kullanılarak analiz edilmiş olup aynı zamanda Avrasya bölgesinin önemi de değerlendirilmiştir. Son bölüm ise, Çin’in Kuşak ve Yol İnisyatifi (KvY) kapsamındaki projelerin Avrasya üzerindeki çıkarları ve etkilerini kapsayan bilgiler içermektedir. Aynı zamanda son bölüm Çin’in Rusya ve beş Orta Asya ülkesiyle gerçekleştirdiği enerji politikalarını tek tek ele almıştır.

Kitabın birinci bölümünde, Çin’in enerji güvenliğinin kavramsal çerçevesi ele alınmaktadır. Yazar, Çin’in enerji güvenliğini neorealist dış politika yaklaşımı içerisinde değerlendirmesine ek olarak Çin’in geleneksel dış politika anlayışının tarihsel, felsefi ve ekonomik temelleri ayrıntılı olarak ele almaktadır. 2000 yılı aşkın kadim bir yönetim anlayışına sahip olan Çin devlet geleneğinin hem tarihsel dönüşümlerin hem de Sun Tzu ve Konfüçyüs gibi düşünürlerin Çin dış politika yaklaşımına olan etkilerinin neorealist bir paradigma içinde sunulması oldukça dikkat çekicidir. Özellikle Deng Şiaoping ile başlayan dönemde Konfüçyüs geleneğine daha da sıkı sıkıya bağlanılmış ve Çin’in yükselmesi için fedakâr ve ülkeleri için çalışan Çin halkı yaratıldığı görülmektedir. Benzer şekilde devlet adamları da kararlı, sabırlı ve ihtiyatlı dış politika geleneğine sahip çıkararak yükselen Çin’in bir tehdit olmadığını bilakis hem Çin hem de dünya için “kazan-kazan” anlayışı içinde değerlendirilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Çin’e yönelik hegemonya söylemlerinin artması Çin’in enerji gibi pek çok sektördeki politikalarını sekteye uğratacağının farkında olan Çin devlet başkanları ve karar alıcıları, “barışçıl kalkınma” ya da “barış içinde bir arada yaşama” politikalarını uygulamak istemektedirler. Yazar tam da bu noktada David Baldwin’in finansal devletçilik (economic statecraft) yaklaşımını Çin dış politikası üzerinden enerji güvenliğine uyarlayarak, yeni bir yaklaşım sunmaktadır. Kısaca devlet merkezli karar alma ve uygulama yöntemiyle geliştirilen ekonomik araçların Çin’in enerji güvenliği yaklaşımında “barışçıl kalkınma” dış politika anlayışının bir gereği olarak kullanıldığını ileri sürülmektedir. Çin’in ekonomik açıdan yükselmesinin Amerika tarafından bir tehdit olarak görülmesi ve buna paralel olarak ABD’nin pivot bölge paradigması ya da ticaret savaşı gibi önlemler getirmesi, Çin’in ekonomik araçları daha fazla kullanmasına neden olmaktadır. Çünkü henüz Çin, ABD askeri gücüyle karşı karşıya gelecek bir askeri kapasiteye veya kabiliyete sahip değildir. Bu da Çin’in finansal devletçilik araçlarını enerji güvenliğinin merkezine yerleştirmesine neden olduğunu göstermektedir.

Kitabın ikinci bölümünde ise, enerji güvenliğinin ne olduğu, Çin’in enerji güvenliği sorunun nasıl ve ne zaman başladığı ve hem küresel hem de Çin’in enerji üretim-tüketim ilişkilerine

1 İshak Turan, Soğuk Savaş Sonrasında Çin’in Enerji Güvenliği Bağlamında Avrasya Politikası (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı), Bolu 2020.

değ inilmiştir. Ayrıca çalışmada Rusya ve Orta Asya ülkelerinden oluşan Avrasya bölgesi vaka çalışması olarak seçilmiştir. Bu bölümde Avrasya'nın Çin'in enerji güvenliğinde denizlere bir alternatif sunup sunmayacağı ve Çin'in neden Avrasya bölgesine yöneldiği de ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Dünyadaki enerjinin yaklaşık ¼'ünü tek başına tüketen Çin, aynı zamanda ekonomik kalkınmaya paralel olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde de enerji ithal eder hale gelmiştir. 1993'te petrol ithal etmeye başlayan Çin'in 2000'lerde de doğal gaz ve kömür ithal etmesi ve bu ithal oranının toplam enerji tüketiminde %50'yi geçmesinin dış politikada Çin'in enerji güvenliğini yaklaşımın önemli bir yer edinmesine neden olduğu belirtilmektedir. Özellikle Çin'in enerji ithalatının yaklaşık %70'ini ABD donanmasının tartışmasız şekilde üstün olduğu açık denizler veya stratejik boğazlar yoluyla gerçekleştirmesi, Çin'i alternatif enerji yolu arayışlarına yönlendirmiştir. Bu bağlamda Avrasya bölgesine hem kara ulaşımı olması hem de Çin'in kendini bu coğrafyada göreceli olarak askeri alanda daha güçlü hissetmesi, Çin'in Avrasya enerji güvenliğini dış politikasında öncelikli kılmıştır. Dahası bölgeden enerjinin güvenli olarak kabul edilen boru hatlarıyla taşınacak olması ve bölge ülkelerin ekonomik olarak Çin'in mali yardımlarına, kredilerine ve yatırımlarına ihtiyaç duyması da Çin'in işini kolaylaştırmaktadır. Ancak yazar, Avrasya bölgesinin Çin'in enerji güvenliği hususunda petrolde kısmen (yaklaşık 1/5), doğal gaz açısından ise mevcut ve planlanan projelerin hayata geçirilmesi durumunda en az 2/3'ünü bölgeden temin edebileceğini belirtmektedir. Böylece Çin'in enerji güvenliğinde doğal gaz açısından Avrasya bölgesinin yeterli olabileceği detaylı şekilde grafiklerle gösterilmektedir. Ayrıca bu bölümde Çin'in enerji yaklaşımını her ne kadar neorealist bir dış politika anlayışı içinde yürütse de bunun mevcut neoliberal sistemle uyumlu olabilmesi için milli petrol şirketlerini kullandığı belirtilmektedir. Çalışmada Çinli milli petrol şirketlerinin yönetim biçimi ve işleyişi hakkında bilgi verilerek Çin devlet yönetiminin projelerin planlanması, finansmanı ve uygulanmasına kadar her aşamadaki hâkim rolü ortaya konmaktadır. Böylece Çin'in enerji güvenliğinde serbest piyasa şartlarına hiç de uyumlu hareket etmediği görülmektedir. Birinci bölümde ortaya konan kavramsal yaklaşımların ikinci bölümde Çin'in enerji politikası yaklaşımıyla birlikte daha anlaşılır hale geldiği görülmektedir. Özellikle yazarın da belirttiği üzere, enerji güvenliğinde olmazsa olmaz üç hususun enerji yollarının güvenliği, makul fiyatlarda ve sürdürülebilir şekilde enerji satın alma durumunun Avrasya bölgesinde Çin'in beklentilerini karşılayacak şekilde ilerlediği de görülmektedir.

Yazar, kitabın sonuncu yani **üçüncü bölümünde** Çin'in enerji güvenliği yaklaşımını Avrasya üzerinden somut veriler ışığında okuyuculara sunmaktadır. Öncelikle somut veriler iki husustan oluşmaktadır. İlkinde Çin'in dış politikada nasıl neorealist bir enerji güvenliği yaklaşımı geliştirdiği örnekler üzerinden açıklanmaktadır. İkinci olarak Çin'in yeni yüzyıldaki dışa açılım projesi olan KvY ile Çin'in enerji güvenliği yaklaşımı arasındaki yakın ilişki Avrasya bölgesi üzerinden somut şekilde verilmektedir. 2001'de Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan Çin'in ticaret yapabilme koşullarının gelişmesiyle birlikte sermaye birikimindeki artışın bir taraftan Çin'in enerji güvenliği problemini artırdığı görülürken diğer taraftan da Çin'in

doğrudan dış yatırımlarını da artırmasına ve böylece Çin'in küresel bir çekim gücü haline dönüşmesine neden olduğu belirtilmektedir. Çin'in artan dış yatırımlarının artık daha sistemli ve devlet merkezli bir şekilde uygulanması zorunluluğu doğurduğu için KvY İnisiyatifinin 2013'te ilan edildiği de yazar tarafından iddia edilmektedir. Çin'in doğrudan dış yatırımlarında enerji sektörünün payının 1/3 oranında olması, Çin'in enerji güvenliğine ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Fakat dikkat çekici olan şu ki Avrasya bölgesinin Çin'in toplam dış yatırımlarında yaklaşık %5 oranında faydalanırken enerji yatırımlarında bu oranın %10'a çıktığı da görülmektedir. KvY İnisiyatifi sonrasında da Çin'in bölgedeki yatırımlarının ve enerji güvenliği yaklaşımının da benzer şekilde ilerlediği de yine rakamlarla belirtilmektedir. Çin'in KvY İnisiyatifi bağlamında Avrasya'daki enerji satın almaları veya enerji yatırımlarını artırmasının diğer bir nedeni olarak Çin'in çevresel kaygılar dolayısıyla kömür yerine daha fazla doğal gaz ve LNG ithalatına yöneleceği belirtilmektedir. Çin'in finansal devletçilik araçlarıyla gerçekleştirdiği enerji yatırımların neorealist perspektifle değerlendirilmesinin diğer bir nedeni de Çin'in doğrudan yatırım yaptığı veya satın aldığı işletmelerdeki işçilerin yarısı kadarının Çinli olması şartını koyması da örnekleriyle belirtilmektedir. Bu husus Çin'in yaptığı yatırımlardan bölge haklarının yeterince faydalanmamasına neden olmaktadır. Dahası Çin'in diğer ülkelerin kolay kolay ödeyemeyeceği kredileri cömertçe vermesi de anlaşılabilir bir durumdur. Çin, devletlerin borçlarını ödeyememesi durumunda stratejik öneme sahip maden ocaklarına veya yer altı kaynaklarına el koymaktadır. Ayrıca satın aldığı işletmelerdeki teknolojiyi de transfer ederek ülkesinin enerji çıkarma ve işletme alanındaki araştırma-geliştirme çalışmalarının hızlandırılmasına neden olmaktadır. Kısaca Çin'in, enerji güvenliğini sağlamak için dış politikada çok farklı enstrümanları kullandığı kitapta sistematik bir şekilde açıklanmaktadır.

Sonuç

Yaklaşık 5000 yıllık bir tarihi geçmişe sahip Çin, dünya siyasetinde zaman zaman önemli bir aktör konumuna yükselmiş, zaman zaman ise işgallerle anılmıştır. Çin mevcut devlet sistemini 1949 devrimiyle birlikte oluşturmuştur. Atlantik sisteminin coğrafi açıdan uzağında kalan Çin, yakın zamana kadar birçok yönüyle kapalı bir kutu görünümündeydi. Komünist bir ideolojiyle yönetilen Çin Halk Cumhuriyeti'nin kaderi, bu devletin kurucusu Mao Zedong'un ölümünden sonra ülkenin başına geçen Deng Şiaoping'in ekonomik ve kültürel politikaları değiştirmesi sayesinde değişmiştir. Dışa açılan ve Batı ile uyumlu politikalar oluşturan Çin, günümüze kadar geçen süre zarfında önemli bir aktör konumuna yükselmiş ve buna bağlı olarak birçok akademik çalışmanın merkezinde yer almıştır.

Ülkemizde ise Çin üzerine yapılan erken dönem çalışmalar 1935 yılına rastlamaktadır. Atatürk'ün direktifleriyle 1935 yılında Ankara Üniversitesinde kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde kurulan Sinoloji bölümü² tarih ve filoloji alanlarında çalışmalar yapmıştır. Fakat günümüzde, bölgeye olan ilginin ve uluslararası ilişkiler alanında yapılan çalışmaların

2 Ankara Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü/Sinoloji Anabilim Dalı, <http://www.dtcf.ankara.edu.tr/dogu-dilleri-ve-edebiyatlari-bolumu/sinoloji-anabilim-dali/>, (Erişim Tarihi: 04.03.2021)

yeterli düzeyde olmadığı gözlemlenmektedir. Bunun başlıca nedenleri arasında; Çin'in kendine özgü kültürü, Latin alfabesinden farklı bir alfabe kullanması, Türkiye'nin yüzünü Batı'ya dönmesi gibi sebepler sayılabilir. Bu yüzden Çin üzerine yapılan akademik araştırmalar Türkiye'deki alan literatürünün zenginleşmesine hizmet etmektedir. Dr. İshak Turan tarafından kaleme alınan **Çin'in Enerji Güvenliği** isimli eser de bu doğrultuda değerlendirilebilir. Özellikle Çin'in artan gücüne paralel olarak başlattığı Kuşak ve Yol İnisyatifi ve bu bağlamda geliştirilen enerji politikaları, özgün kaynaklardan elde edilen güncel bilgiler ışığında sistematik bir değerlendirilmeye tabi tutularak okuyucuya aktarılmıştır. Çin açısından son yıllarda giderek önemi artan enerji ve enerji güvenliği konusundaki bilgilerin ne denli önem arz ettiği düşünüldüğünde bu çalışmanın birçok akademisyen ve uzmanlar tarafından okunup yararlanılacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

AMAÇ-KAPSAM

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) – Journal of Eurasian Inquiries sosyal bilimler alanında Türkistan ile Kafkaslardan, Balkanlar ve Ortadoğu'ya uzanan geniş Avrasya Bölgesi ile ilgili farklı disiplinlerde hazırlanmış bilimsel çalışmaları akademik dünya ile paylaşmayı amaçlamaktadır.

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) Avrasya coğrafyası ile ilgili uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, tarih, sosyoloji, iktisat, hukuk, kültürel ve bölgesel çalışmalar gibi farklı disiplinlerden bilimsel çalışmalara yer vermektedir.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Baş Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda "yazar" yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize

etmektedir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler "teşekkür / bilgiler" kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

TELİF HAKKINDA

Yazarlar Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology dergisinde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)- Journal of Eurasian Inquiries, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)- Journal of Eurasian Inquiries makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Alıntı-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)- Journal of Eurasian Inquiries, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)- Journal of Eurasian Inquiries araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <https://dergipark.org.tr/pub/iuavid> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Anlaşması Formu eklenerek gönderilmelidir. Yazıların üzerinde yazarların kimliğini gösteren herhangi bir bilgi (Ad, soyadı, kurum vs.) bulunmamalıdır.

1. Yazılar, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak hazırlanabilir.
2. Ana metin, çift aralıklı 11 punto ile Times New Roman fontlarıyla MS Word formatında elektronik dosya olarak hazırlanır. PDF dosyası gönderilmemesi rica olunur. Makale başlığı büyük harflerle ve 12 punto koyu; ara başlıklar küçük harflerle ve 11 punto koyu yazılır.
3. Araştırma ve derleme makalelerinin, araştırma notu ve çeviri yazıların ilk sayfasına, 180-200 kelimelik (anahtar sözcükler dahil) Türkçe ve İngilizce birer özet eklenir. Özetlerin sonunda, en fazla 10'ar adet Türkçe ve İngilizce anahtar sözcük bulunmalıdır. Kitap ve toplantı tanıtımları ve editöre mektuplara özet ve bibliyografya gerekmez. Bunlar makale yönetim sistemine yüklenirken "Özet" alanına yazının ilk paragrafı yüklenir. Türkçe makaleler için ayrıca 600-800

kelimelik İngilizce genişletilmiş özet istenmektedir; Rusça makaleler için hem Türkçe hem de İngilizce genişletilmiş özet gerekmektedir; İngilizce makaleler için sadece Türkçe genişletilmiş özet istenmektedir.

4. Ekler, ana metnin arkasına, kaynakçanın önüne yerleştirilmelidir. Eklerin kaynakları, ek başlığı altında ve ayrıca kaynakçada belirtilmelidir.
6. Kısa alıntılar paragraf içinde çifte tırnak arasında verilir. Uzun alıntılar tırnak işaretleri kullanılmadan sadece soldan iki kez girinti (tab) yapılmış olarak ve 10 punto ile verilir.
7. Resimler ve şekillerin altyazıları bulunmalıdır. Bu altyazılarda görselle ilgili açıklama ve kaynak verilmelidir. Altyazılarda verilen kaynaklar makale sonundaki kaynakçada yer almalıdır. Resimler, şekiller ve altyazıları metnin içine, yayımlanması istenilen yerlere yerleştirilmiş olmalı, hepsi metnin sonunda toplanmamalıdır. Ayrıca bütün resimler ve şekiller makale yönetim sistemine ayrı ayrı yüklenmelidir. Resimler ve şekiller ayrı ayrı numaralandırılır. Alt yazıları 9 punto ile yazılır.
8. Not ve bibliyografya derginin benimsediği ve Chicago Manual of Style 16'yı temel alan referans sistemine uygun olmalıdır (Bkz: Kaynaklar)
9. Dipnotlar (8 punto) her sayfanın altında verilir. Dipnot numarası metin içinde üst simge ile belirtilir. Dipnot referans numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulmalıdır (³⁵ veya ²³).
10. Gönderilen metin ve özetler, kullanılan dilin (Türkçe, İngilizce, Rusça) dilbilgisi ve yazım kurallarına uygun olarak yazılmış değildir. Editör, gönderilen metnin ve özetlerin Türkçe ve yabancı dil düzenlemesini yapmakla sorumlu değildir. Anadili İngilizce veya Fransızca olmayan yazarlar, metin ve özetlerini dergiye göndermeden önce dil düzenleme hizmetlerinden faydalanmalıdır.
11. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).

Kaynaklar

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)- Journal of Eurasian Inquiries dergisi, tarih, dil bilim ve güzel sanatların da dahil olduğu beşeri bilimler konularında araştırma yapanların çoğu tarafından kullanılan "dipnot ve kaynakça" belgeleme sistemini benimsemiştir. Bu sistem, bibliyografik bilgilerin dipnotlarda ve bir kaynakçada gösterilmesine dayanır.

Dergiye katkıda bulunacak yazarların, aşağıdaki örneklere dayanarak dipnotları düzenlemeleri ve kaynakça oluşturmaları rica olunur. Bu örnekler, yazarlara kolaylık sağlamak amacıyla, Chicago Manual of Style kılavuzundan (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html) ilavelerle derlenmiştir. Dipnot-kaynakça yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi ve çok sayıda örnek Chicago Manual of Style'in 16. baskısının 14. ve 15. bölümlerinde yer almaktadır.

Her özgün araştırma makalesinin, derleme makalenin ve çeviri yazının sonuna bir kaynakça eklenir. Kaynakça dipnotlarda ve resim altı yazılarında verilen tüm kaynakları kapsmalıdır. Kaynakça, Arşiv Kaynakları, Yazma Kaynaklar, Basılı Kaynaklar ve/veya Elektronik Kaynaklar olarak dört ana başlık altında oluşturulur. Kaynakçada, basılı kaynaklar yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanır. Arşiv malzemesi ve yazma eserler kaynak gösterilirken, arşiv ve kütüphanenin bulunduğu şehir, resmi adı ve tasnifi açık olarak belirtilmeli belge/yazma numarası, varsa tarihi verilmelidir.

Soyadı taşımayan yazarlar (örn. Salih Zeki) bibliyografyada ilk isminin baş harfi altında ve 'Salih Zeki' şeklinde yazılır. Soyadı almış yazarlar kaynakçaya soyadlarıyla girilir (örn. Adivar, A. Adnan).

Örnekler:

İD ilk dipnot, **SD** sonraki/kısa dipnotlar, **K** kaynakça

Kitap, tek, iki ve üç yazarlı

Dört ve daha fazla yazar için Kaynakça'da bütün yazarlar belirtilir, dipnotlarda yalnızca birinci yazar belirtilip ardına "ve diğerleri" anlamında "vd." yazılır.

İD Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985), 55.

SD Baytop, *Eczacılık Tarihi*, 175.

K Baytop, Turhan. *Türk Eczacılık Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985.

İD Sevtap Kadioğlu ve Gaye Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Mülteci Bilim Adamları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017), 35.

SD Kadioğlu ve Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi*, 41.

K Kadioğlu, Sevtap ve Gaye Şahinbaş Erginöz. *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Mülteci Bilim Adamları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017.

İD İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen, ve Nergis Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan* (İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı - Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005), 21.

SD Dağdelen, Türkmen ve Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden*, 25.

K Dağdelen, İrfan, Hüseyin Türkmen ve Nergis Ulu. *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan*. İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005.

KİTAP, yazara ek olarak çevirmen veya hazırlayan varsa

Hazırlayan varsa, dipnotta "çev." yerine "haz."; kaynakçada "Çeviren" yerine "Hazırlayan" kullanılır.

İD Brian Cotterell ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekaniği*, çev. Atilla Bir (İstanbul: Literatür, 2001), 95.

SD Cotterell ve Kamminga, *Endüstri Öncesi*, 99.

K Cotterell, Brian ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekaniği*. Çeviren Atilla Bir. İstanbul: Literatür, 2001.

KİTAP, çok ciltli

İD Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, yay. haz. Ertuğrul Zekâi Ökte (İstanbul: TTT The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988), 1:155.

SD Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, 2:35.

K Pirî Reis. *Kitab-ı Bahriye*. Yayına hazırlayan Ertuğrul Zekâi Ökte. 4 cilt. İstanbul: TTT The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988.

Kitap içinde bölüm veya kitabın bir kısmı

İD Feza Günergun, "Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine," *Osmanlı Uygarlığı 1* içinde, haz. Halil İnalçık ve Günsel Renda (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), 405.

SD Günergun, "Metroloji," 408.

K Günergun, Feza. "Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine." *Osmanlı Uygarlığı 1*, hazırlayan Halil İnalçık ve Günsel Renda içinde 403-417. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

Kitap içinde önsöz, sunuş, giriş ve benzeri kısımlar

İD Gürol İrzık, Kostas Gavroglu'nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 8.

SD İrzık, önsöz, 9.

K İrzık, Gürol. Kostas Gavroglu'nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz, 7-11. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Kitap, elektronik olarak yayımlanmış

Eğer kitap birden fazla formatta yayımlanmış ise, kullanılan formatı referans verilir. Online başvurulmuş kitaplar için URL verilir. İstenirse erişim tarihi eklenir. Eğer sayfa numarası yoksa, bölüm başlığını veya başka bir sayı eklenebilir.

İD Ernst E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi I* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998) Erişim 14 Mart 2018, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

SD Hirsch, *Dünya Üniversiteleri I*, 206.

K Hirsch, Ernst E. *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998. Erişim 14 Mart 2018. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

Dergi makalesi, telif

İD Asuman Baytop, "İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011), 9.

SD Baytop, "Eczacı Mektebi'nde," 3-5.

K Baytop, Asuman. "İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011): 1-21.

Dergi makalesi, çeviri

İD Gert Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çev. Sevtap Kadioğlu, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007), 51.

SD Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa," 53.

K Schubring, Gert. "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çeviren Sevtap Kadioğlu. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007): 49-54.

Dergi makalesi, elektronik

Eğer DOI (Digital Object Identifier) numarası verilmiş ise eklenir. Eğer yoksa ve yayıncı veya bilim dalı gerekli kılıyor ise erişim tarihi eklenir.

ID Gaye Danişan Polat, "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Decribed by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017): 3, erişim 2 Mart 2018, doi:10.30522/iuoba.356875.

SD Danişan Polat, "Kamal," 5-6.

K Danişan Polat, Gaye. "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Decribed by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017):1-12. Erişim 2 Mart 2018. doi:10.30522/iuoba.356875.

Gazete makalesi, baskı

ID Adnan Adıvar, "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller," *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948, 2.

SD Adıvar, "Fikir Hareketleri," 2.

K Adıvar, Adnan. "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller." *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948.

Gazete haberi, elektronik

Gazete makale ve haberleri genellikle kaynakçaya alınmaz. Alındığı takdirde yukarıdaki gösterimler kullanılır. Makalenin veya haberin yazarı belli değilse referansa haber veya makalenin başlığı ile başlanır.

ID "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü," *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018, erişim 14 Mart 2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

SD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü."

K "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü." *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018. Erişim 14 Mart 2018. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

Kitap tanıtımı

ID Feza Günergün, "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri," Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017), 122, <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

SD Günergün, "İkinci Meşrutiyet'in," 123.

K Günergün, Feza. "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri." Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017): 122-124. <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

Tez

ID Kaan Ata, "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fiziğinin Kurumsallaşmasına Etkisi" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 82.

SD Ata, "Barış İçin Atom," 73.

K Ata, Kaan. "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fiziğinin Kurumsallaşmasına Etkisi." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

Ansiklopedi maddesi

İD Turhan Baytop, "Eczacılık Öğretimi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 126-127.

SD Baytop, "Eczacılık Öğretimi," 126.

K Baytop, Turhan. "Eczacılık Öğretimi." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3: 126-127. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.

Yayımlanmamış bildiri

İD Erdal İnönü ve Harun Doğan, "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar" (Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004).

SD İnönü ve Doğan, "Türk Bilimcilerinin."

K İnönü, Erdal ve Harun Doğan. "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar." Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004.

Yazma eser

İD Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 48a.

SD Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, T6833, 51b.

K Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 1a-70b.

İD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 26a.

SD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, Ayasofya 3682, 23b.

K Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 1a-311a, Kopyalanma tarihi 10 Rebiülevvel 1135 (19 Aralık 1722).

Arşiv belgesi

İD Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

SD BOA, C.AS. 71/3352.

K Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

İD Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

SD TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

K Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Web sitesi

İD "Bilginin İzinde," Bilim Tarihi, erişim 14 Mart 2018, http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html

SD "Bilginin İzinde."

K Bilim Tarihi. "Bilginin İzinde." Erişim 14 Mart 2018. http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html.

E-posta veya metin iletisi

Genellikle yalnızca dipnotlarda verilir. Kaynakçada yer alma zorunluluğu yoktur.

d Gökşin Sanal, yazara e-posta iletisi, 16.10.2015.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Makalenin türü
- Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- Dil kontrolünün yapıldığı
- Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Referansların derginin benimsediği Chicago Manual of Style'ı temel alan referans sistemine uygun olarak düzenlendiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu (Yazar, makale yayına kabul bilgisini aldıktan sonra göndermelidir.)
- Daha önce basılmamış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks numarası
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
 - ✓ Teşekkür, Çıkar çatışması, Finansal destek açıklaması
- Makale ana metni
 - ✓ Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almamış olması gerekir.
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 180-200 kelime makale dilinde ve 180-200 kelime İngilizce
 - ✓ Türkçe makaleler için İngilizce genişletilmiş özet (600-800 kelime), Rusça makaleler için hem Türkçe hem İngilizce genişletilmiş özet (600-800 kelime), İngilizce makaleler için Türkçe genişletilmiş özet (600-800 kelime) eklenmelidir.
 - ✓ Anahtar Kelime 10 adet
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, kaynak ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM

Sorumlu Müdür : Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

E-mail : avid@istanbul.edu.tr

Tel : (212) 440 00 00

Adres : İstanbul Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Seyyid Hasan Paşa Medresesi,

Balabanağa Mahallesi, Kimyager Derviş Paşa Sokak,

No: 6, Beyazıt/Fatih, İstanbul, Türkiye

AIM AND SCOPE

The Journal of Eurasian Inquiries aims to share scientific studies on the Eurasian region covering the area from Turkistan and Caucasus to Balkans and the Middle East in the field of social sciences, prepared in different disciplines.

Journal of Eurasian Studies (AVID) includes papers related to Eurasian geography from different disciplines such as international relations, political science, history, sociology, economics, law, cultural and regional studies.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. The Journal gives priority to original research papers submitted for publication.

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research are not sufficient for being accepted as an author. The author(s) must

meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Agreement Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by editor-in-chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Are references made to other works in the field adequate?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and they must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the reviewing process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential and that this is a privileged interaction. The reviewers and members of editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

COPYRIGHT NOTICE

Authors publishing with Journal of Turkology - Türkiyat Mecmuası retain the copyright to their work, licensing it under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.

OPEN ACCESS STATEMENT

Journal of Eurasian Inquiries-Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) is an open access journal which means that all content is freely available without charge to users. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author.

The articles in Journal of Eurasian Inquiries-Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>).

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Journal of Eurasian Inquiries-Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data

fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct the editor will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Journal of Eurasian Inquiries-Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed

at <https://dergipark.org.tr/en/pub/iauavid> It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Agreement Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The journal publishes manuscripts in Turkish, English and Russian.
2. Manuscript should be written in MS Word format, double-spaced and in 11 point Times New Roman font. We kindly ask for you to not to send a pdf file. The title should be written with

- capital letters (12 point, bold), sub-headings in lower case letters (11 point, bold).
3. Research and review articles, as well as articles in translation should each include on its title page two abstracts (in the language of article and in English) of 180-200 words each. Key words (max. 10 words each) will also be provided underneath both of the abstracts. No abstract and bibliography are needed for research notes, addendum, book & scientific meeting reviews, and letters to the editor. While uploading addendum, book review and letter to the editor files on the manuscript management system, please enter the first paragraph of the article in the abstract section. An extended abstract in English (600-800 words) is required for articles in Turkish. An extended abstract in Turkish (600-800 words) is required for articles in English. Extended abstracts both in Turkish and English (600-800 words for each) are required for articles in Russian.
 4. Appendixes, with related bibliographical references, are placed after the body text, and before the bibliography. Their references should be included in the bibliography.
 6. Short quotations should be given between double quotes within the paragraph. Long quotations (10 points) should have double indentation on the left (only), without quotes.
 7. Figures and images should include captions with related bibliographical references. Bibliographical references mentioned in the captions should be included in the bibliography. Their captions should be incorporated within the text, and not be collected at the end of the manuscript. Also, they should be separately uploaded to manuscript management system. Captions of images and figures should be numbered separately. Captions should be in 9 points.
 8. Notes and bibliography must be in line with journal's reference style based on Chicago Manual of Style (16th edition).
 9. Notes (8 point) should be given at the bottom of every page, signalled by superscript numbers in the body text. Reference numbers should follow the punctuation marks (³⁵,²³).
 10. Submitted manuscripts and abstracts should be conformed with the grammar and orthography of the language (Turkish, English, Russian) in which they were written.
 11. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone, fax number of the author(s) and ORCIDs of all authors (see The Submission Checklist).

References

Journal of Eurasian Inquiies - Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID) has adopted the **“notes and bibliography”** documentation system preferred in the humanities field; including literature, history, and arts. This style presents bibliographic information in foot notes and bibliography.

Authors who would like to submit their manuscripts to the journal are kindly invited to follow the examples given below when writing the footnotes and compiling the bibliography. These examples are borrowed from the Chicago Manual of Style https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html A few more examples have also been added. Further information and numerous examples about the “notes and bibliography” system are available at the 14th and 15th chapters of the Chicago Manual of Style (16th edition).

A bibliography is needed at the end of research (original) articles, review articles and articles in translation. It should include all sources given in footnotes, captions and appendixes. The bibliography can include separate sections such as archival, manuscript, secondary, and/or electronic sources. Secondary sources are listed after the author's name. When referring to archival material and manuscripts please note the name of the library and the collection, number and date of the document used if available.

Authors who do not have surnames (i.e. Salih Zeki), should be listed according to their first names: (i.e. Salih Zeki) and should be listed in the bibliography under the letter "S". Authors with surnames are listed in surname and name order (i.e. Adivar, A. Adnan).

Examples:

fn (first note), sn (subsequent/short notes), bib (bibliography).

Book, one author

fn Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315–16.

sn Smith, *Swing Time*, 320.

bib Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016.

Book, two authors

fn Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life* (New York: Simon & Schuster, 2015), 12.

sn Grazer and Fishman, *Curious Mind*, 37.

bib Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.

Chapter or other part of an edited book

In a note, cite specific pages. In the bibliography, include the page range for the chapter or part.

fn Henry David Thoreau, "Walking," in *The Making of the American Essay*, ed. John D'Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

Sn Thoreau, "Walking," 182.

bib Thoreau, Henry David. "Walking." In *The Making of the American Essay*, edited by John D'Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

In some cases, you may want to cite the collection as a whole instead.

fn John D'Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177- 78.

sn D'Agata, *American Essay*, 182.

bib D'Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

Translated book

fn Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, trans. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146.

sn Lahiri, *In Other Words*, 184.

bib Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Translated by Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

E-book

For books consulted online, include a URL or the name of the database. For other types of e-books, name the format. If no fixed page numbers are available, cite a section title or a chapter or other number in the notes, if any (or simply omit).

fn Jane Austen, *Pride and Prejudice* (New York: Penguin Classics, 2007), chap. 3, Kindle.

sn Austen, *Pride and Prejudice*, chap. 14.

bib Austen, Jane. *Pride and Prejudice*. New York: Penguin Classics, 2007. Kindle.

fn Brooke Borel, *The Chicago Guide to Fact-Checking* (Chicago: University of Chicago Press, 2016), 92, ProQuest Ebrary.

sn Borel, *Fact-Checking*, 104–5.

bib Borel, Brooke. *The Chicago Guide to Fact-Checking*. Chicago: University of Chicago Press, 2016. ProQuest Ebrary.

fn Philip B. Kurland and Ralph Lerner, eds., *The Founders' Constitution* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), chap. 10, doc. 19, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

sn Kurland and Lerner, *Founders' Constitution*, chap. 4, doc. 29.

bib Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press, 1987. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

fn Herman Melville, *Moby-Dick; or, The Whale* (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

sn Melville, *Moby-Dick*, 722–23.

bib Melville, Herman. *Moby-Dick; or, The Whale*. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

Journal article

In a note, cite specific page numbers. In the bibliography, include the page range for the whole article. For articles consulted online, include a URL or the name of the database. Many journal articles list a DOI (Digital Object Identifier). A DOI forms a permanent URL that begins <https://doi.org/>. This URL is preferable to the URL that appears in your browser's address bar.

fn Shao-Hsun Keng, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality," *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 9–10, <https://doi.org/10.1086/690235>.

sn Keng, Lin, and Orazem, "Expanding College Access," 23.

bib Keng, Shao-Hsun, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem. "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality." *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 1–34. <https://doi.org/10.1086/690235>.

fn Peter LaSalle, "Conundrum: A Story about Reading," *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95, Project MUSE.

sn LaSalle, "Conundrum," 101.

bib LaSalle, Peter. "Conundrum: A Story about Reading." *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95–109. Project MUSE.

fn Susan Satterfield, "Livy and the *Pax Deum*," *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 170.

sn Satterfield, "Livy," 172–73.

bib Satterfield, Susan. "Livy and the *Pax Deum*." *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 165–76.

fn Rachel A. Bay et al., "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures." *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.

sn Bay et al., "Predicting Responses," 466.

bib Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures," *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

News or magazine article

Articles from newspapers or news sites, magazines, blogs, and the like are cited similarly. Page numbers, if any, can be cited in a note but are omitted from a bibliography entry. If you consulted the article online, include a URL or the name of the database.

fn Farhad Manjoo, "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera," *New York Times*, March 8, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

sn Manjoo, "Snap."

bib Manjoo, Farhad. "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera." *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

fn Rebecca Mead, "The Prophet of Dystopia," *New Yorker*, April 17, 2017, 43.

sn Mead, "Dystopia," 47

bib Mead, Rebecca. "The Prophet of Dystopia." *New Yorker*, April 17, 2017.

fn Tanya Pai, "The Squishy, Sugary History of Peeps," *Vox*, April 11, 2017, <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

sn Pai, "History of Peeps."

bib Pai, Tanya. "The Squishy, Sugary History of Peeps." *Vox*, April 11, 2017. <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

fn Rob Pegoraro, "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple," *Washington Post*, July 5, 2007, LexisNexis Academic

sn Pegoraro, "Apple's iPhone."

bib Pegoraro, Rob. "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple." *Washington Post*, July 5, 2007. LexisNexis Academic.

Readers' comments are cited in the text or in a note but omitted from a bibliography.

Eduardo B (Los Angeles), March 9, 2017, comment on Manjoo, "Snap."

Book review

fn Michiko Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges," review of *Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, November 7, 2016.

sn Kakutani, "Friendship."

bib Kakutani, Michiko. "Friendship Takes a Path That Diverges." Review of *Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, November 7, 2016.

Encyclopaedia entry

fn Mogens Herman Hansen, "Athenian Democracy," *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. (Oxford, UK: Oxford University Press, 1996).

sn Hansen, "Athenian Democracy."

Bib Hansen, Mogens Herman. "Athenian Democracy." *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. Oxford, UK: Oxford University Press, 1996.

Interview

fn Kory Stamper, "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English," interview by Terry Gross, *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

sn Stamper, interview.

bib Stamper, Kory. "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English." Interview by Terry Gross. *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

Thesis or dissertation

fn Cynthia Lillian Rutz, "King Lear and Its Folktale Analogues" (PhD diss., University of Chicago, 2013), 99–100.

sn Rutz, "King Lear," 158.

bib Rutz, Cynthia Lillian. "King Lear and Its Folktale Analogues." PhD diss., University of Chicago, 2013.

Paper presented at a meeting of a conference

fn Rachel Adelman, "'Such Stuff as Dreams Are Made On': God's Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition" (paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009).

sn Adelman, "Such Stuff as Dreams."

bib Adelman, Rachel. "'Such Stuff as Dreams Are Made On': God's Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition." Paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009.

Manuscripts

fn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 48a.

sn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, MS T6833, 51b.

bib Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 1a-70b.

fn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 26a.

sn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, MS Ayasofya 3682, 23b.

bib Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 1a-311a. Copied on 10 Rabi I 1135 (19 December 1722).

Archival documents

fn Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

sn BOA, C.AS. 71/3352.

bib Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

fn Topkapı Palace Museum Archives (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

sn TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

bib Topkapı Palace Museum Archives (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Website content

fn Katie Bouman, "How to Take a Picture of a Black Hole," filmed November 2016 at TEDxBeaconStreet, Brookline, MA, video, 12:51, https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

sn Bouman, "Black Hole."

bib Bouman, Katie. "How to Take a Picture of a Black Hole." Filmed November 2016 at TEDxBeaconStreet, Brookline, MA. Video, 12:51. https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

fn "Privacy Policy," Privacy & Terms, Google, last modified April 17, 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

sn Google, "Privacy Policy."

bib Google. "Privacy Policy." Privacy & Terms. Last modified April 17, 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

fn "About Yale: Yale Facts," Yale University, accessed May 1, 2017, <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

sn "Yale Facts."

bib Yale University. "About Yale: Yale Facts." Accessed May 1, 2017. <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

Personal communication

Personal communications, including email and text messages and direct messages sent through social media, are usually cited in the text or in a note only; they are rarely included in a bibliography.

fn sn Sam Gomez, Facebook message to author, August 1, 2017.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Confirm that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
- Confirm that final language control is done.
- Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in line with journals’s reference system based on Chicago Manual of Style.
- Copyright Agreement Form (will only be sent after the article has been accepted for publication)
- Permission for non-published material
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
 - ✓ Acknowledgements, grant supports, conflicts of interest should be indicated
- Main Manuscript Document
 - ✓ Important: Please avoid mentioning the the author (s) names in the manuscript.
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English
 - ✓ Abstracts (180-200 words) both in the language of manuscript and in English
 - ✓ Extended abstract in English (600-800 words) for articles in Turkish. Extended abstract in Turkish (600-800 words) for articles in English. Extended abstracts both in Turkish and English (600-800 words for each) for articles in Russian.
 - ✓ Key words
 - ✓ Manuscript body text
 - ✓ References and bibliography
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title)

CONTACT INFO

Director : Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

E-mail : avid@istanbul.edu.tr

Phone : +90 (212) 440 00 00

Address : Istanbul University

Research Institute of Turkology

Seyyid Hasan Paşa Medresesi,

Balabanağa Mahallesi, Kimyager Derviş Paşa Sokak,

No: 6, Beyazıt/Fatih, Istanbul, Turkey

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Journal of Eurasian Inquiries
Dergi Adı: Avrasya İncelemeleri Dergisi

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author <i>Sorumlu Yazar</i>	
Title of Manuscript <i>Makalenin Başlığı</i>	
Acceptance date <i>Kabul Tarihi</i>	
List of authors <i>Yazarların Listesi</i>	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.) <i>Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.)</i>

Responsible/Corresponding Author:

Sorumlu Yazar:

University/company/institution	<i>Çalıştığı kurum</i>	
Address	<i>Posta adresi</i>	
E-mail	<i>E-posta</i>	
Phone: mobile phone	<i>Telefon no; GSM no</i>	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.
The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale.
All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL UNIVERSITY for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed.
I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury.
This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını,
Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katkıları olduklarını ve bu çalışmaya için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını,
Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler.
Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıf bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.
Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemesiz kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır.
Yayımlanan veya yayıma kabul edilmeden önce makalelerle ilgili dokümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'ne saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir.
Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz.
Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz.
Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author: <i>Sorumlu Yazar:</i>	Signature / İmza	Date / Tarih
	/...../.....